

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

С. М. ЛОБОДА

**ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛЯ
НА ШПАЛЬТАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРЕСИ
XX СТОЛІТТЯ:
ПРОТИСТОЯННЯ ІДЕЙ**

**Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2010**

УДК [37.011.3-051:159.954:070(477)]«19»
ББК 74.204.21
Л68

Науковий редактор —

Курило В. С. — доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

Рецензенти:

Сухомлинська О. В. — доктор педагогічних наук, професор, дійсний
член НАПН України.

Побірченко Н. С. — доктор педагогічних наук, професор Уманського
державного педагогічного університету імені
Павла Тичини.

Коротяєв Б. І. — доктор педагогічних наук, професор Слов'янського
державного педагогічного університету.

Лобода С. М.

Л68 Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної
преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода ;
Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. —
Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. —
504 с.

ISBN 978-966-617-250-4

У монографії на матеріалі української педагогічної преси представлено аналіз провідних ідей педагогічної творчості ХХ століття. Значну увагу приділено розкриттю взаємовпливу процесів розвитку вітчизняної педагогічної періодики й генези педагогічної творчої думки.

Видання буде корисним для науковців, педагогів-практиків, майбутніх учителів, педагогічних журналістів, редакторів освітніх видань — усіх, кого цікавлять проблеми сучасної педагогічної науки та освіти.

УДК [37.011.3-051:159.954:070(477)]«19»
ББК 74.204.21

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 24 вересня 2010 року)*

ISBN 978-966-617-250-4

© Лобода С. М., 2010
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. Педагогічна преса – джерело висвітлення проблеми педагогічної творчості вчителя	15
1.1. Педагогічна преса як історико-педагогічне джерело	16
1.2. Періодизація становлення й розвитку української педагогічної преси ХХ століття як віддзеркалення проблеми педагогічної творчості вчителя	54
Висновки до першого розділу	93
Розділ 2. Провідні ідеї педагогічної творчості вчителів, розвинуті в педагогічній пресі України ХХ століття	97
2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.).....	98
2.2. Ідеї педоцентризму й трудової школи в контексті розвитку педагогічної журналістики (1920 — 1930 рр.)	129
2.3. Ідеї комуністичного виховання засобами педагогічної преси та їхній вплив на педагогічну творчість учителя (1931 — 1960 рр.)	159

2.4. Інноваційні ідеї публіцистики вчителів-новаторів як рушій розвитку педагогічної теорії та практики (1961 — 1990 рр.)	185
2.5. Ідея формування єдиного освітньо-інформаційного простору як складової інформаційно-комунікаційного суспільства (1991 — 2000 рр.)	210
Висновки до другого розділу	225
Розділ 3. Прогностичний потенціал української педагогічної преси як чинник розвитку творчої особистості вчителя.....	233
3.1. Проблема педагогічної творчості вчителя в сучасному науково-публіцистичному дискурсі	234
3.2. Педагогічна публіцистика у формуванні творчої особистості сучасного педагога.....	260
Висновки до третього розділу.....	312
ПІСЛЯМОВА	315
Додатки	325
Список використаних джерел.....	417

ПЕРЕДМОВА

*„У руках вихователя слово —
такий же могутній засіб, як музичний
інструмент у руках музиканта, як
фарби в руках живописця, як різець і
мармур у руках скульптора”*

*Сухомлинський В. О.
„Педагогічна культура вчителя”*

*„У руках вихователя слово —
такий же могутній засіб, як музичний
інструмент у руках музиканта, як
фарби в руках живописця, як різець і
мармур у руках скульптора”*

Сухомлинський В. О.
„Педагогічна культура вчителя”

Наведені як епіграф слова В. Сухомлинського, які становлять вираження творчого ставлення видатного педагога до вчительської справи взагалі та якскраву характеристику впроваджуваної ним публіцистичної діяльності зокрема, зародили ідею написання цієї праці. Саме цей вислів увібрав у себе всю глибину розуміння мистецької унікальності вчительської справи.

Українські педагоги С. Русова, Я. Чепіга, О. Попов, А. Макаренко, В. Шаталов та ін. надавали перевагу журналістсько-публіцистичній діяльності тому, що вбачали для свого часу в педагогічній журналістиці **найважливішу суспільно-політичну силу, могутній чинник розвитку освіти**. Публіцистичні статті як форма суспільно-педагогічної діяльності були для українських педагогів чи не єдиним засобом впливу на громадську думку, засобом донести до широкого читача важливість і необхідність ідеї створення української національної системи освіти.

Наше уявлення про педагогічну пресу як про універсальне джерело педагогічної творчої думки виникло на основі аналізу діяльності вітчизняних педагогічних журналів і газет, а також вивчення творчого педагогічного спадку їхніх авторських колективів.

Разом з тим, як показують чисельні педагогічні дискусії,

які то розгоралися, то згасали на шпальтах педагогічних видань протягом усього ХХ століття (а деякі тривають і досі), на кожному етапі цього великого хронологічного періоду, навіть у „глухий, мертвий, реакційний” час, ідеї творчих педагогів, педагогів-митців були наче „блискавки посеред навколишньої темряви”, проте, як доводять вражаюче трагічні долі новаторів, не могли повною мірою протистояти їй, оскільки педагогіка творчості, на наш погляд, була занадто ідеалістичною, піднесеною, благородною, вона була на кожному етапі суспільно-історичного розвитку нашої країни занадто „не ко двору, не по времени”.

Сучасний етап характеризується реставрацією та реституцією цінностей творчої педагогічної думки, які були закладені й на попередніх історичних періодах та проявилися в провідних педагогічних ідеях і концепціях минулого, і в сучасній ідеї створення єдиного освітньо-інформаційного простору, що базується на новітній теорії інформаційного суспільства. Така позиція, яка зародилася в 90-х рр. ХХ століття, стає провідною у свідомості більшості істориків педагогіки й починає переважувати в державній освітній політиці.

З відродженням незалежності України особливого значення набуває вивчення творчих педагогічних ідей класиків вітчизняної педагогічної думки, видатних учених, знаних педагогів-практиків, які сказали вагоме слово про розбудову національної системи освіти. Як зазначено в затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. Державній національній програмі „Освіта”, в умовах розбудови української державності реальною методологічною основою виховання як соціального явища є ідеологія незалежної України, ідеологія державотворення, зорієнтована на загальнолюдські та національно-культурні цінності. Таким чином, теоретичною основою виховної діяльності в наш час є новий національно-культурний зміст, звернення до своїх національних коренів, традицій золотого фонду національної педагогіки, повернення молодшому поколінню несправедливо втрачених

і забутих імен діячів рідної національної української культури. Повноцінна підготовка майбутніх учителів до творчої педагогічної діяльності неможлива без опори на історичні здобутки педагогічної науки, знання фундаментальних педагогічних праць тих учених, творчість яких у минулому заборонялася або фальсифікувалася.

Вивчення спадщини видатних українських педагогів, творчі ідеї яких повинні стати джерелом розвитку та реформування сучасної освітньої парадигми, набуває дедалі все більшого значення. На думку сучасного вітчизняного філософа освіти В. Андрущенка, „з „косметичним ремонтом” системи педагогічної освіти Україні в європейській співдружності держав робити нічого. Інновації мають бути фундаментальними. (...) Вхідження в Болонський процес вимагає **радикальної модернізації змісту педагогічної освіти**. Її лейтмотивом мають стати ліквідація застарілих міфів, своєрідної ідеологізації освіти, притаманної тоталітарному суспільству, вилучення дріб'язкового матеріалу й наближення до реального історичного процесу, сучасних соціокультурних реалій та прогнозованого майбутнього” [23, с. 520].

Педагогіка становить особливу сферу людської діяльності з огляду на те, що в ній переважне значення мають прояви індивідуально-особистісних взаємин, світоглядні установки вчителя тощо. В історії світової думки накопичено великий потенціал осмислення сутності індивідуальності особистості взагалі та педагога зокрема. У філософії існують напрями, що трактують індивідуалізацію як один з основних методів соціального пізнання (екзистенціалізм, герменевтика та ін.).

Творчий колектив лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України під керівництвом академіка О. Сухомлинської впроваджує системне персоніфіковане дослідження національної педагогічної думки [725]. Вивчення педагогічної персоналії, як зазначає О. Сухомлинська, „завжди буде одним із провідних напрямів історико-педагогічних

досліджень, особливо в переломні часи, коли переглядаються канони і коли саме персоналія, яку ми виймаємо з небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбаченість і вразливість” [686, с. 46]. Особистість учителя є важливим стимулом для розвитку пізнавальних інтересів, ціннісних орієнтацій, естетичних поглядів, мотивів вибору професії й для вчителів, які тільки розпочинають свій педагогічний шлях, і для молодого покоління.

Виразною тенденцією сучасної історії педагогіки є кропітка робота науковців із знаходження, збирання й уведення до наукового обігу праць творчого педагогічного доробку вітчизняних педагогів, які, зазвичай, розпорошені по шпальтах різноманітних газет і журналів під різними криптонімами та псевдонімами [402; 760].

Інша тенденція — звернення педагогів і науковців до нового прочитання спадщини видатних педагогів-мислителів. Проте на цьому шляху теж виникає проблема, оскільки твори багатьох українських педагогів-класиків не перевидавалися або не видавалися зовсім. Наявні хрестоматії не відтворюють повною мірою оригінальних текстів або подають їх в ідеологічно обробленому вигляді (наприклад, Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. — К. : Рад. шк., 1961. — 282 с.).

Загальноновизнаним в історії є факт, що найбільш скрупульозної дослідницької й пошукової роботи вимагають першоджерела, максимально віддалені в часі. Проте, стає очевидним, що підсиленої дослідницької уваги потребує навіть творчий педагогічний доробок останньої третини ХХ століття [14]. Сучасні історики педагогіки одностайні в тому, що особливо в радянський період освіта була „загнана в жорсткі ідеологічні рамки”, вихід за межі яких переслідувався. Для педагогічної науки того часу існувало тільки кілька офіційно визнаних, канонізованих педагогічних лідерів (наприклад, Н. Крупська, А. Луначарський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), в останню третину ХХ століття до них додалися ще кілька знаних імен пе-

дагогів-новаторів. Проте, як доводять наново відкриті рукописи, їхній професійний авторитет розростається, здебільшого, як ідеологічний феномен, що підпорядкував собі справжні педагогічні здобутки цих дійсно видатних педагогів-мислителів.

У сучасній філософії освіти такий етнокультурний та культурно-історичний феномен, як „міф” розглядається як важлива компонента сучасного науково-педагогічного мислення.

З усією очевидністю це бачимо на прикладі феномену педагогічної публіцистики радянського періоду, яка багато в чому передбачала об'єкт свого відображення, представляючи його в ідеалізованому вигляді, тобто таким, яким він повинен бути, а не був у реальній педагогічній практиці. Щоправда, у ролі ворогів, які „перешкоджають” реалізації „прекрасного майбутнього”, виступали цілком конкретні люди, події, явища.

Російські вчені Ю. Тюнников і М. Мазниченко одними з перших виділили й визначили феномен — „педагогічна міфологема”. На їхню спільну думку, „Міф перш за все є „продуктом” культури, визначається культурою, а не тільки особливостями окремо взятої людини. Усяка культура міфологемна, оскільки генерує соціокультурні матриці різноманітних міфів (зокрема соціальних і педагогічних)” [720, с. 16]. Таким чином, поняття „педагогічні міфологеми” вчені визначають як „неадекватні уявлення, що виявляються у сфері педагогічної взаємодії, носіями яких є і самі педагоги, й учні; через свою світоглядну значущість такі уявлення впливають на ціннісно-сміслові аспекти педагогічно спрямованої дії, характер і зміст педагогічного процесу, ментальні процеси його учасників” [Там само, с. 17].

Пропоноване розуміння міфологеми, на наш погляд, у багатьох аспектах близьке до поняття „ідеологема”. Ці теоретичні положення стають особливо важливими, коли ми говоримо про існування педагогічних ідеологем, які характеризують, наприклад, феномен радянської педагогічної публіцистики. Розглядаючи педагогічну публіцистику як джерело, храните-

ля й антиципанта педагогічних ідей, не можна залишати поза увагою цей могутній механізм дії на формування громадської думки й педагогічної свідомості.

Ю. Тюнников і М. Мазниченко встановлюють закономірний зв'язок між ідеологемами й міфологемами, стверджуючи, що ідеологеми можуть активізувати педагогічні міфологеми й, навпаки, педагогічні міфологеми призводять до виникнення ідеологем.

На наш погляд, зводити педагогічну публіцистику лише до міфологеми некоректно, оскільки її основу складають перш за все саме реальні педагогічні факти та явища, актуальні педагогічні й суспільно значущі проблеми, які є предметом і складають специфіку її змісту та механізмів відображення педагогічної реальності. Навіть виникнення педагогічної публіцистики пов'язується з певною суспільно значущою затребуваністю в ній з боку педагогів і громадськості. У суспільстві виникають проблеми, які вирішити не вдається через ту чи іншу причину. Необхідно формувати громадську думку, готувати суспільну свідомість до сприйняття нових педагогічних ідей, рішень, концепцій і т. ін. Освітня парадигма, перш ніж стати доктриною, проходить певну стадію апробації (ухвалення тією або іншою мірою) у суспільній свідомості, і цю функцію виконує педагогічна публіцистика. Отже, ідеї, що знайшли своє віддзеркалення в публіцистиці, можна вважати первісними щодо реального стану суспільства. Інший варіант, коли сама дійсність породжує нові педагогічні ідеї і в такому разі є джерелом публіцистики.

Ми вважаємо, що педагогічна публіцистика, з одного боку, пов'язана безпосередньо з соціальною практикою й, таким чином, відображає явища та процеси життя з погляду максимальної активізації суб'єктивного чинника; з іншого — педагогічна публіцистика з науковою об'єктивністю може висувати педагогічні ідеї, осмислювати педагогічний досвід, піддавати критиці негативне й знаходити конструктивні рішення, тобто здійснювати взаємодію з наукою в різних формах.

Отже, проблема визначення реалій і міфологем педагогічної публіцистики, їх співвідношення заслуговує уваги сучасних науковців.

Актуальність дослідження провідних ідей педагогічної творчості в історії розвитку вітчизняної педагогічної наукової думки ХХ століття пов'язана з необхідністю створення цілісної картини історико-педагогічного процесу, вивчення її маловідомих періодів і явищ.

Педагогічна творчість на сьогодні є однією з найбільш досліджених проблем історії педагогіки, проте її аксіологічний аспект, пов'язаний зі сприйняттям, осмисленням і оцінкою провідних ідей на різних етапах суспільного розвитку України, тільки починає опановуватися.

Аналіз наявних публікацій з проблем педагогічної творчості виявив, що **на науково-теоретичному рівні** актуальність теми дослідження визначена протиріччями та суперечностями, які простежуються в підходах дослідників до вивчення ідей педагогічної творчості у вітчизняній науковій думці.

З початку ХХ століття означену проблему розглядали з урахуванням підходів, в основі яких лежали антагоністичні погляди: слов'янофілів і західників, консерваторів і лібералів, демократів, більшовиків і меншовиків, матеріалістів і ідеалістів та ін., що значно знижувало наукову цінність і значущість досліджень, звужувало межі пошуку.

Інше протиріччя пов'язане з необхідністю вивчення, осмислення, узагальнення й конструктивного застосування накопичених вітчизняною педагогічною публіцистикою гуманістичних ідей і недостатньою актуалізацією наявного потенціалу педагогічної публіцистики в практиці створення сучасної концепції освіти, нової педагогічної ідеології та модернізації української системи освіти.

Початок ХХ століття був періодом формування нової педагогічної парадигми, ствердження педагогічних ідей, які сьогодні становлять основу не тільки вітчизняної освітньої системи, але

й багатьох зарубіжних. Окреслений час, на наш погляд, можна схарактеризувати як початок перших проявів інтеграції культур, зокрема, й у сфері освіти та педагогічної науки, які історики оцінюють як закономірний процес для етапу формування світової цивілізації. Цей процес, як відомо, був перерваний революційними потрясіннями 1917 — 1921 рр., а також Другою світовою війною, що розпочалася в 1939 р. Відродження ідеї взаємодії почалося тільки в кінці 50-х рр. ХХ століття, щоправда, інтеграційні процеси стримувалися протистоянням держав у „холодній війні”. Таким чином, звертаючись до історії, ми звертаємося до витоків сучасних суспільно-педагогічних явищ і процесів.

Сучасні неупереджені історико-педагогічні дослідження, спираючись на раніше не відомі архівні документи й документальні матеріали, багато в чому дозволяють глибше зрозуміти сучасні проблеми педагогічної науки та освіти, які можна оцінити за допомогою одного з публіцистичних прийомів — формулювання питань (на жаль, на цей момент риторичних). Заради чого було зроблено всі попередні реформи й переробки? Розквітають сьогодні освіта, культура, соціальна сфера чи занепадають, перебуваючи в кризі? Чи забезпечує держава гідним майбутнім молоде покоління, чи підвищує його інтелектуальний, моральний, естетичний рівень? Які ідеали й цінності проголошено пріоритетними в суспільстві? Які людські якості є затребуваними?

Нарешті, вивчення педагогічної творчої думки ХХ століття в Україні, що стала виявом гуманістичної ідеї у світовій педагогіці, збагачує педагогічну культуру сучасного дослідника, спонукає до перегляду педагогічних стереотипів, формування нових підходів до теоретичних і практичних проблем системи освіти, дає відповіді на велику кількість питань сучасної педагогіки.

Іншою причиною, яка актуалізує вивчення ідей педагогічної творчої думки ХХ століття, є прагнення відновлення наступності в духовних основах суспільного розвитку, закріплення культурних традицій українського народу, підвищення його самосвідо-

мости. Таким чином, на **науково-методичному рівні** актуальність обґрунтовано загальноновизнаною необхідністю гуманізації освіти, насичення її гуманістичними ідеями, у той час, коли процес освіти часто-густо залишається орієнтованим тільки на навчання, а виховання орієнтовано на якогось усередненого студента, який живе в позбавленій національної ідентичності країні.

Сьогодні існує необхідність висвітлити наявність і розвиток ідей педагогічної творчості у вітчизняній освіті, їх наступність, затребуваність у різні періоди історії, залежно від зміни соціальних, політичних, економічних і ідеологічних умов. Саме тому сучасна педагогіка потребує введення до наукового обігу й практичного застосування творчої спадщини українських педагогів-гуманістів, імена яких опинилися в забутті. Новітні інформаційні й комунікаційні технології можуть зробити неоціненний внесок для збереження й передачі творчих культурно-освітніх цінностей.

Педагог — професія особлива, пов'язана зі складним і тендітним світом людини, яка розвивається. Тому саме творчість має складати фундамент підготовки вчителя. Творчу особистість майбутнього педагога, якої так потребує сучасна школа, можна сформувати тільки у відповідному творчому середовищі. Плекаємо надію, що представлене дослідження зацікавить студентську молодь, активізує творчу думку майбутніх учителів, змусить побачити наявні в історії вітчизняної педагогіки протиріччя, наштовхне на роздуми, а не на просте заучування навчального матеріалу.

РОЗДІЛ 1

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА — ДЖЕРЕЛО ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ

- 1.1. Педагогічна преса
як історико-педагогічне джерело
- 1.2. Періодизація становлення й розвитку
української педагогічної преси
XX століття як віддзеркалення
проблеми педагогічної творчості
вчителя

1.1. ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Сучасне наукове знання виробило інноваційний міждисциплінарний підхід до розуміння функцій та ролі джерелознавства, що розширює межі використання (застосування) досягнень цієї спеціальної історичної дисципліни. Розробка проблем цієї науки стала необхідною умовою вивчення будь-якої історичної проблеми. Без вивчення джерел та їх джерелознавчого аналізу не обходиться жодне дослідження з історії педагогіки.

Джерелознавство — фундаментальна історична наука, яка розробляє методи вивчення й використання писемних історичних джерел [233, с. 4], або наука про історичні джерела та прийоми їх виявлення, вивчення й використання в роботі історика.

Як міждисциплінарна галузь знань джерелознавство тісно взаємодіє з іншими галузями, також міждисциплінарними [330; 788], становить „особливий метод гуманітарного пізнання” й „виступає як єдиний об’єкт різних гуманітарних наук при різноманітті їх предметів вивчення” [127, с. 20]. Таке трактування якнайкраще розкриває взаємозв’язок історичного джерелознавства та історії педагогіки.

Історія педагогіки як наука педагогічна має предметом свого вивчення педагогічні явища минулого (у нашому випадку — розвиток педагогічної творчості вчителя), але вод-

ночас є наукою історичною, оскільки її методи дослідження визначаються методологією історичного пізнання, зокрема джерелознавства.

Деякі дослідники вважають, що можливим є виокремлення історико-педагогічного або педагогічного джерелознавства як самостійної галузі знання. На цьому наполягав С. Іванов, який писав про проблему педагогічного джерелознавства як про методологічну проблему [223]. Пізніше Е. Дніпровим було визначено завдання й функції педагогічного джерелознавства, що полягали у вивченні принципів і методів виявлення, відбору, аналізу й використання історико-педагогічних джерел [229].

У зв'язку з цим в історико-педагогічних дослідженнях надзвичайної гостроти набуває проблема визначення поняття „джерело”. Тому виникає потреба розкрити сутність цього поняття щодо завдань нашого дослідження й чітко розмежувати матеріали, які є джерелами в цій роботі або ж такими не є.

Сучасна джерелознавча наука трактує історичне джерело як „об'єктивований результат людської діяльності, як носій інформації, що принципово верифікується, як явище культурне...” [127, с. 12 — 13]. Не можна сказати, що це визначення принципово відрізняється від більш ранніх визначень, з яких найпоширеніші такі: „Історичне джерело — це будь-яке явище, що може бути використано для цілей історичного дослідження...” [798, с. 28]; „Історичні джерела — такі пам'ятки або залишки людської діяльності, які тією або іншою мірою відображають різні сторони історичного процесу й тим самим дозволяють історика проникнути в суть історичних явищ...” [233, с. 3]; „Історичними джерелами є об'єкти, які створені в процесі людської діяльності та служать для отримання даних про процеси суспільного розвитку” [418, с. 10].

Неважко помітити, що наведені визначення досить близькі, у них повторюються приблизно однакові характеристики, на підставі чого стає можливим розкриття істотних ознак та-

кого явища, як історичне джерело, які полягають у соціальній природі джерел, культурній зумовленості (соціокультурний генезис), здатності відображати принципові можливості використання їх в історичних дослідженнях. Щодо останнього зазначимо, що практично в усіх працях з джерелознавства історичне джерело стає таким тільки після його наукового дослідження. Безсумнівно, усі ці особливості можна перенести (екстраполювати) на поняття „педагогічне джерело”.

До цього слід додати ще одну значущу характеристику, на якій наполягає М. Анісов, розглядаючи особливості історико-педагогічних джерел, — безпосередність відображення людської діяльності (тут мається на увазі педагогічна), яка, на його погляд, „є основним критерієм відмінності педагогічного джерела від педагогічного дослідження” [25, с. 32]. Це доповнення є досить суттєвим, оскільки дозволяє диференціювати матеріали, які було використано в дослідженні.

Періодична преса зайняла свою нішу в історичному джерелознавстві як джерело, що становить широкий матеріал для історичних досліджень практично в будь-якій галузі людської діяльності. У джерелознавчих працях з історії України, зокрема в довіднику „Джерелознавство історії України” (К., 1998 р.), підручнику „Архівознавство” (К., 1998 р.), курсі лекцій С. Маркачука „Писемні джерела з історії України” (Львів, 1999 р.), періодика розглядається як окремий вид історичних джерел. Глибока й усебічна розробка методології та методів вивчення цього джерела робить важливим його використання в історико-педагогічних дослідженнях, що відповідає розумінню джерелознавства як загальногуманітарного методу, коли воно входить зі своєю методикою в інші галузі гуманітарного знання, у міждисциплінарні комплекси, яким є й історія педагогіки.

С. Іванов кваліфікував періодичну пресу як літературне джерело науково-педагогічного дослідження [223, с. 7]. М. Анісов теж виділив періодичну пресу в якості джерела історико-педагогічного дослідження, при цьому вчений ак-

центував увагу на спеціальних — педагогічних — виданнях („педагогічна журналістика”), хоча все ж відзначив, що педагогічні матеріали друкувалися в суспільно-літературних та інших спеціальних журналах [25]. Згадується періодична преса й у збірнику „Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики” [229]. Таким чином, педагогічна періодична преса відповідає всім вимогам, що висувуються до джерела, володіючи повним комплексом його сутнісних ознак, і може бути використана як джерельна база історико-педагогічного дослідження.

Упродовж ХХ століття в історії педагогіки з’явилися видання спеціальної літератури про українську педагогічну пресу, її джерельно-інформативні можливості у висвітленні питань освіти, які за добором фактичного матеріалу, змістом, особливо за своєю концепцією, а також часовими межами можуть бути об’єднані в кілька груп джерел: праці істориків, педагогів, громадських діячів, які були безпосередніми фундаторами й учасниками педагогічного друку (1900 — 1920 рр.); наукові розвідки радянських дослідників, які працювали в умовах тоталітарної системи, ідеологічного тиску та цензурних обмежень (1920 — 1990 рр.); праці науковців українського зарубіжжя; творчі здобутки педагогів доби незалежності України (після 1991 р.).

До першої групи віднесено праці істориків і громадських діячів, безпосередніх фундаторів і учасників видавничого процесу початку ХХ століття — М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Дорошенка, П. Христюка та багатьох інших. У розвідках цих істориків і громадських діячів міститься чимало фактів, узагальнень та визначень процесів розвитку науки, освіти й культури, зокрема й педагогічної преси [120, с. 1; 167, с. 118 — 128; 320]. Однак, у більшості з них педагогічна періодика не виділена окремим блоком, використовується тільки як фактичний матеріал.

У 1906 р. у газеті „Рада” надруковано низку статей

Б. Грінченка під заголовком „Тяжким шляхом”, у яких він проаналізував важкий та суперечливий шлях становлення вітчизняної періодики. У 1908 р. побачила світ стаття М. Грушевського „Видавнича криза”, у якій з’ясовано причини небувалого злету української періодики 1905 — 1907 рр. Історик відзначав провідну роль української преси початку ХХ століття в національному культурно-освітньому русі, яка була фундаментом для подальшого розвитку українського друкованого слова, підкреслював її важливе значення для збереження рідної культури, пробудження національної свідомості, побудови національної школи. Першу спробу комплексного дослідження українськомовних видань у Російській імперії зробив історик Д. Дорошенко на шпальтах часопису „Рідний Край” у дописі „Українська література в 1905 році”. Він вважає, що саме 1905 р. приніс оновлення, дав змогу вільно розвиватися українськомовній пресі, літературі, освіті, тобто допоміг „зняти з наших уст замок”, адже в кінці 1905 р. почав виходити перший українськомовний періодичний орган — лубенський „Хлібороб”, який Д. Дорошенко назвав „першою ластівкою весни нашого слова”, з’явилися „заміри видавати українські часописи в різних городах”, та „переклади на нашу мову царських маніфестів і урядових (правительственних) розпоряджень, відозви і брошури партій” [139].

Другу, найчисельнішу групу джерел складає радянська історіографія. У 20-х рр. ХХ століття було видано низку праць, присвячених радянському культурному будівництву. Значимо, що педагогіка того часу розглядалася в ракурсі питань культурного будівництва. У тематичному покажчику періодичних видань педагогічна періодична преса тривалий час не виокремлювалася й розглядалася разом з виданнями з культури, літератури та мистецтва. Тільки в 1961 р. цей вид видань у каталогах періодичної преси сформувався в окрему рубрику „Освіта. Педагогічні науки” (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Тематичний покажчик періодичних видань України ХХ століття

1803 — 1916 рр.	Період у сучасній бібліографії залишається неопрацьованим. Відомості знаходимо в єдиному наявному каталозі Н. Аблова „Педагогічний періодичний друк” (1937 р.).
1917 — 1960 рр. (газети)	Культура. Освіта
1918 — 1950 рр.	Культура. Освіта
1951 — 1960 рр.	Культурне будівництво. Педагогіка
1961 — 1975 рр.	Освіта. Педагогічні науки
1961 — 1980 рр. (газети)	Газети з питань культури, освіти, літератури та мистецтва
1976 — 1980 рр.	Освіта. Педагогічні науки
1981 р.	Культура. Освіта
1982 — 1989 рр.	Освіта. Педагогічні науки
1990 — 2000 рр.	Освіта. Педагогіка

У наукових працях 20-х рр. культурний процес, зокрема розвиток української педагогічної періодики, викладався в контексті становлення й пропаганди комуністичних ідей. Історіографія ще багато в чому зберігала надбаня „старої” дореволюційної школи, що робило історичні дослідження відносно об’єктивними й толерантними. Дослідники вперше отримали можливість залучити важливі історичні джерела, які зберігалися в царських архівах. Цінними науковими студіями цього періоду є праці історика, журналістикознавця В. Коряка та колективу авторів на чолі з В. Ігнатієнком, які намагалися „зв’язати розвиток преси з усіма глибокими процесами пробудження широких українських трудових мас до державного та політичного життя” [237; 306]. Радянські дослідники підготували й видали історико-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети в Україні (1776 — 1926 рр.) та 10-ліття УРСР „Часописи Поділля”.

У 1923 р. зі статті В. Ігнатієнка „Історія української преси та її вивчення” розпочалася дискусія з проблеми: „що саме слід вважати українською пресою” [238; 239]. На поставлене запитання він відповідає так: „... до визначення „що вважати за українську пресу” мусимо прикласти принцип територіально-етнографічний, комбінований з принципом мови..., можемо вважати за українську пресу всю пресу, що виходила на території України та по інших землях, заселених українцями, друковану всіма українськими діалектами, говорами та всіма правописами (ярижкою, фонетикою). Але до цього, — продовжує він, — треба додати й ту пресу, що виходила іншими мовами (російською, французькою, німецькою, англійською) та обстоювала й відбивала інтереси української культури”, й уточнює, що пресу іншими мовами або двомовну „треба вилучити в окрему групу й розглядати як окреме явище українського життя” [239, с. 7].

У 30-х рр. ХХ століття масові репресії обірвали творчий пошук науковців у радянській Україні. Активний науковий пошук у цей період ведуть українські науковці західноукраїнських земель, які були в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини, а також у країнах Західної Європи. Їхні праці складають третю, менш чисельну групу наукових досліджень української періодики. У Варшаві, Відні, Львові, Празі побачили світ видання, присвячені ролі преси в українському громадському русі. Заслужують на увагу праці історика, журналістикознавця А. Животка, які містять окремі розділи саме про українську педагогічну пресу, умови її зародження й функціонування [174; 176]. Проте автор обмежив аналіз тільки виданнями національно-патріотичного спрямування.

Після Другої світової війни розпочався новий етап розвитку історіографії — в еміграції. Центр дослідження української історії перемістився до Північної Америки, де вийшли синтетичні праці Т. Гунчака, І. Лисяка-Рудницького, І. Майстренка, П. Мірчука, Р. Млиновецького, С. Николишина, Є. Пастернака,

Н. Полонської-Василенко, М. Стахіва, Ф. Сильницького та ін., у яких українські періодичні видання початку століття розглядалися як важливе історичне джерело для дослідження історії України, зокрема проаналізовано пресу про діяльність більшовицьких органів влади з проблем розвитку української культури й освіти. Чимало важливих фактів і висновків щодо розвитку української педагогічної преси подано в ретроспективному статистично-історичному нарисі Ю. Тернопільського „Українська преса з перспективи 150-ліття”. У ньому містяться узагальнені статистичні відомості про розвиток української періодики й в Україні, і за її межами. З погляду джерелознавчої повноти й достовірності, цей історико-статистичний нарис обмежений характеристикою тільки українськомовних видань [712]. Зрозуміло, зарубіжні дослідники не мали достатньої документальної бази, оскільки більшість архівних та інших документальних джерел була їм недоступна. Загальна риса досліджень української діаспори повоєнного періоду — залежність їхніх політико-ідеологічних висновків від політичних уподобань — прихильників Центральної Ради, Гетьманату, Директорії.

Інтерес до проблем педагогічної преси на радянських теренах поживався в 50 — 70-х рр. ХХ століття. Освітні процеси на шпальтах газет і журналів стали об’єктом кандидатських і докторських досліджень з історії педагогіки [4; 57; 386; 456; 534 та ін.]. Але, як бачимо, періодичну пресу як вид історичних джерел використано вибірково. Дослідники аналізували видання другої половини ХІХ — початку ХХ століття, що друкувалися на українських землях Російської імперії й згодом української республіки в складі СРСР. У сфері їхньої наукової уваги — революційний суспільно-педагогічний рух, історія зародження та розвитку партійно-радянської педагогічної періодики й висвітлення в ній питань комуністичного виховання та народної освіти.

Однак історія педагогіки в 50 — 70-і рр. ХХ століття досягла певних успіхів: було накопичено фактологічний ма-

теріал, окреслено історіографічні проблеми, джерельна база наукових досліджень стала значно повнішою, але відсутній аналіз саме українських педагогічних періодичних видань, що перебували на національно-патріотичних позиціях [556, с. 117 — 135].

Зміна підходів, викликана потребою створення оновленої схеми історії розвитку освіти України у зв'язку з критикою культу особи Й. Сталіна, не зачепила принципів партійно-класових підходів до висвітлення процесів педагогічної преси. Головні зусилля автори зосереджували на критиці „буржуазного націоналізму”, вихвалянні ленінської культурної політики в Україні [54, с. 23 — 33; 115, с. 5 — 35; 116 та ін.]. Водночас замовчувалися здобутки українських педагогів, громадських діячів у становленні національної освіти, науки, періодики. Національно-культурне піднесення приписувалося лише радянській владі.

Четверту групу джерел складають праці 90-х рр. ХХ століття. Після проголошення суверенної Української держави до наукового обігу було введено багато архівних джерел українського національно-освітнього руху. Для вироблення нових концептуально-методологічних засад дослідження проблем української освіти, аналізу матеріалів української педагогічної періодики як масового історико-педагогічного джерела педагогічної творчої думки мають вагоме значення ґрунтовні праці українських учених: істориків педагогіки — О. Адаменко, Л. Березівської, В. Курила, Н. Побірченко, О. Сухомлинської; істориків — В. Гутковського, А. Заводовського, Г. Рудого, В. Смоля, М. Романюка; журналістикознавців — В. Здоровеги, М. Нечиталюка, М. Тимошика та ін.

Українська історія педагогіки кінця ХХ — початку ХХІ століття збагатилася захищеними докторськими та кандидатськими дисертаціями. Відбувається розширення проблематики історико-педагогічних досліджень, присвячених висвітленню актуальних питань педагогіки на загальному тлі вітчизняної

педагогічної періодики другої половини XIX — XX століття: виховний національний ідеал (М. Кухта, 1998 р.), фізичне виховання особистості (Г. Приходько, 1999 р.), педагогічна просвіта батьків (Н. Гордій, 2000 р.), підготовка батьків до розумового виховання дітей (І. Дубінець, 2001 р.), розвиток сільської школи (Г. Шука, 2007 р.).

У докторській дисертаційній праці І. Зайченка крізь призму публікацій у пресі другої половини XIX — початку XX століття досліджено проблему становлення національних середньої та вищої шкіл [197]. На особливу увагу заслуговує висвітлений у ньому матеріал про завдання вчителя в національному вихованні, провідні тенденції, специфіку змісту й етапи становлення української національної школи.

Позначилася тенденція до використання регіонального принципу щодо аналізу історії розвитку української освіти й відповідно залучення в якості джерела регіональної періодики, яка відобразила особливості суспільно-освітнього розвитку на місцях.

У низці кандидатських дисертацій досліджено формування національної системи освіти у відносно демократичному середовищі західноукраїнських земель під владою Австро-Угорщини й Чехословаччини крізь призму публікацій української педагогічної преси в другій половині XIX — початку XX століття [343; 347; 420].

Суттєвим внеском у дослідження педагогічного контексту преси східноукраїнського регіону у XX столітті є докторська дисертаційна праця В. Курила [339]. Хоча періодика не була визначальним об'єктом у цьому дослідженні, усебічно проаналізовано суспільно-політичні та соціально-педагогічні умови, у яких зароджувалася й функціонувала регіональна педагогічна преса Східної України. Учений установив, що провідну роль у культурно-освітньому русі краю відіграла українська демократична інтелігенція, учительство, кращі представники якого працювали над збереженням рідної культури, пробудженням

національної свідомості, закладали фундамент для розвитку друкованого слова українською мовою.

Особливе значення для висвітлення проблем, що ми розглядаємо, мали праці, у яких порушено питання професійного й особистісного становлення вчителя.

Е. Панасенко на основі матеріалів вітчизняної педагогічної журналістики другої половини XIX — початку XX століття проаналізувала уявлення про становлення ідеалу вчителя з погляду філософських, духовних та загальнолюдських позицій [496]. Розглядаючи роль вітчизняної педагогічної журналістики у висвітленні проблем учительства та популяризації ідеалу вчителя, дисертант дійшла висновку, що педагогічна журналістика, широко висвітлюючи досвід роботи вчителів, тим самим була сферою самореалізації їхнього творчого потенціалу.

А. Пугач дослідила дискусії навколо питання теоретичної й практичної підготовки вчителя до здійснення професійно-педагогічної діяльності в загальноосвітній школі, що були широко представлені на сторінках педагогічної періодики 20-х — початку 30-х років XX століття [569]. У дисертації на основі аналізу матеріалів української педагогічної періодики систематизовано науково-педагогічні концепції А. Арнаутова, Ф. Бельського, А. Владимирського, О. Грабарова, М. Зотіва, Я. Мамонтова, О. Попова, Є. Равич-Щерби, Я. Чепіги й деякі ін. щодо проблем удосконалення професіоналізму вчителя.

Як бачимо з представлених досліджень, періодична преса якнайкраще відобразила весь спектр педагогічних ідей та думок XX століття, відбивши на своїх сторінках творчий доробок видатних педагогів.

З'явилися навчальні посібники, хрестоматії, монографії, наукові статті (Л. Березівська, Н. Дічек, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, Т. Філімонова та ін.), присвячені висвітленню публіцистичного доробку відомих українських педагогів, поверненню їхніх класичних творів до читача. Підкреслюючи важливість емпіричних даних, сучасні дослідники підкреслю-

ють розмаїття форм у дослідницькій роботі такого типу, зокрема введення в цей дискурс розгляду творчої біографії особистості, який включає не тільки науково прокоментований опис життєдіяльності педагога, а й з'ясовує вплив окремих соціокультурних фактів на становлення та розвиток його педагогічних ідей, формування власної концепції педагогічної творчості. О. Сухомлинська, увівши до наукового обігу термін „педагогічна персоналія”, запропонувала нові підходи в методиці дослідження біографії педагога. Учена зазначає: „Звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу. (...) Педагогічна персоналія — це більш, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель” [686, с. 37, 42].

За останні роки з'явилися кандидатські дисертаційні праці (Б. Гречин, О. Джус, Ю. Калічак, О. Кін, Р. Кіра, І. Пінчук, І. Сойко, А. Соколова та ін.), присвячені висвітленню педагогічних поглядів, просвітницької й журналістської діяльності О. Барвінського, А. Животка, Я. Мамонтова, С. Русової, С. Сірополка, І. Стешенка, М. Сумцова та ін.

Розгляд педагогічних персоналій є досить важливим, оскільки дає змогу персоніфіковано й системно представити розвиток педагогічної думки України як нелінійний, багатомірний процес, який відбився в публіцистичній спадщині видатних педагогів, чиї погляди, переконання та ідеї стали рушійною силою загального процесу розвитку педагогічної науки й становлення української періодичної педагогічної преси зокрема. Педагогічна спадщина видатних українських педагогів-публіцистів дає таку можливість, аналізуючи авторські тексти, дослідити змістовну мінливість упродовж досліджуваної епохи

сміслового наповнення педагогічної творчості вчителя й на прикладі їхніх індивідуальних новаторських пошуків відтворити універсальний механізм педагогічної творчості.

У контексті окресленої проблеми цікавими є дослідження російських учених [123; 177; 679], у яких крізь призму періодичного друку як основного джерела дослідження педагогічних ідей було виявлено характерні напрями розвитку педагогічної думки ХІХ — ХХ століття, відзначені ідеями гуманізму, співвідношення загальнолюдського й національного, розумового й морального елементів в освіті тощо. В означених працях було доведено провідну роль педагогічної публіцистики в поширенні передових педагогічних ідей: їй удалося мобілізувати громадську думку на прискорення розвитку педагогічної науки й водночас самовдосконалюватися, розвиваючи педагогічну тематику в умовах авторитарної держави.

У кандидатській дисертаційній роботі Е. Камишевої [257] доведено, що вивчення періодичного друку дозволяє не тільки збагатити пізнавальний арсенал майбутнього педагога, але й дає можливість творчо використовувати педагогічну публіцистику в удосконаленні навчально-виховного процесу.

Заслужують на увагу дисертації українських істориків, у яких розкрито з позицій історичної науки роль українських періодичних видань, зокрема й педагогічних, у національно-культурному та державотворчому процесі [126; 191; 588; 596; 598; 599 та ін.]. Історичні праці містять багату архівну джерельну базу, вирізняються ґрунтовністю висвітлення історіографії з питань становлення національної системи освіти в контексті суспільно-політичних і соціально-культурних аспектів розвитку української держави.

Історіографію проблеми педагогічної творчості вчителя відбито в бібліографічних працях Л. Литвина („Изучение истории педагогической периодики” — 1971 р.) і в ґрунтовній колективній роботі бібліотеки ім. К. Д. Ушинського „Педагогическое творчество” (1991 р.), які, окрім оглядів педаго-

гічних видань на той час Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), містять певні розділи й щодо аналізу саме українських періодичних педагогічних видань. Історіографію означеної педагогічної проблеми також доповнюють „Літописи” Книжкової палати України ім. Федорова, які містять аналітичну бібліографічну інформацію про статті, документальні матеріали, твори художньої літератури, опубліковані в загальнодержавних та обласних газетах, журналах, періодичних і продовжуваних виданнях, бюлетенях, що видавалися й продовжують виходити в Україні (літопис журнальних статей видається з 1936 р. двічі на місяць, літопис газетних статей видається з 1937 р. двічі на місяць).

Однак перелічені бібліографічні огляди не можна вважати такими, що відбивають увесь інформаційний обсяг періодичних педагогічних видань. Представлені описи мають, на жаль, безсистемний, вибірковий характер.

Як доводить історіографічний аналіз, українська педагогічна преса становить багату скарбницю для дослідної роботи, а іноді навіть є єдиним джерелом з окремих проблем педагогічної науки. Зважаючи на вагоме значення для педагогічної науки педагогічних матеріалів, розміщених на сторінках періодичної преси, перед істориками педагогіки постає завдання дослідження бібліографії української педагогічної преси.

Бібліографію педагогічної періодики в Україні до 1917 р. відбито в бібліографічному огляді М. Аблова [1]. Але цей покажчик не вмщує низку неофіційних, проте провідних українських педагогічних часописів дореволюційного періоду (наприклад, „Промінь”, „Наше слово”, „Учитель”, „Світло”, „Луна”, „Прапор”, „Каменярі”, „Наша школа”, „Український учитель” та д. ін.).

Анотований бібліографічний покажчик журналів психолого-педагогічної тематики ХІХ — початку ХХ століття з широким фактологічним матеріалом щодо репрезентації років виходу видань, видавничих організацій і установ-засновників,

складу редакційних колегій і авторського колективу часописів розробили співробітники Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського [188]. Однак перелік представлених у цьому покажчику видань включає тільки наявні у фондах бібліотеки видання української преси, що значно звужує коло педагогічних видань. Не вдалося авторам уникнути й методологічних похибок у описі видань. До переліку психолого-педагогічних часописів без відповідних пояснень було включено суспільно-політичні, літературні й т. п. видання, на сторінках яких активно публікувалися видатні педагоги, висловлювалися з приводу нагальних питань освіти громадські діячі, проте педагогічна тематика не була для цих часописів основним статутним завданням (наприклад, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, „Кіевская старина” та д. ін.). До покажчика також уведено російські педагогічні періодичні видання початку ХХ століття (наприклад, „Вестник воспитания”, „Русская школа”, „Дошкольное воспитание”). Провідні українські вчені того часу С. Русова, Я. Чепіга, Т. Лубенець та ін. виступали на сторінках російської педагогічної преси, але цей факт не може слугувати підставою для включення вищезгаданих видань до переліку часописів педагогічної періодичної преси України.

Бібліографія української педагогічної періодики радянського періоду укладалася Книжковою палатою України, яка протягом ХХ століття випускала бібліографічні довідники (Періодичні видання УРСР. Журнали. 1918 — 1950 : Бібліогр. довідник. — Х. : Кн. палата УРСР, 1956. — 464 с.; Періодичні видання УРСР. Журнали. 1951 — 1960 : Бібліогр. довідник. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1965. — 182 с.; Періодичні видання УРСР. Журнали. 1961 — 1975 : Держ. ретросп. бібліогр. покажч. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1984. — 322 с.; Періодичні видання УРСР. Журнали, збірники, бюлетені. 1976 — 1980 : Держ. ретросп. бібліогр. покажч. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1988. — 157 с.; Періодичні видання УРСР. Газети. 1917 — 1960 :

Бібліогр. довідник. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1965. — 574 с.;
Періодичні видання УРСР. Газети. 1961 — 1980 : Ретросп. держ.
бібліогр. покажчик. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1983. —
136 с.). На жаль, перелічені науково-допоміжні бібліографічні
посібники мають фактичні помилки й відображають непов-
ні бібліографічні відомості, наприклад, указано, що журнал
„Вільна українська школа” виходив протягом 1918 — 1919 рр.,
тоді як часопис видавався з вересня 1917 р. по грудень 1920 р.,
що підтверджено при аналізі номерів „ВУШ”, наявних у фонді
Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Біб-
ліографічні таблиці не відображають наступності видань чи
показують неправильно. Так, у таблицях зазначено, що журнал
„Радянська школа” (1945 — 1950 рр., м. Київ) наслідує регіо-
нальний часопис „Радянська школа” (1925 — 1930 рр., м. Лу-
ганськ; до того „Просвещение Донбаса” (1922 — 1925 рр.),
насправді, як показують архівні документи, це було поновле-
не видання журналу „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр.,
м. Харків). Російськомовний журнал „Путь просвещения”
(1922 р., м. Харків) з 1927 р. почав видаватися українською мо-
вою під назвою „Шлях освіти” (1927 — 1932 р., м. Харків). Із
дня заснування до 1932 р. виходив у світ анотований варіант
журналу на есперанто для поширення за кордоном. У 1931 р.
часопис почав виходити під назвою „Комуністична освіта”
(1931 — 1945 рр.) і був переведений до Києва. У короткий пе-
ріод 1931 — 1932 рр. варіант журналу на есперанто продовжу-
вав видаватися в м. Харків під старою назвою „Шлях освіти”.
Усі ці відомості вміщено в таблиці одного хронологічного пе-
ріоду, але показано як окремі самостійні видання. Засновану
в 1940 р. і поновлену в 1944 р. центральну газету „Радянська
освіта” (1944 — 1989 рр., м. Київ) було випущено зі списків пе-
ріодичних видань 40 — 50-х рр. ХХ століття.

Бібліографію новітніх педагогічних періодичних видань
1991 — 2000 рр. відбито в „Переліку зареєстрованих та пере-
реєстрованих видань станом на 18.02.04 Державного комітету

телебачення і радіомовлення України”. Наведений перелік не відтворює реальні хронологічні межі започаткування педагогічних періодичних видань в означений період через те, що відображає тільки дату реєстрації або перереєстрації часописів унаслідок утворення самостійної держави України, що призводить до появи певних хиб при відтворенні послідовності та наступності виходу видань.

Відзначаючи доробок науковців у галузі бібліографії, зауважимо, що на сьогодні не існує повного зведеного бібліографічного покажчика українських педагогічних періодичних видань ХХ століття. Наявні бібліографічні покажчики містять фактичні помилки стосовно педагогічних періодичних видань 1917 — 1920 рр. і зовсім не відображають функціонування української педагогічної періодики в західноукраїнських землях, що перебували під владою Австро-Угорської імперії, Чехословаччини, Польщі, Румунії (1900 — 1945 рр.).

Прагнучи забезпечити найбільш можливу повноту бібліографії педагогічної преси України ХХ століття, ми звернулися до фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Найважливіші відомості про становлення та розвиток української педагогічної преси представлено в документах і матеріалах з Бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ Української Держави, Управління у справах друку УНР (ф. 1184), Міністерства преси і пропаганди УНР (ф. 1113), Бюро преси України при Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф. 1738), фондах 2611, 3585, 3919. Так, у фонді Бюро преси ЦДАВО України (ф. 1184) містяться офіційне листування Міністерства внутрішніх справ Української держави з місцевими органами державної влади щодо розвитку видавничої справи, про роботу цензури, список газет і журналів, що виходили в окремих губерніях України, огляди матеріалів періодичної преси. У фонді Міністерства преси і пропаганди (ф. 1113) — звіти голови

цензурної колегії, обіжники Міністерства преси і пропаганди, протоколи, інструкція цього Міністерства про діяльність цензурної комісії, реєстр видавництв їхніх друкарень, їхніх кореспондентів, оголошення про вихід нових українських видань, огляди матеріалів центральних, губернських і повітових газет. У фонді Бюро преси України (ф. 1738) — заяви про статті, уміщені в газетах, листування з Наркоматами, інформаційні довідки про діяльність української преси тощо.

Аналіз цих документів і матеріалів надав можливість відтворити безпосередню участь і вплив на відкриття, функціонування та закриття педагогічних друкованих органів та друкарень у 1918 — 1920 рр. українських радянських і самостійницьких державних видавничих інституцій, реконструювати процес розвитку педагогічної періодики в Україні за доби Центральної Ради, Гетьманської Держави, Директорії УНР, УСРР. Відзначимо, що в архівних матеріалах немає повних статистичних відомостей про географію українських періодичних видань, роки їх утворення, кадровий склад редакцій, плани видань тощо.

Під час бібліографічного пошуку нами було укладено бібліографічний покажчик видань української педагогічної преси ХХ століття, що є зведеним ретроспективним довідковим посібником обліково-реєстраційного типу [375].

Складність вирізнення української педагогічної преси як окремого виду джерел та взагалі періодичних видань ХХ століття зумовлена, передусім, тогочасними історичними обставинами й долею української державності. На сьогодні сформовано методологічно різні підходи щодо поняття „українська преса” [457, с. 33 — 38; 459, с. 68 — 70; 589; 598].

Перший (українськомовний та національно-тематичний) підхід розвивається в контексті національно-етнічного аспекту на початку ХХ століття головним чином в історії журналістики та публіцистики, де поняття „українська преса” означає українськомовну пресу. Однак більшість педагогічної періодичної преси протягом усього ХХ століття видавалася росій-

ською мовою. Хоча значно були поширені й українськомовні видання. Деякі з них одночасно друкували матеріали українською та російською мовами (див. табл. 1.2).

Як видно, до 1917 р. в Україні переважну більшість становили російськомовні видання. І лише з початком революції 1917 р. в Україні, особливо в період створення та становлення українських урядів (Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР та УСРР), у руслі відродження української державності засновуються нові українські видання, відкриваються можливості для їхнього вільного розвитку. Іншими мовами (польською, німецькою та ін.) видання здебільшого виходили в період до 1940-х рр. ХХ століття, коли українські землі ще перебували під владою різних держав.

Другий підхід (територіально-етнічний) — удержавно-політичному й адміністративно-територіальному плані, — як „преса в Україні” незалежно від мови видання, однак така, що видана на території України й стосується її історії безпосередньо.

Під час дослідження бібліографії виявлено динаміку поширення педагогічної періодичної преси. Найбільше видань протягом ХХ століття виходило друком у містах Києві та Харкові (див. табл. 1.3).

Як доводить бібліографічний аналіз, піки видавничої активності збігаються з найбільш соціально активними періодами розвитку української держави. За нашими підрахунками, найбільше газет і журналів видавалося в 1921 — 1930 рр. під час розбудови радянської України, коли під впливом революційного ентузіазму зросла педагогічна активність учителів, науковців, громадських організацій. Сплеск запровадження нових видань припадає на 1991 — 2000 рр., що пов’язано з утвердження України як самостійної держави. Найменше часописів виходило в 1917 — 1920 рр., що пояснюється коротким часом існування самостійної Української держави за різних націонал-демократичних урядів, тривалими воєнними діями й матеріальними нестачами (див. табл. 1.4).

1.1. ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Таблиця 1.2

Мова видань педагогічної преси в Україні у XX столітті

Роки видань	Тип видання										ГАЗЕТИ			
	ЖУРНАЛИ													
1900 — 1916 рр.	укр.	рос.									двомовні		—	
	8 од.	21 од.									1 од.			
1917 — 1920 рр.	укр.	рос.									єврейські		—	
	5 од.	7 од.									1 од.			
1920 — 1930 рр.	укр.	рос.	польськ.	нім.	єврейськ.	єспер.	не визнач.	укр.	рос.	польськ.				
	69 од.	22 од.	3 од.	1 од.	2 од.	1 од.	2 од.	14 од.	1 од.	1 од.	1 од.			
1931 — 1960 рр.	укр.	рос.	польськ.	нім.	єврейськ.	єспер.	не визнач.	укр.	рос.					
	82 од.	12 од.	1 од.	1 од.	2 од.	1 од.	1 од.	23 од.	2 од.	2 од.				
1961 — 1990 рр.	укр.		рос.								укр.		рос.	
	47 од.		14 од.								10 од.		—	
1991 — 2000 рр.	укр.	рос.	англ.		двомовні	тримовні		укр.	рос.	англ.	дво-мовні			
	53 од.	6 од.	3 од.		3 од.	3 од.		11 од.	2 од.	1 од.	10 од.			

Таблиця 1.3

Класифікація педагогічної преси за місцем видання

рік, місце видання тип видан- ня	1900 — 1916		1917 — 1920		1921 — 1930		1931 — 1959		1960 — 1989		1991 — 2000	
	М/ СПб	К	Ц (К., Х.)	Р	Ц (К., Х.)	Р	К	Р	К	Р	К	Р
журнали	153	14	7	6	47	53	62	35	54	5	42	12
газети	8	2	1	—	11	5	10	15	8	7	22	2

Ц — центральне видання; Р — регіональне видання; М — Москва; СПб — Санкт-Петербург; К — Київ; Х — Харків

Таблиця 1.4

Типологічні та кількісні показники видань педагогічної преси

рік тип	1900 — 1916	1917 — 1920	1921 — 1930	1931 — 1959	1960 — 1990	1991 — 2000
журнал	30	11	100	97	59	68
газета	2	1	16	25	15	24

З огляду на підтверджені бібліографічними даними факти існування педагогічної періодичної преси, стає очевидною необхідність урахування, крім мови, також і змісту, характеру та масштабу висвітлення подій і поширення серед громадськості. Таким чином, поняття „українська педагогічна преса”, на нашу думку, слід розглядати з позицій принципів історизму й наукової об’єктивності, що передбачають вивчення української педагогічної періодичної преси в сукупності всіх чинників (педагогічних, культурологічних, геополітичних, соціальних і т. ін.). Тому, окрім педагогічних за своїм статутом часописів, нами враховано як об’єкт нашого дослідження всю газетну й журнальну періо-

дику, що видавалася в Україні протягом ХХ століття, незалежно від мови, суспільно-політичної спрямованості, виду видання тощо, що зумовлено тривалими періодами розвитку педагогічної тематики на сторінках суспільно-політичних, літературно-художніх видань (про що докладно йтиметься в розділі 2). Критерієм відбору періодики для формування джерельної бази дослідження із загального числа періодичних видань періоду, який досліджується, був змістовний чинник, факт наявності в них авторських (оригінальних — неперекладних) матеріалів педагогічної тематики, що відобразили стан і розвиток української освіти, зокрема проблеми педагогічної творчості вчителя.

Сучасний стан розвитку історії педагогіки та низки спеціальних історичних дисциплін, зокрема джерелознавства й бібліографознавства, журналістикознавства та публіцистикознавства, визнає за необхідність розвиток нових методологічних підходів і принципів з вивчення періодичної преси як специфічного джерела педагогічного дослідження, зокрема створення єдиних методологічних принципів, на основі яких необхідно здійснити виявлення, систематизацію, опрацювання й науково-педагогічний опис періодичних видань, аналіз їхнього змісту, складу, класифікацію опублікованого матеріалу, принципів оцінки вірогідності як історичного джерела тощо.

Ключова роль у вивченні періодичних пресових джерел належить розробці наукових методів джерелознавчого аналізу — класифікації за типовими й різновидовими ознаками, з урахуванням їхніх головних характеристик. Найзагальнішою ознакою розробки проблем систематизації є те, що вона поглиблює наші знання про природу походження педагогічної преси та її значення як історичного джерела.

З огляду на вищезазначене подамо в загальній схемі видотипологічну класифікацію основних матеріальних носіїв педагогічної періодичної преси, які можуть бути розглянуті як джерела історико-педагогічного дослідження з проблем розвитку педагогічної творчості вчителя (див. табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Видо-типологічна класифікація основних джерел педагогічної преси

Періодичні видання					Книжкові неперіодичні видання		
Масові видання	Спеціалізовані видання				К Н И Г И	Х Р Е С Т О М А Т І Ї	
1. Газети	газети		журнали				
2. Журнали	масові	адресні	масові	наукові			
3. Бюлетені	1. Громадсько-політичні	1. Загальноінформаційні	Інформаційні	Науково-теоретичні			Науково-методичні
4. Інформаційні збірники		2. Методично спрямовані					
5. Реферативні журнали							
6. Календарі							

Серед важливих методологічних принципів джерелознавчого дослідження періодики України є виділення газет і журналів у самостійну групу історико-публіцистичних масових джерел, яким властиві оперативність обігу інформації та хронологічна адекватність висвітлення подій, акцентуалізація певних соціально-політичних і культурних процесів, зокрема питань висвітлення процесів освіти й педагогічної науки в цілому.

Педагогічний журнал є основним, головним типом педагогічних періодичних видань, формується шляхом спеціалізації, тобто чіткого визначення своєї читачької аудиторії. Найпоширенішим видом спеціалізованих педагогічних видань є науковий педагогічний журнал, який включає два підвиди: науково-теоретичний журнал (наприклад, „Світло” (1910 —

1914 рр.), „Шлях освіти” („Путь просвещения”) (1922 — 1930 рр.; 1931 — 1941 рр. видавався під назвою „Комуністична освіта”; 1945 р. — по теперішній час виходить під назвою „Радянська школа”); „Вища школа” (2000 р. — по теперішній час) та ін.) і науково-методичний журнал („Дошкольное воспитание” (1911 — 1917 рр.), „Просвещение Донбаса” (1922 — 1925 рр., м. Луганськ; 1925 — 1930 рр. виходив під назвою „Радянська школа”; поновлено видання 1998 р., наслідують два журнали „Освіта на Луганщині” (1998 р.), „Освіта Донбасу” (2000 р.) та ін.). Серед науково-теоретичних журналів можна окремо виділити педагогічні вісники, що випускаються вищими навчальними закладами й інститутами Академії педагогічних наук. Загальна кількість цього виду видань є найбільшою, оскільки вони друкуються в кожному вищому навчальному закладі, де є аспірантура з педагогічних спеціальностей. Специфіка педагогічних вісників полягає в: 1) розмаїтті матеріалів (у межах одного номера можуть публікуватися матеріали різних спеціальностей однієї або споріднених наук, теоретичного й методичного спрямування та т. п.); 2) авторському складі, переважна кількість якого — молоді науковці; 3) як правило, обмеженій читацькій аудиторії (вужке коло спеціалістів, межі одного закладу чи регіону).

Видові межі наукових педагогічних журнальних видань, незважаючи на формалізацію, залишаються відкритими. Залежно від пріоритетів розвитку педагогічної науки виникають нові типи журнальних педагогічних видань: науковий виробничо-практичний журнал — „Директор школи, ліцею, гімназії” (1998 р., м. Київ), рекламно-маркетинговий — „Абітурієнт” (1998 р., м. Київ), „Куда пойти учиться” (2000 р., м. Київ) та т.ін. Але така тенденція не є поширеною та здебільшого стосується педагогічних журналів, спрямованих на якнайширшу громадську аудиторію. Основне завдання такого типу педагогічних журналів — рекламно-маркетингове пропагування вітчизняних освітніх закладів, а також інформування про стан

розвитку тієї чи іншої галузі освіти та повідомлення про наукові розвідки з дотичних проблем. Центральні видання такого типу мають статус наукових — „Дитячий світ”, „Директор школи, ліцею, гімназії” і д. ін.

У 90-х рр. ХХ століття у вітчизняному педагогічному друці виникла тенденція до поновлення виходу у світ провідних українських журнальних видань початку століття: „Шлях освіти” (1995 р.), „Освіта на Луганщині” (1998 р.), „Освіта Донбасу” (2000 р.), „Світло” (2000 р.) та ін.

Важливе значення має і форма, і зміст зафіксованої в періодичній пресі інформації. Проте для періодичних пресових джерел ще не вироблено належної методики аналізу матеріалів. Приступаючи до внутрішньої характеристики друкованих органів, ми виходили з того, що цей складний, на перший погляд, комплекс різних документів і матеріалів має певну систему. Для періодичної преси ХХ століття характерною є велика різноманітність форм викладу матеріалу: статті політичного, економічного, культурницького змісту, документи (декрети, директиви, розпорядження), інформація, газетні звіти, хроніка, інформаційні повідомлення, історичні та літературні нариси, політичні фейлетони, художні твори тощо. Кожна з цих форм подачі матеріалу підпорядкована єдиній меті — якомога оперативніше повідомляти читачів про факти, ключові події, діяльність тих чи інших державних установ, громадських організацій у галузі культурно-освітнього життя. Як засіб соціального інформаційного обміну періодична пресова інформація дала змогу отримати важливі дані про тогочасний стан освітньої галузі України.

З огляду на специфіку нашого дослідження важливо розрізнити педагогічну журналістику й педагогічну публіцистику. Під поняттям „педагогічна журналістика” ми розуміємо журнальну видавничу діяльність і діяльність щодо збору, обробки, поширення інформації в педагогічному періодичному друці. Однак не кожна стаття, надрукована в педагогічному журналі, є педагогічною публіцистикою.

Педагогічна періодична преса історично сформувалася в сукупності тематичних різновидів публікацій, утілених у розмаїтій форм та жанрів, і серед них — педагогічній публіцистиці.

Педагогічна публіцистика як сукупність матеріалів періодичної преси на педагогічну тематику в цьому випадку виступає в якості об'єднуючого елемента між педагогічною практикою (явищами, процесами, фактами) і педагогічною свідомістю та сприяє поширенню персоніфікованої педагогічної творчості.

Отже, предметом педагогічної публіцистики є специфічне пізнання педагогічних теорій, фактів, явищ, течій у всьому багатстві їхніх проявів та осмисленні їх автором з огляду нагальних або перспективних завдань, що стоять перед освітою й суспільством. В органічному зв'язку з предметом педагогічної публіцистики перебуває своєрідність її змісту, якими є актуальні педагогічні й суспільно значущі проблеми, що знайшли відображення в педагогічній думці. За визначенням Е. Днепрова, педагогічна думка — це „сукупність суспільних уявлень про виховання й освіту, ... і вона виступає як своєрідний трансформатор між громадською думкою й педагогічною наукою, збагачуючи останню новими соціальними ідеями” [143, с. 97]. Таким чином, зміст педагогічної публіцистики може бути інтерпретований достатньо широко, з одного боку, включаючи актуальні педагогічні й суспільно значущі проблеми, з іншого — ідеї, які привносить педагогічна думка.

Освітня парадигма, перш ніж стати доктриною, проходить певну стадію апробації (прийняття тією чи іншою мірою) у суспільній свідомості, і цю функцію виконує публіцистика. Тобто публіцистика є формою, способом існування педагогічної науки на рівні суспільної свідомості, формою вияву педагогічних ідей, механізмом їх презентації, апробації „на публіці”. Педагогічна публіцистика провокує (з огляду на свою специфіку) і матеріалізує наукові ідеї, є джерелом і теоретичного, й історичного знання.

Разом з тим, публіцистичний спосіб викладу суттєво відрізняється від наукового й художнього, з якими взаємодіє. Науковість — одне з достоїнств найкращих творів педагогічної публіцистики (праці С. Русової, Я. Чепіги, Я. Мамонтова, В. Дурдуківського, А. Макаренка, В. Сухомлинського та багатьох інших). Але науку як галузь теоретичної діяльності й науковість як спосіб практичного освоєння дійсності часто змішують. „Публіцист, як і вчений, осмислює, узагальнює конкретні явища суспільного життя, — зазначає журналістикознавець В. Здоровега. — Але якщо вчений прагне встановити об’єктивні закони розвитку природи чи суспільства, публіцист ставить перед собою завдання більш практичні, підкорені вимогам сьогоднішнього дня. У науковій праці проблеми життя трактуються більш ґрунтовно, детально, усебічно” [773, с. 35]. „Спільним для наукових праць і літературної творчості, — наголошує Є. Лазебник, — є дослідження фактів, їх аналіз і доказовість висновків. Відмінним є те, що в наукових працях мислення здійснюється у формі понять, а в літературній творчості журналістів є й елементи образного мислення, й емоційні засоби” [Там само, с. 36]. Публіцистика, спираючись на закони, висновки, свідчення науки, користуючись її методами, має при цьому свій предмет, свої цілі, завдання, функції.

Педагогічна публіцистика взаємодіє не тільки з наукою, але й з художньою літературою. І наука, і публіцистика, і художня література часто виявляють інтерес до тих самих явищ, подій, проблем. Е. Прохоров уважає, що публіцистика — це певне похідне від науки й красної словесності; М. Черепанов стверджує, що публіцистика — це самостійна форма пізнання, яка має свій предмет [Там само, с. 47]. Якщо ж застосувати ці твердження до педагогічної публіцистики, то все-таки треба визнати, що в публіцистичному способі викладу наявні й ті, й інші ознаки. Отже, у предметі літератури й публіцистики є багато спільного. Є й інші аспекти взаємозв’язку публіцистики й художньої творчості: і в художньому, і в публіцистичному творі

конкретна педагогічна ситуація, явище можуть слугувати основою пізнання. Часто неможливо чітко розмежувати художній і публіцистичний твір, тоді йтиметься про твір художньо-публіцистичного характеру.

Спорідненість і взаємодія науки, літератури й публіцистики виявляються й у використовуваних методах та засобах пізнання.

Методи й засоби пізнання та відображення дійсності в педагогічній публіцистиці схожі тим, що застосовуються в науці (суспільно-політичних галузях, соціології та ін.) і художній літературі: поєднання мислення поняттями й образами; причому педагогічна публіцистика використовує не тільки факти, методи міркування й узагальнення, але й емоційно-образні засоби для створення найвищого емоційного напруження; користується специфічними образами й поняттями для максимально ефективного впливу на усвідомлення різних категорій читачів.

Педагоги-публіцисти вміло використовують прийоми привернення уваги адресата до педагогічної публіцистики: апеляцію до події, часу, місця, особистості; звернення до життєво важливих педагогічних проблем; збудження цікавості, звернення до конфліктної ситуації; розповідь про особистий досвід, про історичну особу, епізод; посилення на загальновідоме або авторитетне джерело інформації; постановку риторичного питання; опис проблемної ситуації.

І, нарешті, ситуація співпереживання, емоційного сприйняття педагогічної інформації може бути створена в різних жанрах педагогічної публіцистики. Жанри педагогічної публіцистики — це типи публікацій, об'єднані подібними змістовно-формальними ознаками, тобто жанроутворювальними чинниками (предмет відображення, цільова установка, метод відображення): інформації, статті, замітки, хроніки, нариси, репортажі, фейлетони, листи, послання, щоденникові записи, памфлети, спогади тощо.

У межах педагогічної публіцистики можливе виділення

цілезумовлених підвидів: науково-педагогічної, суспільно-педагогічної й художньо-педагогічної публіцистики, в основі яких лежать інтерактивні (спрямовані всередину) та екстраактивні (спрямовані назовні) процеси.

Інтерактивні процеси, спрямовані на привернення уваги до нагальних проблем педагогічної теорії й практики, які вимагають теоретичного осмислення та наукового обґрунтування передусім спеціалістів-педагогів усередині системи, є предметом науково-педагогічної публіцистики.

Інтерактивні процеси, орієнтовані на формування громадської думки, залучення пересічних читачів, нефакхівців у галузі педагогіки й освіти в коло проблем виховання й навчання, розкривають сутність суспільно-педагогічної публіцистики.

Звідси випливає, що це — різновид (різновид — видозміна основного виду, науково-педагогічна публіцистика — категорії) педагогічної публіцистики, її підвид, предметом якої є досягнення педагогічної науки або її проблеми. Наука виступає предметом публіцистичного пізнання, а науково-педагогічна публіцистика, у свою чергу, може передбачати появу нових наукових теорій. Науково-педагогічна публіцистика відображає науково значущі педагогічні проблеми; привертає увагу до інноваційних питань педагогічного процесу; відображає гуманістичні ідеї й цінності; стимулює розвиток педагогічної теорії й практики, впливає на наступний розвиток освіти, на свідомість і поведінку передусім спеціалістів-педагогів. Форми впливу науково-педагогічної публіцистики: понятійні й образні засоби викладу думки, їх поєднання, засоби логічного та емоційного впливу з пріоритетом понятійних і логічних. Основним жанром науково-педагогічної публіцистики є стаття.

Суспільно-педагогічна публіцистика — підвид, різновид педагогічної публіцистики, предметом якої є актуальні, суспільно значущі проблеми освіти: навчання й виховання. Суспільно-педагогічна публіцистика привертає увагу до гострих питань освітнього процесу, до нових методик і технологій навчання й вихо-

вання; насичена прогресивними ідеями й цінностями; формує громадську думку, масову свідомість; активно впливає на свідомість і поведінку читачів, які не мають спеціальних знань у галузі педагогіки й освіти, переважно образними засобами викладу думки, засобами емоційного впливу; стимулює розвиток передусім педагогічної практики; впливає на розвиток освіти.

В основі художньо-педагогічної публіцистики також лежать інтерактивні процеси. Предмет і зміст її може збігатися із суспільно-педагогічною публіцистикою, відмінність стосуватиметься передусім форми, тобто сукупності прийомів, виражальних і зображувальних засобів, які застосовує автор, і стильових особливостей.

Науково-педагогічна публіцистика послуговується переважно полемічним і аналітико-критичним стилями, основним її жанром є стаття, а способами викладу — переважно понятійні й логічні засоби.

Для суспільно-педагогічної публіцистики характерні агітаційно-пропагандистський, сатиричний та інші стилі; переважно використовуються жанри: нарис, фейлетон, памфлет, лист тощо.

Для художньо-педагогічної публіцистики характерне поєднання художнього й публіцистичного стилів: до функцій педагогічної публіцистики приєднується функція естетичного впливу, до безпосередньо стильових особливостей публіцистики додаються стильові особливості художньої літератури: система художніх образів, характерів, картин життя, вчинків героїв, суперечливості стосунків та ін., виражальні засоби. Жанрами художньо-педагогічної публіцистики можуть бути також усі жанри художньої літератури: оповідання, повість, роман та ін.

Здатність до володіння різними функціональними різновидами мови — одна з основних здатностей, властивих розвинутій мовній особистості. Чим більшою кількістю стилів і жанрів володіє активно мовна особистість, тим вона більш розвинута (таблиця 1.6).

Таблиця 1.6

**Основні жанрові форми матеріалів педагогічної публіцистики
періодичної преси**

Основні жанрові форми педагогічної публіцистики	Характеристика змісту й методів подання інформації
Інформація	Опис фактів, які стосуються вчительської праці. Основні методи подання фактів: констатація, опис
Репортаж	Новинний матеріал, який документально відображає події педагогічної діяльності й передбачає ситуацію „on-line” розповіді. Основні методи подання інформації: репортажний та реконструктивний опис
Проблемний нарис	Невеликий художньо-публіцистичний твір, який описує в конкретно чуттєвих характеристиках типову для педагогічної дійсності ситуацію або явище в процесі аналізу актуальної суспільної проблеми. Основні методи подання інформації: опис, характеристика, роздум
Портретний нарис	Невеликий літературно-художній твір, який відображає яскраву творчу індивідуальність конкретного педагога, його педагогічні погляди й методи роботи в аспекті актуальних педагогічних проблем. Основні методи подання інформації: опис, характеристика, роздум
Стаття	Аналітична публікація, у якій представлено результати дослідження педагогічного явища чи проблеми. Основні методи подання матеріалу: роздум, характеристика
Лист	Відкритий виклад потаємних творчих думок, роздумів, вражень, почуттів педагога-публіциста, який спонукає адресата до активних творчих дій. Основні методи викладу: роздум, констатація
Щоденникові записи	Роздуми автора з приводу накопиченого професійного досвіду, що чуттєво переживається. Основні методи викладу: опис, роздум
Спогад	Розповідь, яка містить історично правдиві свідчення про вчителів, відомих педагогів, педагогічну дійсність певного періоду. Основні методи подання інформації: розповідь, констатація, роздум

Специфіка жанрового подання текстів педагогічної публіцистики полягає значною мірою в авторському виявленні. Актуалізована авторська позиція в педагогічній публіцистиці — це певний досвід наукової проблематизації педагогічної дійсності вчителя, а також акт творчого вираження такого досвіду. Переважна більшість видатних педагогів, педагогів-новаторів були водночас і публіцистами. Публіцистика К. Ушинського, М. Костомарова, Б. Грінченка, І. Франка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, В. Шаталова та багатьох інших педагогів, учених і практиків в одній особі доводить, що засвоєння педагогічного простору, осмислення накопиченого досвіду, підготовка громадської думки до сприйняття педагогічних ідей немислимі без використання такого впливового явища, яким є педагогічна публіцистика періодичних пресових видань. Таким чином, зміст педагогічної публіцистики може бути інтерпретовано достатньо широко, з одного боку, включаючи актуальні педагогічні й суспільно значущі проблеми, з іншого — ідеї, які привносить педагогічна думка.

Предмет і зміст педагогічної публіцистики визначають її функціональну завантаженість. У теорії навчально-педагогічної літератури немає чіткого визначення категорії „функція”. Призначення, обов’язок, сфера застосування, цільова спрямованість тощо — ось неповний перелік дефініцій змісту функцій навчально-педагогічної літератури, що звичайно використовується. Виходячи зі специфіки предмета й змісту педагогічної публіцистики, на наш погляд, є правомірною інтерпретація розглянутого поняття як „призначення”, що має педагогічна публіцистика в загальнопедагогічному процесі.

Виходячи зі значення педагогічної публіцистики, її предмета й специфіки змісту, ми виділяємо такі функції:

- інформаційну — педагогічна публіцистика відбиває актуальні, суспільно значущі педагогічні проблеми;
- інформаційно-когнітивну — привертає увагу до педагогічних новацій, нововведень, ідей і технологій, популяризує нові наукові знання;

- антиципації (від лат. *anticipation* — передбачення) — передбачає розвиток подій, явищ, ідей, результатів дій, новацій тощо;
- апперцепції (від лат. *ad* — до, *perceptio* — сприйняття) — допомагає адресату ефективніше сприймати педагогічну інформацію, звертаючись до його вітагенного досвіду й розширюючи його, спираючись на стійкі особливості сприйняття особистості (світогляд, переконання, освіченість) і тимчасові, ситуативні (емоції, експектації) установки;
- атрибутивну (від англ. *attribute* — приписувати, наділяти) — наділяє, „добудовує” об’єкти публіцистичного тексту авторськими характеристиками, не представленими в полі зору сприйняття читача, що дозволяє краще розуміти авторську позицію;
- формувальну — як рід літератури цілеспрямовано формує громадську думку з проблем сучасного педагогічного процесу, новації, теорії, ідеї;
- виховну — як видова приналежність активно впливає на свідомість і поведінку читачів, формує цільові настанови педагогічної свідомості через уявлення, погляди, переконання; формує активну життєву позицію;
- інтегровальну — інтегрує знання та інформацію з різних галузей освіти, культури, науки й створює якісно нову впорядковану єдність та цілісність;
- стимулюючу — дозволяє використовувати знання, подані у творах педагогічної публіцистики, як орієнтир або навіть керівництво до дії; спонукає до самостійного розв’язання теоретичних і практичних проблем;
- актуалізуючу — сприйняття педагогічної дійсності, її проблем, цілей, осмислення педагогічного досвіду, мистецтва виховання, професійної компетентності педагогів тощо; перетворює отриману інформацію у власне вітагенну, переводить потенційне знання в актуальне;
- діагностико-прогностичну — описує актуальний стан

і прогнозує подальший розвиток освіти, різних педагогічних систем і відносин з метою залучення уваги до проблем;

- інвертовану — впливає на подальший хід розвитку соціального життя й освіти як соціального інституту.

Проблема педагогічної творчості вчителя, представлена на сторінках українських періодичних видань у різноманітності жанрових форм публіцистичних матеріалів, з одного боку, визначає предмет, зміст і функції педагогічної публіцистики як специфічного інформаційного джерела педагогічної науки, а з іншого — є її рушійним механізмом, оскільки педагогічна публіцистика за своєю сутністю є яскравим проявом, матеріально відтвореним у публікаціях результатів педагогічної творчості.

Таким чином, модель педагогічної публіцистики як структурно-функціонального комплексу, призначеного для відображення проблеми педагогічної творчості вчителя, повинна мати зворотній характер і відтворювати механізм взаємодії пов'язаних в акті новаторства процесів педагогічної творчості вчителя й формування педагогічної публіцистики як такої (див. схему 1.1).

Методика дослідження української періодичної преси включає метод типологічного аналізу; традиційний змістовний аналіз; порівняльно-статистичний аналіз. За допомогою методу контент-аналізу в нашому дослідженні було проаналізовано педагогічні періодичні видання з метою визначення публікацій з проблеми педагогічної творчості вчителя. Поряд з цим ми вбачаємо важливим виявлення критеріїв виміру інформаційної насиченості джерел, їх репрезентативності щодо висунутої проблеми. Для розв'язання цього завдання нами використано метод експертних оцінок.

Проблема педагогічної творчості вчителя в педагогічному дискурсі має дискретний характер. Тому використання методу кількісного вивчення змісту соціально-педагогічної інформації (контент-аналізу) у нашому дослідженні є цілком виправданим, оскільки дає можливість зібрати разом окремі

**Розділ 1. Педагогічна преса — джерело висвітлення
проблеми педагогічної творчості вчителя**

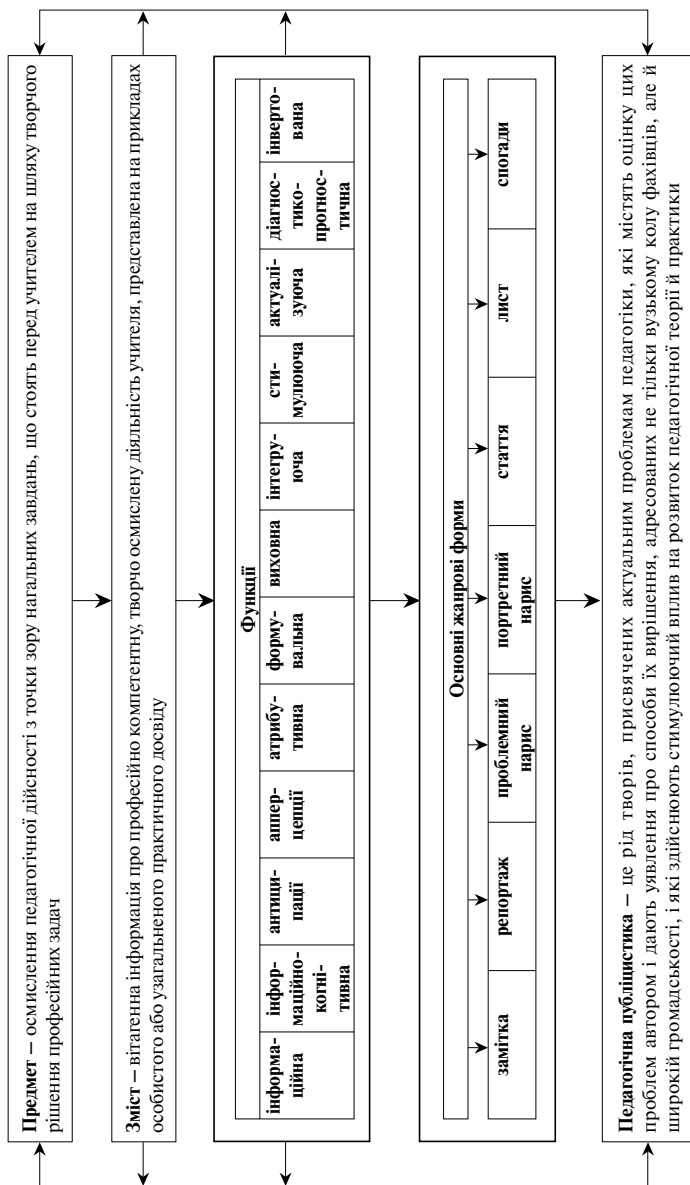

Схема 1.1. Структурно-функціональна модель педагогічної публіцистики періодичної преси

змістовні елементи й розглянути в достатньо повному обсязі картину генези проблеми педагогічної творчості вчителя в історії розвитку української освіти ХХ століття. Контентний аналіз передбачає кількісний і якісний аналіз преси.

З огляду на вищевикладені концептуальні положення педагогічного дискурсу, представленого на сторінках періодичної преси, у якості одиниць аналізу тематичної структури й змістовного наповнення проблеми педагогічної творчості вчителя нами виділено такі теми:

- педагогічні персоналії організаторів освіти, учених, педагогів-практиків;
- педагогічний досвід;
- інноваційна діяльність педагогів;
- рух учителів-новаторів;
- публіцистична діяльність педагогів;
- формування творчої особистості вчителя;
- педагогічна преса.

Визначені тематичні одиниці конкретизують інформаційне поле проблеми, дають змогу представити її в систематичному, послідовному, структурованому вигляді. Таким чином, одиниці аналізу є значними змістовними компонентами, згідно з якими кваліфікується й компонується зміст проблеми педагогічної творчості вчителя на сторінках української педагогічної преси ХХ століття. Перелік обраних тем задає структуру фіксованої в періодиці проблеми й у загальних рисах відтворює її науковий педагогічний контекст.

Обравши об'єктом дослідження весь масив української педагогічної преси ХХ століття, а його предметом — тематичну структуру, зміст і напрями розвитку педагогічної творчості вчителя, які відбито в газетно-журнальній публіцистиці, ми постали перед необхідністю визначення критеріїв для виміру рівня інформаційної насиченості джерел з боку репрезентативності досліджуваної проблеми. Для розв'язання цього завдання ми використали метод експертних оцінок. Для того,

щоб окреслити велике коло педагогічних періодичних видань з точки зору ціннісного аспекту, нами виділено тематичні блоки за їх складовими категоріями.

Блок № 1. Відображення пресою шляхів побудови національної системи освіти: 1) відродження й розвиток української мови, національних традицій; 2) роль освітянських державних органів у становленні національної школи; 3) підготовка вчительських кадрів.

Блок № 2. Авторський склад: 1) працівники редакції; 2) державні, громадські, політичні діячі; 3) учені, працівники освіти, педагоги-практики; 4) журналісти, письменники; 5) інші категорії дописувачів.

Блок № 3. Масштаб розголосу проблеми: 1) події всеукраїнського значення; 2) проблеми регіонального, місцевого значення.

Блок № 4. Видо-типологічні характеристики видань і жанрові характеристики розміщених на їх сторінках публікацій: 1) газети, журнали тощо; 2) кореспонденції, статті, рецензії і т. ін.

Конкретизувавши явища, пов'язані з інформаційною насиченістю педагогічної преси, ми отримали підґрунтя для складання вибірки найцінніших з інформативної точки зору періодичних видань.

Таким чином, аналіз джерельної бази становлення й функціонування української педагогічної преси свідчить, що українська педагогічна преса є цілком достовірним і достатнім джерелом для розкриття проблеми педагогічної творчості вчителя в історії української освіти ХХ століття. Українськими дослідниками чимало зроблено в галузі наукового висвітлення ролі педагогічної періодики, її значення як джерельної бази в історії розвитку освіти України, розробці методології й методики дослідження такого об'єкта, як педагогічна преса, тощо. Паралельно з вітчизняною історіографією періодичні видання вивчалися зарубіжною україністикою.

Виходячи з того, що під час аналізу преси як історичного

джерела слід урахувати, що періодичні видання — це не тільки форма вияву громадської свідомості, а й форма впливу на неї, а також освоєння дійсності відповідно до завдань нашого дослідження ми розглядаємо педагогічну періодичну пресу як соціальний інститут і як комунікативну систему пізнання, освоєння, розкриття закономірностей та механізмів освітніх процесів. На нашу думку, **педагогічна преса** — це одна з форм вияву педагогічної свідомості й ефективний засіб впливу на неї, а також специфічний механізм науково-педагогічного освоєння дійсності.

Отже, комплексний предметно-тематичний аналіз матеріалів української педагогічної преси надасть можливість відтворити хроніку тогочасних освітніх процесів і розкрити змістовну специфіку проблеми педагогічної творчості вчителя у XX столітті.

1.2. ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ XX СТОЛІТТЯ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Рівень розвитку сучасної науки дає можливість розглянути українську педагогічну пресу як унікальний феномен віддзеркалення етапів розвитку національної системи освіти й педагогічної творчої думки; дати відповіді на питання: які чинники й процеси сприяли її розвитку, а які гальмували або навіть руйнували її поступ.

На наш погляд, при визначенні основних періодів розвитку української педагогічної преси, у першу чергу, слід урахувати специфіку генези педагогічної думки й історію розвитку освіти. В історико-педагогічному плані предметом дослідження може стати й педагогічна практика [60; 632], і сприйняття, обговорення її суспільством, розуміння, трактування цього процесу окремими його представниками: ученими, педагогами-практиками, організаторами системи освіти [143; 689]. Коли в такий спосіб підходити до вивчення педагогічної діяльності, педагогічні факти набувають особливого характеру, трансформуючись у комплекс уявлень, поглядів — педагогічних ідей. За такого підходу педагогічна ідея виступає як квінтесенція педагогічної думки, концентрація та вираження найбільш глибинних, стійких (константних) напрямів (тенденцій) її розвитку [259; 260].

У межах нашого дослідження поняття „педагогічна ідея” є одним з центральних і методологічно важливих.

Уточнимо поняття „педагогічна ідея” щодо завдань нашого дослідження.

Педагогічні ідеї — тенденції, характерні для всього ходу розвитку педагогічної теорії й відбитої в ній практики, і, крім того, — рушійна сила поступу педагогічної науки [101]. Діалектична сутність (характер) ідей полягає в тому, що вони — результат і в той же час джерело розвитку педагогічної думки [143].

Педагогічна думка, а отже, і педагогічна ідея як найяскравіший її вияв виходить з педагогічної практики, спирається на неї й націлена на вдосконалення цієї практики. Тобто в педагогічній ідеї відбито педагогічний аспект об’єктивної реальності, з якою вона перебуває в тісному взаємозв’язку, відображаючи не тільки минулий чи теперішній стан явища, але й указуючи можливі напрями його руху, розвитку, тим самим позначаючи власну цінність (наукову та освітню) і практичну значущість (Е. Дніпров, О. Сухомлинська). При цьому педагогічна ідея відтворює в собі педагогічну дійсність з її наймасштабнішими (глобальними) проблемами. Саме з невирішеності протиріч народжується й розвивається певна ідея, конкретний зміст якої становить судження відносно суперечливого питання, пропозиції шляхів вирішення проблеми. Іншими словами, рушійна сила розвитку ідеї — педагогічна проблема.

Вибудовуючи власну періодизацію української педагогічної преси, ми виходимо з того, що виявлення, виокремлення на основі ретроспективного тематичного аналізу матеріалів педагогічної преси кількох найбільш значущих педагогічних ідей (характерних для вітчизняної педагогічної думки протягом усього шляху її розвитку чи тривалого періоду розвитку освіти) створить підстави для розкриття особливостей змістовного наповнення проблеми педагогічної творчості вчителя на різних стадіях її генези, а також надасть можливість для визначення місця й ролі педагогічної преси в процесі формування творчої особистості вчителя.

У сучасній історико-педагогічній науці напрацьовано

конструктивні підходи до осмислення рушійних компонентів педагогічної творчої думки, які базуються, зокрема й на аналізі матеріалів педагогічної преси.

О. Сухомлинська, застосовуючи культурно-антропоцентричний і цивілізаційний підходи, висунула й аргументувала новітню систему періодизації педагогічної думки України „від Київської Русі й по сьогоднішній день”, на яку ми спираємося в цій роботі [689, с. 47 — 66]. На думку О. Сухомлинської, педагогічна думка „завжди персоніфікована, — на ній лежить відбиток особистості автора (чи авторів) з його смаками, поглядами, віруваннями, переконаннями” [Там само, с. 48]. Відповідно до характеристики поглядів, суджень, педагогічної практики того чи іншого діяча виокремлюється досить численна низка ідей. Особистість педагога, мислителя з її світоглядом, громадською позицією, практичним досвідом, урешті-решт, визначає систему його педагогічних ідей та їх характерні особливості.

Таким чином, осмислення провідних чинників, що зумовлюють періодизацію нашого дослідження, потребує виокремлення провідних педагогічних персоналій.

Спираючись на праці О. Сухомлинської, Л. Березівська доводить необхідність і показує можливість виокремлення провідних педагогічних ідей, розглядаючи особливості їх розвитку в процесі реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті [45, с. 153 — 211]. Суттєві тенденції (позитивні чи негативні) розвитку теорії й практики освіти дослідниця розкриває зокрема й на основі аналізу педагогічних концепцій, поглядів видатних українських педагогів і організаторів освіти ХХ століття, які характеризують вітчизняну педагогічну думку як самостійну систему педагогічних ідей, детермінованих конкретно-історичними, соціально-політичними й культурними умовами.

Періодична преса — надзвичайно цінний історичний матеріал, який відображає етапи розвитку української освіти й стадії генези педагогічної думки. Під час визначення педаго-

гічних ідей як предмета дослідження ми керувалися, головним чином, висновками двох вищезгаданих авторів.

Як рушійні елементи розвитку української педагогічної преси нами виділено такі педагогічні ідеї:

- українська національна школа;
- педоцентризм;
- трудова школа;
- комуністичне виховання;
- інноваційні ідеї вчителів-новаторів;
- єдиний інформаційно-освітній простір.

Педагогічні ідеї як магістральні напрями розвитку педагогічної думки зароджуються, формуються й набувають означені якісні характеристики не стихійно, а під могутнім впливом глибинних шарів культури, які випробовують усі без винятку форми людської діяльності, усі соціальні сфери [297]. Зрозуміло, що така сфера, як освіта й тісно пов'язана з нею педагогічна теорія не є винятком. У науково-педагогічній літературі підкреслено, що освіта становить історико-культурний феномен, має національний характер [60; 295; 632; 689, с. 47 — 66]. Отже, як і педагогічна думка, педагогічні ідеї не можуть не нести на собі глибокого відбитку національної специфіки всієї культури (національних особливостей). Ця особливість педагогічної ідеї — її культурна зумовленість — є досить вагомою, її ігнорувати неможливо.

Складний розвиток української педагогічної преси XX століття потребує якнайширшого міждисциплінарного погляду на періодизацію розвитку української педагогічної преси. Українські науковці в галузі мовознавства, літературознавства, журналістикознавства, історії освіти збагатили історіографію дослідження української періодичної преси взагалі й педагогічної зокрема. Для історії педагогіки, на нашу думку, ці розвідки є цінними з фактологічної точки зору, а також під час порівняння й оцінювання тих чи інших процесів, що відбувалися в історії становлення вітчизняної преси, на тлі якої розвивалася

українська педагогічна преса, й історії освіти, нагальні завдання якої стимулювали й спрямовували розвиток педагогічних часописів.

Перші спроби періодизації історії української періодичної преси, на загальному тлі якої виокремлювалася й вітчизняна педагогічна періодика, знаходимо в працях учених і громадських діячів, журналістикознавців другої половини XIX — початку XX століття (М. Возняк, Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Щурат, В. Ігнатієнко, І. Кривецький та ін.). Концептуальні положення цих досліджень є певними орієнтирами й для сучасних наукових розвідок у галузі вивчення періодичних джерел.

Аналіз представлених у науковому доробку істориків, журналістикознавців історичних і соціокультурних засад періодизації історії вітчизняної періодики допоможе нам сформулювати принципи й підходи періодизації української педагогічної періодичної преси з позицій історії педагогіки, у контексті проблеми педагогічної творчості вчителя.

Для вирішення питання періодизації в нашому дослідженні вагоме значення мали праці з історії української журналістики вітчизняних діячів культури й літератури другої половини XIX — початку XX століття (І. Франко, О. Маковей, М. Грушевський, Б. Грінченко, С. Єфремов та ін.), у яких українська періодика розглядалася як культурне явище, залежне від національної свідомості народу, насиченості політичного життя та інших чинників [118; 120, с. 1; 167, с. 118 — 128; 400, с. 111 — 126; 748, с. 194 — 470]. У статтях, нарисах письменники зазначали, що періодика не тільки відтворює дійсність у різних інформаційних формах, але й активно на неї впливає. Порівняльний аналіз цих праць дає можливість розкрити педагогічну періодику в багатогранному вимірі явищ вітчизняної культури, дати відповіді на питання: які чинники й процеси національно-культурного руху сприяли її розвитку, а які гальмували або навіть руйнували її поступ.

Але на тривалий час здобутки національно-культурного підходу до аналізу історії преси були забуті. Радянські науковці вибудовували її періодизацію, виходячи насамперед з етапів демократичного визвольного руху (філологи М. Жовтобрюх [179, с. 22 — 30], П. Федченко [740, с. 7 — 8], історики, журналістикознавці О. Дей [132; 244, с. 9 — 10], Й. Цьох [244, с. 9 — 10]). У вищезгаданих схемах на загальноукраїнський ґрунт переносилася ленінська періодизація визвольного руху в Росії, не враховувалися національні особливості журнально-видавничої справи. Ближчими до реальності є підходи дослідників української журналістики — представників української еміграції А. Животка [173] і Ю. Тернопільського, які враховували той факт, що „українська преса на етнографічних українських землях розвивалася в різних політичних та економічних обставинах” [712, с. 16 — 17].

Як показують праці зарубіжних українських дослідників, регіональний компонент багато в чому зумовив розвиток вітчизняної періодичної преси початку XX століття. Таким чином, вибудовуючи періодизацію української педагогічної преси XX століття, слід враховувати регіональні чинники, оскільки в системах освіти й відповідно в педагогічних періодичних виданнях спостерігалися певні й доволі значні розбіжності, зумовлені суспільно-політичним життям держав, до яких належала певна частина України на різних етапах історичного розвитку. Відповідно до євроінтеграційних процесів, що намітилися в 90-х роках XX століття, регіональний компонент став визначатися як провідний чинник розвитку вітчизняної системи освіти, а отже, і фахової преси кінця XX — початку XXI століття.

Проблеми періодизації української періодичної преси висвітлено в монографіях і статтях сучасних журналістикознавців, істориків М. Нечитайлюка, М. Романюка, І. Михайлина [457, с. 33 — 38; 589; 433, с. 30 — 36] та ін. У цих дослідженнях пріоритетним є принцип історичної взаємозалежності явищ суспільно-політичного життя, формування громадської дум-

ки й виникнення періодичних видань певного спрямування, тематики.

На особливу увагу в контексті досліджуваної проблеми заслуговує періодизація М. Нечитайюка. Учений запропонував хронологічно-проблемний принцип періодизації журналістського процесу, відповідно доповнивши принципом регіональним, як таким, що дає можливість відтворити національно-етнографічну специфіку української преси: I п. — зародження й становлення української журналістики (від найдавніших часів до середини XIX ст.); II п. — формування й функціонування журналістських систем (60 — 90-і рр. XIX ст.); III п. — українська журналістика в національно-визвольному русі епохи народної революції та світової війни (1898 — 1914); IV п. — українська преса національно-визвольних змагань (1917 — 1921); V п. — національно-патріотична Західної України та інша преса 20 — 30-х рр.; VI п. — журнали радянської України 30-х та післявоєнних років; VII п. — українська преса часів Другої світової війни; VIII п. — українська преса національно-визвольного опору (неформальна журналістика); IX п. — українська преса за межами України (преса діаспори) [458, с. 17 — 22]. Принципи й підходи, використані в цьому дослідженні, а також її загальні висновки безпосередньо вплинули на логіку виділення періодів розвитку української педагогічної періодичної преси в нашому дослідженні.

Аналіз літературознавчих, журналісткознавчих, історичних розвідок з історії розвитку української періодичної преси показав, що преса завжди функціонує в конкретно історичних і національно-культурних умовах, що віддзеркалює між нею й суспільством взаємозв'язки й накладає на них відповідні відносини. Характеристика й осмислення взаємозв'язків і відносин можливі тільки за конкретних умов історичного розвитку, усвідомлення, осмислення, оцінки та інтерпретації специфіки тих завдань, що ставила перед собою преса в цей період, а також від низки інших чинників, як-от: який соціальний статус

періодичної преси був характерний для цієї епохи, яким було ставлення держави й населення до них. Таким чином, періодичну пресу можна розглядати й досліджувати як соціальний інститут, як комунікативну систему пізнання, освоєння, розкриття закономірностей та механізмів суспільства.

Історіографічний аналіз доводить, що розвиток української педагогічної преси XX століття зумовлений розвитком системи освіти й педагогічної науки, а також ростом громадської самосвідомості й низкою соціально-політичних, національно-культурних, індустріально-технологічних чинників.

Визначимо **основні соціально-історичні детермінанти**, які зумовлюють періодизацію:

- основні історичні події, їхній вплив на подальший розвиток освіти й педагогічну пресу;
- соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві;
- внутрішньожурналістські процеси;
- боротьба ідей, напрямів, поглядів у суспільстві, культурі, літературі, освіті;
- готовність суспільства до сприйняття педагогічних ідей;
- розвиток науково-технічної революції.

На нашу думку, науково зважений історичний погляд на розвиток української педагогічної періодичної преси, а в нашому дослідженні й педагогічної творчості українського вчительства, повинен урахувати основні формувальні риси українського науково-педагогічного дискурсу, зумовлені тогочасними соціально-політичними умовами. Відповідно до предмета нашого дослідження визначимо **національно-культурні та суспільно-педагогічні чинники** зародження й розвитку української педагогічної періодичної преси в історії розвитку української системи освіти XX століття:

- широку палітру різних дискурсів, концепцій, теорій, підходів, притаманних українській педагогічній думці не лише в діяхронічному, а й у синхронічному часовому вимірі [402, с. 6];
- принципову відкритість українського педагогічного

наукового дискурсу початку ХХ століття, який сформувався в результаті взаємовпливу ідей російської, німецької, французької, американської педагогіки та д. ін.;

- ідеологічну єдність поглядів видатних українських педагогів на ґрунті відродження та збереження української культурної традиції;

- ідеологічну полярність поглядів видатних українських педагогів, яка протягом ХХ століття наповнювала все новим змістом протистояння урядової освітньої політики й прогресивно-творчої позиції педагогів (виключаючи період 1917 — 1920 рр., коли освітню політику націонал-демократичних урядів творили кращі представники вітчизняної педагогіки).

На наш погляд, серед перерахованих є низка провідних чинників, які дають імпульс до виникнення потреби в публіцистичному способі вираження думки: виникнення педагогічних ідей, напрямів, поглядів у педагогічній думці й готовність суспільства до їх сприйняття. Щодо них інші чинники є побічними, але тісно пов'язаними з провідними й залежними від них.

Оскільки провідними чинниками, які впливають на виникнення потреби в публіцистичному способі вираження педагогічної думки, є соціально-педагогічні процеси, боротьба ідей (серед яких основними стали педагогічні ідеї), напрямів, поглядів у суспільстві, культурі, освіті, які так чи інакше впливають на становлення педагогічної періодичної преси, ми вважаємо за потрібне передбачити, що й стадії генези педагогічної творчості відбиватимуться в періодах розвитку педагогічної періодичної преси. Більш того, на нашу думку, генезис педагогічної преси та педагогічної творчості є взаємопов'язаними та взаємозумовленими процесами, що мають спільну соціально-політичну й національну культурну детермінацію. Ідеї, які виникають у суспільстві, потребували нового джерела їхнього вияву, апробації. Таким джерелом стала педагогічна публіцистика. З іншого боку, сама публіцистика, що отримала новий зміст, шукала й знаходила нові форми вираження цих ідей: з'являлися й розви-

валися види, форми, жанри публіцистики як роду літератури, а також нові типи періодичних видань. Історіографічний пошук нашого дослідження доводить, що поряд з висвітленням педагогічної проблематики в непедагогічній періодиці відбувалося становлення педагогічної періодики, що становило окремий вияв загального процесу спеціалізації періодичного друку, а також свідчення руху педагогічної думки, який вимагав усе більш конкретного, ґрунтовного й професійного вияву.

Уточнимо поняття „стадія”, „період” і „етап”, які є ключовими для формування структури будь-якої періодизації. Під періодом ми розуміємо проміжок часу, що охоплює який-небудь завершений процес. Усередині періодів виділяємо певні етапи. Етап — відрізок часу, ознаменований якісними змінами, подіями. Стадія — це щабель розвитку якого-небудь процесу, що характеризується якісними змінами, не завжди пов’язаними часовими межами.

Генезис розв’язання проблеми педагогічної творчості проходить кілька стадій, які, крім суто науково-педагогічних засад, зумовлені фактами появи, зародження, формування, становлення української педагогічної преси як основного інформаційного носія означеної проблеми. Якісні зміни педагогічної думки на цих стадіях відбуваються в певних часових межах і мають ознаки завершеності процесу, тобто, на наш погляд, стадії розв’язання проблеми педагогічної творчості можна визначити часовими межами й сполучити з періодами розвитку української педагогічної преси.

Спираючись на періодизацію педагогічної думки України (О. Сухомлинська), ураховуючи характерні тенденції реформування української системи освіти у XX столітті (Л. Березівська), на основі періодизації історії розвитку української загальної преси (М. Нечиталюк), умовно ділимо історію розвитку української педагогічної преси XX сторіччя на п’ять періодів, відповідно можна визначити п’ять стадій генези проблеми педагогічної творчості вчителя (таблиця 1.7).

Таблиця 1.7

Періоди розвитку української педагогічної преси й стадії
розв'язання проблеми педагогічної творчості вчителя у XX столітті

Періоди розвитку української педагогічної періодичної преси	Провідні видання педагогічної преси	Провідні ідеї стадій розв'язання проблеми педагогічної творчості вчителя	Педагогічні персоналії
<p>I період (1900 — 1920 рр.): — <i>перший етап</i> (1900 — 1917 рр.);</p> <p>— <i>другий етап</i> (1917 — 1920 рр.)</p>	<p>Ж-л „Світло” (1910 — 1914 рр., м. Київ)</p> <p>Ж-л „Вільна українська школа” (1917 — 1920 рр., м. Київ)</p>	<p>Ідея української національної школи</p>	<p>Учені, педагоги-організатори освіти: В. Дурдуківський, Н. Ігнатієнко (Гр. Наш), О. Музиченко, С. Єфремов, С. Русова, І. Огієнко, Я. Чепіга, С. Черкасенко та інші</p>
<p>II період (1920 — 1930 рр.)</p>	<p>Ж-л „Шлях освіти” (1922 — 1932 рр., м. Харків); газ. „Народний Учитель” (1925 — 1930 рр., м. Київ); газ. „Виробнича думка” (1926 — 1928 рр., м. Київ), тижн. додаток до газ. „Народний Учитель”; ж-л „Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології” (1927 — 1930 рр., м. Харків)</p>	<p>Ідеї педоцентризму й трудової школи</p>	<p>Організатори освіти: Г. Гринько, Я. Ряппо, М. Скрипник та інші. Учені, педагогі-практики: С. Ананьїн, В. Дурдуківський, О. Залужний, Я. Мамонтов, О. Музиченко, О. Попов, І. Соколянський, Я. Чепіга та інші</p>

**1.2. ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ
XX СТОЛІТТЯ ЯК ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ**

Продовження табл. 1.7

<p>III період (1931 — 1960 рр.) — <i>перший етап</i> (1931 — 1940 рр.);</p>	<p>Ж-л „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр., м. Київ), з 1945 р. виходить під назвою „Радянська школа” (1945 — 1989 рр., м. Київ)</p>	<p>Ідеї комуністичного виховання</p>	<p>Організатори освіти: В. Затонський та інші. Учені, педагогіки-практики: А. Макаренко та д.ін.</p>
<p>— <i>другий етап</i> (1941 — 1945 рр.)</p>			<p>Організатори освіти: П. Тичина та інші.</p>
<p>— <i>третій етап</i> (1946 — 1955 рр.)</p>			<p>Учені-педагоги, директори шкіл: О. Мазуркевич, М. Грищенко, В. Сухомлинський</p>
<p>— <i>четвертий етап</i> (1956 — 1960 рр.)</p>			<p>І. Ткаченко, С. Чавдаров та д.ін.</p>
<p>IV період (1961 — 1990 рр.) — <i>перший етап</i> (1961 — 1984 рр.)</p>	<p>Ж-л „Радянська школа” (1945 — 1989 рр., м. Київ); вид-во „Радянська школа” (започатковане у 1934 р., з 1991 р. — „Освіта”)</p>	<p>Інноваційні ідеї педагогів-новаторів</p>	<p>Учені, педагогіки-практики, директори шкіл: О. Захаренко, М. Лисенко, М. Самойлик, В. Сухомлинський, І. Ткаченко та б.ін.</p>
<p>— <i>другий етап</i> (1985 — 1990 рр.)</p>	<p>газ. „Учительская газета” (1924 р. — по теперішній час, м. Москва)</p>		<p>Учителі-новатори: О. Захаренко, М. Гузик, Т. Сірик, В. Шаталов та б.ін.</p>

Продовження табл. 1.7

<p>У період (1991 — 2000 рр.) — <i>перший етап</i> (1991 — 1995 рр.); — <i>другий етап</i> (1995 — 2000 рр.)</p>	<p>Ж-л „Рідна школа” (1992 р. — по теперішній час, м. Київ; до того „Радянська школа” (1945 — 1991 рр., м. Київ); раніше ж-л „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр., м. Київ), спочатку ж-л „Шлях освіти” (1922 — 1932 рр., м. Харків); Ж-л „Шлях освіти” (з 1995 р. — по теперішній час видається ще один окремих наук.-метод. ж-л, який наслідує відомий „Шлях освіти”); газ. „Освіта України” (27. 08. 1997 р. — по теперішній час, м. Київ); газ. „Освіта” (14. 11. 1996 р. — по теперішній час, м. Київ); ж-л „Вища школа” (20. 07. 2000 р. — по теперішній час, м. Київ)</p>	<p>Ідея формування єдиного освітньо-інформаційного простору</p>	<p>Учені-організатори освіти: В. Кремень, В. Андрущенко та д. ін. Учені-педагоги: І. Зязюн, Б. Коротяєв, В. Курило, І. Підласий, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та інші</p>
---	---	---	--

Найважливішою передумовою розвитку вітчизняної педагогічної преси й педагогічної творчої думки початку ХХ століття — **I період (1900 — 1920 рр.)** — було поширення ідеї української національної школи.

Становлення української педагогічної преси й освіти тісно пов'язано із соціально-політичними пошуками шляхів подальшого розвитку й самоствердження української нації, складним процесом державотворення, що відбувалися в контексті демократичних перетворень революцій 1905 р. і 1917 р.

На шляху створення української освіти й педагогічної преси стояли особливі труднощі, зумовлені розчленованістю території України й постійними заборонами та переслідуваннями українського друкованого слова. Ізольованість певних територіальних частин України, що знаходилися в аналізований період під владою Російської й Австро-Угорської імперій, з одного боку, і своєрідність у них соціального й національного гноблення, з іншого, — відображалися на вимогах до української педагогічної періодики й визначали її загальну спрямованість на національне самоствердження на *першому етапі 1900 — 1917 рр.* її існування.

Народження української педагогічної преси було підготовлене всім попереднім розвитком вітчизняної науково-педагогічної думки. З'явившись на хвилі суспільно-культурного протесту проти заборони українського друкованого слова й цензурних утисків з боку Російської й Австро-Угорської імперій у 60 — 70-х рр. XIX століття, українська педагогічна преса розвивалася разом з українською педагогікою, ставши відзеркаленням її проблем. Видавничу діяльність української громадськості було паралізовано урядовими заборонами 1863 р. (Валуєвський циркуляр) та 1876 р. (Емський указ). У Росії аж до революційних подій 1905 р. існувала урядова заборона на українське друковане слово. Із закриттям журналу „Основа” (1861 — 1862 рр., м. Петербург) єдиним виданням, якому з кінця 90-х рр. XIX століття дозволяли друкувати українською мовою повісті й драми, був російськомовний журнал „Кіевская старина” (1882 — 1906 рр., м. Київ; останній рік виходив під назвою „Україна” (1907 р.). На українських землях Австро-Угорської імперії виходила одна українськомовна педагогічна газета „Учитель” (1867 р., м. Ужгород). Українська

інтелігенція не очікувала офіційного дозволу на видання національного друкованого органу, а використовувала для цього будь-яку нагоду. У 1900 р. у м. Києві було створено видавничу спілку „Вік”, яка українською мовою видавала просвітницькі брошури, літературні збірники для масового читача.

Таким чином, на початку ХХ століття склалася об’єктивна необхідність появи української педагогічної періодики як одного з чинників розв’язання „українського питання” в Російській і Австрійській імперіях. На захист українського друкованого слова в Російській імперії виступали Леся Українка, В. Винниченко, Б. Грінченко, В. Самійленко, М. Коцюбинський та ін. З їх ініціативи було складено заяву до уряду „О нуждах украинской печати”, у якій зазначалося, що лише вільна преса може вирішити „відповідальну справу служіння рідній країні”, та вимагалось створити однакові умови для розвитку всіх національних друкованих органів. Цікавим є той факт, що звернення було оприлюднене на сторінках педагогічної газети „Сынъ Отечества” (15/28 марта 1905) разом із статтею „О нуждах украинской школы”. Вимоги української інтелігенції зводилися до запровадження в школах української мови, надання можливості друкувати українські книги.

24 листопада 1905 р. Микола II затвердив Тимчасові правила друку, які дозволяли видання періодичної преси мовами народів Росії. Заборони для українського друкованого слова було знято — активізується громадська думка, зростає прагнення українських учителів мати власну пресу та організації її у Наддніпрянській (С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко, С. Сірополко та ін.), і в Західній Україні (А. Волошин, С. Смаль-Стоцький, А. Штефан, Ю. Ревай, О. Маркуш та ін.).

У Російській імперії починають видаватися 18 відомчих українських педагогічних видань, серед яких лише „професійний і суспільно-політичний журнал” „Народній Учитель” (1906 — 1917 рр.) є двомовним, інші — російськомовні. В українських землях, що знаходилися під владою Австро-Угорщини, вихо-

дять 10 українськомовних педагогічних видань („Наша школа” (1909 — 1911 рр.), „Каменярі” (1909 — 1914 рр.), „Луна” (1907 р.) та д. ін.). Однак вони видавалися недовго, опинившись під забороною влади. Окремі числа педагогічних пресових видань підлягали арешту.

Вагоме значення для розуміння розвитку педагогічної творчої думки 1900 — 1917 рр. має єдиний на російських землях українськомовний педагогічний журнал „Світло”, який „для своєї доби був винятковим явищем. Справді, це було світло в тій безпросвітній темряві, що панувала на всьому терені тодішньої України в масі українського учительства” [814, с. 104]. „Світло” був позавідомчим журналом. Усупереч урядовим заборонам часопис з перервами видавався досить тривалий час 1910 — 1914 рр. У 1914 р. журнал припинив своє існування внаслідок заборони Миколи II на видання українськомовної преси у зв’язку з початком Першої світової війни. Усього вийшло у світ 35 номерів. Фундатор журналу — видатний педагог і громадський діяч Г. Шерстюк, засновник першого українського педагогічного видавництва „Український учитель” (1907 р., м. Київ). На сторінках саме цього журналу найвпливовіші педагоги часу — С. Васильченко, М. Грінченко (Загірня), С. Єфремов, Гр. Наш, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга, С. Черкасенко і багато інших — уперше порушили питання створення української національної школи.

29 квітня 1900 р. Міністерство народної освіти Росії подало на розгляд цареві Миколі II програму реформування середньої школи, серед основних положень якої висувалися такі: поліпшення матеріального становища й фахової підготовки вчителя; збереження існуючих типів навчальних закладів „за умови надання їм більш національного характеру” та д. ін. [673, с. 73 — 122]. Зазначимо, що ключові положення ідеї національної (народної) школи Я. Коменського, Й. Гербарта, С. Гессена, А. Дистервега, К. Ушинського й д. ін. було реалізовано в педагогічній практиці та розвинуто в концепціях українських

педагогів ХІХ століття М. Левицького, М. Драгоманова, Х. Алчевської та д. ін. На новому етапі вагомим внеском у розробку науково-практичних підвалин української національної школи стали опубліковані в журналі „Світло” праці С. Русової („Просвітницький рух на Україні в 60-х роках” — 1910 р., „Дитячий Сад на національній ґрунті” — 1910 р., „Націоналізація дошкільного виховання” — 1912 р., „Ідейні підвалини школи” — 1913 р., „Нова школа” — 1914 р. та ін.) і Я. Чепіги („Ґрунтовні принципи нормальної школи” — 1911 р., „Народній учитель і національне виховання” — 1912 р., „Проект української школи” — 1913 р. — № 1 — 4 та ін.).

Другий етап 1917 — 1920 рр. починається з утворенням Української Центральної Ради (березень 1917 р.) і проголошенням незалежності України (січень 1918 р.), триває до завершення революції та еміграції Директорії УНР закордон.

Час існування Української держави за різних національних урядів (УНР, Центральної ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР, УРСР) 1917 — 1920 рр., на думку Г. Ващенко, може бути означений як „Ренесанс української думки”, „золотий вік преси” — один з найбільших сплесків самоусвідомлення нації, розвитку суспільних наук, публіцистики, мистецтва й педагогічної думки. У ці роки було сформовано національну шкільну політику, з’явилися перші контури національної системи освіти й виховання.

На етапі національно-культурної революції помітно зростає й потенціал національної преси. Вона стає різноманітною щодо напрямів і змісту (партиїні й безпартиїні, військові, громадські, земські й кооперативні, релігійні та наукові видання). Серед нових видань чимало науково-популярного, просвітницького, культурологічного характеру, наприклад, громадсько-політичні газети „Нова Рада”, „Відродження”, „Народня воля”, „Робітничая газета” та ін. широко висвітлювали проблеми освіти. Центральна щоденна газета „Нова Рада” (1906 — 1914 рр., м. Київ), яку видавало „Товариство підмоги

літературі, науці, мистецтву”, активно співпрацювала з такими відомими українськими освітніми діячами, як М. Грушевський, С. Єфремов, С. Русова, П. Христюк та ін.

Помітно зростає фахова, просвітянська й науково-популярна періодична преса. Єдиним на той час загальноукраїнським педагогічним журналом Наддніпрянщини був орган Усеукраїнської вчительської спілки — „Вільна українська школа” (вересня 1917 р. — грудень 1920 р., м. Київ), який наслідував традиції дореволюційного „Світла”. Організатором і першим редактором журналу був видатний освітній діяч С. Черкасенко. У редакційній колегії часопису працювали відомі українські громадські діячі та педагоги О. Дорошкевич, В. Дурдуківський, К. Лебединець, О. Музиченко, С. Русова, В. Родніков, І. Стешенко, С. Сірополко, Я. Чепіга, П. Холодний, Г. Холодна, І. Ющишин та ін. Проте, як свідчить бібліографічний аналіз, саме в цей час в Україні видавалася найменша кількість педагогічних часописів (загалом 14 найменувань). Цей факт більшість дослідників-істориків (В. Гутковський, А. Заводовський, Г. Рудий та ін.) пояснюють коротким часом існування самостійної Української держави, постійними воєнними діями й матеріальними нестачами.

Отже, етап 1917 — 1920 рр. характерний певними особливостями в розвитку української педагогічної преси: разом з партійною диференціацією преси того часу відбувалося її станово-професійне становлення, виникали фахові періодичні видання. Виняткова значущість цього етапу з точки зору історії розвитку української освіти й педагогічної творчої думки полягає в тому, що провідні українські педагоги О. Музиченко, І. Огієнко, С. Сірополко, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко, В. Дурдуківський і багато інших, розвиваючи ідеї та положення національної школи, що сформувалися на попередньому етапі, у складі різних націонал-демократичних урядів виступають як засновники й організатори української національної системи освіти та педагогічної преси.

Зі встановленням у 1920 р. на теренах України радянської влади значна частина свідомої української інтелігенції змушена була емігрувати, зокрема й освітяни (С. Русова, С. Сірополко, С. Черкасенко та ін.).

На кожному етапі I періоду українська педагогічна преса функціонувала в різних економічних і суспільно-політичних умовах, духовно-культурному середовищі й цензурно-правовому полі. Однак у загальному річизі українська педагогічна періодика 1900 — 1920 рр. стає одним з провідних чинників формування національної свідомості українців, згуртування вчительських і широких народних мас навколо ідеї української національної школи на шляху державотворення. Українська педагогічна преса 1900 — 1920 рр. виступала як складова українського національного руху та один з найважливіших чинників збереження рідної мови й культури, пробудження національної свідомості, творення самостійної держави.

Початок **II періоду (1920 — 1930 рр.)** в історії розвитку української педагогічної преси й педагогічної творчої думки пов'язаний з остаточною перемогою радянської влади в Україні та поширенням ідей педоцентризму й трудової школи.

У 1920 р. було укладено двосторонній договір між РСФРР і УСРР, що став першим кроком до утворення СРСР (30 грудня 1922 р.). Договір законодавчо закріпив об'єднання народних комісаріатів (наркоматів) і вищих рад народного господарства обох республік, причому наркомати входили до складу Ради народних комісарів (РНК) РСФРР і мали повноваження при РНК УСРР. Це означало, що керівництво найважливішими сферами життя в Україні підпорядковувалося РСФРР.

7 травня 1920 р. Народні комісари (Наркоми) освіти А. Луначарський і Г. Гринько підписали Постанову про співпрацю, у якій зазначалося, що всі декрети Народного комісаріату з питань освіти (Наркомос) РСФРР можуть бути запроваджені лише після їх підтвердження Наркомосвіти УСРР [212]. Таким чином, Україна закріпила за собою право впроваджувати від-

носно самостійну освітню політику. На I та II Всеукраїнських нарадах освіти (23 — 25 березня; 17 — 25 серпня 1920 р.) теоретико-методологічними засадами діяльності національної української школи було визначено ідеї педоцентризму й трудової, професійної школи [876].

Зі встановленням радянської влади на теренах України освіта почала розвиватися на комуністичних засадах, а педагогічна творча думка поступово набувала ідеологічного забарвлення. Видатні діячі РКП(б), які очолювали освітянську діяльність у РСФРР, — Н. Крупська, А. Луначарський, А. Менжинська, М. Покровський та ін. — серед нагальних завдань радянської влади в галузі освіти найголовнішою вважали політико-ідеологічну пропаганду. Радянська педагогічна преса, по-перше, мала стати невід'ємною складовою державної системи політосвіти, пропагандистською трибуною поширення комуністичних ідей за допомогою вчителів серед широких верств населення; по-друге, важливим джерелом поширення професійних педагогічних знань серед освітянських працівників [772]. Якщо в усі попередні періоди часописи започатковувалися за ініціативи самих педагогів, то з 1920 р. нові педагогічні видання створювалися рішенням радянських і партійних органів, які надалі здійснювали над ними контроль і цензуру.

У грудні 1920 р. при Наркомосі УСРР було створено Державне видавництво України (ДВУ), на яке покладалося „идейное руководство развитием не развитых, отсталых трудящихся масс главным образом украинского населения” [849]. У складі видавництва було створено педагогічну секцію (завідувач Г. Ковальський) з підвідділом періодичного друку (зав. підвідділу Єланський). Відділ періодичної преси скеровував роботу на загальноукраїнському рівні, складав плани „равномерного снабжения газетами самых глухих мест провинции”. У загальному плані діяльності видавництва першим пунктом зазначено: „регулирование и контроль над выпуском в свет периодической литературы — журналов, газет, листовок, воззваний и т.п. (...)”,

которые временно могли бы заменить населению отсутствие книг” [Там само]. Визначна роль педагогічної преси досліджуваного періоду полягала в тому, що через брак навчальної й методичної літератури часописи використовувалися як універсальні підручники з рідної мови, літератури, історії, краєзнавства й нерідко заміняли вчителю навчально-методичні посібники.

19 квітня 1922 р. Колегія Наркомосу УСРР ухвалила видавати науково-педагогічний журнал „Шлях освіти”, який, за оцінкою Управління соціального виховання (Упрсоцвих) НКО УСРР, став „центром радянської громадсько-педагогічної думки”. Засновником і головним редактором журналу (1922 — 1923 рр.) був Нарком освіти Г. Гринько. Заступник Наркома освіти Я. Ряппо співпрацював у редакційній колегії журналу з дня його заснування, а з 1923 р. (після усунення з посади Наркома освіти Г. Гринька) по 1927 р. був його головним редактором.

На педагогічну секцію ДВУ, а таким чином і на його провідний часопис, покладалися завдання з висвітлення провідних ідей шкільної реформи: „Зараз на ринку нема таких праць, з яких учитель міг би дізнатися про мету трудової школи й уявити картину тієї школи, до якої треба простувати й за яку треба боротися” [Там само].

Побудова української радянської системи освіти у 20-х рр. значною мірою проходила під впливом різних напрямів зарубіжної школи: американської прагматичної педагогіки й педагогічної психології — Дж. Дьюї, Г. Спенсер, Ст. Холл; німецької індивідуалістичної педагогіки, педагогіки особистості — Г. Гаудіг, Л. Гурліг та ін., а також здобутків вітчизняної реформаторської педагогіки дореволюційного періоду та часів національно-культурної революції (О. Музиченко „Питання про єдину школу на Україні” — „ВУШ”, 1918 — 1919 рр.; С. Русова „Ідейні підвалини школи” — „Світло”, 1913 р., „Нова школа” — „Світло”, 1914 р.; Я. Чепіга „Педологія або наука про дітей” — „Світло”, 1911 р.; „До трудової вільної школи” — „ВУШ”, 1918 — 1919 рр.; „Трудова школа” П. П. Блонського” — „ВУШ”,

1918 — 1919 рр. та ін.). Це був час, коли педагогам „старої школи” вдалося зберегти національні здобутки в освіті, що дісталися в спадок від педагогіки XIX століття й 1900 — 1920 рр.

На новому етапі погляди українських учених-педологів сформувалися в цілісну концепцію вільного трудового виховання на соціально-психологічному підґрунті (Я. Чепіга „Азбука трудового виховання й освіти” — 1922 р., „Практична трудова педагогіка” — 1924 р.; С. Ананьїн „Трудове виховання. Його минуле і сучасне”. — 1925 р.; „Педологія” — „Шлях освіти”, 1923 р.; О. Залужний „Метод тестів у нашій школі” — „Шлях освіти”, 1926 р.; „Соціальні настановлення й колективні навички у дітей трудових шкіл” — 1930 р. та ін.). Українські педагоги виробили оригінальну національну систему освіти, в основу якої було покладено принципи народності, доступності, гуманності, естетичного виховання, індивідуального підходу, що відзначався урахуванням вікових особливостей дитини, її інтересів і потреб. На думку вчених-педологів, у центрі професійної уваги вчителів мав бути не предмет, який вони викладають, і навіть не учень, а „її величність” дитина (...) з усіма її потребами та особливостями” (Попов О. „Проблема підготовки соцвихника” — „Путь просвещения”, 1924 р.).

У цей час було створено авторські концепції навчання (технології), розроблені й утілені на практиці такими вченими, як В. Дурдуківський (З практики трудової школи — К., 1923 р., ч. I.; Шевченківська школа — Шевченкові: З досвіду Київської 1-ої трудової школи ім. Т. Шевченка — „Рад. освіта”, 1924 р.), О. Музиченко (Культура народа, мировоззрение ребенка и комплексность: Практика работы учителя в рамках комплексности — „Рад. шк.” (м. Луганськ), 1928 р.) та ін. Побудований на основі „самодіяльності, активності і творчості дітей” навчально-виховний процес мав за мету формування всебічно розвиненої творчої особистості й визначав освітню парадигму аналізованого часу.

Оскільки педологія торкалася питань соціального статусу-

су дитини, то наукові протиріччя досить швидко перейшли в ідеологічну площину й отримали політичне забарвлення. Офіційна комуністична ідеологія зосередила увагу на вивченні соціального середовища та колективу як основної форми дитячого життя. Представники української педологічної школи О. Залужний, О. Попов, В. Протопопов, І. Соколянський одними з перших висунули концепцію соціального виховання „нової” людини, людини-комуніста”.

Учений-педолог, автор „Декларації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей” [541] О. Попов запропонував замінити школу як основну форму навчально-виховного закладу дитячим будинком, де дитина „в дружній комуністичній спілці з подібними собі істотами росте, розвивається й навчається жити життям нової людини в новім людським суспільстві” [Там само]. Щоб сформувати „нову” особистість, потрібно змінити соціальне оточення й умови виховання дитини — у цьому полягала одна з фундаментальних ідей соціального виховання. Цікавий і промовистий факт: О. Попов редагував розділ, присвячений соціальному вихованню в журналі „Шлях освіти”, водночас був редактором журналу „Соціальне виховання” (1922 р., м. Харків), а в 1923 р. учений започаткував журнал „Радянська освіта” (1923 — 1931 рр., м. Харків).

На цей час припадає активна педагогічна практична діяльність А. Макаренка в трудовій колонії для неповнолітніх правопорушників і безпритульних ім. М. Горького (с. Квасівці поблизу м. Полтава, 1920 — 1926 рр.) і дитячій трудовій комуні ім. Ф. Е. Дзержинського (поблизу м. Харків, 1927 — 1935 рр.).

Романтизуючи комуністичні ідеї, українські педологи О. Попов та І. Соколянській виступили ідеологами й активними організаторами дитячого комуністичного руху (О. Попов „Дитячий рух в системі соціального виховання” — „Шлях освіти”, 1924 р.; „Від абабигаламаги до соцвиху” — „Шлях освіти”, 1924 р.; І. Соколянський „Соціальні та біологічні моменти в дитячому русі” — „Шлях освіти”, 1924 р. та ін.).

О. Залужний очолив новий напрямок педології — педологію колективу (Завдання сучасної експериментальної педагогіки — „Укр. вісн. експерим. педагогіки та рефлексології”, 1925 р.; Закони навчання — „Рад. освіта”, 1926 р.; Методи навчання дитячого колективу (Вступ до педагогіки колективу) — Х., 1927 р.; Учення про колектив (Методологія — дитколектив) — Х., 1929 р. та ін.).

У 1927 р. відбувся Перший Всесоюзний педологічний з’їзд, який організували й провели ГУС, Наркомос і Наркомздрав СРСР з метою уточнення положень „нашої радянської педології” [322, с. 3 — 10] (Зазначимо, що ці промови Н. Крупської не було включено до „повного” зібрання її творів). Радянська наука почала відходити від пріоритетності розгляду особистості дитини, від оцінки діяльності школи й виховання як творчої діяльності, спрямованої на формування індивідуальності.

У період 1920 — 1930 рр., приділяючи увагу всім напрямкам виховання, українські педагоги особливо підкреслювали значущість трудової школи як основи розвитку повноцінної особистості. Значний унесок у наукове обґрунтування й упровадження ідеї трудової школи в практику зробили організатори української системи освіти Нарком освіти Г. Гринько (16 лютого 1920 р. — 20 вересня 1923 р.), заступник Наркома освіти Я. Ряппо (1922 — 1927 рр.), Нарком освіти М. Скрипник (7 березня 1927 — 7 липня 1933 р.) та ін. Опубліковані ними в журналі „Шлях освіти” доповіді й статті: Г. Гринько — „Ідея трудового виховання в світлі соціалістичного світогляду” (1919 р.), „Головні завдання радянського будівництва в галузі освіти” (1920 р.), „Соціальне виховання дітей” (1922 р.), „Наш шлях на Захід” (1923 р.); Я. Ряппо — „Проблема виховання й образования в Советском государстве” (1922 р.), „Профессиональная школа вместо общеобразовательной словесной школы” (1924 р.); М. Скрипник — „Чергові завдання народної освіти” (1927 р.), „Завдання культурного будівництва на Ук-

раїні” (1927 р.) — становлять серйозне практико орієнтовне обґрунтування побудови професійної освіти в Україні.

У 20-ті рр. українська освіта опинилася під сильним ідеологічним, партійним і адміністративним тиском керівництва РСФРР, яке вимагало уніфікації радянської системи освіти за формальним принципом. 25 вересня 1920 р. на засіданні колегії Наркомосу РСФРР Г. Гринько в доповіді „Про необхідність розробки єдиної політики” категорично заявив: „Наркомос України жодною мірою не збирався і не збирається сепарувати”, але й не допустить „ніякого рабського копіювання” досвіду роботи російського Наркомосу [863]. 31 грудня 1920 р. — 4 січня 1921 р. на Всеросійській партійній нараді з питань освіти (м. Москва) з ініціативи Наркомосу УСРР відбулося перше порівняльне обговорення освітніх систем УСРР і РСФРР у річищі формування єдиної системи освіти [876]. Наркомос УСРР був змушений захищати досягнення національної системи освіти за підтримки найширших кіл громадськості. У 1922 р. на сторінках журналу „Шлях освіти”, а трохи згодом і на шпальтах тижневого додатка „Виробнича думка” (1926 — 1928 рр., м. Харків) газети „Народній учитель” (1925 — 1930 р., м. Харків) розгорнулася дискусія щодо теоретико-методологічних засад радянської системи освіти, яка тривала до 1930 р. і закінчилася уніфікацією української системи освіти. З російської сторони хід дискусії висвітлював журнал „На путях к новой школе” (1922 — 1933 рр., м. Москва).

Непримиренність позицій з особливою гостротою виявилася під час обговорення результатів „епохальної”, за влучним виразом Я. Чепіги [763, с. 1], I-ої сесії Державного науково-методичного комітету УСРР (лютий 1926 р., м. Харків), а також під час кампанії „Система освіти та обговорення мас” (1928 р.), розпочатої напередодні II Всесоюзної партнаради з народної освіти щодо питання уніфікації систем освіти союзних республік [933].

Ідея української національної школи, як і в попередній

період, сприймалася українськими педагогами й організаторами освіти як стратегічно важлива, а отже, продовжувала складати теоретичний і практичний зміст творчої педагогічної діяльності українського вчительства. Радянський уряд у 1920 р. офіційно проголосив курс на „українізацію” [543, с. 47], яка, щоправда, відбувалася в межах філософії „націонал-комунізму”. На думку істориків С. Кульчицького і О. Субтельного, специфіка суспільної думки української громадськості, яка ототожнювала впровадження української мови з процесами творення освіти, економіки й навіть держави, сприяла виникненню „плідного симбіозу націоналізму й комунізму”. Однак головним змістом радянської політики українізації в системі освіти, на думку вчених, „було укорінення влади в українському середовищі” [336, с. 18 — 22; 677]. Історик педагогіки Л. Березівська, спираючись на архівні матеріали, доводить, що українізація освіти в УСРР у 1920 — 1930 рр. була тимчасовою тактикою радянської влади, засобом будівництва уніфікованої системи соціалістичного суспільства [45, с. 192 — 207]. Офіційно проголошена радянським урядом „українізація” перетворилася на інтернаціональне виховання в річищі прищеплення комуністичної ідеології, із системи виховання було вилучено етнопедагогічний компонент [686]. Політика українізації на початку 20-х рр. XX століття, з одного боку, сприяла стрімкому розвитку української культури й освіти, а з іншого — призвела до політичних репресій у кінці десятиліття аналізованого періоду.

9 березня — 19 квітня 1929 р. у приміщенні Харківського оперного театру відбувся показовий судовий процес над міфічною „Спілкою визволення України” (СВУ), з чого розпочалася нещадна боротьба з національно свідомою інтелігенцією. Серед засуджених були видатні українські педагоги С. Єфремов, В. Дурдуківський і майже всі вчителі трудової школи ім. Т. Шевченка. У закладах освіти почалося кадрове „очищення”.

27 квітня 1930 р. II Всесоюзна партійна нарада з народ-

ної освіти відхилила компромісні пропозиції Наркома освіти УСРР М. Скрипника щодо збереження української моделі радянської системи освіти [638].

III період (1931 — 1960 рр.) — основоположними ідеями, які впливали на всі сторони суспільного життя, зокрема й на освіту та на педагогічну пресу, оскільки становили ідеологію радянської держави, були комуністичні.

Педагогіка аналізованого періоду була частиною комуністичної ідеології з її ученням про класову боротьбу, про руйнування „старого світу” та будівництва безкласового суспільства. Аналіз архівних документів, проведений сучасними російськими й українськими істориками педагогіки (Л. Березівська, Е. Дніпров, Р. Шакіров, О. Сухомлинська), доводить, що цю мету було проголошено основною в державній політиці й прийнято як стратегію педагогічної діяльності. У сфері освіти в цей період було встановлено жорстку партійно-адміністративну підпорядкованість: Й. Сталін особисто рецензував освітні документи, які потім без обговорення затверджувалися ЦК ВКП(б) [45, с. 213]. Наркомос УСРР, а згодом Міністерство освіти були лише реалізаторами освітньої політики Відділу шкіл ЦК ВКП(б). Така підпорядкованість зберігалася до кінця 80-х рр. XX століття [Там само].

Забігаючи наперед, зазначимо, що ми поділяємо думку сучасних російських і українських істориків педагогіки (Е. Дніпров, Р. Шакіров, Л. Березівська та ін.), які стверджують, що запроваджена в 30-х рр. XX століття єдина система освіти СРСР без істотних змін проіснувала до кінця 80-х рр. XX століття, оскільки загальні організаційно-педагогічні, а головне, ідеологічні засади лишалися непорушними.

Вплив комуністичних ідей на розвиток педагогічної творчої думки й преси не був однозначним. Педагогічні ідеї, які в чомусь суперечили комуністичним, оголошувалися „псевдонауковими”, „реакційними”. Етапи розвитку педагогічної преси III періоду відображають складні, часом суперечливі

відносини представників педагогічної науки й преси з догматичною партійною політикою СРСР.

Початок *першого етапу* (1931 — 1940 рр.) ми пов'язуємо зі славнозвісною „дискусійною” сесією 15 — 20 лютого 1931 р. в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП), під час якої основні положення педологічних концепцій, що торкалися проблеми формування особистості, впливу соціального середовища на неї, було жорстко розкритиковано, що згодом призвело до повного спростування творчого науково-практичного доробку української педологічної школи й репресій. Розгромна постанова ЦК РКП(б) „Про педологічні викривлення в системі наркомосів” (4 липня 1936 р.) підсилила нищівну боротьбу партійного керівництва проти української національної школи. У роки репресій значна кількість талановитих учених і педагогів, організаторів української системи освіти були усунені від наукової та педагогічної діяльності (Я. Мамонтов), вимушені залишити Україну (О. Попов, І. Соколянський), знищені фізично (Г. Гринько, В. Дурдуківський, О. Залужний, В. Затонський, М. Скрипник, Я. Чепіга, О. Шумський), а їхні імена було пушено в непам'ять.

На загальнодержавному рівні відбувалася монополізація й централізація засобів масової інформації, підсилення цензури. Архівні та опубліковані джерела свідчать, що на початку 30-х рр. Наркомпрос РСФСР розпочав скорочення випуску регіональних періодичних видань, а в 1936 р. узагалі на досить тривалий час було припинено випуск усіх російських педагогічних видань [590, т. 2; 679]. Натомість у 1937 р. Наркомпрос РСФСР започатковує всесоюзний центральний науково-теоретичний журнал „Советская педагогика” (1937 — 1943 рр., Наркомпрос РСФСР; 1944 — 1966 рр., АПН РСФСР, 1967 — 1991 рр., АПН СРСР), який посідав монопольну позицію в педагогічній науці аж до 90-х рр. XX століття, висунувши на перший план упровадження у свідомість педагогічної громади й учнівської молоді політико-ідеологічних доктрин.

В Україні більшість і центральних, і регіональних педагогічних журналів та газет припинили виходити у світ уже в 1932 — 1933 рр., продовжували випуск лише два центральні журнали „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр., м. Харків) і „За комуністичне виховання дошкільників” (1931 — 1941 рр., м. Київ).

Найвпливовішим виданням української педагогічної преси аналізованого періоду залишається журнал „Шлях освіти”, який тепер виходить у світ під новою назвою — „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр., м. Харків; протягом 1931 — 1932 рр. ще продовжує виходити під старою назвою на есперанто). На сторінках журналу друкуються визначальні галузеві й партійні документи з питань освіти, публікуються статті тогочасних керівників ЦК КП(б)У — С. Косіора і Наркомосу УСРР — В. Затонського.

Наведені факти свідчать, що в 30-і рр. ХХ століття соціальні та політичні умови, що склалися в країні: репресії, партійна диктатура, цензура, скасування контактів зі світовою педагогічною громадськістю, — унеможливили вільний обмін педагогічними ідеями, загальмували розвиток педагогічної творчої думки й преси. О. Сухомлинська схарактеризувала 30-і рр. ХХ століття як час, коли припиняється розвиток української педагогічної думки „через неприйнятність для держави будь-якої точки зору, крім класово-комуністичної, а також через згортання специфіки української системи народної освіти, русифікацію школи та прищеплення радянсько-російської культури” [689]. Як свідчить Л. Березівська, спираючись на аналіз статей, розміщених на сторінках журналу „Комуністична освіта”, „через залізні лещата сталінської ідеології, нищівної цензури на сторінки преси не могли пробитися відмінні від партійних ідеї українських педагогів” [45, с. 228].

Проте, не можна уявити педагогічну науку й педагогічну пресу сталінського періоду тільки як жертву часу. Розвиток науково-педагогічної творчої думки продовжував свій поступ, багато в чому завдячуючи особистій педагогічній ініціативі окремих педагогів.

На початку 30-х рр. ще певний час продовжують свою педагогічну й публіцистичну діяльність О. Залужний (Педологія на Україні після Жовтня — „Комуніст. освіта”, 1932 р.), О. Музиченко (Буквар — К., 1933 р.; Як навчати грамоти за букварем — Х.; К., 1934 р.), І. Соколянський і д. ін. Українські вчені-педагоги М. Даденков, С. Чавдаров та ін. заглиблюються у вирішення питань методики викладання дисциплін тощо. Виходять друком монографічні й публіцистичні праці Г. Ващенко, Д. Дорошенка, С. Сірополка, С. Смаль-Стоцького та д. ін., які жили й творили за кордоном.

Винятковим явищем на загальному тлі радянської комуністичної педагогіки 30-х рр. XX століття були твори А. Макаренка („Марш 30-х годов” — 1932 р.; „Педагогическая поэма” — 1935 р.; „Флаги на башнях” — 1938 р.; „Книга для родителей” — 1937 р.), у яких у художньо-публіцистичній формі представлено тогочасну педагогічну дійсність в органічному поєднанні теорії й практики.

Значимо, що науково-практичний творчий доробок українських педагогів періоду 30-х рр. XX століття й самими учасниками освітнього процесу, і сучасними дослідниками оцінюється неоднозначно, а точніше, діаметрально протилежно. Одні відзначають безперечні досягнення українських педагогів у соціальній педагогіці (наприклад, див.: Это принадлежит вечности... Теория и методика воспитания в педагогическом наследии А. С. Макаренко : монография / М. Красовицкий, В. Зоц, И. Ермаков, Л. Даниленко, М. Казакина, Р. Протасова, Н. Дичек / под общ. ред. М. Ю. Красовицкого. — К. : Логос, 2002. — 250 с.), інші оцінюють їхню діяльність як „воєнодисциплінарну педагогіку” й навіть називають „педагогами ГУЛАГа” (наприклад, див.: Ващенко Г. Український ренесанс XX століття. — Торонто : На варті, 1953. — 80 с.).

Зміст педагогічної творчості та розвиток педагогічної преси на *другому етапі* (1941 — 1945 рр.) визначила Велика Вітчизняна війна (ВВВ). Як свідчать архівні та опубліковані

джерела, незважаючи на воєнні дії, процес освіти й педагогічний періодичний друк намагалися не переривати [545]. Так, журнал „Українська література”, який наслідував журнал „Радянська література”, видавався протягом усього періоду війни: 1941 — 1943 рр. у м. Уфа, з листопада 1943 у м. Москві, а з березня 1944 р. журнал виходить у м. Києві. Уже в 1944 р. поновлюється друк єдиної до 1960 р. на теренах України педагогічної газети — „Радянська освіта” (започаткована в 1940 р., м. Київ). Промовистий факт: освітні й громадські діячі, такі як Нарком освіти УРСР (1944 — 1948 рр., з 1946 р. Міністр освіти) П. Тичина, а також багато українських учителів, серед них О. Мазуркевич, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, захищали рідну Батьківщину на різних фронтах, були фронтowymi кореспондентами, редакторами бойових листків.

У 1945 р. виходить у світ перше число найвпливовішого педагогічного журналу „Радянська школа” (1945 р. — 1989 рр., м. Київ), який наслідував традиції провідного часопису „Комуністична освіта”. У 1950 р. головним редактором центрального часопису було призначено відомого педагога, фахівця з методики викладання української літератури — доктора педагогічних наук, професора О. Мазуркевича. З 1958 р. журнал очолював знаний освітній діяч М. Хлоп’ячий.

Історики педагогіки Л. Березівська, О. Сухомлинська зійшлися в думці, що в роки ВВВ спостерігається послаблення ідеологічного тиску, освітня політика в Україні набуває певною мірою самостійних рис, щоправда, обмежена в застосуванні фольклорно-етнографічних елементів у виховній роботі [45, с. 232; 686, с. 61].

Третій етап (1946 — 1960 рр.) ми пов’язуємо з початком нової хвилі репресій проти української культури й освіти. 24 серпня 1946 р. виходить постанова ЦК КП(б)У „Про перекручення й помилки у висвітленні історії української літератури в „Нарисі історії української літератури”, у якій засуджувалися С. Маслов і Є. Кирилюк за те, що „не піддали критиці політич-

ні погляди ліберальної течії в українській літературі (П. Куліш, Б. Грінченко та ін.), вихваляючи буржуазно-націоналістичних письменників початку XX ст. (Олесь), діячів контрреволюційної Центральної Ради та Директорії (В. Вінниченко, І. Стешенко)”, не показали роль літератури у формуванні соціалістичного світогляду і т. ін. [545]. Ця постанова започаткувала „викорінення буржуазно-націоналістичних концепцій у навчальній і виховній роботі шкіл”. У 1947 р. з’являється постанова „Про стан викладання історії СРСР та історії України в школах УРСР” і наступна „Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР” [Там само]. Л. Березівська наводить такі цифри: протягом 1946 — 1951 рр. тогочасний секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович видав 12 партійних постанов ідеологічного характеру, спрямованих проти інтелігенції [45, с. 233]. На нараді Міністерства освіти (15 грудня 1947 р.) з питань підвищення якості шкільних підручників П. Тичина заявив: „Ми повинні забезпечити такий ідеологічний і методологічний рівень наших підручників, який би відповідав вимогам Сталінської п’ятирічки, який би піднімав усе вище й вище комуністичну свідомість нашого молодого покоління” [927].

З метою виправлення „хиб і помилок”, допущених у шкільних підручниках, а отже, в організації роботи шкіл і викладанні шкільних предметів, у 1948 р. Міносвіти УРСР починає відновлювати роботу спеціалізованих методичних журналів з різних шкільних предметів, кількість назв яких протягом аналізованого періоду постійно невпинно збільшується (див. табл. А. 6 у додатку А).

Після смерті Сталіна (1953 р.) розпочався поступовий перегляд багатьох аспектів його політики, зокрема й освітньої.

Четвертий етап (1956 — 1960 рр.) розпочався реформою щодо зміцнення зв’язку школи з життям, основні напрями якої було проголошено в лютому 1956 р. на XX з’їзді КПРС.

Ми поділяємо міркування сучасних дослідників

Е. Дніпрова, Л. Березівської, Р. Шакірова та багатьох інших, що так звана „хрущовська відлига” сприяла педагогічному ентузіазму в країні. У цілому, за оцінкою істориків освіти, вищезгадана реформа мала гуманістичний і певною мірою демократичний характер. Так, у ході реформи українські освітяни отримали можливість розробляти власні „оригінальні навчальні програми” [45, с. 243]. Проте дослідники також дійшли згоди в думці, що розпочата в другій половині 50-х рр. ХХ століття освітня реформа виявила низку протиріч між потребою гуманізації суспільного життя й виховання, що була викликана об’єктивними причинами (народ-переможець мав уже іншу ієрархію цінностей, був здатний варіативно мислити, критично оцінювати навколишню дійсність), і продовженням впливу авторитарної педагогіки репресивних 30-х рр. ХХ століття.

Під час дискусії щодо шляхів реформування (1956 — 1960 рр.) провідні вчені-педагоги М. Грищенко й С. Чавдаров проголосили новий напрям розвитку вітчизняної освіти й педагогічної науки — органічне поєднання наукової теорії й практики [756, с. 11 — 21; 754, с. 3 — 17 та ін.].

У 50-ті рр. новий творчий, інноваційний погляд на освіту запропонували директори сільських українських шкіл: Павлівської середньої школи — В. Сухомлинський, Богданівської середньої школи — І. Ткаченко. Починає свій творчий педагогічний шлях у Сахнівській середній школі О. Захаренко (у 1966 р. — директор СШ с. Сахнівка). До творчої педагогічної ініціативи приєднуються директори школи робітничої молоді № 1 м. Краматорська М. Лисенко й середньої школи № 126 м. Харкова М. Самойлик і б. ін.

У цей час виходять у світ перші публіцистичні твори В. Сухомлинського: книги „Виховання комуністичного ставлення до праці” (1959 р.), „Виховання радянського патріотизму в школярів” (1959 р.), статті „Розумова праця і зв’язок школи з життям” (1959 р.), „Комуністична ідейність — основа морального виховання” (1959 р.) і д. ін.

У 1960 р. уведено в дію низку постанов щодо організаційно-педагогічних засад нової освіти: „Положення про восьмирічну школу” (16 серпня 1960 р.), „Положення про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням” (16 серпня 1960 р.), „Положення про вечірню (змінну) середню загальноосвітню школу робітничої і сільської молоді та заочну середню загальноосвітню школу” (18 серпня 1960 р.) тощо. Перелічені положення на законодавчому рівні закріпили безперечне завоювання радянської системи освіти — упровадження безкоштовної обов’язкової загальної середньої освіти.

IV період (1961 — 1990 рр.) характеризується утвердженням творчої позиції педагогів-новаторів в умовах тоталітарної держави.

У цілому період 1961 — 1990 рр. характеризується двома сплесками зацікавленості широких громадських кіл педагогічною творчістю вчителів. Ці сплески певною мірою зумовили розподіл періоду на два етапи — 1961 — 1984 рр. та 1985 — 1985 рр. Показовий факт, у 1961 р. педагогічна преса починає виділятися в каталогах Книжкової палати України як окремий вид періодичних видань під рубрикою „Освіта. Педагогічні науки”.

Початок *першого етапу* (1961 — 1984 рр.) ми пов’язуємо з прийняттям нової Програми КПРС щодо зміцнення гуманістичної моралі в усіх членів радянського суспільства (1961 р.). Моральні принципи, за якими належало жити радянським людям, були викладені в „Моральному кодексі будівника комунізму”. О. Сухомлинська, характеризуючи цей етап розвитку педагогічної думки, зауважила, що в 60 — 70-і рр. не лише змінюється парадигма моралі, але її починають розглядати „як складову структури особистості й суспільних відносин, шлях погодження особистісних і суспільних інтересів” в умовах домінування ідеї колективізму, превалювання суспільних інтересів над особистісними [688, с. 15].

За влучним висловом Е. Днепров, ім’я В. Сухомлинсько-

го „стало педагогічним прапором часу” [145, с. 49 — 50]. У 60 — 70-х рр. ХХ століття виходять друком програмні праці В. Сухомлинського: „Етюди про комуністичне виховання” (1967 р.), „Серце віддаю дітям” (1968 р. — НДР, 1969 р. — УРСР), „Павльська середня школа” (1969 р.), „Народження громадянина” (1970 р.) і т. ін.

Другий етап (1985 — 1990 рр.) позначився виникненням руху вчителів-новаторів.

У квітні 1985 р. генеральний секретар ЦК КПРС СРСР М. Горбачов проголосив новий курс радянської урядової політики, спрямований на прискорення соціально-економічного розвитку в країні. Кардинальні зміни в суспільно-політичному житті держави відбувалися під гаслами: „Перебудова — демократія — гласність”. Як відомо, явище „перебудови” призвело до руйнування старих стереотипів, перегляду всіх цінностей, зрештою, до розвалу унітарної держави СРСР, розпаду соціалістичного табору.

В Україні ситуація соціального перелому особливо загострилася після трагедії на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.), яка стала символом глибинної кризи тоталітарного суспільства.

Як відзначають історики педагогіки Л. Березівська, Е. Днепров, О. Сухомлинська та д. ін., у 80-х рр. особливо гостро виявилася суперечність між традиційним рівнем реалізації діяльності вчителя та новими потребами школи й суспільства. О. Сухомлинська описала основні події етапу: „Шкільні вчителі, які так довго спостерігали за тим, що відбувається, не витримали й підняли ідею „педагогіки співробітництва” — єднання вчителів та учнів для гуманістичного виховання й усебічного розвитку творчої особистості дитини. (...) Виступивши проти схоластики, авторитаризму, формалізму, „подвійної моралі” у школі, її представники С. Соловейчик, В. Матвеев, Ш. Амонашвілі, І. Волков, С. Лисенкова, В. Шаталов, М. Щетинін та інші педагоги-експериментатори виступали за карди-

нальне оновлення школи” [681, с. 231]. У жовтні 1986 р. відбулася перша зустріч учителів-новаторів, яких об’єднала навколо себе „Учительская газета”.

У 1987 р. у всесоюзному видавництві „Педагогика” (м. Москва) починає виходити у світ серія „Педагогічний пошук”, у якій друкуються педагогічні публіцистичні твори вчителів-новаторів. Започаткувала серію книжка знаного українського педагога-методиста В. Шаталова — „Куда и как исчезли тройки: Из опыта работы школ г. Донецка” (1979 р.). Протягом 80-х рр. у видавництві виходить ще дві методичні праці В. Шаталова — написані в публіцистичній манері оповідання „Педагогическая проза: Из опыта работы школ г. Донецка” (1980 р.); „Эксперимент продолжается” (1989 р.).

У 1988 р. виходить у світ книга українського видавництва „Радянська школа” — „Педагогічний пошук” (упорядник — І. Баженова) [516], у якій в узагальненому вигляді представлено педагогічні публіцистичні праці провідних радянських педагогів-новаторів.

У лютому 1990 р. було скасовано дію статті 6 Конституції СРСР про керівну й спрямовуючу силу КППС.

16 липня 1990 р. було проголошено Декларацію про державний суверенітет України, що спіяло національному відродженню державності, культури, освіти.

Гостра суспільна криза 1990 р. не могла не вплинути на радянську систему освіти та педагогічну науку й призвела до руйнування цілісності педагогічного простору СРСР. Більше того, усе, що мало визначення „радянське”, сприймалося з негативною оцінкою, зокрема було знецінено навіть позитивні напрацювання радянської педагогічної школи.

В період (1991 — 2000 рр.) позначений розвитком ідеї формування єдиного освітнього інформаційного простору.

Перший етап (1991 — 1995 рр.) характеризується активізацією всіх сторін національного життя, що були зумовлені створенням Української держави.

24 серпня 1991 р. був проголошений Акт про державну незалежність України.

Серед перших прийнятих новим урядом незалежної країни документів були: постанова Ради Міністрів УРСР від 22 травня 1991 р. „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в УРСР на період до 2000 р.” та Програма розвитку народної освіти УРСР на перехідний період (1991 — 1995), яка була затверджена 19 червня 1991 р. В означених документах основною функцією освітньої системи України було проголошено зміцнення позицій державної мови.

За десять років незалежності України Верховною Радою й урядом держави розроблено багато визначальних документів щодо перспектив духовного розвитку в освітній політиці (Закон „Про освіту” від 23 березня 1996 р., Закон „Про загальну середню освіту” від 15 травня 1999 р., рішення Конституційного Суду від 14 грудня 1999 р. щодо застосування української мови у навчальних закладах України та т. ін.), які орієнтують загальноосвітню школу на забезпечення всебічного й гармонійного розвитку особистості, її навчання й виховання на загальнолюдських цінностях, принципах науковості, засадах гуманізму, демократії.

Успішність і насиченість дій щодо створення вітчизняної національної системи освіти в період становлення Української держави забезпечували знані вчені, філософи освіти, найбільш кваліфіковані педагоги, які в різні роки очолювали Міністерство освіти і науки України, — І. Зязюн (серпень 1990 — травень 1992 рр.), П. Таланчук (лютий 1992 — липень 1994 рр.), М. Згуровський (листопад 1994 — січень 1999 р.), В. Зайчук (січень 1999 р. — грудень 1999 р.), В. Кремень (грудень 1999 — лютий 2005 рр.).

Другий етап (1995 — 2000 рр.) розвитку української педагогічної преси збігається з початком якісно нових інформаційних і освітніх перетворень в Україні.

Загальну парадигму освітньої діяльності на цьому етапі

визначив Указ Президента України Л. Кучми від 12 вересня 1995 р. № 832/95 „Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні”, який окреслив новий магістральний напрямок розвитку вітчизняної системи освіти — інтеграцію, у першу чергу вищої школи, до міжнародного та європейського інформаційного простору, упровадженням європейських освітніх стандартів.

19 червня 1999 р. у м. Болонья міністри освіти 29 європейських держав підписали Декларацію про Європейський простір для вищої освіти, яка була визнана педагогічною спільнотою як ключовий документ процесу зближення й гармонізації систем вищої освіти країн Європи. Болонська Декларація висунула на передній план світової освіти й педагогічної науки ідею формування єдиного освітнього простору (ЄОП).

Розпочавши в 1995 р. євроінтеграційні процеси, Україна змогла приєднатися до Болонського процесу зі значним запізненням — тільки у 2005 р.

Ми поділяємо думку одного з організаторів системи освіти аналізованого часу, активного прихильника й запроваджувача системи європейських стандартів у вітчизняній освіті В. Андрущенко (1995 — 1999 рр. — перший заступник Міністра освіти і науки України), що в діяльності органів влади з розробки й реалізації державної політики в галузі розвитку єдиного освітньо-інформаційного суспільства можна виділити кілька етапів: *перший* (1991 — 1995 рр.) — формування основ у сфері інформатизації (запровадження „Інформатики” як навчального предмета в школі й ВНЗ); *другий* (1995 — 1999 рр.) — модернізація освіти, входження до ЄОП. Наступний *третій етап* продовжується в першому десятилітті XXI століття й характеризується визначенням державної освітньої інформаційної політики, активним формуванням вітчизняного освітньо-інформаційного простору [23, с. 54 — 59].

У цей час відбувається оновлення змісту вже існуючих педагогічних періодичних видань і започаткування якісно нових

засобів масової інформації, орієнтованих на новітні Internet-технології передачі інформації.

У час постійно змінних обставин суспільного життя на перший план знову виходить газетна періодика. Єдина українська педагогічна газета радянського часу „Радянська освіта” починає виходити під новою назвою — „Освіта України” (нове реєстраційне свідоцтво від 27.08.1997 р., м. Київ). Промовистий факт, важливість цього типу періодичних видань для висвітлення освітньої політики держави відбилася навіть у тематичному визначенні започаткованих новим урядом України газет: друга з радянських часів українська педагогічна газета — „Освіта” (14.11.1996 — по теперішній час, м. Київ) була визначена як загальнополітичний тижневик.

У 90-х рр. у вітчизняному педагогічному друці намітилася тенденція до поновлення виходу у світ провідних науково-теоретичних українських журнальних видань початку ХХ століття: 1995 р., м. Київ — „Шлях освіти” („Шлях освіти” — 1922 — 1932 рр., м. Харків); 1998 р., м. Луганськ — „Освіта на Луганщині” та 2000 р. — „Освіта Донбасу” („Просвещение Донбаса” — 1922 — 1925 рр., м. Луганськ; з 1925 — 1930 рр. — „Радянська школа”), 2000 р., м. Київ — „Світло” („Світло” — 1910 — 1914 рр., м. Київ) та д.ін.

У 2005 р. була прийнята „Державна програма „Інформаційні та комунікаційні технології в освіті та науці” на 2006 — 2010 роки” (постанова Кабінету Міністрів України від 07.12.2005 р. № 1153).

У 2007 р. виникають перші педагогічні електронні наукові журнали.

Ми вважаємо, що у визначений хронологічний відрізок завершився лише певний етап розвитку української педагогічної преси й творчої педагогічної думки, тоді як сам період формування національного освітньо-інформаційного простору на шляху входження до єдиної системи освіти триває по теперішній час.

Висновки до першого розділу

Гносеологічний потенціал української періодичної преси ХХ століття у висвітленні вітчизняної педагогічної науки й освіти є вагомим чинником виділення періодичних видань у самостійну групу історико-педагогічних джерел.

Українська періодична преса — це періодичні видання, що видавалися чи видаються в Україні, яким властиві оперативність обігу інформації та хронологічна адекватність висвітлення подій, актуалізація певних соціально-політичних, наукових і культурних процесів. Педагогічна тематика на сторінках загальної періодичної преси репрезентована творами педагогічної публіцистики. *Педагогічна публіцистика* — це рід творів, присвячених актуальним проблемам педагогіки, які містять оцінку цих проблем автором і дають уявлення про способи їх вирішення, адресованих не тільки вузькому колу фахівців, але й широкій громадськості, та які здійснюють стимулюючий вплив на розвиток педагогічної теорії й практики. Структурно-функціональна модель педагогічної публіцистики в єдності предмета, змісту, функцій, жанрової й матеріальної репрезентації з огляду на завдання педагогічної науки становить динамічний механізм фіксації та ініціації творчого осмислення педагогічної дійсності.

Відповідно до завдань нашого дослідження ми розглядаємо педагогічну періодичну пресу як соціальний інститут і як комунікативну систему пізнання, освоєння, розкриття закономірностей та механізмів освітніх процесів. На нашу думку, **педагогічна преса** — це одна з форм вияву педагогічної свідомості й ефективний засіб впливу на неї, а також специфічний механізм науково-педагогічного освоєння дійсності.

Таким чином, педагогічна періодична преса — це періодичні видання, призначені і для фахівців, і для зацікавлених громадських кіл, статутним завданням яких є сприяння розвиткові педагогічної науки й практики. Специфіка педагогічної періодичної преси полягає у своєрідності її предмета,

змісту, функціональних завдань, що визначаються універсумом педагогічної науки. Педагогічна періодична преса на рівні індивідуальної свідомості ініціює усвідомлений акт творчості, спрямований на розв'язання соціально значущих завдань, які потребують педагогічного вирішення, одночасно сприяє вияву самостійної творчої ініціативи під час усвідомленого продукування. На рівні суспільної свідомості педагогічна публіцистика дозволяє здійснити рух педагогічних знань від теорії до практики в процесах популяризації педагогічних знань і їх концептуалізації як наукової педагогічної традиції. Педагогічна періодична преса й педагогічна публіцистика загальної періодики становлять персоніфіковану фіксацію педагогічної думки.

Взаємозумовленість процесів становлення й розвитку педагогічної творчої думки та педагогічної періодичної преси — достатньо очевидний факт. Прозорість зв'язку сплесків педагогічної публіцистики з піками активності педагогічної думки є ґрунтовною підставою для вивчення джерелознавчих і проблемно-тематичних аспектів висвітлення проблеми педагогічної творчості вчителя в періодичній пресі взагалі й педагогічній зокрема.

Педагогічна творчість учителя є складним історико-педагогічним явищем, що перебуває в динаміці. Змістовне наповнення поняття „педагогічна творчість учителя” неоднорідне та становить сукупність різних поглядів, точок зору на одну й ту саму проблему педагогічної теорії та практики, різноманітні пропозиції, спрямовані на її вирішення. Процесу генезису проблеми педагогічної творчості вчителя властиві мінливість і оновлення на різних етапах. Особливості розвитку зазначеної проблеми визначаються різноплановою детермінацією: конкретно-історичними умовами, культурними особливостями, завданнями педагогічної науки тощо. З огляду на вищевикладені концептуальні положення сучасного педагогічного дискурсу проблеми педагогічної творчості вчителя в якості одиниць

аналізу змістовного вивчення (контент-аналізу) цього питання на сторінках української періодичної преси нами виділено такі теми: якості творчої особистості вчителя; педагогічна майстерність; передовий педагогічний досвід; інноваційна діяльність учителя; журналістська діяльність учителів; формування творчої особистості вчителя. Перелік обраних тем задає структуру фіксованої в періодиці проблеми й у загальних рисах відтворює її науковий педагогічний контекст.

Українська педагогічна періодична преса в типологічному розмаїтті видань і жанрів педагогічних публікацій відтворила затребуваність тих чи інших педагогічних ідей на різних стадіях генези проблеми педагогічної творчості вчителя протягом ХХ століття. На всіх етапах свого розвитку педагогічна публіцистика породжувала, зберігала, визначала наперед педагогічні ідеї. Розглядаючи педагогічну ідею як сукупність понять, уявлень, що відбивають освітню дійсність в професійній свідомості педагога, висловлюють його ставлення до неї та є основним принципом його педагогічного світогляду, нами визначено, що основоположними ідеями, які мали вплив на всі сторони вітчизняного суспільного життя, зокрема й на систему освіти та на педагогічну пресу, були ідеї української національної школи, педоцентризму, трудової школи, комуністичного виховання.

Таким чином, отримані в ході контент-аналізу провідних видань української педагогічної періодичної преси ХХ століття результати нададуть можливість розкрити внутрішній тематичний зв'язок між масивами педагогічних джерел, стануть підставою для визначення не тільки кількісних, але й змістовно-якісних характеристик обраних для аналізу видань, що, у свою чергу, створить належні умови для розкриття ідейного наповнення і загальної, і персоніфіковано представлені української творчої педагогічної думки ХХ століття.

Отже, науковий пошук цього дослідження рухається від класифікації форм періодичної преси до аналізу специфіки

їхнього змісту, розкриття способів і механізмів взаємозв'язків між явищами педагогіки творчості й процесами журналістської практики в соціально-історичному переломленні, до прогнозування шляхів і способів зміни педагогічної реальності в процесі педагогічної освіти майбутніх учителів.

Спираючись на періодизацію педагогічної думки України (О. Сухомлинська), ураховуючи характерні тенденції реформування української системи освіти у ХХ столітті (Л. Березівська), на підставі періодизації історії розвитку української загальної преси (М. Нечиталюк), ми умовно поділяємо історію розвитку української педагогічної преси ХХ сторіччя на п'ять періодів, відповідно визначаємо приблизні хронологічні межі п'яти стадій генези проблеми педагогічної творчості вчителя. Визначені періоди й етапи розвитку педагогічної преси й стадії генези педагогічної творчої думки певною мірою збігаються: **I період** (1900 — 1920 рр.: *перший етап* (1900 — 1917 рр.), *другий етап* (1917 — 1920 рр.)) — ідея національної школи; **II період** (1920 — 1930 рр.) — ідеї педоцентризму й трудової школи; **III період** (1931 — 1960 рр.: *перший етап* (1931 — 1940 рр.), *другий етап* (1941 — 1945 рр.), *третій етап* (1946 — 1955 рр.), *четвертий етап* (1956 — 1960 рр.)) — ідеї комуністичного виховання; **IV період** (1961 — 1990 рр.: *перший етап* (1960 — 1984 рр.), *другий етап* (1985 — 1990 рр.)) — інноваційні ідеї вчителів-новаторів; **V період** (1991 — 2000 рр.: *перший етап* (1991 — 1995 рр.), *другий етап* (1995 — 2000 рр.)) — ідея формування єдиного освітньо-інформаційного простору.

РОЗДІЛ 2

ПРОВІДНІ ІДЕЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛІВ, РОЗВИНУТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

- 2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)
- 2.2. Ідеї педоцентризму й трудової школи в контексті розвитку педагогічної журналістики (1920 — 1930 рр.)
- 2.3. Ідеї комуністичного виховання засобами педагогічної преси та їхній вплив на педагогічну творчість учителя (1931 — 1960 рр.)
- 2.4. Інноваційні ідеї публіцистики вчителів-новаторів як рушій розвитку педагогічної теорії та практики (1961 — 1990 рр.)
- 2.5. Ідея формування єдиного освітньо-інформаційного простору як складової інформаційно-комунікаційного суспільства (1991 — 2000 рр.)

2.1. ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛІВ (1900 — 1920 рр.)

Найбільша частина сучасних і давніх досліджень з історії розвитку педагогічної думки на сторінках періодичної преси припадає саме на період другої половини ХІХ — першої половини ХХ століття. Наявність фактологічних відомостей, представлених у бібліографічних оглядах, довідниках, літописах тощо, існування широкого поля дослідницької літератури описового та аналітичного характеру дають достатньо підстав для того, щоб уважати початок ХХ століття (1900 — 1920 рр.) найбільш дослідженим. Водночас саме щодо цього періоду в колах істориків педагогіки розгортається широка дискусія. У сучасній історії педагогіки відбувається процес повторного звернення до першоджерел того періоду, які потребують не тільки ідеологічно нетенденційного прочитання, але й нового відкриття [402; 686 та ін.].

Як відомо, педагогічна думка й педагогічна преса за своїми конститутивними ознаками є відзеркаленням соціально-економічних та культурно-історичних процесів. Складна історія української державності, територіальна роз'єднаність України, що тривала аж до 50-х рр. ХХ століття, і, як наслідок, часта зміна освітніх парадигм в означений період — усе це робить проблематичним цілісний погляд на проблеми й закономірності розвитку та функціонування педагогічної періодики й педагогічної думки в українських регіонах, розвиток яких проходив в

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

умовах геополітичного протиборства. Превалювання офіційно-догматичних поглядів тієї чи іншої держави, до складу якої на той час входив той чи інший український регіон, у переважній більшості педагогічних періодичних видань і дослідницьких розвідок ускладнює процес науково-історичного опанування періоду, відволікаючи різного роду ідеологічними читаннями.

На шляху виникнення й розвитку української періодики взагалі та педагогічної преси зокрема стояли особливі труднощі, зумовлені постійними заборонами та переслідуваннями українського друкованого слова. Видавнича діяльність в Україні, починаючи з другої половини XIX століття, була паралізована урядовими заборонами 1863 р. (Валуєвський циркуляр) та 1876 р. (Емський указ). Політичні умови, обмеження цензури пояснюють той факт, що перші й наступні періодичні видання в Україні виходили нерідною мовою. Серед дослідників української преси щодо вирішення питання про те, які саме періодичні видання можна вважати українськими часописами, ще й досі триває дискусія. Це пов'язано з тим, що за формальними ознаками — територіальною приналежністю, мовою видання, читацькою аудиторією тощо — перші часописи важко визначити як суто українські видання. На думку І. Кривецького [320], А. Животка [171; 174] та інших, виходячи з етнографічного територіального принципу і з формальних ознак часу, першими періодичними виданнями в Україні були газети, які друкувалися у Львові польською „Kurjer lwowski” (1749) і французькою мовами „Gazette de Leopold” (1776). На початку XIX століття в Харкові виникають перші періодичні видання російською мовою, які висвітлюють життя, побут, історію України, і на цьому ґрунті, на думку К. Присяжнюка [556, с. 117 — 135], їх можна вважати першими українськими часописами. Це насамперед тижнева газета „Харьковский еженедельник” (1812 р.) і журнали „Харьковский Демокрит” та „Украинский вестник” (1816 р.). Іноземна преса (особливо в Галичині) мала потужний вплив на українського читача, підсилюючи праг-

нення мати свою українську національну пресу, формувати власні національні видавничі традиції.

Становлення педагогічної преси на початку ХХ століття зумовлено низкою чинників. Найважливішою передумовою розвитку періодики з питань виховання й освіти в 1900 — 1920 рр. було поширення серед свідомої української громадськості прогресивної педагогічної ідеї того часу — національної (народної) школи. Ідея української національної школи виникла й розвивалася під впливом геополітичних і соціокультурних чинників, що характеризувалися суперечливим поєднання двох процесів: національної роз'єднаності й бурхливого розвитку самобутньої української культури, росту національної самосвідомості. У цих складних умовах звернення до ідеї створення української національної школи усвідомлювалося як основа українського державотворення.

Українські суспільно-політичні видання активно публікували праці вітчизняних педагогів, громадських і політичних діячів з питань запровадження викладання в школі рідною мовою, стану освітніх і виховних установ, матеріального становища вчителів, взаємодії школи й суспільства тощо. Під впливом процесів суспільного розвитку ідея української національної школи набуває різного соціально-політичного забарвлення й знаходить своє відображення в поглядах представників різних суспільно-політичних течій. В українській журналістиці точилася боротьба між двома угрупованнями інтелігенції: москвофілами й народовцями. Москвофіли орієнтувалися на російський царат і культуру Росії та заперечували потребу української національної культури. Народовці обстоювали ідею самостійного національного культурного розвитку в умовах „гуманної Австрії”, визначали потребу культурного єднання із Східною Україною.

Найбільше уваги педагогічній проблематиці приділялося на шпальтах єдиного видання, якому з кінця 90-х рр. ХІХ століття дозволяли друкувати українською мовою повісті й драми, щомісячного історичного журналу „Кіевская Старина”

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

(1882 — 1906 рр.). З 1907 р. журнал виходив під назвою „Україна”. У різні часи його очолювали видатні діячі українського культурно-освітнього руху, члени Київської Старої Громади Ф. Лебединцев, О. Лашкевич, Є. Кивлицький, В. Науменко. У журналі порушувалися питання світоглядних основ освіти, історії освіти в Україні (і світської, і духовної), широко обговорювалася робота недільних шкіл, просвітницька діяльність, питання впровадження української мови в народних школах, розвиток національної школи тощо [529].

Перша українська газета „Хлібороб” і наступні — „Вільна Україна”, „Наша думка”, „Слово”, „Дзвін” (1905 — 1909 рр.) — спрямовували свою діяльність на вирішення комплексу політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх та релігійних проблем українського народу в Російській імперії [126]. Засновниками, редакторами, активними дописувачами цих видань були українські педагоги й освітні діячі Н. Григоріїв (Гр. Наш), Д. Дорошенко та багато інших. На сторінках часописів Революційної Української Партії „Добра новина”, „Гасло” та „Праця” прогресивна українська інтелігенція обстоювала національну школу, збуджувала творчу думку вчительства й заохочувала його до створення своїх організацій. У 1909 — 1910 рр. у газеті „Село” активно друкується М. Грушевський, закликаючи відстоювати право на навчання рідною мовою, переконує у важливості започаткування й поширення видань українською мовою.

Посилена увага громадськості до проблем народної освіти, навчання рідною мовою й виховання в національних традиціях відіграла свою визначальну роль у становленні українських педагогічних видань, про що свідчить їхнє бурхливе обговорення в широкій загальній пресі. Загострення в 1905 р. революційної ситуації в Російській імперії призвело до лібералізації цензурного режиму, що дало можливість легально видавати українську пресу. Уряд Росії на офіційному рівні почав поступово знімати заборону видавати українські газети й журнали, що призвело до зростання кількості й педагогічних видань.

До 1917 р. на українських землях у Росії виходило 19 періодичних педагогічних видань (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

**Типологія й кількісні показники українських видань
у Російській імперії 1900 — 1916 рр.**

Бюлетень	1 од.
Труди пед. від. Харк. іст.-філол. т-ва	1 од.
Щорічник	1 од.
Літопис	1 од.
Циркуляр	3 од.
Журнал	12 од.
Усього:	19 од.

17 видань виходило російською мовою, одне — двомовне й лише позавідомчий часопис „Світло” друкувався українською мовою.

З-поміж світських педагогічних газетно-журнальних видань Російської імперії можна виділити „Дошкольное Воспитание: Журналь для матерей и воспитательницъ” (1911 — 1917 рр.) — видання „Кіевского Общества народных дѣтскихъ садовъ” з додатками: „Приложеніе для дѣтей „Снежинка” (1911 р.), „Приложеніе для дѣтей” (1911 р., 1912 — 1917 рр.). Професійний і суспільно-політичний журнал „Народный Учитель” (1906 — 1908 рр.) виходив у різних форматах як „профессиональный и общественно-педагогический журналъ” (1909 — 1911 рр.); „профессиональный и общественно-педагогический еженедѣльный журналъ” (1912 — 1917 рр.); „двухнедѣльный журналъ” (1906, 1907 рр.); „двухнедѣльный журналъ Юга” (1907, 1908 рр.); „журналь Юга” (1908, 1909 рр.). „Наука и Школа: Научно-педагогический журналъ-сборникъ” виходив у Харкові „при гимназіи 2-ой группы преподавателей”. Під патронатом „Полтавскаго Губернскаго Земства”

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

(1914 — 1917 рр.), з часом „Полтавської Губерніальної Управи” (1917 р.) видавався „Педагогическій журналъ для учащихъ народныхъ школъ Полтавской губерніи (1914 — 1917 рр.) та ін. (див. табл. А. 1 у додатку А).

За своєю структурою й змістом перелічені офіційні українські педагогічні видання того часу були монотематичними й монофункціональними. Основною темою відомчої преси було регулювання освітньої діяльності, а головною функцією — документування. Часописи друкували офіційну документацію й інформацію з різних галузей педагогіки: виховання, навчання, методики викладання й т. ін. Різниця між виданнями полягала в публікуванні місцевої інформації: відомості про просування по службі, про нагороди й „чінопроізводство”, розпорядження по округу в цілому й по окремих навчальних закладах, методичні рекомендації з проведення занять, програми викладання окремих дисциплін тощо.

Серед церковних періодичних видань найбільшу джерельну цінність становили журнали: „Церковно-приходская школа” (1887 — 1996 рр.) Київського єпархіального училища й „Западно-Русская начальная школа” (1906 — 1907 рр.) Київської єпархіальної вчительської ради. В офіційному відділі цих журналів публікувалися урядові та церковні накази, постанови, закони по духовному відомству, розпорядження єпархіального керівництва про призначення й звільнення посадових осіб; у неофіційному — історико-краєзнавчі та етнографічні матеріали. Чільне місце тут посідали річні звіти про стан церковних шкіл єпархії, а також звіти про діяльність церковних братств та товариств, друкувалися статті узагальнювального характеру з досвіду шкільної роботи, статистичні матеріали по окремих повітах, інформація про відкриття та просвітницьку діяльність церковних братств.

Як бачимо, у 1900 — 1917 рр. кількість офіційних педагогічних видань в Україні збільшилася за рахунок виникнення багатьох циркулярів, бюлетенів, відомчих журналів і т. п. у

навчальних округах, що значно розширило географічні межі вітчизняної преси. За обсягом періодичні педагогічні видання дореволюційної України були незначними порівняно з педагогічними виданнями дореволюційної Росії. Вони перебували в скрутному матеріальному становищі, накладі були мізерними. Так, журнал „Учительське слово” мав формат 16x25 см, у середньому 16 — 20 сторінок, журнал „Світло” — формат 15x22 см, 70 — 80 сторінок.

Українські педагогічні періодичні видання до 1917 р. змушені були пристосовуватися до цензурних обмежень, однак за духом переважна більшість виявляла опозиційні настрої. Новацією прогресивної української педагогічної преси було використання журналів для утворення в Україні педагогічних товариств, що було свідченням піднесення громадської думки, зростання культурних потреб тодішнього суспільства, його інтересу до питань національної освіти.

Провідну роль у поширенні й розвитку нових педагогічних ідей відігравали неофіційні часописи. Прогресивну лінію розвитку української педагогічної журналістики визначав позавідомчий журнал „Світло”, що видавався в Києві з 1910 р. по 1914 р. для сім’ї та школи у видавництві „Український учитель”. Серед опозиційних журналів він мав найдовшу історію існування, орієнтувався не на окремі категорії педагогів, а на все вчительство та свідому громадськість. Часопис „Світло” „для своєї доби був винятковим явищем. Справді, це було світло в тій безпросвітній темряві, що панувала на всьому терені тодішньої України в масі українського учительства” [814].

Фундатор „Світла” — видатний педагог і громадський діяч Г. Шерстюк, засновник першого українського педагогічного видавництва „Український учитель”. Співзасновником, співредактором і активним дописувачем журналу була С. Русова, яка опікувалася питаннями відродження національної системи освіти, розробкою основ української школи [606, с. 33 — 39; 609, с. 44 — 54]. „Світло” гуртувало навколо себе де-

сятки педагогів і письменників: Х. Алчевська, С. Васильченко, М. Грінченко (Загірня), С. Єфремов, Гр. Наш (Н. Григоріїв), П. Капельгородський, Чалий, Я. Чепіга (Зеленкевич), С. Черкасенко та ін. Праці цих діячів освіти визначили розвиток української національної системи освіти на довгі роки вперед.

Російське самодержавство тримало педагогічний журнал „Світло” під своїм пильним наглядом і створювало всілякі перешкоди, конфісковувало його номери. Формування національної шкільної й позашкільної освіти, національно свідомих учительських кадрів — усе це були „крамольні”, тобто революційно спрямовані дії, що мали присікатися царським урядом: „Багате на репресії життя тодішнього вчительства рясно й яскраво відбилосся запашними рисами на сторінках журналу. Воно варто окремої розвідки, як тернистий шлях відродження в умовах буйного розквіту російської шовіністичної реакції. Картини тут живі, багаті історичним матеріалом щодо українського освітнього руху в учительській та громадській масі” [814, с. 104].

Широта предметно-тематичної спрямованості журналу охоплювала практично всі актуальні освітні й виховні питання того часу. У першому номері за вересень 1910 р. у передмові „Наші завдання” редакція так визначала місію свого журналу:

„1. Допомогати всім заходам у справі народної освіти, освітлювати всі питання просвітнього характеру, знайомити з усіма здобутками людської думки в педагогічній, у широкому розумінні цього слова, сфері, розробляти теоретичні й практичні питання шкільного, позашкільного та сімейного виховання.

2. Спеціально висвітлювати й розробляти питання про освітні потреби українського народу. Уважаючи найпершою умовою всякої правдивої просвіти рідну мову, ми особливу увагу звертаємо на всі справи, що з цим питанням зв’язані, пропагуючи серед громадянства думку про рідну мову в освіті й усякі практичні способи для проведення цієї думки в житті.

До цих двох головних завдань ми повинні додати ще два,

які теперішніми часами висуваються на передній план. Перше — це обслуговування потреб українського учительства... І ще одно завдання — уділяти, стільки сили і змоги, місце й увагу справам позашкільного виховання, виявляючи ті способи, якими можна повернути його на український шлях і ним провадити до національної свідомості” [186, с. 3 — 5].

Як бачимо, прогресивна українська педагогічна преса, окрім традиційних завдань ретрансляції педагогічної думки, ставила й виконувала завдання консолідації української нації через просвіту, плекання рідної мови, піднесення ролі вчителя в суспільстві.

Національні культурні змагання народів царської Росії загострили національне питання в освіті та в Україні. Свідомо українська інтелігенція спрямувала свої сили на вирішення питання формування національної народної школи, що відбилося й у пресі, і зокрема в педагогічному журналі „Світло”. Це було перше видання, яке безпосередньо порушило питання створення української національної школи: „Журнал, що мусив обслуговувати школу, якої не було, звичайно всю увагу свою мусив звернути на підготовку ґрунту, на якому в майбутньому мусила збудуватися українська школа” [814, с. 95]. Матеріали часопису формувалися як науково-педагогічні, хронікальні та критико-бібліографічні статті, що розробляли проблеми національної освіти й національного, морального, трудового й сімейного виховання, пропагували ідеї національної школи, навчання рідною мовою.

Українські педагоги початку ХХ століття виходили з того, що освіта, перш за все, повинна проводитися рідною мовою: „Школа повинна продовжити діло матері, котра навчила говорити дитину тою мовою, якою сама говорить, і співала їй пісень, яких сама вміє” [77, с. 13 — 25; 654, с. 30].

Індивідуалізація виховання як прогресивний принцип побудови тогочасної системи освіти, на думку С. Русової та багатьох інших авторів „Світла”, безперечно передбачає вра-

хування „психологічної національної особливості дитини”, таким чином, від педагога вимагалось, окрім загальної педагогічно-психологічної підготовки, знання народного життя, народної пісні, поезії, мови [603, с. 44 — 54].

На сторінках часопису С. Васильченко, М. Грінченко (Загірня), С. Єфремов [168, с. 21 — 27; 169, с. 26 — 30], Гр. Наш, П. Капельгородський, С. Русова, Я. Чепіга, С. Шелухін [792, с. 25 — 56] відстоюють думку, що „без мови нема духовного життя, нема певного розумового розвитку, без слова люди зосталися б дикарями серед найкращих умов життя” [603, с. 47].

Відсутність української навчальної книжки, на думку С. Волоха, є головною причиною того, що Україна на той час не має справжньої національної школи [71, с. 5 — 10]. З перших номерів у часопису постійно обговорювалися вимоги до української книжки, яка повинна була знайомити дітей з оригінальними творами найкращих митців рідного слова, світовою літературою рідною мовою, а головне — виховувати „національно свідому, на європейському ґрунті виховану, і широко розвинену молодіж” [Там само].

Ф. Слюсар у „Огляді українських шкільних підручників” констатував, що після указів 1863 р. та 1876 р. не з’явилося жодного підручника аж до 1905 р. Таким чином, розвиток педагогічної літератури був цілком припинений на 40 років [654, с. 29 — 44].

„Наші школярі в більшості не бачуть української книжки, а разом з тим і не читають ніде нічого про Україну, її життя і т. и., не знають хто вони, й де вони, і виростають якимись безбатченками”, — пише Гр. Наш [109, с. 59 — 60]. Педагог пропонує формувати національний світогляд дитини, спираючись на російські книжки, дозволені Міністерством Народної Освіти, „у яких так чи інакше зачіпається життя українського люду”.

Творчий доробок журналу „Світло” є вагомим внеском у справу українського культурно-освітнього руху, зокрема й педагогічного видавництва: „Не зробимо помилки, коли ска-

жемо, що української педагогічної літератури до „Світла” не було. Кілька підручників (це переважно граматики і читанки) та три книжечки-брошури Грінченка: „Народні вчителі і українська школа”, „Якої нам треба школи” та „На безпросветном пути” ото і все” [814, с. 96 — 97]. Видавнича діяльність авторів журналу стає підставою для виникнення української освітньої книжки з різних питань педагогіки, психології, загальної дидактики й методики тощо [592, с. 6 — 13].

Сутність ідеї української національної школи в 1900 — 1917 рр. може бути розглянута і як прагнення суспільно-політичної й соціально-педагогічної громади України підсилити український національний компонент в існуючій системі освіти. У 1913 р. журнал „Світло” розпочав дискусію про переваги „міністерських” і „церковних шкіл”.

У колах свідомої української громадськості на той час була поширеною ідея М. Драгоманова („З історії відносин між церквою і державою в Західній Європі”, „Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XV — XVII ст.”, „Про волю віри” і д. ін.), яка полягала в тому, що реформація Православної церкви в Україні могла б стати майбутнім напрямком розвитку української ідеї, нейтралізувавши канали зовнішнього духовного контролю над українцями та створивши нові форми суспільного руху, які дозволяли б ставити нові, сміливіші національно-культурні та політичні завдання перед українцями. Фактично православне виховання в цій течії ототожнювалося з національним.

Гр. Наш висловив думку певного кола педагогів і православних священиків, що в церкві в Україні був шанс розбудувати справжню народну школу за умови, що церква отримала б керівну роль у сфері освіти й змогла організувати виховання дітей на основі „споконвічних традицій”. Мова — це перший показник, за яким можна судити про національну школу: „Правда, де вчителі ведуть своє діло не за страх, а за совість, де вони, облишивши на боці програми та циркуляри, вживають

усіх засобів, щоб діти розуміли, про що йде річ, а не лише „визбурювали” програму, там трапляються й гарні наслідки вчення. Та хіба це заслуга міністерської школи? Хіба так само не робить і того самого не здобуває справжній учитель і в церковній школі? (...) Одним словом, факт той, що церковні вчителі й священники часто в школі розмовляють по-українському, а вживаючи сами української мови, не дуже то „изгоняють” її і з уст дітей. Хіба лише де-не-де й колись там „для годиться”. Діти чують рідну мову в устах пан-отця та вчителя і звикають її шанувати” [110, с. 41].

Хоча на шпальтах преси висловлювалася підтримка тим священнослужителям православної церкви, які підтримували запровадження української мови в церковнопарафіяльних школах і виголошували нею проповіді, проте підкреслювалося, що православна церква в Україні не стала об’єднуючим народним чинником: „Може в ідеї тип міністерської школи й кращий, але до нього стільки зроблено „поправок”, що за сучасних умов, на мою думку, школа церковна в нас на Україні тепер фактично стала ближче до того, що є справді (коли тільки звісно можна говорити про народність там, звідки вигонять коли не на практиці, то в принципі саму мові народу) *народньою школою*, а міністерська обернулася лиш в місце народного калічення; хоч, розуміється, найближче до правди й найпевніше, що нам, українцям, слід сказати про ту й про другу школу словами відомого анекдоту: «обоє кращі»” [Там само, с. 46 — 47].

Релігійна освіта того часу мала певні суттєві недоліки: низький рівень освіти, відставання загальноосвітнього рівня підготовки учнів, формальне ставлення певної частини вчителів до виховної роботи, русифікація навчального процесу тощо.

К. Гайковенко висловив думку про невідповідність церковної школи національному духові, інтересам українців: „У школах на Вкраїні дарма шукати, якому народові належить школа, бо навчання в ній ведеться не мовою народу, на території якого стоїть школа, а чужою — руською. Всякому відо-

мо, що дітям треба викладати науку найпростішим способом, користуючись доступною їм мовою, а вчитель по школах на Україні розмовляє незрозумілою дітям мовою. І церковна, і міністерська школа в своїм ґрунті мають один і той же проти-педагогічний засіб навчання. Як та, так і друга не хоче визнавати ніяких компромісів, що до вживання рідної мови, — вони уперто стоять на ґрунті ворожого кепкування з мови народу, щоб не визнаючи її — русифіциувати масу. І чи школа буде пробувати в міністерстві освіти, чи в церковній відомстві — уже по своєму ярунту вона не наша — українська школа, а чужа нашому народові, тому і питання, котра з них краща за для українців, тобто, котра з них найбільш наближається до типу справжньої *народної школи*, щоб хоч почасти заступати брак національної школи — питання зайве” [87, с. 47 — 48].

Цінність педагогічної спадщини, представленої на сторінках часопису, полягає в тому, що саме члени редакції журналу, його автори створили підґрунтя для української національної системи освіти. За основу нової народної школи педагоги, дописувачі „Світла”, узяли культуротворчий принцип: „виховання в душі нації, в душі мови, в її переказах, її домаганнях, її звичаях, її культурі, національній творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, всього, що народ або нація переживали, бачили, чули, виробили, придбали найцікавішого, найкориснішого в своїм розвитку” [814, с. 97].

С. Русова у своїй роботі „Нова школа” визначає новоутворювану українську школу як гуманну, активно-творчу й національну: „Нова школа кладе собі за головну мету — збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини. Викликавши творчу самостійну діяльність дитини, учитель поширює свідомість учня й тим саме поширює діяльність його, й допомагає йому новими засобами творити як найкраще” [607, с. 4].

Творчий підхід як основа сталого розвитку освіти — найголовніший здобуток української дореволюційної педагогічної думки, представленої на сторінках часопису „Світло”.

Одним з перших, хто „поставив питання націоналізації школи на суто науковий ґрунт” і визначив творчі засади освіти взагалі й учительської праці зокрема, став Яков Феофанович Чепіга [777, с. 7]. Ми цілком погоджуємося з думкою деяких учених, які розглядають науково-педагогічні погляди Я. Чепіги як такі, що становлять „золотий фонд української педагогічної класики й набувають особливої актуальності сьогодні, в період розбудови нової української держави, системи освіти й школи” [44, с. 9 — 24; 133, с. 19 — 21; 240, с. 134 — 141; 690, с. 55].

Велика частина наукових праць педагога друкувалася на сторінках різних журналів і газет („Українська хата” (1909 р.), „Світло” (1911 — 1914 рр.), „Вільна українська школа” (1917 — 1920 рр.), „Пролетарська освіта” (1920 р.) та ін.), активним дописувачем, редактором і видавцем яких він був. Основоположні праці Я. Чепіги, у яких було визначено принципи національної школи та як її основу розкрито тему педагогічної творчості вчителя, уперше побачили світ у журналі „Світло” [761, с. 3 — 7; 765, с. 4 — 9; 764, с. 15 — 25; 766 — 768; 769, с. 9 — 18; 770, с. 6 — 13; 771, с. 13 — 40].

Педагогічні погляди Я. Чепіги формувалися в переломний період національного відродження українського народу. Оновлення суспільства, а тим більше його радикальна зміна, — суперечливий, складний і тривалий процес, який свідомо українська інтелігенція пов’язувала з необхідністю творчої участі в цьому процесі всіх членів суспільства, тому що недостатня творча активність, відсутність ефективних стимулів її розвитку та реалізації — основні чинники, які заважають утіленню нових ідей, задумів, нових цільових настанов та орієнтацій. Однією зі стрижневих тем педагогічного доробку Я. Чепіги є творча активність педагогічної громади в пошуку нових шляхів, засобів здійснення перетворень у справі відтворення української системи освіти на основі викладання рідною мовою й плекання народних традицій: „Це відродження вимага дійсної природної школи, в котрій навчання проводилось би на рідній для

дитини мові, де б вона одержувала справжню освіту, а не сурогат, шкодливий її духовному зросту і народній культурі” [766, с. 31]. Визначною детермінантою освіти та педагогічної науки, на думку Я. Чепіги, є національна ідея, розвиток національної самосвідомості засобами народної творчості: „Освіта є прагнення тієї ж природи творити і творити. Школі ж, як наслідкові цього прагнення, нормально випадає стати частиною цієї природи. Ступінь освіти, як і її колір, залежить від культурності і волі тієї нації, серед котрої вона з’явилась. Її природня залежність од національної творчості надає освіті всі ознаки *національної*. Школа не є випадковий прищеплений заклад — зріст освіти зв’язаний з природнім розвитком духовних і фізичних сил народу, і освіту не можна одлучити від народу, нації; *вона обов’язково повинна бути національною*” [764, с. 18].

В умовах духовного відродження суспільства діяльність закладів народної освіти — від дитячого садка до загальноосвітньої школи — потребує конкретних змін, викликаних необхідністю формування суспільно-активної, творчої особистості. Я. Чепіга відстоював гуманістичний принцип вільного духовного й фізичного розвитку дитини, що є можливим лише в разі створення сприятливих умов для всебічного розвитку потенційних можливостей кожної дитини, самореалізації її особистості в навчальному процесі [768]. Такі гуманістичні ідеї педагога, як забезпечення тісного зв’язку шкільного навчання з життям та досвідом народу, індивідуалізація навчання, використання в освітньо-виховному процесі різнобічних форм і видів творчої діяльності учнів, трудове виховання не лише як засіб практичної підготовки учнів до участі в суспільному виробництві, а й як найважливіший аспект їхнього духовного розвитку, стали основою його програмної праці — „Проект української школи” [766, с. 30 — 37; 767, с. 31 — 41; 768, с. 14 — 30].

Вирішення проблеми формування творчої особистості юного громадянина в педагогічній системі Я. Чепіги значною мірою залежить від учителя, творча педагогічна діяльність

якого стає міцним засобом формування й усебічного розвитку особистості кожної дитини: „Творчість народнього учителя безпосередне прикладається на живих людських істотах, вплив його переходить прямо на людину, а мета його творчості висока й конечна: *виховати людину суцільною всіма найкращими її пориваннями*. Завдання надто відповідальне і значне, тому особа учителя не може зостатись непомітною” [764, с. 19]. Таким чином, учительську діяльність учений розглядав у руслі культурно-просвітницької роботи: „Народній учитель — центральна особа. Але не тільки для дітей. Його діяльність глибше. Вплив його йде од паростів (дітей) через стовбур (школа й просвітня діяльність) в корні, т. є в самий народ. Народній учитель не тільки шкільний учитель — *він учитель і народу*” [Там само, с. 20].

Сутність основних складових проблеми педагогічної творчості та шляхи її реалізації в педагогічному процесі науковець визначає специфікою національного світосприйняття: „Українському народньому вчителеві перш за все треба бачити в дитині її національність. Дивитись на неї взагалі тільки як на людину, як на загальнолюдський нарост, ми не повинні: інакше для цього треба було б — коли б була яка спромога — знищити національні особливості зірвати з дерева листя, квітки, обломати гілки й залишити один стовбур. Але коли б це сталося, дитина б загубила ту духовну красу, що надає їй національність, як дереву гілки, цвіт і листя. Знищити національність у духовнім житті людини — це підтяти крила її могутньому духу, один помах котрих заносить людину на недосяжну височінь національної творчості. Тому на українське учительство спада всією своєю великою вагою національне питання” [Там само, с. 22 — 23]. Переконливим доказом важливості впровадження національних засад у систему освіти може бути висловлена педагогом у статті „Народній учитель і національне виховання” позиція відтворення національної системи освіти на основі викладання рідною мовою й плекання народних традицій.

Проблему становлення творчої особистості вчителя ви-

світлено в працях Я. Чепіги в аксіологічному аспекті. Творчу особистість учителя вчений визначає як таку, яка володіє певним переліком якостей, а саме: „*справедливість, добрість, терпіння, любов*. Вони вкажуть учителеві певні шляхи — як досягнути цілі і завданнів справжньої педагогіки. Виховання їх в нас освітять наше життя сьайвом найвищого ідеалу і нададуть сили пронести весь тягар учительства радісно і нехивно” [769, с. 12].

Специфічна за своєю суттю творчість педагога має своїм корінням „народну творчість”. Особливості мотивації діяльності вчителя полягають у тому, що творча особистість педагога знаходить задоволення не стільки в досягненні мети творчості, скільки в самому процесі освітнього культуротворення на національному ґрунті: „В особі вчителя ми знаходимо ту культурну силу, що несе в людськість світ, знаття і поступ. Учитель в своєму ідеальному ореолі займа видатне місце в еволюційному рухові людської думки і в духовній творчості людскости взагалі. Його праця не обмежується і не вичерпується одним навчанням, а охоплює все, що торкається виховання молодого покоління і втілення в нього високих людських ідеалів і думок” [Там само, с. 9]; „Уміння навчати не є конечний ідеал учителя. Мало передати одні сухі мертві знаття, треба прищепити дитині найліпше людське, вложити в неї свою високу душу” [Там само, с. 10].

Справжній народний учитель — це творча особистість, яка не тільки має високий рівень знань, але ще й потребує постійного самовдосконалення: „Педагогові більш ніж кому іншому потрібно вдосконалювати свій внутрішній зміст, дбати про розвиток чеснот, бо одні знаття без морального життя не зроблять його авторитетною культурною силою в громадянстві. Йому не можна й не годиться застигнути в одному раз назавжди витворену зразку. Вчитель повинен поступово розвиватися” [Там само]. Творчість у педагогічній спадщині Я. Чепіги є необхідною умовою становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку й розкриття як особистості. Саме

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

творчість, розвиваючи здібності, формує педагогічну талановитість учителя. Творчість є необхідною складовою праці вчителя. Без неї неможливий педагогічний процес.

Зроблені Я. Чепігою теоретичні висновки щодо природи педагогічної творчості вчителя стали тим фундаментом, на якому зводилась українська освіта початку ХХ століття. Ці підходи залишаються актуальними й для сучасного освітнього простору.

1917 — 1920 рр. характеризуються надзвичайною складністю політичного процесу, частими змінами ситуації в Україні, викликаними імперіалістичною війною, численними збройними інтервенціями, соціальною революцією й громадянською війною. Водночас, це період національно-демократичної революції — один з найбільших сплесків самоусвідомлення нації, розвитку суспільних наук, публіцистики, мистецтва й педагогічної думки. Г. Ващенко називає означений період „українським ренесансом ХХ століття” [402, с. 377 — 392].

За 1917 — 1920 рр. в Україні намагались утвердитися різні державні режими — демократичний (Українська Народна Республіка періоду Центральної ради — березень 1917 р. — квітень 1918 р.), авторитарний (Українська держава гетьмана Скоропадського — 29 квітня — 14 грудня 1918 р.), отаманський (УНР часів Директорії — грудень 1918 — 1920 рр.), класово-диктаторський (Українська Соціалістична Радянська Республіка періодично відроджувалася протягом 1917 — 1920 рр.). У цей час українських визвольних змагань вписується й існування ЗУНР та інформаційно-освітня діяльність її урядів. Діяльність українських урядів якісно різнилася, але спільним було прагнення вирішувати проблеми відродження нації через творення національної школи на підґрунті рідної мови, української книги, що втілювалося в закони й рішення урядів [546; 632]. Народна освіта в Україні в 1917 — 1920 рр. існувала й розвивалася не як ізольована й другорядна галузь суспільного життя, а як важлива складова національно-демократичної революції, лейтмотивом

якої стало національно-духовне відродження українського народу. Ідею української національної школи на цьому етапі громадські діячі розглядають як можливість стабілізації суспільних процесів у контексті революційно-демократичних реформ.

В обіжнику від 5 серпня 1918 р. „До губернських, повітових (земських) і міських управ, до губерніяльних і повітових комісарів справ освітніх та до педагогічних рад вищих початкових шкіл” зазначалося, що „українська національна школа — це головна основа відродження народу” [883, с. 36]. І. Огієнко, міністр народної освіти часів Директорії (5 січня — 9 квітня 1919 р.), основним завданням, що постало перед УНР, уважав „...утворити підвалину всього майбутнього розвитку Українського народу — рідну національну українську школу” [884, с. 15]. Постає питання в такому контексті однозначно визнавалася як ключова.

Аналіз перших документів, які було розроблено Центральною радою, — відозв до українського народу від 22 березня 1917 р. [546, с. 11], рішення вчительських з’їздів [900, с. 112; 580, с. 2; 581, с. 1 — 2], а також закони про освіту, прийняті гетьманським урядом (серед них програма „Головні основи всенародного навчання на Україні”) та д. ін. — доводить, що національно-демократична революція становила в галузі освіти українського народу єдиний потік. М. Василенко, міністр народної освіти (3 травня — 25 жовтня 1918 р.), охарактеризував тогочасну ситуацію таким чином: „Події міняються, але головна підвалина нашого життя — національна школа — має й повинна лишатися основною” [859, с. 3 — 5]. Розроблену керівними органами освіти українських урядів концепцію національної освіти було втілено в „Проекті єдиної школи в Україні”. Над розробкою й упровадженням його основних принципів працювали урядовці та громадськість і Центральної ради, і Директорії. Можна стверджувати, що всі українські уряди 1917 — 1920 рр. стояли майже цілковито на одних позиціях щодо освіти — творення нової єдиної школи, а ідея української

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

національної школи набуває значення базової ідеї формування вітчизняної системи освіти. Зазначимо, що паралельно Народний комісаріат освіти (Наркомос) УСРР у Харкові розробляв і намагався втілювати альтернативну націонал-комуністичну концепцію радянської школи. Однак цей державний орган управління освітою на території радянської України у зв'язку з воєнними діями неодноразово припиняв свою роботу й не зміг у цей час стати освітнім об'єднуючим центром [616] і став провідником української національно-освітньої політики лише після остаточного встановлення радянської влади в 1920 р., що буде докладно висвітлено в наступному параграфі.

Проблема створення системи народної освіти постала в Україні з перших днів після революції 1917 р. у Росії. Ще не було державних органів влади, ще не визначеною була доля України в умовах розпаду Російської імперії, а кращі представники національної інтелігенції вже скликали вчительські з'їзди (5 — 6 квітня 1917 р. Київ; 25 — 27 травня 1917 р. Полтава; 27 — 28 травня 1917 р. Вінниця; 28 травня — 2 червня 1917 р. Київ; 10 — 12 серпня Київ), обговорювали принципи, концептуальні положення народної освіти, шукали кошти на ремонт, зверталися до селян із закликами надсилати до школи дітей і т. ін. Педагог і громадський діяч І. Ющишин писав, що, незважаючи на військове безладдя, українські громадяни розпочали будівництво національної школи, хоча потреба кардинальних змін в освіті визрівала ще в дореволюційні часи [813, с. 94 — 98]. Визначальною подією в справі творення рідної школи став Циркуляр Генерального секретаріату від 12 жовтня 1917 р. № 1317, у якому було проголошено право кожної людини на навчання рідною мовою.

Для будівництва національної школи було вироблено науково й теоретично обгрунтовану концепцію її створення та визначено шляхи реалізації. Основні концептуальні положення освітньої політики розробили делегати Всеукраїнського вчительського з'їзду (5 — 6 квітня 1917 р.), які було динамічно

розвинено на інших форумах, у постановках урядів України. Їх зміст зводився до запровадження безкоштовної освіти; модернізації матеріально-технічної бази школи; підготовки національних педагогічних кадрів; проведення українізації школи; реформування внутрішньої структури шкільної освіти в напрямку ліквідації в ній багатоступеневості й утворення єдиної школи з дванадцятирічним терміном навчання; створення системи дошкільного виховання й закладів для безпритульних дітей; переведення навчання в школах на нові програми, які відповідали б вимогам національної школи; запровадження в системі освіти розумового, естетичного, фізичного, національно-патріотичного виховання молодого покоління.

Завершенням роботи в напрямку визначення шляхів розвитку освіти став „Проект єдиної школи на Україні”: „Отже, можна рахувати виявленими головні риси школи. Коли-б ми схотіли, щоб риси ці були зазначено в назві школи, то її треба назвати виховальною, національно-державною, діяльною школою. Зогляду на те, що школу, збудовану на вищезазначених принципах, можна вважати нормальною з педагогічного боку і підхожею до всіх дітей нашого народу, вдалшому ми будемо звати її Єдиною школою” [904, с. 111 — 119].

У розробці концептуальних засад нової школи й упровадженні її ідей на практиці, творенні нової української книжки активну участь брала широка освітянська громадськість: М. Грушевський, М. Василенко, В. Винниченко, В. Науменко, І. Огієнко, С. Постернак, П. Стебницький, І. Стешенко, П. Холодний та ін. Українські уряди через органи місцевого самоврядування намагалися залучати до праці в установах, які здійснювали управління освітою, які добре знали шкільну справу й були високоосвіченими фахівцями. О. Музиченко, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга, В. Дурдуківський та ін. розвивають ідеї та положення національної школи, виплекані в попередній період, але зараз вони стають провідним, магістральним напрямом педагогічної думки, набувають офіційного статусу.

Педагоги-реформатори, спираючись на ідеї зарубіжних та вітчизняних колег, висувають модель єдиної вільної трудової школи, „яка має на меті задоволення й гармонію розвитку, а не деспотичне керування волею і почуттям дитини для цілей чужих інтересам її природи” [759, с. 71 — 72]. К. Бабич писав: „...українська школа скине з себе „класичні пута”, які роблять наших дітей нікчемними й безвольними дітьми” [937, с. 38].

В урядових постановах про організацію нової школи головною думкою стає прагнення виховати дитину людиною активною, творчою: „...школа має виховувати індивідуальність, творчість і волю майбутніх громадян” [907, с. 36 — 37]. О. Музиченко, пояснюючи суть нової освітньої моделі, характеризував її так: „Це невпинне здобуття освіти на її послідовних ступенях, це вільний шлях до освіти всіх талановитих і працьовитих дітей” [443, с. 85 — 89]. В обґрунтуванні основних принципів трудової школи Я. Чепіга наголошував на тому, що школа має виховувати не робітників чи ремісників, а громадянина — „творця своєї власної долі”, людей творчих, свідомих, з сильною волею [762, с. 84].

Новій школі надавалася провідна роль у вихованні прихильності в молодого покоління до творчості, розумової й фізичної праці на основі обов’язкового вивчення історії, природознавства, краєзнавства, етнографії України. С. Русова наголошує на тому, що національна школа — це не лише викладення предметів рідною мовою, а насамперед „відбиття душі народу, його етнографічного складу, національної творчості” [581, с. 1].

Запроваджувана модель нової національної школи потребувала зміни програм і підходів до навчального процесу, основою методичної роботи було проголошено індивідуальний підхід до дитини, співтворчість учителя й учнів, що спирається на вивчення народної творчості. М. Дем’яновський у промові на Другому з’їзді вчителів висловлювався на користь принципу українізації школи без формального методичного

обмеження творчої праці вчителя у створенні „веселого, бадьорого, вільного” дитячого товариства на чолі з учителем, яке зміцнить волю й громадянські почуття дитини. Серед форм реалізації принципу українізації педагог назвав творчість (малювання, ліплення, створення рідної обстановки після спостережень у полі, лісі, створення на місцевому фольклорному матеріалі читанки) [Там само, с. 1 — 2].

Характерною рисою описуваного етапу було те, що педагогічні ідеї активно поширювалися на сторінках провідних педагогічних видань і центральної офіційної преси. Громадський діяч і педагог Г. Іваниця, визначаючи позитивні й негативні тенденції процесу становлення національної системи освіти, наголошував на завчасному колективному обговоренні основ реформ на вчительських з'їздах і на сторінках періодичних видань, особливо педагогічних [234, с. 84].

Діячі української культурної революції, урядові структури надавали великого значення агітаційно-пропагандистській діяльності, що було зумовлено потребою політичного й національно-культурного виховання, потребою організувати маси для розв'язання конкретних завдань культурно-освітньої революції. Активна пропаганда української національної школи через періодичні видання була характерною для всіх українських урядів, хоча, зрозуміло, вона не була позбавлена ідеологічно-політичного забарвлення.

Таким чином, першочерговою справою у вирішенні освітніх завдань стає відродження українського друкованого слова. З'ясувати сутність і зміст культурно-освітнього процесу цього періоду значно допомагають матеріали, які містять первинну інформацію про офіційні документи, конкретні заходи державних органів щодо становлення національної школи й педагогічної науки в Україні, де головне місце відведено започаткуванню українськомовної преси й української навчальної книжки.

Так, уже в Декларації Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 р. було наголошено на тому, що організація й пові-

домлення мас є першою необхідною й найголовнішою підвалиною державного будівництва.

Постановою-директивою Голови Директорії В. Винниченка від 28 листопада 1918 р. заборонялася агітація, ворожа українській державності. Важливим документом був циркуляр Міністерства (управління) преси й інформації від 17 червня 1919 р. (Кам'янець-Подільський), який регламентував видавничу діяльність [841; 842; 865]. Цікавим і перспективним за задумом був закон „Про мобілізацію літературних, наукових, артистичних і технічних сил України” від 10 липня 1919 р.

За Української Держави таким важливим документом був „Наказ про вживання в слові й письмі Державної Української мови по Почтово-Телеграфному відомству” від 26 липня 1918 р.

Українські уряди створювали відповідні державні структури, які опікувалися видавничою діяльністю. За часів Директорії УНР це було Центральне інформаційне бюро, управління (міністерство) преси й інформації (іноді його називали управлінням преси й пропаганди), управління в справах друку, Українське телеграфне агентство тощо. Накази про їх створення [925; 935] доповнюють законодавчу й документальну базу інформаційно-пресової діяльності на рівні незалежної держави — це вже була широка культурно-просвітницька діяльність, яку провадила українська громадськість. Доля української державності залежала від ефективної інформаційної діяльності.

До 1917 р. в Україні переважно більшість становили російськомовні видання. І лише з початком революції 1917 р. в Україні, особливо в період створення й становлення Центральної Ради, Української Народної Республіки, у руслі відродження української державності засновуються нові українські періодичні видання, відкриваються можливості для їх вільного розвитку. Українська загальна преса 1917 — 1920 рр. стає різноманітною щодо напрямів і змісту (партійні й безпартійні, військові, громадські, земські й кооперативні, релігійні та наукові видання тощо). Періодичні видання Центральної

ради, Гетьманату, Директорії УНР і серед них газети „Вісті з Української Центральної ради”, „Державний вісник”, „Вісник Державних законів для всіх земель УНР” активно пропагували спроби державних освітніх структур, намагання української еліти, особливо за Центральної Ради та Української Гетьманської Держави, інтегруватися в європейський культурний процес шляхом упровадження найсучасніших європейських і вітчизняних здобутків у галузі національної освіти: „Ми повинні насамперед широко взятися за колосальну працю перебудови всієї нашої школи од нижчої до вищої на нових підвалинах європейської педагогіки”[64, с. 130]. Характерною рисою преси цього часу є широкомасштабна публікація матеріалів, які об’єктивно відображали думки, настрої різних прошарків і груп населення по кожному з питань національно-культурного життя, що було проявом демократичності. Упровадження досягнень і здобутків української освіти в усіх царинах суспільного й духовного життя зумовило появу на сторінках газет значної кількості публікацій з цього приводу, стало одним з головних завдань досліджуваного періоду. Українська преса в рубриках „освіта”, „наука”, „культура” висвітлювала успіхи в українізації шкіл, становлення системи національної освіти. Газетна періодика зробила помітний внесок у справу залучення широких кіл громадськості до діяльності „Просвіт”, постійно інформуючи читачів про створення при просвітніх осередках бібліотек, читалень, клубів, шкіл і курсів з ліквідації неписьменності (т. зв. лікнепів) для дорослого населення. Серед провідних українських публіцистів того часу — С. Єфремов, М. Грушевський, М. Василенко, В. Науменко та інші відомі українські діячі, науковці, педагоги. Найважливішими напрямками відродження українського національно-культурного життя України періоду Української революції, які відображено загальною пресою, є:

- 1) розвиток української мови;
- 2) активізація процесу створення державних структур освіти, науки, культури;

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

- 3) розбудова національної системи освіти;
- 4) шляхи активізації просвітницького руху, розвитку товариств „Просвіта” практично в усіх регіонах країни;
- 5) становлення національної видавничої справи.

У цей час помітно зростає кількісний і якісний потенціал національної педагогічної преси. Цілком очікувано в ці роки помітно збільшується кількість вітчизняних фахових, просвітнянських і науково-популярних періодичних видань. На етапі 1917 — 1920 рр. на території державної України видавалося 13 педагогічних періодичних видань (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

**Типологія та кількісні показники видань
української педагогічної преси 1917 — 1920 рр.**

Бюлетень	1 од.
Вісник	2 од.
Журнал	10 од.
Усього:	13 од.

Серед періодичних педагогічних видань: один бюлетень (Бюлетень відділу народної освіти Полтавського губвиконкому. — Полтава, 1919 р.), три вісники (Вестник Одесского губернского отдела народного образования. — Одесса, 1919 (1920) р.; Вісник Волинського губернского відділу народної освіти. — Житомир, 1919 р.; Студенческий вестник. — К., 1919 р.); десять журналів (Вільна українська школа. — К., 1918 (1919) р.; Высшая школа. — Одесса, 1919 р.; Внешкольное образование. — Харків, 1919 р.; Внешкольное просвещение. — Харків, 1918 р.; Народное просвещение. — К., 1919 р., Одеса 1921 — 1922 рр.; Народна освіта. — К., 1919 р.; Освіта. — Кам'янець на Поділлі, 1918 р.; Просвещение. — К., 1920 р., Чернігів, 1919 р.; Учитель и школа. — Харків, 1919 р.; Школа і життя. — К., 1918 — 1920 рр.) (див. табл. А. 2 у Додатку А).

П'ять видань виходили українською мовою, сім — російською та одне — єврейською.

Провідним педагогічним журналом того часу був орган Усеукраїнської вчительської спілки — „Вільна українська школа”. Цей часопис виходив у Києві з вересня 1917 р. по грудень 1920 р. У його редакційній колегії працювали відомі українські громадські діячі та педагоги О. Дорошкевич, В. Дурдуківський, К. Лебединець, О. Музиченко, С. Русова, В. Родніков, С. Сірополко, І. Стешенко, С. Черкасенко, Я. Чепіга, П. Холодний, Г. Холодна, І. Юшишин та ін., що свідчить про високий професійний рівень журналу. На сторінках часопису педагоги аналізували хід реформаторських процесів за часів існування різних урядів, у впровадженні яких вони брали активну участь. Наведені в журнальних кореспонденціях факти з поточного освітянського життя на місцях свідчать про те, що в основу урядової освітньої політики 1917 — 1920 рр. були покладені ідеї, обґрунтовані педагогічною громадськістю в пресі, на вчительських з'їздах і т. ін.

Провідною темою на сторінках журналу постала проблема підручникотворення. У формуванні народної школи з національною ознакою ця проблема була першочерговою. Забезпечення шкіл навчальною літературою усвідомлювалося національною інтелігенцією як визначальний чинник української освітньої справи взагалі. Частково вона вирішувалася за рахунок навчальної літератури, раніше виданої в Російській імперії, але вона не відповідала вимогам часу. Таким чином, головним напрямком педагогічної творчості вчительства на той час стало створення нових підручників з урахуванням нової концепції народної освіти. Над новими підручниками працювали видатні педагоги І. Огієнко, М. Левицький, О. Синявський, М. Гладкий, Ю. Грох-Гроховський, З. Охрименко, Г. Шерстюк, подружжя Б. і М. Грінченки, С. Русова, Я. Чепіга та ін.

Уже влітку 1917 р. видавництва й друкарні випускали масовими тиражами українську навчальну літературу, про що свідчать законодавчі й звітні документи [858; 861; 873].

У період діяльності українських урядів було побудовано 400 нових друкарень, а загальна їх кількість складала — 1300, які при ефективному використанні могли забезпечити практично всі потреби суспільства різноманітною літературою [839; 847; 920; 935].

За доби Центральної Ради національні видавництва та друкарні „Січ”, „Шлях”, „Слово”, видавництво Євгена Череповського, „Вернигора” масовими тиражами випускали сотні найменувань суспільно-політичної, історичної, художньої та навчально-методичної літератури українською мовою. За доби Української держави 1918 р. активну видавничу діяльність упроваджували — „Київська старовина”, „Час”, „Вернигора”, „Робітнича книгарня” та ін. Друкуванням українськомовної навчальної, художньої, суспільно-політичної літератури займалася більшість діючих в Україні видавництв (понад 100), які за чотири роки випустили у світ близько 26 млн. книжок [872; 918]. Підручники переважно коштували недорого. Це зробило українську книжку доступною широкій читацькій аудиторії, що позитивно вплинуло на весь процес національно-культурного будівництва.

У справі підготовки підручників діяли відповідні предметні комісії, а також Товариство шкільної освіти [847; 893; 914]. С. Русова, Я. Чепіга, П. Клименко, І. Огієнко розробляють методологію викладання різних предметів в українській школі. Вагоме значення приділено процедурі рецензування нових книг [869; 870].

Першочерговим завданням культурної революції на території тодішньої України була ліквідація неписьменності та малописьменності й дорослого населення, і молодого покоління. А це вимагало численної когорти педагогів, які були б громадсько й політично активними, добрими організаторами й „навчителями” народних мас. Проте багато вчителів не знали ні української мови й літератури, ні української культури [632]. Але питання освіти рідною мовою цілком не вирішилося й піс-

ля жовтневої революції, коли радянська влада, остаточного утвердившись, почала розглядати його як шовіністичні замах.

Наприкінці 1920 р. Директорія з урядом й багатьма своїми прихильниками, головними поборниками національно-визвольної ідеї й борцями за будівництво незалежної України, емігрували закордон. Це стало завершенням в основному широкомасштабної політичної й збройної національно-визвольної боротьби на теренах України та утвердження радянської влади. Особливий інтерес становлять зусилля передової української інтелігенції в боротьбі з русифікацією суспільного й духовного життя, зокрема в період панування денікінської та більшовицької влади в Україні, коли загальна й педагогічна преса активізували зусилля української громадськості на боротьбу проти спроб антиукраїнських сил загальмувати процес становлення й розвитку української освіти та науки.

Загострення на початку 20-х рр. ХХ століття ідейної боротьби в питанні підготовки комуністичних педагогічних кадрів спричинило спочатку цензурні утиски, а згодом і репресії на території радянської України. Значна частина свідомої української інтелігенції змушена була емігрувати. Чехословаччина (Прага, Подебради, деякі міста Закарпаття) стала центром російської та української еміграції, серед якої були видатні політичні діячі, учені, митці. Чехословаччина посідала перше місце серед країн розселення емігрантів. На її території перебували й діяли більше десяти тільки українських науково-освітніх і культурних товариств, вищих навчальних закладів, академій, гімназій, значна кількість громадських та політичних організацій, кілька видавництв, що випускали десятки газет, журналів і сотні книг українською мовою. У нову державу переїхала також більшість українців з Відня. У 1921 р. було переведено (заснований у 1920 р. у Відні) Український Вільний Університет, у 1922 р. створено в Подебрадах Українську Господарську Академію, а 1923 р. у Празі відкрито Вищий Педагогічний інститут ім. Драгоманова та Студію Класичного Мистецтва і т. п.

2.1. Ідея української національної школи на сторінках вітчизняної педагогічної преси як основа розвитку педагогічної творчості вчителів (1900 — 1920 рр.)

За наявності неоднозначної оцінки цього періоду науковцями різних галузей необхідно визнати, що в Чехословаччині закарпатська багатомовна преса й преса „русинів-українців” узагалі й педагогічна зокрема отримали свій подальший розвиток [86, с. 12; 527, с. 15; 718, с. 8 — 16]. Розвиток педагогічної преси був зумовлений творчою діяльністю талановитих учителів, культурно-освітніх і політичних діячів, учених, письменників — і вихідців із Закарпаття, й українських емігрантів зі Східної України (А. Волошин, В. Гренджа-Донський, О. Маркуш, А. Ворон, І. Панькевич та багато інших).

Я. Чепіга, опинившись у ситуації ідеологічного гоніння, вимушений був на вимоги часу на сторінках радянської оновленої педагогічної преси спростовувати ідейно не витримані частки національної освітньої концепції педагогів осередку часопису „Світло”, тлумачити їхні погляди відповідно до завдань нової радянської освіти: „Більшість із співробітників „Світла” працюють і понині на нашому радянському культурному ґрунті і творять нову школу, нову пролетарську культуру, а меншість перебуває з чужинцями без школи, без рідного суспільного оточення. І в той час, як ми бачимо втіленими наші прагнення, беремо самі живу участь у будові нової школи, вони поневіряються в приймах і нищать у мріях невідомого майбутнього, безпідставного та безґрунтового. І заповзає в душу зневір'я, що їх бажання були щирими, що їх писання не були фразами” [814, с. 104].

Доробок української педагогіки 1900 — 1920 рр. був оцінений радянською педагогікою як реакційний і хибний, а після репресій і еміграції, що тривала аж до повоєнних 50-х рр. ХХ століття, просто забутий.

Політика Наркомосу УСРР, розпочата ще в 1919 р. у м. Харкові, відрізнялася від діяльності українських національно-демократичних урядів, оскільки в її основу було покладено класовий і партійний принципи. Звідси виходила державна монополія на книговидання, політична й ідеологічна цензу-

ра, переважне друкування пропагандистської літератури. Це призвело до того, що випуск українських періодичних видань скоротився. Навесні 1920 р. в Україні фактично наново розгорнувся процес заснування української педагогічної преси й періодики взагалі.

Українська педагогічна преса була неодмінним атрибутом культурно-просвітницького й державотворчого життя нації, позитивно впливаючи на політичний і культурний рівні українського населення. Педагогічна преса 1917 — 1920 рр., зважаючи на певні історичні умови, у яких вона існувала, її ідеологічне спрямування, є дуже важливим історичним джерелом, корисним для вивчення маловідомих подій і фактів розвитку вітчизняної освіти й педагогічної думки.

2.2. ІДЕЇ ПЕДОЦЕНТРИЗМУ Й ТРУДОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ (1920 — 1930 рр.)

З остаточною установкою у 1920 р. на українських землях радянської влади розпочався новий період в історії України. Організатор української системи освіти, громадський і культурний діяч Я. Ряппо охарактеризував 20-і рр. ХХ століття як період „радянського культурного будівництва в Україні” [616, с. 11]. Українська система освіти й педагогічний рух опинилися під сильним ідеологічним і адміністративним впливом керівництва РСФРР.

Як свідчать праці сучасних істориків освіти (Л. Березівська, В. Богуславський, В. Кульчицький, І. Лікарчук, Д. Розовик, Р. Шакіров і д. ін.) і безпосередніх учасників процесу становлення української системи освіти 1920 — 1930 рр. (А. Альберштейн, Г. Гринько, В. Марков, Я. Ряппо, В. Ястржембський), історія вітчизняної освіти радянського періоду 1920 — 1930 рр. драматична й суперечлива. Більшовики, перебуваючи в ситуації політичної нестабільності й постійних воєнних дій, намагалися керувати державою, використовуючи школу й учительство як інструмент свого впливу. Один з організаторів й ідеологічних керівників радянської системи освіти Н. Крупська наголошувала на прямій залежності завдань радянської освіти від планів комуністичної партії: „Немає нічого більш наївного, як твердження, що педагогіка може й повинна бути далекою від політики. Педагогіка — наука на 3/4 суспільна, тому ніяк від

неї не можна відділити жагучі проблеми політики, жагучі проблеми сучасності” [323, с. 106]. Освітянську справу в РСФРР очолили видатні діячі РКП(б): Н. Крупська, А. Луначарський, А. Менжинська, М. Покровський і д. ін.

Прийняте Державним комітетом народної освіти РСФРР (Наркомпрос) у вересні 1918 р. „Положение о единой трудовой школе” визначило розвиток освітнього процесу в усіх радянських республіках. Основні положення цього документа ґрунтувалися на реформаторських ідеях початку ХХ століття — єдиної, трудової, демократичної, національної школи, які, щоправда, було переглянуто в руслі класово-партійних завдань комуністичного будівництва.

Перший нарком освіти РСФРР А. Луначарський дав таке визначення поняття „єдина школа”: „Уся система нормальних шкіл, починаючи з дитячого садка аж до університету, складає з себе єдину школу, єдину безперервну драбину, що всі діти повинні вступати до одного і того ж типу школи і однаково починати свою освіту і що всі вони мають право йти по отсій драбині до її найвищих щаблів”. За основу навчання було взято трудовий принцип, який ґрунтувався на психологічних засадах „рухливого творчого знайомства зі світом”, а в соціальному плані мав на меті „ознайомити учнів з тим, що найбільш за все їм потрібно буде в житті, а також і з тим, що відіграє рішення ролі в сучасності: хліборобською та промисловою працею во всій її різноманітності” [887, с. 221 — 231].

Безпосередні дії радянської держави з утілення демократичних ідей у життя: запровадження обов’язкової, безкоштовної освіти для всіх громадян, рівноправність в освіті жінок і чоловіків, школи з рідною мовою викладання, безперечність світської освіти і т. ін. — стали потужним поштовхом до підсилення громадсько-педагогічного руху й творчого педагогічного пошуку вчительства в союзних республіках. Народний комісаріат освіти (Наркомос) УСРР теж ще в 1919 р. розпочав розробляти радянську концепцію побудови освітньої системи,

поклавши в основу саме Положення про єдину трудову школу Наркомосу РСФРР [616, с. 11].

Проте загальнодержавна радянська освітня політика, яку наполегливо й жорстко впроваджував Державний комітет народної освіти на чолі з А. Луначарським, вимагала підпорядкування й уніфікації української школи до загальної системи радянської єдиної трудової школи. Таким чином, діяльність освітянських органів управління УСРР протягом 1920 — 1930 рр. опинилася в ситуації ідеологічного й адміністративного тиску з боку керівних органів радянської держави, який з часом вилився в гоніння й репресії.

Українські освітні керівники 1920 — 1930 рр. Г. Гринько, О. Шумський, М. Скрипник і д. ін. протягом усього десятиріччя перебували в стані постійної полеміки й навіть протиборства з центральними органами влади. Заступник наркома освіти УСРР 1920 — 1930 рр. Я. Ряппо схарактеризував ситуацію в українській освіті так: „Український Наркомос, не зв’язаний ніякими деклараціями про єдину трудову школу, став рішучим прихильником професійної освіти, перегляду освітньої політики РСФСР” [615, с. 576]. Нарком освіти України 1927 — 1933 рр. М. Скрипник, наголошуючи на об’єктивному впливові особливостей промислового розвитку в республіці на стан освітніх справ, виголосив компромісну для того часу думку, що „... треба взяти з російської й української системи те, що є живе й відповідає практиці, відкинувши геть усе те, що не відповідає життю й привело до розриву з практичною роботою” [631, с. 21].

Українська освіта на початку 1920 р. мала значні здобутки на шляху творення єдиної трудової народної школи, які були закладені зусиллями попередніх націонал-демократичних урядів, у ній превалювали відмінні від загальноросійської риси дійсно національної й професійної освіти. На Союзній нараді наркомів освіти (29 листопада 1923 р.), виступаючи співдоповідачем з Н. Крупською з питання про систему народної освіти, Я. Ряппо пояснив суть системи організації шкільної освіти в

УСРР: „Враховуючи конкретні потреби теперішнього часу на господарчому фронті (...) Наркомос УСРР переніс центр складності шкільної реформи на професійну освіту, котра базується на певних галузях праці, намагаючись створити біля нього єдину монолітну систему освіти”. Головне завдання школи українські освітяни вбачали в тому, щоб „готувати до життя” [912]. Серед причин, які зумовили розбіжності в системах освіти УСРР і РСФРР, організатори освіти визначали неоднакові культурно-господарські умови життя, різночасний початок будівництва радянської системи освіти, в Україні він розпочався на три роки пізніше, ніж у Росії, та д. ін. [214, с. 3 — 5].

Протягом 1919 — 1924 рр. проходить низка нарад союзного рівня, на яких обговорюються питання створення загальної для всіх радянських республік системи освіти. Українська освітянська громада опинилася в складній суперечливій ситуації. Незважаючи на те, що „Постанова всесоюзної наради наркомів освіти з питань погодження систем освіти” (29 грудня 1922 р.) визнала обидві системи освіти РСФРР і УСРР життєздатними й такими, що можуть розвиватися паралельно [564], 24 листопада 1922 р. рішенням засідання пленуму ЦК КП(б)У „за намагання відокремити процес розвитку освіти в Україні від Росії та інших республік” першого Наркома освіти УСРР Г. Гринька було звільнено, у 1938 р. він був розстріляний [725, Кн. 2, с. 31 — 36]. Партійне керівництво в аналізованій період 1920 — 1930 рр. удавалося до відвертої політики адміністративного тиску, переводячи суто освітні питання в ідеологічну площину.

У 1922 р. на сторінках провідних педагогічних видань — журналу „Шлях освіти” й тижневого додатка „Виробнича думка” газети „Народній учитель” з українського боку, а також журналу „На путях к новой школе” з російського — розгорнулася дискусія, яку розпочали заступник Наркома освіти УСРР Я. Ряппо й члени науково-педагогічної секції Державної вченої ради Наркомпросу РСФРР (Государственный ученый совет — Гус) Н. Крупська й Г. Гордон [104, с. 5 — 15]. Дискусія тривала

до 1930 р., то вшухаючи, то спалахуючи з новою силою. Опоненти обговорювали концептуальні засади систем народної освіти УСРР і РСФРР у різних аспектах: трудове навчання й упровадження профосвіти, зміст і методи навчання й виховання радянської молоді, педагогічна освіта, концептуальні засади створення навчальної літератури, роль педагогічної преси в освітньому житті тощо.

Одним з гучних дискусійних сплесків була кампанія „Система освіти та обговорення мас” (1928 р.), яку Наркомос України, змушений захищати досягнення національної системи освіти за допомогою найширших кіл громадськості, розпочав напередодні II Всесоюзної партнаради з народної освіти щодо питання уніфікації систем освіти союзних республік [933]. Найзапекліші дискусії з боку української педагогічної громадськості точилися навколо ідеї максимального наближення освіти до потреб економіки, що було цілком доцільно в умовах господарської розрухи: „Запровадження в життя ідеї трудової школи — це категорична вимога радянської суспільності, це бо створює сприятливі умови соціалістичного будівництва” [796, с. 1 — 2]. „Профосвіта, яка дає відповідну трудкваліфікацію”, на думку голови ДНМК УСРР того часу В. Ястржембського, повинна усвідомлюватися „осередковим моментом у радсистемі” [830, с. 1].

Ідея побудови української системи освіти за схемою РСФРР та БСРР критикувалася й організаторами, і вчителями-практиками, педагогами України: „Потрібно, щоб система народної освіти забезпечувала практичну підготовку до життя та праці маси юнацтва та давала змогу правильно й свідомо вибирати професію. З цієї точки погляду і профшколи УСРР і дев’ятирічки РСФРР в однаковій мірі нас не задовольняють. Дев’ятирічки — не дають практичної підготовки, не мають достатньо виявленого виробничого ухилу; профшколи — дуже рано примушують підлітка робити остаточний вибір професії” [482, с. 3.]. Натомість у якості головного аргументу на користь української системи педагогічна громада висувала

ідею поєднання спеціальної й загальноосвітньої підготовки: „Ми думаємо, що в цьому відношенні т. зв. українська освітня система багато правильніше підійшла до справи, правдивіше визначила шляхи розв’язання проблеми народної освіти. Придбання певної трудової кваліфікації — ось на чому мусить бути скупчена головна увага освітньої роботи” [214, с. 3 — 5]. Українські освітяни спростовували принцип суто загальноосвітньої підготовки, оскільки він не готував людину до життя. На противагу пропонувалося раннє спеціальне (професійне) навчання. Організатори української освіти вибудовували систему профільних вертикалей, за якої зберігалася наступність на всіх ступенях спеціальної (професійної) підготовки — від школи ФЗУ до інституту: „За нашою ж системою загальної освіти, семирічка або рівна обсягом знань допоміжна школа даватиме культурну підготовку кадрам, що виконують нескладну операцію, далі — профтехнічні школи, що політехнізуються, даватимуть підготовку робітникам висококваліфікованим, що регулюють машини й знаряддя, тоб-то, технікам і, нарешті, вищі школи — технікуми даватимуть підготовку інженерам функціональним у вузькій галузі керівництва, а інститути — інженерам організаторам виробництва” [528, с. 5 — 6]. Протягом 1920 — 1930 рр. Наркомос України впроваджував професійну наступність освіти шляхом побудови системи навчальних закладів ступенями й вертикалями, наприклад, індустріально-технічна вертикаль включала реалізовані семирічки, або школи учнівства, індустріально-технічні професійні школи широкого профілю й відповідні технікуми та інститути.

Усього цього не було в російській моделі освіти [45, с. 153 — 211]. 16 жовтня 1927 р. у доповіді на Х сесії ЦВК СРСР А. Луначарський визнав досягнення української системи освіти в плані оптимального поєднання в українській профшколі спеціальної й загальноосвітньої підготовки: „Ми самі наблизились останнім часом до українського типу і ось чому. Наша дев’ятирічка не дає людину, підготовлену до життя, а дає лю-

дину, підготовлену лише на шляху освіти. Що таке взагалі освічена людина? Це дилетант і базікало. Якщо окрім загальної освіти вона не одержала ще спеціальної освіти, то нікуди не годиться” [381, с. 49 — 50]. По суті, Нарком освіти РСФРР із запізненням на сім років повторив думку, висловлену Наркомом освіти УСРР Г. Гриньком у доповіді „Соціалістична освіта юнацтва” на Всеросійській нараді 27 грудня 1920 р.: „Поняття загальноосвітньої, що не дає жодної кваліфікації, школи для юнацтва в умовах перехідного періоду повинно бути відкинуте” [617]. Перевага української системи освіти полягала саме в її прагматичній спрямованості, наближеності до потреб економіки й реалій життя.

Найгостріша полеміка розгорнулася навколо питання організації навчального процесу, що безпосередньо торкалося змісту, форм і методів педагогічної діяльності, ролі вчителя й рівня його професійної підготовки: „Мало знати мету, бажати її здійснити, мало назвати керовничого процесу, — треба щоб цей керовничий **умів і міг** (тоб-то) мав змогу цей процес провадити. Ось чому питання про **підготовку вчителя** (знов аналогія: як питання про кваліфікацію робочого робітника та про методіку (в тій саме аналогії: проточно розміщений інженером план стосовно показаних прийомах роботи) і про техніку навчально-виховавчого процесу став перед слухачами в усю свою широчінь” [146, с. 1]. Соціально-економічні перетворення, що відбувалися в радянській державі, радикально змінили статус педагога, його освітні функції, відповідно змінилися й вимоги до його професійних якостей.

Дискусія розділила педагогічну громадськість на діаметрально протилежні табори: „З одного боку є „крайній лівий ухил”(…). Тут крім невеличкої, порівнююче, групи переконаних майстрів педагогічної техніки, які дійсно з запалом працюють над методикою, комплексової системи й у фанатичнім освітленні блиском нової комплексової методіки, що на їх очах народжується й будується, не бачать, ширю, не бачать, що

діється з цією комплексовою системою навколо них; є значно більша група, так би мовити, „примазавшихся”, тоб-то таких комплексників, для яких оця „возня й метушня” з комплексами заховає їхню методичну несвідомість у захисний колір і становить певний чудовий ґрунт для переведення безпідставних, невідповідальних, комплексних експериментів.

Без сумніву є другий крайній ухил, назвіть його правим ухилом: це вороги комплексової системи. Їх неозброєни оком одразу й не побачиш, вони наче тихенько сидять, мовчать, часом і комплекси переводять, але їхню мовчазну оцінку також треба взяти на облік.

І, як водиться, є третя течія — посередині між дитячою хворобою лівизни й крайньою правою, є **центр** „комплексової політики”: це прихильники (а часом і проводирі) комплексової системи, які уважно й критично додивляються і стежать за станом комплексового фронту, стежать за його успіхами й поразками.

На нашу думку, ці три течії знайшли б спосіб взаємного порозуміння, коли б остаточно було розв’язано проблеми **системи й методу**” [582, с. 2 — 3].

Непримиренність позицій з особливою гостротою виявилася під час проведення й подальшого обговорення результатів „епохальної”, за влучним виразом Я. Чепіги [763, с. 1], І-ої сесії Державного науково-методичного комітету УСРР (Держнаук-методкому) у лютому 1926 р. у Харкові. У вступній промові Я. Ряппо стрижневою проголосив „ідею соціалістичного нагромадження в галузі освіти”, а також відзначив, що „рішаючи роля вчителя, як організатора педагогічного процесу, чітко й обов’язково визначена” [146, с. 1]. Таким чином, ключовою фігурою в освіті було проголошено вчителя. Організатори української системи освіти розуміли, що темп і характер модернізації освіти в першу чергу залежить від педагогічних кадрів, оскільки саме педагоги „вчать бачити, чути”.

У дискусії взяли участь державні керівники, освітні діячі

— В. Арнаутов, Я. Ряппо, В. Ястржембський, провідні вчені-педагоги — І. Соколянський, Я. Чепіга, П. Василенко, а також широка педагогічна громадскість учителів-практиків.

Частину дискутуючих становили вчені-педологи, які стояли на позиціях педоцентризму й розуміння педагогічної діяльності як педагогічної творчості вчителя.

Нагадаємо, що серед української інтелігенції від самого початку революції 1917 р. панувала ідея революції як загально-го суспільно значущого творчого процесу, підкріплена дійсно демократичними перетвореннями, яка викликала велику хвилю педагогічного ентузіазму: „Залучити до творчої будівничої праці всіх — це одна з найкращих задач, що ставить собі Радянська влада” [89, с. 2]. У 1920 — 1930 рр. продовжував свою роботу Я. Чепіга, який одним з перших в українській педагогіці вивів образ ідеалу народного вчителя, визначив саморозвиток особистості стрижем педагогічної творчої діяльності. У 1922 р. вийшла друком визначальна праця Я. Мамонтова „Сучасні проблеми педагогічної творчості. Частина перша. Педагог як мистець”, у якій науковець розкрив сутність основних категорій проблеми, визначив специфіку педагогічної творчості та шляхи її реалізації в педагогічному процесі. Таким чином, можемо констатувати, що на початку 20-х. рр. в українській педагогічній науці намітилися основні підходи до створення цілісної наукової концепції педагогічної творчості вчителя, підкріплену багаторічним вітчизняним теоретико-практичним досвідом розробки проблеми. Під впливом ідеологічних і політичних чинників аналізованого періоду 1920 — 1930 рр. основні положення цього напрямку наукового пошуку підлягали перегляду згідно з марксистським підходом до формування дитини.

З основною доповіддю на І-й сесії Держнаукметодкому виступив педолог, фахівець з проблем спеціальної педагогіки І. Соколянський [665, с. 1 — 2]. Учений, розвиваючи ідеї педології, представив педагогічний процес як такий, що точиться навколо ідеї педоцентризму: „Педоцентризм, як система, в пе-

дагогічній практиці є переважною і в наші дні не тільки в буржуазних країнах, але в певній мірі панує й в наших радянських умовах” [Там само]. Однак І. Соколянський негативно оцінив досвід виховної роботи тих шкіл, у яких навчальний процес визначала дитяча „активність”, „самодіяльність”, „самоорганізація”, „самодисципліна” та інші „...само”, а роль педагога було зведено „до повної невиразності (часто до абсурду)”. На думку вченого, педагогічний процес у радянській школі, як і матеріально-виробничий, мусить мати свого кваліфікованого організатора, керівника. Відповідно під педагогічною творчістю вчителя він розумів потужний засіб формування й усебічного розвитку особистості кожної дитини, що ґрунтується на розумінні її психології: „Педагог, як кваліфікований організатор дитячої поведінки в певному оточенні й силами певного оточення (колектив), мусить стати належним основним процесуальним чинником. Кваліфікований педагог мобілізує певний **матеріал** і пізнає „дитячу природу”. Стан суспільно-політичного буття педагога в сучасних радянських умовах паралізує всякий „авторитаризм”. (...) Не наглядати та списувати дитячу природу покликаний педагог, а організовувати її (дитини) поведінку в певний спосіб та надати їй (поведінці) певну суспільно-класову направленість” [Там само]. Учений розглядав середовище як умову й водночас як основне джерело розвитку дитини: „Набування **знань** і вивчення оточення мусить переводитись тільки на базі суспільно-політичної класово-організаційної орієнтовки дитини” [Там само]. Відповідно до класової ідеології І. Соколянський визначив „формування в дитини змалку суспільно-політичну і класово-організовану рефлексію” як основну „ріжницю радянської школи від традиційної”.

Провідні українські педагоги висловлювали думку, що потрібно радикально змінити методи роботи в радянських школах. Основну ознаку нової трудової школи педагоги вбачали „в так званих **творчих методах педагогічної праці з дітьми**. (...) Лабораторії, матеріал, допоміжне приладдя й знаряддя,

що за його допомогою учні могли б творити й досліджувати, — всього цього бракує, а інколи навіть і помешкання для цього. Експерсії, краєзнавча праця, спостереження й т.п. — все це може розглядатися в плані руйнацьких ударів по старій схоластичній учобі з тим, щоб покласти підвалини до цілковитого відмовлення від метод буржуазної освіти, коли розумова праця протиставляється фізичній” [440, с. 3 — 4]. Педагог має плекати в учнів кращі людські якості, уникаючи звичайних для шкільної практики нудних настанов і тиску на особистість: **„Від пасивного слухання, від монотонного читання, від графаретних механічних списувань тощо слід перейти до максимальної активізації роботи з дітьми.** Треба взяти рішучу лінію на те, щоб учням давати не готові знання, а щоб учні їх здобували **внаслідок шукань**, щоб учням прищепити бажання й уміння набувати знання підчас всього свого життя. Кожна школа, кожний учитель мусить завжди пам’ятати, що їх учні **мають бути активними, самодіяльними, ініціативними**, мусять вміти швидко орієнтуватися в умовах свого оточення” [755, с. 5 — 6].

Таким чином, творча педагогічна діяльність учителя в новій радянській школі виявляється в забезпеченні психолого-педагогічних умов для формування кожного учня як особистості через активно життєву діяльність вихованців, їх творчий розвиток, самореалізацію своїх потенційних можливостей у різних видах діяльності. Педагогічна творчість учителя на новому етапі осмислювалося також як творче співробітництво з учнями: „Цілком зрозуміло: підходячи дуже близько до життя, до завдань і потреб сучасності, учитель часто де в чім мусив звертатись за допомогою до учнів і таким чином, праця проходила разом: учитель міг працювати тільки при співробітництві учнів. Цим осягалася одна з цілей Соцвосо — об’єднання учителя з учнями. В свою чергу ця загальна творча праця з учнями розкривала перед учителем нову творчість, ставила його перед потребою відхилитися від свого плану: внести в нього доповнення, або де-які зміни, доповнити життєвим змістом. Сухий

та мертвий сам по собі, комплекс відходив кудись у глибіню і на його фоні закипала зараз та потрібна праця, що була звязана з інтересами дітей, з їхньою підготовкою, як майбутніх громадян” [89, с. 2]. Отже, педагогічна творчість учителя, як показала тогочасна педагогічна практика, є діалектично взаємозумовлений вплив особистості вчителя на розвиток дитини.

Постать учителя в радянській системі освіти українськими педагогами тлумачилася так: „...особа вчителя, керівника, виховача, злита в одну нерозривну цілість. Вона виступає в школі з усією своєю творчою повністю”. „Учитель нової школи повинен бути агітатором і пропагандистом, сприяти якнайбільшому усвідомленню народу, розбурхати в ньому педагогічну самодіяльність. (...) треба щоб самі вчителі були активними членами громади, брали участь не тільки в будівництві школи, але і в будівництві життя.

Особа вчителя в „футлярі” зникла, на її місце виступила особа вчителя в колективі. Учительський колектив, об’єднаний з дитячим колективом, працює вкупі, для нового соціального ладу” [292, с. 2].

Я. Чепіга, розвиваючи проголошені ним ідеї в попередні періоди, під час дискусії наголосив на тому, що успіх педагогічної діяльності визначається саме особистісними якостями педагога, а саме його схильністю до постійної самоосвіти, причому методика, яка використовується, не має значення: „Треба твердо сказати: умієш учити за комплексовою системою, обов’язково вчи за нею; не вмієш — „вчи тим засобом”, яким володієш, щоб навчити грамоти, але в той час готуй себе до преведення навчання за комплексами, поспішай за часом, не видавай від нього й суспільства, будь справжнім радянським учителем, стій насторожі соціалізму. Боротися треба лише з тим, хто вміє, але не хоче” [763, с. 1].

Об’єктивні реалії радянської системи освіти, на думку натхнених революцією педагогів-ентузіастів, вимагали від учителя відданого ставлення до професійної діяльності, ви-

сокого рівня соціальної й моральної свідомості, усвідомлення сутності, значення й завдань педагогічного процесу відповідно до мети комуністичного виховання. Педагогічна творча діяльність учителів базувалася на ідеї педоцентризму, сприйняття вихованця як особистості в педагогічному процесі.

Інші учасники дискусії, апелюючи до досягнень науково-технічної революції, стверджували протилежне. На їхню думку, педагог — лише передавач тих чи інших ідей, і тому вирішальне значення в його роботі мають лише якість методик, що застосовуються, і точність їх виконання. Прибічники цього погляду вважали, що особистісні якості педагога не мають визначального значення, оскільки залишаються поза межами навчання: „Ми цілком не погоджуємося, що вчителі розуміють педпроцес „в сучасних організаційних формах, як творчий процес”. На нашу думку, це надумане твердження. Доцільніше було б розпочати критику організаційної побудови педпроцесу не з „розуміння вчителем сучасних форм педпроцесу” (бо, на нашу думку, починати з цього — значить повторювати зади 1922, 23, 24 років) а з того, що вважає вчителів при правильному розумінні „організаційної форми педпроцесу” **правильно ж будувати самий педпроцес, повний доцільного змісту, який гарантував би досягнення, що на них чекає вчитель, переводячи процес.** (...) Здебільшого ми не помічаємо педоцентризму (його нема й у „пораднику” останніх двох видань), а як кажуть „совершенно на оборот” [328, с. 1]. Основне призначення вчителя в радянській державі — бути провідником комуністичних ідей, тобто реалізатором соціального замовлення в системі освіти.

Рациональним зачинанням прибічників формального напрямку була організація методичних комісій (ДНМК) і дослідних установ: „На IV-ій Сесії Науково-Педагогічного Комітету Упрсоцвиху в червні 1925 р. ухвалено, що основним гаслом для роботи повинно стати створення спеціальної методики та дидактики. Цей момент повинен також стати за центральний вузол для педагогічної літератури так періодичної, як і звичай-

ної. Справа зі створенням цієї літератури та зі створенням методичної техніки в значній мірі полегшується тим, що навколо цього питання можна скористатись допомогою фахівців-педагогів різних теоретичних напрямків.

У всякому разі, явище це треба зліквідувати в двох напрямках: 1) обов'язково утворити по всіх округах округові методичні комісії, досвідні місцеві установи та районні опорні школи і 2) треба підібрати для всіх цих установ потрібні живі сили" [439, с. 2 — 3]. Науково-практична діяльність цих установ, урахуовуючи „різноманітність напрямків" у тогочасній педагогіці, „що часто один одного виключали", точилася навколо вирішення питань розробки наукових засад нової шкільної системи освіти, узагальнення практичного досвіду педагогічної діяльності, підготовки навчальної та методичної літератури, упровадження загальноукраїнської педагогічної періодичної преси. Водночас на центральні методичні органи покладалося завдання рецензування, яке в найгіршому своєму вияві перетворилося на складання „списків педагогічної літератури, рекомендованої, а також списків літератури, від вживання котрої треба відмовитися" [Там само].

В. Ястржембський виступив з різкою критикою формального напрямку організації освіти: „Так от виходить, що хай живе стара авторитарна школа знань, треба лише дати новий радянський програм. Треба вишколити педагога, який би удосконалений всією новішою методичною технікою, й здатний не гірш за учнів Гната Лайоли використовувати емоції дітей, здатен був би дати в найкоротший термін максимум суспільно-політичних знань і створив би комуніста-талмудиста" [829, с. 1]. Натомість проблему формування нового покоління „будівельників соціалістичного суспільства" В. Ястржембський розглянув відповідно до рівня професійної підготовки вчителя й соціального оточення: „Процес реорганізації суспільства, починаючи від народження до того моменту, коли дитина стає дорослим громадянином, вимагає між іншим, в

наших умовах диференціації праці та її організованості, вимагає педпроцесу, себто спеціальних фахівців-педагогів, які-б допомагали дитинству перетворитись в доросле суспільство з усім його досвідом і т.и. сприяти діалектичному процесу реорганізації на вищому шаблі” [Там само].

Як видно з опублікованих матеріалів тогочасної преси, ідея педоцентризму осмислювалася провідними українськими педагогами 1920 — 1930 рр. як теоретична й практична основа нової школи разом з розумінням педагогічної діяльності як творчої. У цілому тогочасний зміст упроваджуваної ідеї педоцентризму можна схарактеризувати як активну творчу педагогічну діяльність учителя, спрямовану на допомогу й підтримку становленню особистості учня, тобто формування комплексу знань, умінь і навичок, які відповідають вимогам індустріального розвитку сучасності (Я. Ряппо, В. Ястржембський), розвиток потенційних можливостей дитини, який спирається на знання її психології (І. Соколянський), прищеплення норм соціальної поведінки (І. Соколянський, І. Попов), естетичне виховання (Я. Мамонтов), постійне професійне вдосконалення вчителя (Я. Чепіга) і т. п.

З попередньо викладеного очевидно постає суспільно значуща роль педагогічної преси 1920 — 1930 рр. як колективного пропагандиста, агітатора й організатора вчительських мас і широкої громадськості. Педагогічна періодика того часу була невід’ємною складовою державної системи політосвіти, ідеологічною трибуною культурно-освітньої й політико-виховної роботи серед населення. Прихильниками активного використання педагогічної преси виступали П. Блонський, С. Шацький, Н. Крупська, А. Луначарський та ін.

У своїх статтях і виступах перед учителями Н. Крупська неодноразово зверталася до проблем педагогічної преси й публіцистики, називаючи її засобом педагогічної пропаганди, яка давала учительству можливість „перетворювати індивідуальний досвід роботи в колективний” [324, с. 75], рекомендувала

використовувати публіцистичні матеріали в навчальній роботі з тим, щоб у „живих образах дати молоді можливість зрозуміти все, що відбувається навколо неї” [325, Т. 1, с. 540]. На думку Н. Крупської, тематика педагогічної преси повинна обиратися таким чином, щоб основна увага на шпальтах газет і журналів приділялася висвітленню героїчного революційного минулого, відданих праці вчителів, досягненням у галузі педагогічної науки і т. ін. Головне завдання педагогічної журналістики, на її думку, полягає в тому, щоб закріпити у свідомості кожного вчителя розуміння „сутності комуністичного виховного процесу”, допомагати виробити звичку підходити до „кожного питання з точки зору цілого” [Там само, с. 592]. У соціальному плані, на думку Н. Крупської, педагогічні журнали повинні бути таким органом, „куди пише рядовий учитель, куди він іде зі своїми думками, сумнівами, удачами й невдачами” [324, с. 75].

Наркомос УСРР виступив активним ініціатором створення професійної періодичної преси для вчителя, вирішення цього питання було визначено як один з пріоритетів освітньої політики. У 1920 — 1930 рр. в Україні почали активно видаватися педагогічні журнали й газети (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Типологія й кількісні показники видань української педагогічної преси 1920 — 1930 рр.

Бюлетень	24 од.
Вісник	3 од.
Збірник (праць, наказів та інструкцій, розпоряджень, метод. матеріалів)	8 од.
Записки	4 од.
Лист (інформ., інстр., інстр.-інформ.)	4 од.
Журнал	56 од.
Газета	17 од.
Усього:	116 од.

У період 1920 — 1930 рр. виходить з друку: бюлетенів — 24; вісників — 3; записок — 4, збірників (наказів, методичних матеріалів, праць тощо) — 8; листів (інформ., інстр., інстр.-інформ.) — 4; журналів — 56, газет — 17 (див. табл. А. 3 у додатку А). З них: українською — 89, російською — 23, єврейською — 2, польською — 4, німецькою — 1, есперанто — 1, невизначено — 4. Значна кількість періодичних видань друкується спочатку виключно російською мовою, орієнтуючись на загальний простір поширення в СРСР, а згодом, виконуючи завдання українізації, переходить на українську мову.

19 квітня 1922 р. Колегія Наркомосу УСРР ухвалила видавати науково-педагогічний журнал „Шлях освіти” (до 1927 р. журнал виходив під назвою „Путь просвещения” і був двомовним — статті друкувалися й російською, й українською), який з часом став, на думку членів управління Соцвиху НКО УСРР, „центром радянської громадсько-педагогічної думки”: „Серед сучасних журналів „Ш.О.”, звичайно найгрубіший і найсерйозніший журнал (...) Бо вчителю, широким вчительським колам, що не тільки вчать, а і вчаться, що весь час прагнуть підняти свою кваліфікацію, поширити свої педагогічні обрії — він неодмінно потрібний. Він буде йому і помішником, і керівником” [441, с. 3]. Головним редактором журналу став Нарком освіти того часу Г. Гринько. Як засвідчив учений секретар Науково-методичної лабораторії Московської професійної освіти (НМЛ Москпрофобра) М. Зарецький, журнал „Шлях освіти” в описувані роки був єдиним науково-методичним виданням у СРСР [797, с. 8].

Серед провідних журналів виділявся також часопис „Радянська освіта” (1923 — 1931 рр., м. Харків), який очолював О. Попов: „А для повсякденної вчительської роботи існують спеціальні журнали. У нас на Україні „Радянська Освіта”, у Москві „Народный Учитель”. (...) Такий журнал подає вчителю в приступній популярній формі все, що вчителю необхідно знати із загальної освітньої політики, і з політики державної.

Там є статті і про громадське життя, і про стан ССРР, і про зовнішню і про внутрішню політику” [441, с. 3].

Переважає кількість тогочасних часописів (48 видань, зокрема бюлетенів, вісників і т. п.) видавалися при губернських органах освіти й були практично орієнтованими (див. табл. А. 3 у додатку А). Серед регіональних видань високим науково-теоретичним рівнем вирізнявся журнал „Просвещение Донбасса” (1922 — 1925 рр., з 1925 — 1930 рр. — „Радянська школа”, м. Луганськ), на його сторінках публікувалися не тільки діячі регіонального освітнього осередку, але й провідні вчені часу, наприклад, О. Музиченко та ін. Докладно роль журналу „Просвещение Донбасса” в розвитку української системи освіти розглянули в докторських дисертаційних роботах О. Адаменко й В. Курило [7; 339].

У лютому 1925 р. рішенням Усеукраїнського центрального правління Спілки робітників освіти (Робос) було започатковано провідну газету аналізованого часу „Народній учитель”: „У нашому спілчанському життю бувають такі менти, які вимагають до себе найважливішого відношення всієї маси спілчан та запровадження якоїсь масової акції з метою прискорення того або іншого життєвого процесу. Зараз у нас на Україні таким ментом є утворення нашої спілчанської преси, до якої відносимо й нашу газету „Народній Учитель” [816, с. 1]. Редакційну колегію газети очолив тогочасний Нарком освіти УСРР О. Шумський. До роботи в редакційній колегії газети було залучено Я. Чепігу. Про визначальну роль газети „Народній учитель” свідчить її тираж, який сягав від 10 000 до 25 000 примірників щотижнево. Газета видавалася з додатками : „Виробнича Думка” (1926 — 1928 рр.); „Самонавчання” (1927 — 1928 рр.); „Література і побут” (1928 — 1929 рр.); „На громадській роботі” (1929 р.).

Нова радянська українська педагогічна журналістика створювалася в складних умовах ідеологічної боротьби, що підсилювалася економічними нестачами. Організаційно-матеріальні умови становлення нової радянської української педа-

гогічної журналістики можна простежити в мемуарних матеріалах А. Зельберштейна „П'ять років роботи. Короткий звітний нарис” [797, с. 33 — 43] і М. Астермана „Нариси з історії журналу „Шлях Освіти” [Там само, с. 43 — 64]. Нестабільна повоєнна ситуація, нестача коштів для друку були частою причиною короткостроковості існування педагогічних часописів (див. табл. А. 4 у додатку А). Та була ще одна причина — пасивність учительської громади, наприклад, у першому номері „Робітника освіти” від 30 листопада 1924 р. (м. Харків) у статті від редакції було зазначено, що серед багатьох причин, через які попередні спроби видавати журнал не увінчалися успіхом, було те, що в його створенні не брали участі широкі маси спілчан, а без їхньої допомоги видання журналу — справа неможлива [65, с. 1].

Нарком освіти України В. Затонський (1922 — 1924 рр.) зобов'язав „широко використовувати всю періодичну педагогічну пресу, як-от: „Радянська освіта”, „Шлях освіти”, „Просвещение Донбасса”, „Наша школа”, „Новими стежками” та ін.”, а також організувати передплату на кожний район не менш, як одної центральної газети. (...)Надто видатну роль в розумінні масового впливу має відіграти саме провінціальна преса, що їй належить надати негайно найголовніші провідні вказівки в напрямкові перепідготування” [417, с. 246].

З огляду на висунуті завдання пропагандистської роботи й підвищення педагогічної кваліфікації, редакційні колеги радянських педагогічних періодичних видань спрямовували свою роботу на зворотний зв'язок з читачами. Як активний читач і дописувач учитель з пасивного споживача знань повинен був перетворюватися на „активну фігуру творця нової педагогічної системи”.

Співробітники журналу „Шлях освіти” наполягали на тому, що, вирішуючи „питання, що визначають вагу, характер та зміст педагогічного журналу”, слід відштовхуватися від реальних потреб своєї читацької аудиторії — учителів, „освітників”: „Від року до року в нас збільшується кількість педагогіч-

них журналів, зростає їхній тираж і кількість передплатників. Але чи задовольняють дійсно наші педагогічні журнали вимоги й інтереси читача-освітника, чи знаходить він у них той матеріал, який йому потрібний, — у цій справі ми маємо лише загальні уявлення, а не точні данні. (...) Першим моментом є питання про те, як само підходить освітник до свого журналу. Чого він від нього сподівається і вимагає” [797, с. 299].

Залучення до роботи в журналі пересічного шкільного вчителя розглядається як принципова позиція нової педагогічної журналістики. О. Шумський пропонував організувати роботу газет за принципом партійного періодичного друку: „Учительство має дістати свою газету в найточнішому значенні цього слова. Наш „Народній учитель” повинен стати не тільки газетою для вчителя, не просто учительською газетою, а газетою самого вчителя. Це він повинен заповнювати *шпальти* газети своїми відомостями, своїми статтями. (...) В кожному селі, за прикладом партійних, пролетарських і селянських газет повинен знайтися кореспондент, який утворить постійний зв'язок між містом і селом, між пролетарською суспільністю і втягнуеною в неї суспільністю вчительською” [801, с. 1].

На сторінках новітніх радянських газет і журналів було розпочато кампанія за узагальнення практичного досвіду педагогічної роботи: „...Найкращий шлях — то є шлях систематичного врахування колективного досвіду різних шарів робітників III-го фронту — від освітянина найглухішого закутку УСРР до найкваліфікованішого виробника гарно устаткованої, зразкової міської школи” [190, с. 1]. Педагогічна ініціатива повинна підійматися з низів, а потім „перевірятися силою **марксистського аналізу, узагальнюватися, оформлюватися** — і яко директивні науково перевірені тези, повернеться вчительству, в підручниках, програмах, планах, вказівках” [388, с. 1]. Таким чином, публікуючи на своїх сторінках учительські матеріали з освітньої практики, педагогічна преса сприяла узагальненню досвіду творчої педагогічної діяльності. Члени редакційної ко-

легії журналу „Шлях освіти” впроваджували різноманітні заходи роботи з учителями, щоб новий працівник освіти міг від простої констатації фактів свого життя чи компіляції чужого досвіду сягнути рівня творення власних освітніх концепцій.

Нарком освіти УСРР (10 липня — кінець серпня 1919 р.; вересень 1924 р. — лютий 1927 р.) О. Шумський як головний редактор газети „Народній учитель” чітко окреслив читацьку аудиторію нових радянських педагогічних газет: „Ця газета повинна бути газетою *радянського* вчителя — нам нема нащо й ніколи вділяти в ній місце людям, що не встигли зрозуміти своєї ролі на восьмому році революції. І голос такого *радянського* вчительства повинен лунати голосно й невимушено” [801, с. 1].

Визначною рисою педагогічної преси того часу є те, що вона мала культурно-просвітницький характер: „Поволі й професійна преса стає рупором комуністичних ідей і зараз, як і вся радянська преса, виконує велику організуючу ролю, виховуючи ідеологічно-стійких і виробничо-кваліфікованих робітників. Маємо таке і у відношенні до освітянської преси, що за останні два роки дуже розвинулась у всьому Союзі” [135, с. 1]. Окрему групу величезного джерельного масиву щодо дослідження ідей комуністичного виховання становить чисельна періодика комуністично-пропагандистського спрямування. Вона створювала для особистості модель поведінки, яка негайно відбивалася в суспільній практиці. Традиція розподілу освітянської періодики на педагогічні й культурно-освітні видання зберігалася до 90-х рр. ХХ століття. Ідеологічна спрямованість видань декларується вже в назвах: „За пролетарську культуру”, „Культармієць степу”, „На штурм неписьменності”, „За комуністичне виховання”, „За червоного фахівця”, „Пролетарий в ВУЗе” і т. ін. (див. табл. А. 4 у Додатку А).

На тлі кількісного зростання все актуальнішими ставали питання змістовного боку творення педагогічної преси. У 1927 р. на сторінках журналу „Шлях освіти” з нагоди його п’ятиріччя розгортається широка дискусія „Яким повинен

бути педагогічний журнал” [797]. Актуальність дослідження цієї дискусії зумовлена високим науковим рівнем її матеріалів, а також відкритістю висунутих питань і в наш час. Серед авторів журналу були провідні вчені А. Готалов-Готліб, А. Зільберштейн, М. Скрипник, Я. Мамонтов та д. ін.

Головний редактор журналу, на той час Я. Ряппо, основним завданням уважав створення „армії освітян нашої республіки”, пропагандистів ідей комуністичної партії в справі побудови соціалістичної радянської держави: „Журнал був перш за все збирачем цих кадрів, був організатором революційного освітянського активу. Через них путь його йшла далі в рядові маси, піднімаючи все нові й нові шари” [Там само, с. 32]. Ідеологічна політика радянської держави в галузі підготовки вчительських кадрів була основною й об’єктивною причиною превалювання „загальноосвітніх і зокрема загальнополітичних матеріалів” у педагогічних журналах, які на той час були найбільшою мірою розраховані на масового читача: „Наш учитель дуже потребує не тільки підвищення своєї педагогічної кваліфікації та загального свого розвитку, звичайно він повинен бути в курсі всіх питань нашого державного будівництва” [Там само, с. 230]. На сторінках тогочасних педагогічних журналів переважну більшість статей становили публікації з приводу соціально-економічних питань, різних галузей радянського будівництва, техніки, сільського господарства, природознавства й т. ін. Педагогічні видання покликані були вирішувати завдання „політико-освітньої роботи як частини загальної системи народньої освіти”. Учительська діяльність того часу стосувалася й організації роботи клубів, бібліотек, шкіл для дорослих. Таким чином, вагомого значення набувають публікації бібліографічних оглядів, що мали орієнтувати вчителя в його культурних і професійних пошуках.

Як видно, принциповою позицією педагогічної журналістики аналізованого періоду було тематичне розширення змісту журналів за рахунок пропагандистських ідеологічно спрямо-

ваних статей: „... До наших завдань ніяк не належить відривати вчителя від загальної політики народної освіти та загально-педагогічних проблем” [Там само, с. 300]. Тому тенденція до диференціації та спеціалізації в педагогічній пресі критикувалася як „методично шкідлива”. Хоча радянська педагогічна журналістика 20 — 30-х рр. ХХ століття не виключала необхідності появи таких видань „що до деяких галузей освіти, так там, конечно потреба таких журналів безперечна” [Там само, с. 299]. Переважно педагогічний журнал, на думку творців української педагогічної журналістики, мав бути універсальним виданням, що задовольняє всі професійні й культурно-освітні потреби тогочасного вчителя.

Узагальнення досвіду роботи педагогічної журналістики, наведене в часописі, доводить, що різноплановість і „диференційованість” освітнього життя й роботи є причиною жанрово-змістовного розмаїття в педагогічній пресі, що, з одного боку, актуалізує питання типологізації цього виду періодичних видань, а з іншого — ускладнює пошуки загальних підходів до педагогічного журналу. Результати професійного спостереження журнальної педагогічної періодики, що проводилися в редакції, дали підстави для виділення трьох основних типів педагогічних журналів:

„1) Масовий учительський журнал, що містить, крім педагогічного, ще й загальноосвітній та політичний матеріал.

До таких журналів належить „Радянська освіта”, „Народний Учитель”, небагато тих журналів, що видавалися й видаються в нас на місцях та по округах, та низка педжурналів, що їх видають губнариси в РСФФР. (...)

2) Науково-методичний журнал, розрахований на кваліфікованих учителів, як-от „Шлях освіти”, „На путях к новой школе”, почасти „Народное Просвещение” і в деякі періоди свого існування — „Вестник Просвещения”.

3) Спеціальні педагогічні журнали, присвячені окремим галузям освітницької роботи („Робітнича Освіта”, „Дитячий

Рух”, „Політосвіта”, „Жизнь рабочей школы” та ін.) або окремим проблемам, зв’язаним з народньою освітою („Вісник рефлексології та експериментальної педагогіки”, педологічний журнал)” [Там само, с. 299].

Представлена методика типологічного аналізу педагогічних журналів була однією з перших, яка на основі аналізу кількісного співвідношення змістовного наповнення статей видання давала можливість зробити висновок про загальний напрямок журналу. Розподіл широкого спектра педагогічних журналів на три основних типи (журнал для масового читача, науково-методичний журнал, спеціалізований журнал) зберігається й досі.

Педагогічні газети було визначено самостійним об’єктом дослідження, що зумовлено оперативним характером публікацій цього виду видань та їх більшою періодичністю. О. Шумський різницю між цими двома видами періодичних видань убацьчав саме в превалюванні інформаційних матеріалів на шпальтах газет: „Вивченню методів служить наш журнал „Шлях Освіти”, його популяризацією й спеціальними справами народної школи займається „Радянська Освіта”. „Народній учитель” є головним чином газетою, що зв’язує (...) учительство з пролетарським суспільством. Це його відкрита трибуна. Звичайно, й матеріали методологічні і всякого роду інші спеціальні матеріали відбиватимуться в газеті, але все це повинно розглядатися під певним кутом зору: учительство служить трудящим і так — от і так цю службу виконує” [801, с. 1]. Так, „Народній учитель” друкував оперативну інформацію з актуальних проблем радянського будівництва й висвітлення подій освітянського життя: „Наша газета повинна розгорнути програм таким чином, щоб освітянин мав крім політичного матеріалу й матеріал педагогічний, щоб він мав матеріал побутовий, щоб він почував пораду й допомогу що-до користування підручником, книжкою, щоб він почував, що газета бачить перед собою все життя вчителя, всі побутові особливості, вимоги й умови життя та ро-

боти освітян” [502, с. 3]. На сторінках газети „Народний учитель” було започатковано постійну рубрику „Читачі про газету”. Серед нагальних завдань радянської педагогічної газети був соціальний захист учителів: „Більшої чіткості й плановірності треба прагнути і в галузі розслідницької роботи газети, бо саме в цій галузі газета найбільш яскраво виявляє свої, так би мовити, щодо поліпшення умов життя та роботи освітянина” [831, с. 1].

Відповідно до поставлених завдань у газеті розміщувалася інформація: перша сторінка — „політичні питання, огляд радянського життя за тиждень”; друга — педагогічна практика, обмін думками та досвідом самих учителів; третя — новини Робосу; четверта — „досягнення „чистої науки”, як і прикладні знання, а також відомості про винаходи по всіх галузях практичної діяльності людини”; п’ята — життя й побут учителя; шоста — бібліографії та листування редакції [252, с. 1].

Педагогічні журнали й газети поступово набували ознак „керівничого органу, який допомагав би вчителю в його поточній роботі”. Визначна роль радянської педагогічної преси 20 — 30-х рр. ХХ століття полягала в тому, що журнали й газети використовувалися в якості універсального підручника з рідної мови, літератури, історії, краєзнавства й нерідко заміняли вчителю навчально-методичний посібник: „Ув’язка освітньої роботи з політикою, перетравлювання політичного досвіду” — ось завдання, що їх висунуло життя перед нашими школами, і підручником, що дає багато цього досвіду, є газети. Звідси й значіння газети, як одного з основних підручників в роботі наших шкіл” [424, с. 2]. Трохи згодом Н. Крупська в статті „Журнали-підручники” (1931 р.) визначить основні методологічні принципи створення подібних видань: органічне поєднання теорії й практики, підкріплення теоретичного матеріалу завданнями, які б навчали методів самостійної роботи, а також ідеологічно витриманий добір матеріалів, що повинні відбивати реалії соціалістичного будівництва: „Важливо, щоб ученя не тільки засвоїв собі ті чи інші відомості, а усвідомив

би зв'язок відомостей, що повідомляються, з нашою спільною боротьбою за світовий Жовтень, за соціалістичний устрій. І підручник повинен висвітлювати цей зв'язок не шаблонними фразами, а показуючи цей зв'язок у всій його конкретності. (...) Завдання створити справжній радянський журнал-підручник — завдання дуже велике і важке. Слід ставати до його вирішення" [325, Т. 3, с. 223].

Матеріали педагогічної преси широко використовувалися в шкільній практиці спочатку як одне з наочних приладь, що допомагають учитися читати, а згодом як „могутнє знаряддя виховання й перевиховання”. Аналізуючи досвід роботи з газетою на лекційних пунктах (де газета спочатку використовувалася як одне з наочних приладь, що допомагають учитися читати), освітяни дійшли висновку, що газета є одною з форм соціального виховання [424, с. 2]. У школах почали впроваджувати стінні газети, „живгазети”. Наступним соціально значущим кроком у становленні педагогічного періодичного друку було започаткування дитячої періодики: „Дитяча періодична преса — другий, певний, надійний чинник виховання свідомого, культурного громадянина” [800, с. 3].

Показово, що серед постійно діючих рубрик і в газетах, і в журналах були „Книга — вчителів”, „Що читати”, „Бібліографія” і т. п., де презентували свої освітні видання „Державне видавництво України”, „Всеукраїнська Кооперативна Книготорговельна та Видавнича Спілка „Книгоспілка”, видавництво газети „Селянська правда”, Всеукраїнське Робітниче Кооперативне Видавництво В.У.Р.П.С. „Український робітник”, „Книжекспед” при газеті „Вісті ВУЦВК” в Києві, Государственное издательство Р.С.Ф.С.Р. Харьковское Областное Отделение, Робітниче видавництво „Пролетарій” тощо.

Педагогічна преса усвідомлювалася як важливе джерело поширення загальноосвітніх і професійно-педагогічних знань, а також їй відводилася визначна роль в узагальненні педагогічного досвіду — й вітчизняного, і зарубіжного.

Утворюючи в 1922 р. журнал, тодішній Нарком освіти УСРР Г. Гринько поставив перед редакцією завдання: „Зробити наші педагогічні журнали такими органами, які стояли б на рівні європейської педагогічної науки і які були б здатні систематично за наміченим планом підсумовувати та узагальнювати нашу революційну освітню практику в світлі сучасної педагогічної науки і, навпаки, перевіряти цю останню на досвіді революційної творчості” [112, с. 1 — 19]. „Шлях освіти” був єдиним педагогічним виданням на території радянської України, яке розсилало 1200 примірників короткого резюме журналу на есперанто в 34 зарубіжні країни. Науковці, запрошені до дискусії, звернулися до аналізу досвіду своїх зарубіжних колег з Німеччини, Америки, Франції та ін. Журнал підтримував зв’язки з редакціями німецьких газет „Південно-німецької робітничої газети”, „Класова боротьба”; французьких — „Нове виховання”, „Визволена школа”, „Інтернаціонал освіти”, „За нову еру”, „Публічна освіта” і д. ін. Усесвітній педагогічний досвід, відображений на сторінках журналу, переосмислювався на основі „пролетарських освітніх цільових напрямлень”. Але редакційна колегія журналу „Шлях освіти” не обмежувалася лише перекладами зарубіжної педагогічної літератури, особливо періодичних видань, а намагалася активно інформувати колег про зміст своїх педагогічних новацій, про що свідчить стаття Й. Зільберфарба „Наші міжнародні зв’язки” [219, с. 64 — 94]. Поширення міжнародних зв’язків, позитивно впливаючи на розвиток вітчизняної науки, стимулювало власні творчі пошуки, зокрема й історичні розвідки.

Завдання журналу педагогічної праці, пов’язані з поширенням педагогічних знань й узагальненням досвіду, актуалізували питання розміщення загальнотеоретичних та історико-педагогічних матеріалів. Прагнення узагальнити вітчизняний педагогічний досвід й усвідомлення його впливу на формування новітньої системи освіти спричинило зацікавленість у розгляді дореволюційної педагогічної спадщини, розпорошеної на сторінках дореволюційних періодичних видань.

У статті „Російський педагогічний журнал дореволюційного періоду (Спроба характеристики)” професор А. Готалов-Готліб підкреслив величезну роль, яку відігравала не тільки педагогічна журналістика, але й загальна преса у висвітленні найважливіших питань освітньої політики та організації школи, що перетворило ці видання „на джерело величезної важливості” в справі вивчення й дослідження розвитку вітчизняної педагогічної думки: „Без попереднього старанного дослідження цього багатющого джерела не можна уявити собі наукової історії педагогіки” [108, с. 105 — 122]. Тему було продовжено в подальших числах журналу [107, с. 56 — 73].

Проблеми становлення педагогічних журналів дореволюційної доби автор розглядає в тісному зв’язку з історією революційного руху, що призводить до загальної оцінки того періоду в категоріях конотативних суджень: „реакційні ухили націоналізму, одухотвореного церковністю”; „прогресивне творення борця за зміну умов життя” і т. п. Твори української педагогіки розглядаються як невід’ємна складова загально-російського культурного й наукового розвитку. Історико-революційний підхід у загальноросійських культурних вимірах і традиція оцінювання педагогічної преси дожовтневої доби як такої, що пристосовувала свої погляди до існуючого суспільного уряду, утвердилися в історії педагогіки й зберігалися в історичній науці до демократичних змін 90-х рр. ХХ століття (наприклад, розділ „Педагогічна журналістика України другої половини ХІХ століття” в книзі „Розвиток народної освіти й педагогічної думки в Україні (ХХ — поч. ХХ ст.): Нариси” — К. : Рад. шк., 1991. — 384 с. — С. 275 — 295.).

Прогресивну роль журналів дореволюційного часу та їх незаперечну цінність для творення нової вітчизняної педагогіки А. Готалов-Готліб убачав у тому, що саме завдяки визначальній ролі, яку відігравала педагогічна періодична преса в історії розвитку української освіти, склалися стійкі традиції поширення прогресивних ідей педагогічної теорії й практики,

узагальнення досвіду педагогічної творчої діяльності, підвищення професійного рівня вчительства, упровадження освітньо-виховної роботи серед широких громадських кіл засобами педагогічної журналістики.

У 1928 р. Наркомос УСРР узяв курс на підсилення політвиховної роботи. Зміст освіти підлягав глибокій ідеологізації з метою „підготовки озброєного знаннями й навичками свідомого й активного борця за комунізм”: „Якщо ми проголошуємо, що школа є державний засіб пропаганди комунізму, то це означає, що кожна наука, кожне знання, кожний шкільний підручник і педагогічний процес — повинні мати класове комуністичне застосування” [129, с. 8]. Завдання побудови нової української школи на національних засадах, над якими працював Наркомос УСРР, було переглянуто з огляду на пріоритети уніфікації радянської системи освіти. В українській педагогічній пресі розпочалася кампанія жорсткої критики шкіл соцвиху: „Учительство складається здебільшого, з не-пролетарського елемента та з осіб старої педагогічної освіти. Характеристичні риси дореволюційної школи зникаються з елементами родинної педагогіки та знущання з дітей. Та й самі підручники соцвиху не завжди просякнуті широю комуністичною думкою. Взагалі школа соцвиху не є „домом радості”. Вона не користується авторитетом серед дітей. Не дивно ж, що до політичного виховання дітей беруться нерадянські елементи: сіоністи, укапісти, меншовики, меноніти, просто собі ксьондзи і антисеміти” [32, с. 6 — 7]. У ході реалізації політики радянської влади щодо забезпечення кожної національності рідною школою етнонаціональний принцип виховання поступово було замінено концепцією інтернаціонального виховання, а до навчальних планів було введено обов’язкове вивчення російської мови [3, с. 15 — 26].

У 1929 р. відбувся „пролетарський суд над недобитками української петлюрівської контрреволюції”, над „Спілкою визволення України”. Теоретиків і творців національної шко-

ли 1917 — 1920 рр. С. Єфремова, В. Дурдуківського, О. Гермайзе та інших було проголошено „теоретиками педагогіки українського фашизму”, з чого розпочалася „нешадна, непримиренна боротьба” з національно свідомою педагогічною громадськістю й українською інтелігенцією взагалі [332, с. 30 — 40]. Більшу частину освітянських діячів, організаторів української системи освіти, науковців було піддано арештам і потім розстріляно (Г. Грінько, В. Дурдуківський, С. Єфремов, Я. Чепіга та б. ін.). Імена провідних педагогів того часу тільки сьогодні стають відомими навіть для фахівців.

Освітяни України, керівництво Наркомосу УСРР відкидало навіть можливість уніфікації системи освіти до російської. У вересні 1929 р. заступник Наркома освіти Я. Ряппо запропонував у разі необхідності уніфікувати російську систему до української [617]. Для того, щоб подолати супротив освітян і керівників Наркомосу УСРР, у 1930 р. партійне керівництво ініціювало 23 Всеукраїнські конференції й наради, на яких було розглянуто питання уніфікації системи освіти в УСРР на зразок системи освіти, що існувала у РСФРР [936]. Уніфікація освітньої системи, яка відбувалася всупереч думці педагогів і керівників освіти України на засадах комуністичної ідеологізації й формалізації педагогічної діяльності за обставин адміністративного свавілля партійних керівників союзної держави, на довгий час зупинила природний процес послідовного розвитку й призвела до втрати напрацювань української освіти й педагогіки, спричинила занепад педагогічної творчості в 1931 — 1959 рр. ХХ століття.

2.3. ІДЕЇ КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПЕДАГОГІЧНУ ТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛЯ (1931 — 1960 рр.)

Педагогічна творча думка й педагогічна преса в період 1931 — 1960 рр. розвивалися як частина комуністичної ідеології держави, спираючись на матеріалістичну марксистсько-ленінську філософію та методологію.

В основі ідеології комунізму лежить учення Маркса й Ф. Енгельса, які, відкривши матеріалістичне розуміння історії, аналізуючи закономірності розвитку суспільства, створили концепцію революційного гуманізму, що вказує шлях до створення суспільства соціальної справедливості. І хоча Маркс і Енгельс не створили цілісної педагогічної теорії та не залишили ґрунтовних праць, спеціально присвячених педагогічній проблематиці, їхні судження щодо питань освіти й виховання постійно наводилися в радянській педагогічній літературі та вважалися основоположними ідеологічними й методологічними орієнтирами. Комуністичні ідеї отримали подальший розвиток й осмислення в роботах В. Леніна, які пізніше було названо „марксизмом-ленінізмом” [453]. Сучасний науковий світ визнає значущість внеску фундаторів марксизму в загальнолюдську думку: „Усі сучасні дослідники проблем соціальної філософії зобов’язані Марксу, є боржниками Маркса, навіть якщо вони цього не усвідомлюють” [540, Т. 2, с. 76]. Водночас філософи, представники гуманітарних

наук, громадські діячі протягом півтора століття з виникнення марксизму не погоджувалися з низкою положень, заперечували їх і відкидали. Драматична історія розвитку української освіти й педагогічної творчої думки 30-х рр. ХХ століття свідчить про неоднозначність упровадження марксистського методу в педагогіку.

Зміст і значення ядро будь-якої педагогічної концепції визначає місце дитини в системі освіти. Це положення є ключовим і для комуністичної педагогіки.

У „Маніфесті Комуністичної партії” зазначено, що комунізм — це асоціація, у якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх [413, Т. 42, с. 447]. Положення це є виключно важливим для розуміння комуністичної концепції вільного розвитку особистості, відносин суспільства й індивіда. Теоретики марксизму-ленінізму стверджували, що принципова відмінність нового суспільства полягає в тому, що воно ставить людину в центр власних інтересів. Людина стає самоціллю суспільного розвитку, вищою, головною цінністю нового суспільства. Визначаючи цілі комунізму, Ф. Енгельс наголошував: „Перетворити суспільство таким чином, щоб кожний його член міг цілком вільно розвивати й використовувати всі свої здібності й сили, не зазіхаючи при цьому на основні умови цього суспільства” [Там само, с. 354]. Вирішення проблеми особистості в теорії марксизму-ленінізму пов’язується з розглядом народних мас як суб’єкта історичної творчості, здатного перетворити об’єктивний світ, суспільне буття й духовне життя таким чином, щоб створити умови для всебічного гармонійного розвитку особистості, неухильного піднесення її суспільно корисної активності. Методологічною основою марксистської теорії особистості, як відомо, було проголошено соціально-економічний детермінізм, що виключає позасоціальний розвиток людини, формування її особистості. Вищою соціальною, моральною метою прого-

лошувалася праця задля блага суспільства й людина праці, її інтереси, її благо [453].

Радянські педагоги 30-х рр., спираючись на філософію марксизму-ленінізму й накопичений педагогічний досвід „соціалістичного нагромадження” в освіті, повинні були привести постулати педагогічної науки відповідно до марксистсько-ленінського вчення, пов’язавши їх не стільки з процесами навчання й виховання, скільки з суспільними процесами, які відбувалися, і, перш за все, класовою боротьбою. Нова освітня парадигма потребувала „радикальної перебудови методів вивчення людини на основі діалектико-матеріалістичних принципів і вимог практики соцбудівництва” [200, с. 1 — 2]. Розуміння всебічно розвиненої особистості, за Марксом і Енгельсом, сформульовано так: „головне призначення людини полягає в тому, щоб „бути Людиною” [413, Т. 42, с. 28], і конкретизоване Леніним у завданнях, що постали перед суспільством, вирішення яких сприяло б „вихованню, освіті й підготовки всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей, людей, які вміють усе робити” [360, Т. 30, с. 21], і на новому етапі було суттєво ідеологізовано. На перший план було висунуто ідею комуністичного виховання „нової людини, людини-комуніста”. Таким чином, на новому етапі педагоги повинні були не просто займатися навчанням і трудовим вихованням дитини, а прищеплювати комуністичну ідеологію, найважливішою рисою якої проголошувався колективізм [203, с. 44 — 51].

У 1930 р. після Всесоюзного з’їзду з вивчення людини (25 січня — 2 лютого 1930 р., м. Ленінград) почалася кампанія перебудови педології в істинно марксистську науку [200, с. 1 — 2]. На сторінках педагогічної преси з новою силою розгорається дискусія про те, „яка педологія потрібна нашій державі, чия методологія є більш революційною й марксистською” [Там само]. Сучасні дослідники сходяться на думці, що тогочасна ідеологічна кон’юнктура не тільки призвела до остаточної со-

ціологізації педології, а перетворила її з науки, що вивчає дитину, на науку, яка описує факти, що підтверджують посилки комуністичної ідеології [787, с. 121 — 139].

Питання виховання й освіти були предметом жорсткої ідейної боротьби, основною „зброєю” якої стала педагогічна публіцистика. Педагогічні дискусії в 30-х рр. виходять за межі вирішення суто наукових протиріч, набувають політичного забарвлення й перетікають на шпальти тогочасних не тільки спеціалізованих професійних педагогічних видань, а взагалі наукових, суспільно-політичних часописів і навіть багатотиражних газет. У такий спосіб конфронтація біогенетичної й соціогенетичної течій педології перетворилася на боротьбу з „контрреволюцією”.

У 1931 р. у центральному російському журналі „Педология” (1928 — 1936 рр., м. Москва) з’являється нова рубрика „Трибуна”, започаткована спеціально для того, щоб „викривати внутрішніх ворогів” і провадити ревізію по лінії „тих найбагатших творчих скарбів, які відкриває наш новий устрій для робітничо-селянських дітей” [200, с. 1 — 2]. Ідеолог соціального напрямку педології та головний редактор часопису А. Залкінд закликає всіх до каяття й сам першим зізнається у „власних викривленнях”. Виконуючи „безпосередньо політичне, гостро партійне замовлення”, журнал друкує списки тих учених, кому пропонувалося „конкретно проаналізувати ідеалістичне й механістичне коріння своїх помилок”. До списків „недостатньо відданих” потрапили українські педологи О. Залужний та І. Соколянський [725, Кн. 2, с. 170 — 176, 296 — 302].

Після опублікування в 1931 р. в історичному журналі „Пролетарская революция” (1921 — 1941 рр., м. Москва; у 1931 р. випускаючий орган — Інститут В. І. Леніна) статті Й. Сталіна „О некоторых вопросах истории большевизма”, у якій „вождь усіх народів” закликав „мобілізуватися, підсилити

пильність” і покінчити з „гнилим лібералізмом у науці”, почалася „ідеологічна чистка кадрів” [672].

В Україні „боротьба за комуністичні педкадри” розпочалася ще в 1927 р., коли пленум ЦК КП(б)У звинуватив у націоналістичному ухилі колишнього Наркома освіти УСРР О. Шумського й відрядив його з України в розпорядження ЦК ВКП(б); продовжилася в 1929 р. показовим „пролетарським судом над „членами „СВУ”. 15 — 20 лютого 1931 р. відбулася „дискусійна” сесія в УНДІП, яка ще більше підсилила „критичну” роботу. У цей час у журналах „Комуністична освіта” (минулий „Шлях освіти”) і „Радянська освіта” з’являється багато „розгромних” статей [332, с. 30 — 40; 494, с. 17 — 35]. Із суворим засудженням справи СВУ виступає О. Попов (Шкідництво в педагогіці — „Рад.освіта”, 1930 р.), якого в 1929 р. було знято з посади директора УНДІПу за руйнування ідеологічної позиції „на фронті дитячої книги”: учений брав участь у підготовці до виходу у світ у видавництві „Космос” книги казок Г. Х. Андерсена, зміст яких був розцінений як „ворожий матеріалізм” [725, Кн. 2, с. 281 — 286]. Про те, які наслідки мала так звана „наукова дискусія з питань освіти” в 30-х рр., свідчать також трагічні долі наркомів освіти УСРР М. Скрипника й О. Шумського, які, не визнавши висунутих проти них абсурдних звинувачень, у різний час покінчили життя самогубством [725, Кн. 2, с. 43 — 50, 58 — 64; 128]. Як видно з публікацій суспільно-політичної та педагогічної преси, у 1930 р. навіть було введено в ужиток офіційний термін „шумськізм”, що означав антипартійну, націоналістичну діяльність [726, Т. 2, с. 62 — 63].

У № 9 за 1933 р. журнал „Комуністична освіта” публікує рішення об’єднаного пленуму ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У (лютий 1933 р.), який підніс боротьбу з представниками української культури й науки, зокрема „розгром „шумкізму”, викриття СВУ, українського національного центру, очолюваного

М. Грушевським”, на рівень „великих здобутків” української партійної організації. Підбиваючи підсумки пленуму, на той час секретар ЦК КП(б)У С. Косіор серед найближчих завдань національної політики України визначив такі: „масово-політична робота й керування пресою”, боротьба „з буржуазно-націоналістичною контрабандою”, підготовка кадрів, „відданих соціалізму” тощо [307, с. 11 — 46].

Наркомпрос УСРР, реалізуючи прийняті ЦК КП(б)У рішення, спрямовує свою роботу на підсилення комуністичного виховання в школі, про що свідчать розміщені в журналі статті, а також уведені в дію накази Наркома освіти (22 лютого 1933 р. — 22 грудня 1937 р.) В. Затонського [51, с. 6 — 13; 448, с. 4 — 5]. Особливий інтерес у цьому контексті становить Постанова колегії НКО УСРР від 29 березня 1933 р. „Про постанову ЦК КП(б)У з 11 березня 1933 р. про підручники для початкової й середньої школи”, у якій ставилося „перед усім педагогічним фронтом завдання розгорнути боротьбу проти всіляких націоналістичних ухилів, проти українського націоналізму” і схвалювалася угода, складена В. Затонським і тогочасним Наркомом освіти РСФРР А. Бубновим, що „кладе край штучній ізольованості в царині роботи на культурному фронті між РСФРР і УСРР та об’єднує сили працівників культурного фронту для здійснення в національних формах дійсно інтернаціонального виховання дітей” [877, с. 1 — 5]. Партійно-урядові структури вели нищівну боротьбу проти національної школи, не тільки підміняючи національне виховання інтернаціональним, але й скасовуючи політику українізації школи. Вищезгадана постанова забороняла самостійне видання в республіці підручників, натомість вводилися єдині за змістом і формою підручники, в основу яких було покладено програми з історії та російської мови Наркомпросу РСФРР. Далі ЦК доручав Наркомосу очистити український науковий словник від „буржуазно-націоналістичного хлама”, про що теж знаходимо

відомості на сторінках журналу „Комуністична освіта” [752, с. 16 — 27 та ін.].

Постанова ЦК РКП(б) „Про педологічні викривлення в системі наркомосів” від 4 липня 1936 р. і відповідний наказ Наркома освіти УСРР В. Затонського від 10 липня 1936 р. стали завершальним актом викорінення „ворожих антинаукових принципів сучасної так званої педології” [447, с. 6 — 7].

Потужність сили пропагандистського впливу радянської преси аналізованого періоду набуває вражаючих масштабів: упродовж лише кількох місяців (червень — грудень 1936 р.) у різних — і російських, і українських — періодичних виданнях з’являються статті із закликами обуреної громадськості „захистити радянських дітей від катів-педологів” (Редакційна стаття // Правда, 1936 р., 14 серпня), обурення громадськості підтримують виступи освітніх керівників і науковців, які на сторінках професійних видань спростовують „буржуазну, ідеалістичну, реакційну теорію” [209, с. 11 — 25; 309, с. 146 — 147 та ін.]. І науку „педологію” ліквідовано, а імена її вчених відправлено в забуття.

Публічне визнання „власних викривлень”, „самокритика” на сторінках преси, що передбачалися „правилами” проведення тогочасних дискусій, виявилися лише вдаваною можливістю довести свою лояльність до влади.

Вочевидь у 30-і рр. урядова політика засобами періодичної преси пригнічувала будь-яку альтернативну творчу педагогічну думку, яка не вписувалася в межі офіційно прийнятої комуністичної ідеології. Водночас педагогічні публіцистичні статті цього етапу становлять, на наш погляд, найактивнішу з форм суспільно-політичної діяльності, що використовувалася як найпотужніший засіб ідеологічного виховання якнайширшої аудиторії, найвпливовіший засіб формування загальної суспільної думки. Загалом у період 1931 — 1959 рр. видається 125 педагогічних періодичних видань (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Типологія та кількісні показники видань української педагогічної преси 1931 — 1960 рр.

Бюлетені	20 од.
Доповіді	2 од.
Збірники (наказів, розпоряджень, метод. матеріалів, з досвіду роботи)	32 од.
Записки	4 од.
Листи (інформ., метод.)	5 од.
Журнали	36 од.
Газети	28 од.
Усього:	127 од.

Переважна більшість педагогічних видань продовжує видаватися українською мовою — загалом 83 часописи, російською мовою виходить 23 видання, польською — 4, німецькою — 1, єврейською — 1, есперанто — 1, у двох виданнях мову виходу у світ не визначено.

У 1931 — 1933 рр. було припинено видання всіх центральних і регіональних педагогічних журналів і газет (див. табл. А. 4 у Додатку А), окрім двох центральних журналів — „Шлях освіти”, який з 1931 р. видається під назвою „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр., м. Харків) і лише протягом 1931 — 1932 рр. виходить під старою назвою на есперанто, та „За комуністичне виховання дошкільників” (1931 — 1941 рр., м. Київ).

Показово, провідна газета „Народній учитель” ще в 1930 р. починає друкуватися під назвою „Комуністичне виховання”, а в 1933 р. узагалі припиняє виходити у світ. Після масового закриття періодичних видань педагогічний газетний друк так і не було відновлено. Тільки в 1940 р. в Україні починає виходити центральна педагогічна газета „Радянська освіта” (1941 р; 1944 — 1989 рр., м. Київ), друк якої переривається в часи Великої Вітчизняної війни. З 1944 р. по 1960 р. „Радянська освіта” була єдиною педагогічною газетою УРСР.

У 30-х рр. у педагогічну публіцистику повертається традиція написання повноцінних наукових статей, оглядів і т. ін. (наприклад, дореволюційний журнал „Світло”), тоді як на попередніх етапах переважали педагогічні публіцистичні твори невеликих жанрових форм (кореспонденція, повідомлення тощо), особливо в 1917 — 1920 рр., коли педагогічна громада критикувала журнал „Шлях освіти” за „чрезмірну науковість” статей, що, на думку освітян, робить його недоступним для розуміння пересічного вчителя [801, с. 1]. Зрозуміло, що така тенденція підкріплювалася, насамперед, згортанням оперативного реагуючого на події сучасності газетного друку. А з іншого — була викликана завданнями розвитку тогочасної педагогічної науки, яка після невдалого, за оцінками сучасних дослідників [787, 329 та ін.], періоду експериментування 1920 — 1930 рр. потребувала серйозного наукового обґрунтування.

Після затвердження в 1938 р. постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) „Про обов’язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей” і впровадження відповідної постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У, підписаної на той час секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим, у якій вимагалось підсилення комуністичного виховання та внесення відповідних змін до навчальних планів [544, с. 5 — 7], у вітчизняному педагогічному періодичному друці намітилася чітка тенденція до згортання діяльності науково-теоретичних часописів. Натомість створюються методичні часописи (див. табл. А. 5 у додатку А), число найменувань яких постійно зростає протягом усього періоду. Для порівняння, якщо в 1931 — 1940 рр. виходило друком 14 методичних і 11 наукових часописів, то на етапі 1946 — 1955 рр. кількість наукових журналів зменшилася до 7-ми, тоді як число методичних видань скоротилося тільки на одну назву, а в 1956 — 1960 рр. виходить у світ уже 21 методичний журнал і тільки 7 науково-теоретичних. У цей час виникає навіть новий вид методичних видань — „інформаційно-методичне видання” (наприклад, „Информационный методи-

ческий бюллетень” (1958 р., м. Сталіно); „Консультационный бюллетень” (1957 р., м. Луганськ) і т. ін.).

Винятковим явищем педагогічної публіцистики 30-х рр. була літературно-педагогічна творча діяльність А. Макаренка. З 1930 р. педагог почав активно займатися літературно-художньою й публіцистичною діяльністю. У цей час виходять друком його знані в усьому світі художньо-педагогічні твори — „Марш 30-х років” (1932 р.), „Педагогічна поема” (1933 р. виходить I частина, 1935 р. — уся книга), „Книга для батьків” (1937 р.), „Прапори на вежах” (1938 р.). Перша книжка „На велетенському фронті” (1930 р. у співавторстві з М. Фере), як доводить знавець бібліографії педагога Н. Дічек, була надрукована українською мовою й побачила світ саме в 1930 р. [725, Кн. 2, с. 180].

Відомий факт біографії А. Макаренка: з 1937 р. він повністю присвячує себе науково-педагогічній діяльності. Педагог виступає з лекціями перед працівниками Наркомпросу РРФСР — „Методи виховання”, „Дисципліна, режим, покарання й заохочення”, „Педагогіка індивідуальної дії”, „Трудове виховання”, „Відносини, стиль і тон у колективі” та т. ін. Більше того, наприкінці 1937 р. А. Макаренко виступає з циклом лекцій „Виховання в сім’ї” на Всесоюзному радіо — „Загальні умови сімейного виховання”, „Про батьківський авторитет”, „Дисципліна”, „Гра”, „Сімейне виховання”, „Виховання культурних навичок”, які в 1940 р. було опубліковано в газетах „Вісті” й „Учительська газета” [397, Т. 4, с. 5 — 7]. У 1938 р. з’являються перші педагогічні публіцистичні статті — „Проблеми виховання в радянській школі” („Правда” від 23 березня 1938 р.), „Виховання характеру в школі” („Правда” від 15 травня 1938 р.) та ін., що публікуються в центральній партійній пресі.

Публіцистична творчість А. Макаренка забезпечила поширення його педагогічних ідей, методів наукового пошуку, експериментальних підходів серед теоретиків і практиків пе-

дагогіки, а також найширших громадських кіл, зацікавлених читачів. Відомий факт: праці педагога було надруковано масовими тиражами на шістдесяті мовах світу. Уже на початку 30-х рр. про діяльність А. Макаренка та його комуні йшлося на сторінках преси не тільки в СРСР, але й за кордоном. Протягом другої половини ХХ століття склалася ціла галузь наукового знання — макаренкознавство, що має велику бібліографію. Нові грані творчого спадку педагога-практика відкрили сучасні дослідники української історико-педагогічної школи — Н. Дічек (Висвітлення та сприйняття спадщини А. С. Макаренка в США і Великобританії. — К., 1992 р.; Макаренко А. С. // Українська педагогіка в персоналіях. — К., 2005 р.), і німецької — Г. Хілліг (Страдания „украинизированного” завколла: Деловые письма А. С. Макаренко на украинском языке (1924 — 1925 рр.) — Марбург, 1996 р.; Прометей Макаренко и „главбоги” педолимпта: Соколянский, Залужный, Попов. — Марбург, 1997 р.).

Різноманітні аспекти творчого спадку А. Макаренка, як відомо, аналізувалися неодноразово. Але нам не вдалося знайти робіт, присвячених висвітленню шляхів вирішення проблеми педагогічної творчості вчителя в працях педагога, хоча ця проблема є досить актуальною для його власного творчого шляху. Проте зазначимо, що такий аспект педагогічної творчості А. Макаренка, як педагогічна майстерність, а саме різноманітні техніки педагогічного спілкування, які застосовував педагог у своїй практиці, був досить ретельно досліджений науковцями [514].

Незважаючи на вражаючу бібліографію творчості А. Макаренка, досвід практичної педагогічної діяльності, науково-теоретичний доробок та художньо-публіцистична спадщина педагога й дотепер оцінюються й фахівцями, і педагогічною громадськістю неоднозначно. Проаналізувавши низку наукових праць (Развитие идей А. С. Макаренко в теории и методике воспитания / под ред. В. М. Коротова. — М., 1989 р.; Грицен-

ко Л. И. Личностно-социальная концепция А. С. Макаренко в современной педагогике. — Волгоград, 1997 р.; А. С. Макаренко — видатний педагог ХХ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (12 — 14 березня 1998 р.). — Полтава, 1999 р. і д.ін.), ми дійшли висновку, що в сучасній історії педагогіки склалося два основних концептуальних підходи до трактування педагогічної спадщини А. Макаренка, у яких позитивно оцінюються авторська концепція виховання „в колективі, для колективу і через колектив” і критично — його діяльність як „комісара від виховання”, прибічника військово-дисциплінарної педагогіки, теорії підпорядкування особистості інтересам колективу. Обидва ці підходи розглядають педагогічний доробок ученого як напрям соціальної педагогіки, що базувалася за вимогами часу на „класовому” підході марксистсько-ленінської ідеології, зовсім виключаючи гуманітарно-творчу складову педагогічного спадку видатного педагога.

Усупереч наявним штампам сприйняття А. Макаренко, як видно з його публіцистичних творів, розглядав професійну діяльність учителя як різновид мистецтва. У вступному слові до „Книги для батьків” він дає ґрунтовне пояснення цієї ідеї: „Уміння виховувати — це все-таки мистецтво, таке ж мистецтво, як добре грати на скрипці або роялі, добре малювати картини, бути гарним фрезерувальником або токарем” [397, Т. 4, с. 428]. Таким чином, стає зрозумілим, чому А. Макаренко обрав для викладу своїх педагогічних ідей і поширення практичного досвіду жанр літературного роману: „Отже, педагогічне мистецтво може передаватися за допомогою зразка, прикладу, ілюстрації. Тому я переконався, що й „Книгу для батьків” треба написати у формі таких прикладів, у формі художнього твору” [Там само]. За авторським задумом, одне з основних завдань педагогічних публіцистичних творів — у максимально виразній і доступній формі показати педагогічний ідеал, тобто, як трактує цей термін А. Макаренко, найефективніший результат педагогічної діяльності [Там само]. Учений-педагог говорить

про загальну гуманістичну спрямованість радянської педагогічної публіцистики, що, на його думку, полягає в самих темах творів. У своїх працях педагог-публіцист порушує проблеми тогочасної педагогічної дійсності, з великою часткою пафосу підносить на високий щабель роль і значення окремої особистості в суспільному житті. За допомогою метафоричності, що притаманна публіцистиці як жанру літератури, А. Макаренко робить професійно орієнтований текст доступним і цікавим широкій аудиторії.

Педагог-практик проникся ідеєю поширення педагогічного досвіду й ставився до публіцистичних матеріалів педагогічного друку як до важливого джерела педагогічних професійних знань. У статті „Мій досвід” [Там само, Т. 5, с. 231] А. Макаренко доводить, що постійний обмін досвідом педагогічної діяльності є основою професійної діяльності вчителя: „Я переконався, що як би людина успішно закінчила вищий педагогічний навчальний заклад, хоч яка б вона була талановита, а якщо не вчитиметься на досвіді, ніколи не буде хорошим педагогом. Я сам навчався в старших педагогів, і в мене багато хто вчився” [Там само, Т. 5, с. 246 — 248]. Учитель має бути не просто вихованою й освіченою людиною, він повинен безперервно вдосконалювати свої знання й майстерність, і в цьому особлива роль, на думку педагога, належить педагогічній пресі.

Джерелом розвитку педагогічної науки А. Макаренко вважав безпосередню практичну професійну творчу діяльність учителя: „Біда мистецтва виховання в тому, що навчити виховувати можна тільки в практиці, на прикладі” [Там само, Т. 4, с. 428]. Педагог постійно підкреслював у своїх статтях думку, на наш погляд, провідну для його професійної творчості, про те, що „нова педагогіка народжувалася не в болісних судорогах кабінетного розуму, а в живих рухах людей, у традиціях і реакціях реального колективу. У нових формах дружби й дисципліни” [Там само, Т. 4, с. 287].

Спираючись на свій практичний досвід педагогічного

творчого пошуку, А. Макаренко розробив авторську педагогічну концепцію, провідною ідеєю якої є „виховний колектив”. Як відомо, теоретичні положення А. Макаренка базувалися на успішній практиці створення трудових навчально-виховних закладів для дітей з ад’єктивною поведінкою.

Вагомий внесок А. Макаренка як теоретика й практика в розвиток ідей методології, теорії й організації виховання є загальновизнаним. Педагог-практик розумів вирішальний вплив соціального середовища, умов праці й побуту, на формування світогляду й моральності особистості. На його думку, виховання здійснюється шляхом безпосереднього включення дитини в життя суспільства, тобто „виховує дітей життя, спосіб життя”. Відповідно педагогіка як наука соціальна, за А. Макаренко, повинна спрямовувати свої зусилля на виконання суспільного замовлення: „Дійсна педагогіка — це така, яка повторює педагогіку всього нашого суспільства”, існують „загальні тенденції нашого педагогічного розвитку, які прямо витікають з особливостей нашого соціалістичного будівництва” [Там само, Т. 7, с. 143]. Як людина свого часу мету виховання А. Макаренко співвідносив із завданнями соціалістичного будівництва в країні: „Ми бажаємо виховати культурного радянського робітника, ми повинні його дисциплінувати, він повинен бути політично розвинутим і відданим членом робітничого класу. Ми повинні виховати відчуття обов’язку й поняття честі в нього, а це можливо лише в умовах такого життя виховного колективу, яке включало б у себе навчання в середній школі, участь у праці в галузі промислового будівництва” [Там само, Т. 7, с. 118]. У статті „Розмова з читачем” (1938 р.) А. Макаренко чітко окреслює ідеологічні засади нової радянської педагогіки: „Я маю для керівництва загальні принципи філософії марксизму і вказівки найглибшого змісту, вказівки товаришів Леніна і Сталіна” [Там само, Т. 4, с. 426]. У публікації „Про гуманістичну спрямованість процесу виховання” [Там само, Т. 5, с. 209] учений визначив головні завдання педагогіки як науки практико

орієнтованої: „Гідним нашої епохи організаційним завданням може бути тільки створення методу, що, будучи загальним і єдиним, водночас дає можливість кожній окремій особистості розвивати свої здатності, зберігати свою індивідуальність, іти вперед по лініях своїх нахилів” [395, с. 467]. Загальновідомо, що в якості ефективного методу формування активної творчої особистості А. Макаренко висунув педагогічно доцільну організацію всього життя й діяльності дітей у колективі. У річищі ідей комуністичної ідеології він розкриває сутність і значення індивідуального виховання в колективі: „Індивідуальний підхід до дитини в тому й полягає, що відповідно до її індивідуальних особливостей зробити її відданим і гідним членом свого колективу [Там само, с. 397]. Вражає своєю відвертістю розуміння А. Макаренком небезпечності нівелювання особистісної індивідуальності в колективі. На думку педагога, найнебезпечніший момент у педагогіці індивідуальної дії — „страх перед людським розмаїттям”. Цей страх призводить до прагнення „обстригти всіх одним номером, утиснути людину в стандартний шаблон, виховати вузьку серію людських типів” [Там само, с. 353].

З огляду на завдання нашого дослідження ідея „виховного колективу” А. Макаренка уявляється нам цікавою в тому аспекті, що його принциповою позицією було розуміння колективу як обов’язкової умови розвитку особистості не тільки учнів, але й самих учителів. У праці „Трудове виховання” педагог відзначає, що він сам як вихователь ріс і змінювався разом зі своїм колективом, тому що органічно включав свою діяльність до складу об’єктивно закономірного виховного процесу, який протікає в єдиному виховному колективі, і в такий спосіб „звільнився від найголовнішого педагогічного пороку — від переконання, що діти є тільки об’єкт виховання” [394, с. 137]. На його думку, таке „звільнення” в педагога виникає тільки в ситуації, коли колектив учителів і колектив дітей становитиме не два колективи, а один [398, с. 232]. Вихователі в єдиному

виховному колективі захищені від власних відхилень авторитарного порядку, а вихованці — від педагогічної сваволі, за якої кожний із суб'єкта своєї життєдіяльності без усякої на те підстави перетворюється тільки в об'єкт впливу.

Приділяючи увагу всім напрямам виховання, А. Макаренко особливо підкреслював значущість морального й трудового виховання як основи розвитку повноцінної особистості. Педагог діалектично переробив і творчо розвинув класичний спадок вітчизняної та зарубіжної педагогіки щодо практики трудового виховання й навчання. Детальний аналіз впливу класичної та тогочасної філософської й педагогічної думки на педагогічну творчість А. Макаренка знаходимо в працях Н. Дічек, Г. Хілліга, З. Вайтца та д. ін. Трудове навчання він розглядав як найважливіший чинник розвитку фізичної культури, психічного й духовного розвитку людини.

Значущість творчого педагогічного спадку А. Макаренка, на наш погляд, полягає в тому, що він був класичним педагогом-практиком, теоретичні ідеї, гіпотези, висновки якого спиралися на великий емпіричний матеріал спостережень і практичних педагогічних дій. Його творчий доробок розглядався як теоретико-практичний орієнтир для створення багатьох освітніх систем. Як видно з творів публіцистичного спадку педагога, опублікованих у 30-х рр., запропонована А. Макаренко методика виховання, незважаючи на захоплення педагога комуністичними ідеями, протистояла негативним сторонам радянської школи: авторитаризму, сприйняттю дитини як об'єкта виховання, відмові від самоуправління, суцільній уніфікації.

Проаналізувавши маловідомий бік педагогічної творчості А. Макаренка, ми побачили, що в умовах протистояння авторитарним методам виховання його педагогічна публіцистика продовжувала наступність ідей української національної школи — трудове виховання, індивідуальне виховання, пріоритет духовно-морального виховання, обмін педагогічним досвідом учительської практики, творче ставлення до професійної пе-

дагогічної діяльності, розуміння педагогіки як мистецтва та т. ін. Публіцистичний доробок А. Макаренка в той його частині, що розкриває творчий процес взаємодії учителів і учнів у єдиному колективі, на нашу думку, можна схарактеризувати як прогностично-випереджальний.

У сучасних історико-педагогічних дослідженнях неодноразово зазначалося, що в 30-і рр. переривається наступність ідей національної школи в українській педагогіці (Л. Березівська, О. Сухомлинська та д. ін.). Справді, архівні документи й матеріали педагогічної публіцистики красномовно свідчать, що саме в цей час було репресовано весь цвіт української педагогіки й учительської інтелігенції. Звертаємо увагу ще й на той факт, що й власне поняття „наступність” у тогочасній теорії педагогіки було переглянуто. Разом з процесом усезростаючого тиску марксистсько-ленінської ідеології в радянській педагогіці творчий процес наслідування педагогічних ідей, досвіду поступово перетворився на „віддане служіння традиціям партії”, підтвердження чого знаходимо в матеріалах тогочасної педагогічної публіцистики. Проте в історичній перспективі українська педагогіка навіть у драматичні часи зберігала саме наступність провідних педагогічних ідей національної школи.

Роки Великої Вітчизняної війни (1941 — 1945 рр.) актуалізували питання патріотичного виховання, яке вирішувалося шляхом відродження національних етнофольклорних традицій на прикладі героїчних вчинків. І це, на думку О. Сухомлинської, була єдина жива ідея того часу [686].

У 1941 р. тимчасово припиняється друк педагогічних періодичних видань. Але потреба у виховних матеріалах зростає. Зміст педагогічної публіцистики 40-х рр., її цілі й завдання визначила Велика Вітчизняна війна. Як свідчать документи, спогади учителів-фронтових кореспондентів, преса часів війни вся стала „педагогічною”, оскільки основною її метою було піднесення героїчного духу, плекання патріотичних почуттів [715]. Загальна періодична преса активно публікує педагогічні

публіцистичні матеріали й бере на себе функції оперативного джерела інформації про героїчну боротьбу радянських учителів-патріотів, піонерів-героїв, відважних комсомольців [819, с. 56]. Особливістю цього етапу є те, що авторами статей, які розповідають про мужність, стійкість, героїзм, у першу чергу, були радянські письменники й журналісти, фронтові кореспонденти: О. Берггольц, Ю. Жуков, Л. Кассиль, Л. Леонов, С. Михалков, Б. Полевой, К. Симонов, Л. Соколов, О. Толстой, М. Шолохов, О. Фадеев, І. Еренбург, а серед них і українські знані діячі культури, педагоги — П. Тичина, О. Корнійчук, В. Василевська. Їхні твори розкривали й підкреслювали героїчні традиції, гуманізм радянської людини, духовно збагачуючи, примножуючи сили народу, зміцнюючи його стійкість, спонукаючи до активних дій.

На республіканській нараді активу працівників шкіл і органів народної освіти в липні 1944 р., виступаючи з доповіддю „Підсумки роботи шкіл за 1943/44 навчальний рік та чергові завдання в справі навчання й виховання дітей в умовах Вітчизняної війни”, тогочасний Нарком освіти УРСР П. Тичина заявив: „Німці в „народних” школах завели німецьку мову... Хижа німота встановила для учнів мінімум знань, потрібних лише для ремісників, а щоб українські діти забули свою історію, німота в підручниках викреслювала такі вислови, як „столиця України — Київ”, „чуття єдиної родини”, а потім в брудних підручниках своїх узялась вбивати в голову ту думку, що український народ має обов'язок перед Німеччиною і що через це українські діти, мовляв, та вчителі повинні відчувати подяку до „великої” Німеччини” (Газ. „Радянська освіта” від 28 липня 1944 р.). Педагогічна публіцистика воєнних років, надихаючи людей на воєнні й трудові подвиги, виконувала роль пропагандиста та вихователя: вона не тільки допомагала вижити людині у важкі часи, не зламатися, вона допомагала кожному громадянину відчувати себе часткою свого народу.

Як свідчать документальні матеріали, школа воєнних часів

використовувала газетну публіцистику як засіб патріотичного виховання: загони піонерів і комсомольців боролися за право носити ім'я героїв війни, клялися бути схожими на них [113]. Героїчні образи юних патріотів, вірних захисників своєї Батьківщини, змальовані в бойових листках, дали початки для великої літературно-художньої епопеї, на яскравих прикладах якої виховувалося не одне покоління радянських громадян [739]. Голова Президії Верховної Ради СРСР М. Калінін у статті „Учителювання й війна”, опублікованій в „Учительській газеті” у 1942 р., відзначив героїзм радянських учителів у роки війни: „Педагогічна професія різноманітна. Вона вимагає особливих якостей. Радянські вчителі показують яскраві приклади розуміння свого громадянського обов'язку. Ми можемо бути впевнені, що вчителювання докладе всіх зусиль до збільшення політичної, моральної й матеріальної міцності нашого народу, щоб забезпечити перемогу над німецько-фашистськими загарбниками” [753, с. 118].

Як відомо, радянська школа й уся система освіти в повоєнний період перебували в украй важкому матеріальному становищі. Разом з тим дослідники цього історичного періоду відзначають, що моральний дух народу, який вийшов з війни переможцем, був високим, зберігалось відчуття ейфорії від перемоги над ворогом, очікування змін підкріплювалися успіхами „на трудових фронтах” [53].

У 1944 р. поновлюється друк центральної газети „Радянська освіта” (заснована у 1940 р., м. Київ). У 1945 р. виходить у світ перше число центрального журналу „Радянська школа”, який наслідував традиції провідного часопису „Комуністична освіта”. У 1948 р. відновлюють свою роботу спеціалізовані журнали з методики викладання дисциплін у школі, наукові збірники вищих навчальних закладів і т. ін., започатковуються нові (див. табл. А. 4 у додатку А).

На цьому тлі ще важчим було відчуття обмеження свобод, демократії, догматизації суспільних інститутів. Як свід-

чать архівні й опубліковані матеріали, контроль над наукою суттєво підсилювався, зокрема педагогічною, і, звісно, школою [545; 898 та ін.]. Історики педагогіки сходяться в думці, що аж до середини 50-х рр. офіційна педагогіка перебувала в „одіозно-тоталітарному заідеологізованому вигляді” (Е. Дніпров, Л. Березівська, М. Богуславський, О. Сухомлинська та ін.). Комуністична система ідеологічного впливу, використовуючи центральні партійні газети, а також педагогічну пресу того часу як засоби пропаганди, тиражувала ідеї загрози „буржуазного впливу”, „непритаманних радянському суспільству ідей і настроїв”, народження „нового типу радянської людини” й т. п. Так, Колегія Міністерства освіти УРСР, підбиваючи підсумки за 1947 / 48 н. р., прийняла рішення — озброїти учнів „ленінсько-сталінським принципом партійності літератури”, а „при викладанні історії боротися з ворожими буржуазно-націоналістичними концепціями Грушевського та його „школи” та т. ін. [875]. Як доводить у своїх розвідках Л. Березівська, навчальні плани 1952/53 н. р. повністю базувалися на постановках 30-х рр., спрямованих на те, щоб стерти національну свідомість українського народу: не вивчалися географія, історія України, курс української літератури був поєднаний з російською і т. ін. [45, с. 237 — 239]. І тільки „політична відлига” змінила акценти в бік диференціації та індивідуалізації навчання, хоча перевага колективного над індивідуальним, суспільного над особистим все одно залишалася.

Порівняно невеликий за обсягом часу етап 1956 — 1960 рр. був максимально насичений подіями великої історичної значущості, найвпливовіші з яких, на думку істориків, — розвінчання „культу особи Сталіна” й науково-технічна революція. Ситуацію в освіті й науці педагогіці докорінно змінив ХХ з’їзд КПРС (лютий 1956 р.), під час якого питання духовного розвитку, матеріального благополуччя й фізичного виховання громадянина було піднесено на рівень державних турбот. Для цього, на спільну думку істориків освіти, були, у першу чергу, економічні

причини. Модернізація педагогічного процесу стала відгуком на світові процеси науково-технічної революції, що зумовило виникнення кардинально нових освітніх технологій. У ці роки починається розробка нових шляхів розвитку педагогічного процесу на засадах „укріплення його зв'язку з життям” [199].

Проголошення реформи в контексті демократичних змін спричинило дискусію українських освітян щодо мети, напрямів і умов перебудови освіти. Під час чисельних нарад Міністерства освіти УРСР протягом 1956 — 1960 рр. порушувалися проблемні питання політехнізації навчання, запровадження виробничого навчання, введення триступеневої системи освіти (загальноосвітня школа, середній спеціальний заклад, вищий навчальний заклад), організації роботи шкіл-інтернатів і т. ін. Перебіг обговорення в деталях описано в монографії Л. Березівської [45, с. 241 — 277].

Провідні напрями реформування висвітлювалися на сторінках єдиного українського педагогічного журналу аналізованого часу — „Радянська школа”. Основний зміст дискусії точився навколо статті провідних учених-педагогів М. Грищенко й С. Чавдарова — „Невідкладні завдання педагогічної науки” [756, с.11 — 21]. У журналі було навіть започатковано спеціальну рубрику „Обговорення статті”. Обмін думками був уміщений у 15 номерах часопису. У 1958 р. дискусія розгорілася з новою силою після публікації підсумкової статті вчених — „За творче опрацювання педагогічної науки” [754, с. 3 — 17]. Л. Березівська ретельно проаналізувала статті вчених і вчителів, де розглядалися питання: упровадження нового національно орієнтованого змісту освіти (М. Лисенко та д. ін.); триступеневої системи освіти (А. Бугай, О. Русько та д. ін.); організації виробничого навчання (М. Ушкало, А. Хвиля та б. ін.); поліпшення методичної підготовки вчителя (Ф. Гольдін і т. ін.) тощо.

З огляду на завдання нашого дослідження, передова стаття М. Грищенко, С. Чавдарова цікава тим, що саме в ній уперше прозвучала ключова педагогічна ідея другої половини ХХ

століття про органічне поєднання наукової теорії та практики як перспективний напрямок розвитку освіти й педагогічної науки. А в заключній статті дискусії вчені прямо проголосили про початок нового, а саме — творчого, осмислення педагогічної діяльності [Там само].

Нове педагогічне мислення було розвинуто в практиці творчої педагогічної діяльності директорів шкіл: Павлівської середньої школи — В. Сухомлинського, Богданівської середньої школи — І. Ткаченка, школи робітничої молоді № 1 м. Краматорська — М. Лисенка, середньої школи № 126 м. Харкова — М. Самойлика і б. ін. Директори шкіл у своїй творчій професійній діяльності спиралися на цінності комуністичної ідеології, слідували їм, чесно виконуючи свій професійний, моральний, людський обов'язок, як це робили до них багато поколінь вітчизняних педагогів. Почавши свій творчий педагогічний шлях як педагоги-практики, В. Сухомлинський, І. Ткаченко зробили свій вагомий внесок у розвиток педагогічної науки, а саме — розробку й впровадження ідеї трудової й політехнічної школи. Як показують матеріали педагогічної публіцистики, розташованої на сторінках журналу „Радянська школа”, ідея трудової школи як основи розвитку дитини й підготовки її до життя була панівною в 50-х рр. ХХ століття [610, с. 18 — 29 та ін.]. Найвизначніша ідея трудового виховання прозвучала в науково-публіцистичних статтях і брошурах В. Сухомлинського.

У 1958 р. урядова стратегія виховання громадянина на підґрунті марксистсько-ленінської ідеології була закріплена в „Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР”. Знаний педагог-практик, кандидат наук (1955 р.) В. Сухомлинський бере найактивнішу участь у розробці науково-теоретичного обґрунтування впроваджуваних на практиці реформ політехнізації школи.

У своїх публіцистичних працях 50-х рр.: „Виховання ко-

муністичного ставлення до праці” (1959 р.), „Виховання радянського патріотизму в школярів” (1959 р.), а також у пізніших працях 1961 р. — „Як же виховати любов до праці?” та д. ін. — Василь Олександрович розкриває власну педагогічно обґрунтовану й методично вдосконалену концепцію трудового виховання, яка має у своїй основі досить широкий спектр цілей і завдань фізичного, розумового, естетичного й духовного розвитку дитини.

На виконання нових завдань політехнізації освіти В. Сухомлинський висунув ідею взаємовпливу розумового, фізичного, трудового, естетичного виховання з обов’язковим залученням до цього школи, сім’ї, громадськості. За щирим переконанням педагога-ентузіаста, плекання громадянської відповідальності, достоїнства й гордості в дитині можливо тільки під час залучення її до творчо осмисленої праці: „Громадянське начало праці органічно зливається з почуттям власної гідності. Праця в ім’я спільного блага не означає самозречення й відособлення людини. Радість праці для людей має у своїй основі глибоко особисте почуття гордості, власної гідності” [693, Т. 1, с. 267 — 538]. Описуючи свій педагогічний досвід, Василь Олександрович зазначає: „Я вбачав дуже важливе виховне завдання в тому, щоб у роки отрочтва кожен підліток піднявся на цю вершину. Праця повинна бути своєрідним волевим загартуванням. У цьому правилі виховання виражається єдність фізичного й духовного. Кожен виконував роботу, яка вимагала значного напруження фізичних і духовних сил” [Там само, с. 537]. Як доводять наведені уривки з науково-публіцистичних статей, В. Сухомлинський першим за тривалий час існування радянської педагогіки звернувся до проблеми духовного розвитку дитини, яку він глибоко досліджує у своїх працях 60 — 70-х рр. Вражає той факт, що всупереч панівній ідеології колективізму, яка навіть особистісне щастя людини розглядала в категоріях суспільного значення, В. Сухомлинський уводить до наукового обігу такі сакральні у своїй суті по-

няття, як „духовність”, „одухотвореність”, „культура почуттів” [688, с. 12 — 18]. Щоправда, у праці „Комуністична ідейність — основа морального виховання” (1959 р.) В. Сухомлинський як людина свого часу чітко окреслює ідейні засади своєї педагогічної концепції, що витікають з марксистсько-ленінського комуністичного вчення, ідеалізовано інтерпретованого в педагогічному світогляді вчителя-ентузіаста.

Абсолютно новою для тогочасної педагогічної думки й навіть такою, що набагато років випередила свій час, була сформульована педагогом ідея дослідницької трудової діяльності. Василь Олександрович переконаний, що праця, яка має на меті дослідницьку діяльність, „поглиблює знання, формує творчий і діяльний розум” [694, Т. 5, с. 53 — 56]. На думку знаного педагога, готовність людини до життя визначається знаннями, здобутими „активними розумовими зусиллями, поєднанням роботи рук і творчості думки” [Там само, с. 55]. Таким чином, навчання, за В. Сухомлинським, має розвивати силу розуму, прищеплювати дітям уміння використовувати здобуті знання в трудовій діяльності.

Власну педагогічну систему В. Сухомлинський назвав „гармонією педагогічних впливів”, вона має чотири головні ідеї: суспільно корисна виробнича праця не лише на спеціальних уроках чи під час виробничої практики, але й численних гуртках, щоденній діяльності школярів; творча думка, яка виявляється в будь-якій діяльності, а не лише в шкільній; співпереживання як основа моральності, основа будь-якого співробітництва й з людьми, і з природою; постійна взаємодія з природою як початком людського життя, праці, краси й гармонії. Усі визначені ідеї, проникаючи одна в одну, створюють єдине ціле — гармонійну особистість.

Оскільки пошуки вчителів-ентузіастів збігалися з визначеним партійним керівництвом СРСР загальним напрямом виховання трудівників на марксистсько-ленінських методологічних засадах, їхній досвід творчої педагогічної діяльності

було в цілому схвалено на загальнодержавному рівні. На другому з'їзді вчителів (14 — 16 жовтня 1959 р.) на той час Міністр освіти УРСР І. Білодід відзначив творчий доробок практичної педагогічної діяльності директорів шкіл, справедливо визначивши ключовою фігурою розпочатих гуманістичних перетворень в освіті саме особистість вчителя, який творчо ставиться до своєї професійної діяльності [704, с. 15 — 16, 24 — 26, 40 — 41]. У 1957 р. В. Сухомлинського було обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, у 1958 р. педагогу присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР, а в 1960 р. — нагороджено орденом Леніна [725, Кн. 2, с. 383].

Проте, незважаючи на суспільне визнання, творча педагогічна ініціатива директорів шкіл М. Лисенка, М. Самойлика, В. Сухомлинського, І. Ткаченка та д. ін. у 60-і рр. не була широко застосована в практиці радянської школи й на загальному тлі тогочасної системи освіти становила поодинокий досвід. Більше того, учителі постійно стикалися з адміністративним опором щодо нових педагогічних починань. Красномовним свідченням такого негативного ставлення з боку влади до гуманістичних педагогічних ініціатив може слугувати, наприклад, той факт, що перші наукові та публіцистичні праці В. Сухомлинського, написані саме в 50-ті рр. ХХ століття, навіть у скороченому й відредагованому вигляді було надруковано на сторінках журналу „Советская педагогика” (1937 — 1990 рр., м. Москва) тільки в 1988 р. [701, с. 97 — 102; 695, с. 82 — 88; 692, с. 70 — 81]. У цих працях В. Сухомлинський виступив з критикою запроваджуваної системи шкіл-інтернатів, ранньої й повної професійної підготовки учнів, а також висловив свою незгоду з жорстким адміністративним авторитарно-догматичним політико-партійним підпорядкуванням у системі керівництва школою [докладно про це: 45, с. 241 — 277].

Російський учений М. Богуславський висловив думку, що однією з вагомих причин провалу „хрущовської освітньої реформи” 1956 — 1964 рр. був супротив педагогів-практиків,

які були переконані в тому, що їхні вихованці „повинні вчити логарифми, а не опановувати кладку цеглин” [52, с. 190]. Р. Шакіров, також російський історик педагогіки, зазначив, що аналізована реформа мала суперечливий і половинчастий характер саме завдяки тому, що впровадження професійної освіти учнів на виробництві відбувалося без урахування їхніх особистісних інтересів і вподобань [780, с. 112]. Українська дослідниця Л. Березівська наголосила, що перехід на нову шкільну систему відбувався поспіхом і в цілому формально, тому викликав негативну реакцію не тільки з боку педагогічної громадськості, але й з боку батьків [45, с. 276]. Ми поділяємо міркування дослідників історії розвитку освіти в тій їх частині, що радянська школа 50-х рр. залишалася у своєму вкрай негативному прояві заідеологізованою схоластичною. Та, з огляду на тему й завдання нашої роботи, наголошуємо на тому, що, як видно з матеріалів педагогічної преси, архівних і опублікованих матеріалів, педагогічна творча діяльність провідних учених, учителів-ентузіастів, директорів шкіл 50-х рр. сприяла створенню авторських шкіл, продовжила традиції наступності сприйняття педагогічного творчого досвіду, спричинила появу нового альтернативного педагогічного мислення, узагалі збудила творчу активність учителів.

2.4. ІННОВАЦІЙНІ ІДЕЇ ПУБЛІЦИСТИКИ ВЧИТЕЛІВ-НОВАТОРІВ ЯК РУШІЙ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ (1961 — 1990 рр.)

Політична відлига кінця 50-х рр. сприяла відновленню творчих ідей вітчизняної педагогіки в період 1961 — 1990 рр. Як зауважують дослідники історії розвитку вітчизняної освіти й науково-педагогічної думки (О. Адаменко, Л. Березівська, В. Курило, О. Сухомлинська та ін.), у педагогічній теорії й практиці аналізованого періоду відбувається поступова зміна ціннісних орієнтацій — з панівної суспільної установки на особистісну орієнтацію.

На наступному етапі гуманізації суспільних відносин у 1961 — 1984 рр. вагомим значення набуває проблема виховання трудящих у дусі комуністичної моралі як потужного чинника „мобілізації енергії народу на будівництво соціалістичного суспільства”. У 1961 р. було проголошено „Моральний кодекс будівника комунізму”, у якому було викладено науково обґрунтовану теорію комуністичної моралі. У цьому документі було в короткій і чіткій формі сформульовано „Основні загальнолюдські правила”, без яких не може існувати соціальне суспільство: відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму, сумлінна праця на благо суспільства, піклування кожного про збереження й примноження суспільного надбання; високе розуміння суспільного обов’язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів; колективізм і товариська взаємодопомога, гуманні стосунки й взаємоповага

між людьми; чесність і правдивість, моральна чистота, простота й скромність у суспільному й особистому житті; взаємоповага в родині; піклування про виховання дітей; непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства; дружба й братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національного й расового неприйняття; непримиренність до ворогів комунізму, справа миру й свободи народів; братерська солідарність з робітниками всіх країн, з усіма народами [660, с. 898]. Як писала тогочасна центральна партійна преса, Кодекс пронизаний повагою до людини, вірою в неї, спрямований на те, щоб зробити її життя духовно насиченим, яскравим і цікавим („Правда” — 02. 11. 1961 р.). Моральні принципи, за якими належало жити радянським людям, було надруковано поряд з таблицею множення на обкладинках зошитів, виведено великими літерами на гаслах, що були розвішані по вулицях усіх куточків СРСР; вони стали „формулою, заклицем, клятвою”, як чинити радянській людині, радянській дитині, за якими законами жити.

Наявна чисельна бібліографія творів провідних радянських учених і вчителів-практиків 1961 — 1984 рр. доводить, що творчий педагогічний пошук було спрямовано на те, щоб „очистити” від нашарувань класового підходу й ідеологізації попередніх років такі моральні цінності, як співпричетність до суспільних інтересів і потреб, почуття колективізму, яке не відкидає право особистості на свободу й незалежність від диктату колективу чи його керівників, повагу до праці на загальне благо й до людей праці та т. ін. [55, с. 23 — 33]. Отже, новизна педагогічного мислення 60 — 70-х рр. ХХ століття полягала у відмові від перебільшеного тиску партійно-ідеологічного впливу на розвиток радянської педагогічної думки й системи освіти.

Забігаючи наперед, зазначимо, що визначені В. Сухомлинським норми педагогічної етики, розроблені й з успіхом утілені в практиці роботи Павлівської середньої школи, — не роби зла чесним, хорошим людям; плати людям за добро;

працьовитість — твоя честь і мужність; будь добрим і чуйним до людей; борись зі злом; будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей — можна вважати кодексом радянського педагога-ентузіаста [691, с. 339 — 347].

Провідною в педагогічному творчому пошуку радянської педагогіки на етапі 1961 — 1984 рр. була ідея створення гуманістичних стимулів для спонукання школярів до навчання й особистісного розвитку. У радянській педагогічній науці в аналізованій час було створено нові особистісно орієнтовані концепції: гуманістичного виховання (В. Сухомлинський), педагогічного стимулювання (З. Равкін), активізації пізнавальної діяльності учнів (М. Данилов, М. Скаткін, Л. Лернер, М. Махмутов, Г. Щукіна та ін.), педагогічної прогностики (Б. Гершунський), теорія оптимізації (Ю. Бабанський) і д. ін.

Висловлена в 1956 р. С. Чавдаровим думка про підсилення зв'язку науки й практики на новому етапі розглядається як процес упровадження в практику досягнень педагогічної науки й усвідомлюється як основоположний момент творення нових гуманістичних засад радянської системи освіти (наприклад, Данилов М. А. Процесс обучения в советской школе. — М., 1960 р.; Основы дидактики / под ред. Б. П. Есипова. — М., 1967 р.; Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения. — М., 1971 р.; Дидактика средней школы / под ред. М. А. Данилова, М. Н. Скаткина. — М., 1975 р.; Лернер И. Я. Проблемное обучение. — Казань, 1972 р. і б. ін.). У педагогічній науці 60 — 70-х рр. знов набуває вагомого значення проблема розробки методології та методики проведення педагогічного експерименту.

Як видно з архівних документів [928; 930 та ін.], а також свідчень самих учасників інноваційних перетворень (І. Білодід, М. Лисенко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко та багато інших), прерогативою означеного часу стала можливість обговорення актуальних проблем розвитку освіти. Публіцистична діяльність на новому етапі усвідомлюється педагогами як важливий аспект професійної педагогічної творчої діяльності. Таким чином, ідея

поширення передового педагогічного досвіду засобами педагогічної публіцистики знову набуває вагомого значення.

Узагалі в період 1961 — 1990 рр. в УРСР видається 67 найменувань типологічно різних видань педагогічної преси (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Типологія та кількісні показники видань української педагогічної преси 1961 — 1990 рр.

Збірник	38 од.
Записки	1 од.
Бюлетень	3 од.
Методичний лист	2 од.
Вісник	3 од.
Журнал	10 од.
Газета	10 од.
Усього:	67 од.

Переважна більшість видань виходить у світ українською мовою — загалом 57 найменувань, 10 — російською, іншими мовами часописи не видаються.

У цей час випускається єдина центральна педагогічна газета „Радянська освіта”. Каталог газетних видань Книжкової палати України [521] під рубрикою „Газети з питань культури, освіти, літератури та мистецтва” розміщує також багатотиражні газети вищих педагогічних навчальних закладів (див. табл. А. 5 у додатку А), які очевидно за своїм обсягом (межі ВНЗ-засновника), тиражем (не більше 1000 примірників) не могли задовольнити повною мірою інформаційні потреби педагогічної громадськості.

У 1961 р. педагогічна преса починає виділятися як окремий вид періодичних видань. Проте, наслідуючи традицію поєднання культурологічних, просвітницьких і педагогічних

видань у єдиній тематичній групі, тогочасні каталоги Книжкової палати України [522; 525] включають до переліку педагогічних видань масовий громадсько-політичний журнал — „Соціалістична культура” (1960 — 1989 рр., м. Київ).

Основний репертуар педагогічної преси в означений період складають методичні видання журнального типу (див. табл. А. 5 у Додатку А). Видавничим органом усіх методичних часописів стає Міністерство освіти УРСР або відповідні галузеві міністерства чи установи (наприклад, спеціалізований науково-методичний журнал „Школяр” видає Українське товариство сліпих). Усі вони друкуються виключно в Києві у видавництві „Радянська школа”, яке було створене в 1934 р. під час реорганізації відділу навчальної літератури Державного видавництва України (засновано при Наркомосі УСРР в 1920 р., м. Харків) і продовжує плідно випускати освітянську літературу по сьогоднішній день (з 1991 р. видавництво носить назву — „Освіта”). Також до поліграфічного відтворення педагогічної преси залучаються сили державних видавництв „Вища школа”, „Радянська Україна” та д. ін.

На загальному тлі журналів з методики викладання шкільних предметів винятковим явищем є єдиний центральний науково-педагогічний журнал „Радянська школа”, який теж підпорядкований Міносвіти УРСР. Перелік науково-педагогічних видань доповнюють вісники, наукові записки, збірники наукових праць вищих навчальних закладів — загалом 6 найменувань, з них 4 регіональні (м. Дніпропетровськ, м. Львів, м. Харків) (див. табл. А. 5 у Додатку А).

Зауважимо, що започаткована А. Макаренком у 30-і рр. традиція до викладення педагогічного творчого досвіду у великих жанрових формах художньо-педагогічного роману на новому етапі набуває рис сталої тенденції.

Протягом 60 — 70-х рр. виходять друком і в Радянському Союзі, і закордоном науково-публіцистичні праці В. Сухомлинського: „Формування комуністичних переконань

молодого покоління” (1961 р.), „Духовний світ школяра” (1961 р.), „Людина неповторна” (1961 р.), „Моральний ідеал молодого покоління” (1963 р.), „Виховання особистості в радянській школі” (1965 р.), „Етюди про комуністичне виховання” (1967 р.), „Серце віддаю дітям” (1968 р. — НДР, 1969 р. — УРСР), „Павлиська середня школа” (1969 р.), „Народження громадянина” (1970 р.) і д. ін., які стали видатним явищем у світовій педагогіці.

Користуючись документальними матеріалами й відомостями з сімейного архіву, О. Сухомлинська підрахувала, що свої творчі ідеї та результати новаторської педагогічної практики видатний український педагог виклав у 48 книгах, 500 статтях, 1500 казках і оповіданнях для дітей, які було видано 59 мовами в Болгарії, Румунії, Югославії, Польщі, Чехословаччині, Японії, Таїланді, Монголії, Угорщині, Німеччині, Китаї й багатьох інших країнах загальним тиражем понад 15 млн. примірників [402, с. 392 — 393].

Показово, що, маючи багатий досвід власної публіцистичної діяльності, В. Сухомлинський наголошував на тому, що поряд з науково-педагогічною й методичною літературою в бібліотеці справжнього вчителя неодмінно повинна бути й педагогічна публіцистика: „В особистій бібліотеці кожного справжнього вчителя повинен бути разом з літературою зі спеціальності й публіцистичний матеріал, який збагачує його духовний світ” [696, с. 137 — 144]. Педагог-публіцист переконливо рекомендував учителям позначати в газеті, що можна й потрібно прочитати з неї й узяти „собі на замітку”. В. Сухомлинський уважав, що почерпнуті з газет і журналів актуальні факти повсякденного шкільного життя допоможуть учителю у вирішенні складних педагогічних проблем.

Світовою педагогічною спільнотою визнано, що духовно-морально-етичні питання виховання молодого покоління якнайповніше розкрив у своїх працях В. Сухомлинський. Бібліографія творчості педагога представлена вражаючою кількіс-

тую розвідок українських, російських, китайських, німецьких учених. Виховна система, розроблена В. Сухомлинським, на спільну думку дослідників (І. Зязюн, М. Мухін, Є. Родчанін, О. Сухомлинська та б. ін.), становить гуманістичну концепцію виховання, спрямовану на формування в людини творчого мислення.

Принцип індивідуальності, який є однією з аксіом педагогіки з моменту її зародження й наявний майже в усіх працях педагогів-класиків, складає ядро гуманістичної системи вченого. Уявлення про поетичну й глибоко гуманну у своїй основі педагогіку В. Сухомлинського можна вибудувати вже на основі самих тільки назв його педагогічних творів (наприклад, поетика змісту книги „Школа радості”: „Перший рік — вивчення дітей”, „Школа під блакитним небом”, „Куточок мрії”, „Мандрівка у світ праці”, „Ми слухаємо музику природи”, „Зимові радості й турботи”, „Перше свято жайворонка”, „Ми живемо в саду здоров’я” і т. п.). Лейтмотивом усієї педагогічної діяльності В. Сухомлинського, стрижнем усієї його педагогічної системи є безмежна любов до дітей. „Що найважливіше було в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей”, — напише він у передмові до своєї першої книги „Серце віддаю дітям” [694, Т. 3, с. 7].

На думку Василя Олександровича, любов і повага до дитини є головним свідченням професіоналізму педагога. „Які б грані людської волі й розуму, серця й мудрості ні відкривались у вашій особистості перед дитиною, — зауважував В. Сухомлинський, звертаючись до вчителів, — схвалення, похвала, захоплення, гнів, обурення, засудження (на ці почуття вихователь теж має право, він не безплотний ангел), будь-яка з цих граней повинна відкритися на тлі головного — поваги людської гідності, піднесення людини” [693, Т. 1, с. 15].

До проблеми особистості й професійних якостей сучасного вчителя В. Сухомлинський повертався у своїх педагогічних працях неодноразово. Так, у „Школі радості” ми читає-

мо: „Хто не знає дитину, той не може бути вихователем” [694, Т. 3, с. 29]; „Є якості душі, без яких людина не може стати справжнім вихователем, серед цих якостей на першому місці — уміння проникати в духовний світ дитини” [694, Т. 3, с. 30]. Як бачимо, серед особистісних якостей учителя вчений особливо виокремлював „гуманне начало, яке має бути закладене в кожному істинному педагогові”.

В. Сухомлинський уважав, що вчительська праця — це творчість, а не буденне „втискування” в дітей знань. Покликання вчителя бачив у тому, щоб дитина вчилася не заради оцінки, а пізнавала потяг до знань, до чогось нового, до творчості. Учений підкреслював, що справжній учитель-майстер не може жити без творчості, повторюючи одне й те саме все своє життя. Видатний педагог-гуманіст був щиро переконаний у тому, що тільки творчий учитель може розвинути творчі можливості, творчі здібності в дітей. Він закликав учителів пам’ятати головне правило педагогічної діяльності: „Обдаровані й талановиті всі без винятку діти” [696, с. 137 — 144]. Використовуючи такі форми, як „уроки мислення”, „уроки творчості”, В. Сухомлинський прагне виховувати творче ставлення до всіх видів діяльності, у такий спосіб він підводив учня до усвідомлення необхідності в самовдосконаленні, у можливості самому творити в собі особистість: „Гуманне ставлення до дитини означає розуміння вчителем тієї простої й мудрої істини, що без внутрішніх духовних зусиль дитини, без бажання бути хорошою — неможлива школа, неможливе виховання. Справжній майстер виховання й спонукає, і змушує, і силує, але все це робить таким чином, що в дитячому серці ніколи не згасає цей дорогоцінний вогник — бажання бути хорошою. Справжня гуманність виховання відзначає майстерність, мистецтво, уміння збудити в дитині думку про те, що вона ще не стала такою, якою може й повинна бути” [Там само, с. 94].

Таким чином, педагогічна творчість, за В. Сухомлинським, — це керована педагогом діяльність одної дитини або

дитячого колективу, спрямована на створення нового, на вираження самого себе.

Василь Олександрович особливо наголошував на значущості морального виховання як основи розвитку повноцінної особистості. На думку педагога-гуманіста, головне завдання школи полягає в максимальному задоволенні духовних потреб, їхньому розвитку й вихованні.

Величезну виховну роль у духовному світі дитини видатний педагог відводить слову — це слово вчителя, книга, мова живопису тощо. Усе це покликане пробудити допитливу думку дитини, сприяти прояву творчої індивідуальності, розвитку пізнання. Одним з провідних засобів формування духовних інтересів особистості в авторській концепції В. Сухомлинського є книга, якій педагог надавав винятково важливого значення. Він ретельно добирав літературу для читання з урахуванням вікових особливостей дитини. „Читання, слухання художнього твору — своєрідний творчий процес, — писав учений, — учень, який читає літературний твір, наповнює слово пристрасстю свого серця — він або захоплюється красою, благородством, моральною величчю, або ж відчуває обурення. Ось чому ми надаємо виняткового значення читанню художніх творів на уроці й удома” [698, с. 245].

За ширим переконанням педагога-гуманіста, витоками духовності для дитини є „любов до матері й батька, дідуся й бабусі, народної пісні й казки, до вітчизняної історії”. Традиції рідного народу, за визначенням педагога, становлять „корінь духовності”, а „серцевина людини — любов до Батьківщини” [699, с. 28]. Національні культурно-історичні традиції видатний педагог визнавав основою школи. В оригінальній концепції педагогічної творчості В. Сухомлинського воедино злилися національні звичаї українського народу й принципи шкільної та сімейної педагогіки.

Як людина свого часу В. Сухомлинський стверджував, що виховання гармонійно розвиненої особистості може ґрунту-

ватися лише на комуністичній моральності, яка пронизує всі грані людської особистості, відкриваючи перед кожним шлях до суспільних, ідейних, творчих, трудових, естетичних цінностей: „Молодь повинна вчитися комунізму, засвоюючи весь комплекс знань, набутих людством, учитися комунізму практично, у житті, пізнаючи життя й перебудовуючи його” [697].

Завершуючи стислий аналітичний огляд ключових для осмислення педагогічного світогляду В. Сухомлинського творів, ми можемо констатувати, що основу його оригінальної концепції педагогічної творчості склали ідеї гуманізму, педоцентризму, народної педагогіки.

Гуманізація й демократизація як основні та магістральні напрями розвитку радянської освіти, визначені в нових Законах про школу, прийнятих ще наприкінці 50-х рр., і підкріплені положеннями Морального кодексу, на спільну думку багатьох істориків педагогіки (Е. Днепров, Л. Березівська, М. Богуславський, Р. Шакіров, О. Сухомлинська та ін.), не були повною мірою реалізовані в реальній шкільній практиці, а залишилися в площині ідеологічних імперативів. Формальні розмови про особливу роль учителя в суспільстві в 70-ті рр. розходилися з дійсністю, у якій професіоналізму, особистим якостям, творчій активності відводилася другорядна роль, а головними були прояви лояльності й підкорення партійно-бюрократичній системі ідеологічного керівництва школою.

Якщо символом „хрущовського десятиліття” була реформа, то двадцятиріччя брежневського правління історики характеризують як епоху консерватизму, закріплення досягнутих результатів, згладжування очевидних суперечностей. Разом з економічною кризою в країні почала відчуватися криза ідеологічна: „Фактично склалася ситуація, коли ідеали комуністичного виховання перестали відповідати реальним прагненням людей. Виховання комуністичної моральності в школі перестало підкріплюватися особистісними цінностями й потребами, що реально існували в суспільстві. Виникло

явище так званої „подвійної моралі” [231, с. 499]. Проте школа до останнього залишалася оплотом соціалістичних цінностей, але й вона не могла стримати натиск настроїв, що зароджувалися в суспільстві.

Система життєвих установок такого роду не могла не наштовхуватися на різні види громадського опору (мирна демонстрація в Новочеркаську (1962 р.), Художня виставка в Манежі (1962 р.) т. ін). Наприкінці 60-х рр. розпочалась кампанія переслідування „інакомислення”.

Розпочавши в 1967 р. на сторінках журналу „Народное образование” (1803 — по теперішній час, м. Москва) полеміку навколо нарисів Василя Олександровича „Этюды о коммунистическом воспитании”, радянська офіційна авторитарна педагогіка аж до 90-х рр. виступала з критикою гуманістичної творчої концепції В. Сухомлинського. Як свідчить О. Сухомлинська, „ця полеміка значною мірою вплинула не тільки на долю батька, його творчість, але й, на мій погляд, більше на подальший розвиток педагогічної науки і шкільної практики в країні” [684, с. 11]. Критикувався сам принцип гуманістичного ставлення до дитини, ідея вільного творчого розвитку, характерна для цього педагогічного напрямку, якій протиставлялась ідея відповідальності, що реалізовувалася в тогочасній школі за допомогою методики вимог. Зрештою, критикувалась навіть ідея любові до дитини як прояв „чуждого” радянському суспільству й педагогіці принципу буржуазного світу — „педоцентризму”.

З огляду на введені О. Сухомлинською до наукового обігу нові документальні матеріали щодо перебігу дискусії з приводу педагогічної творчості В. Сухомлинського [Там само], діяльність видатного педагога можна схарактеризувати: з одного боку, як віддане служіння основним комуністичним установкам і партійній політиці радянської держави, з іншого — супротив авторитарним методам виховання, різкою незгодою з догматичними положеннями концепції однобічного впливу

суспільства на формування людини, яке призвело до нехтування особистісною індивідуальністю.

Значущість педагогічної творчої діяльності В. Сухомлинського, на наш погляд, полягає в тому, що в умовах ідеологічного тиску тоталітарної системи радянський педагог висловив своє негативне ставлення до авторитарних методів виховання, виступивши на захист людської індивідуальності й зберігаючи пріоритети духовно-морального національного виховання на противагу ідеологічному. Статті й визначні твори педагогічної публіцистики В. Сухомлинського на яскравих прикладах з повсякденної практики Павлівської школи демонструють, що й в умовах авторитарної системи можлива реалізація гуманістичних ідей у вихованні. Хоча незаперечним залишається й той факт, що постулати панівної в радянському суспільстві комуністичної ідеології, щоправда, значною мірою ідеалізовані В. Сухомлинським, були покладені в основу його власної концепції педагогічної творчості.

І в часи розквіту професійної діяльності, і після того, як педагог пішов з життя, твори В. Сухомлинського продовжували виходити друком по всьому світу („Методика виховання колективу” (1971 р.), „Розмова з молодим директором” (1973 р.), „Листи до сина” (1978 р.), „Сто порад учителів” (1984 р.), „Як виховати справжню людину” (1989 р.), „Хрестоматія з етики” (1990 р.), „Обережно дитина” (2009 р.) і б.ін.), а творчий спадок, представлений на їх сторінках, продовжує знаходитися в епіцентрі дискусії, боротьби педагогічних напрямків, представників протилежних ідейних течій.

Педагогічна публіцистика всесвітньовизнаного педагога, як для свого часу в умовах існування педагогіки в радянській системі, мала випереджальний характер. Не дивлячись на всесвітнє визнання, у вітчизняній системі освіти гуманістична концепція педагогічної творчості В. Сухомлинського отримала широкого розголосу й практичне поширення лише тільки у 80 — 90-ті рр. ХХ століття. У сучасній історії педагогіки нау-

ково-теоретичний доробок, представлений у публіцистичних творах В. Сухомлинського, розглядається як предтеча нового педагогічного напрямку — „педагогіки співробітництва” й інноваційної діяльності радянських педагогів-новаторів М. Андрієвського, Ш. Амонашвілі, І. Волкова, Є. Ільїна, серед яких і українські вчителі — М. Гузик, Т. Сірик, В. Шаталов та б.ін.

Кардинальні перетворення в суспільстві 80-х рр. створили реальні умови для оновлення системи освіти, демократизації й гуманізації школи. У радянську педагогіку вступив рух учителів-новаторів, досвід практичної творчої педагогічної діяльності яких був зустрінутий спочатку в „багнети” й лише в наші дні названий „новаторським”.

У своєму первісному значенні „новатор” — це людина, яка вносить і здійснює нові принципи, ідеї, способи в певній галузі діяльності [653, Т. V, с. 432]. Новий професійний термін „учитель-новатор” позначив такі якості особистості педагога, як творче ставлення до педагогічної дійсності, висока професійна майстерність, віра в оптимістичну перспективу розвитку дитини, опора на її кращі якості, індивідуальний підхід, здатність захистити дитину та т. ін. [554, с. 57]. Як бачимо, ідентифікація вчителів-новаторів себе як творців, перетворювачів педагогічної дійсності, була закладена в основу визначених ними сутнісних характеристик особистості такого вчителя-експериментатора з огляду специфіки впроваджуваної ним професійної педагогічної діяльності.

На етапі 1985 — 1990 рр. відбувається черговий сплеск педагогічної публіцистики, пов’язаний з народженням руху учителів-новаторів, які започаткували новий напрям педагогіки — „педагогіка співробітництва”.

Як відомо, педагогіка співробітництва виникла під час зустрічей учителів-новаторів, яких об’єднала навколо себе „Учительская газета”. У жовтні 1986 р. відбулася перша зустріч учителів-новаторів, у якій узяли участь С. Лисенкова, Є. Ільїн, І. Волков, М. Щетинін, Б. Нікітін, Ш. Амонашвілі й серед

них — уже знаний на той час український учитель-методист з м. Донецька В. Шаталов та д. ін. Педагогів-реформаторів підтримали педагогічні журналісти В. Матвеев, головний редактор „Учительской газеты”, та С. Соловейчик.

Саме під час цієї першої зустрічі було розроблено маніфест учителів-новаторів, лейтмотивом якого стали ідеї — „співробітництво учителя з учнем, творча продуктивна праця, творче самоуправління, самоаналіз, колективне творче виховання, співробітництво з батьками” тощо [505, с. 1 — 2].

В опублікованому звіті про перший досвід спільної роботи вчителів-однодумці відзначили, що подібні зустрічі породжують масовий рух учителів за оновлення школи й водночас — активний опір багатьох прихильників академічної науки. Скандально відомий факт: проти вчителів-експериментаторів виступили вісім академіків АПН СРСР, які на сторінках тієї ж „Учительской газеты” звинуватили педагогів-новаторів у запозиченні ідей В. Сухомлинського, в ігноруванні спадщини А. Макаренка, а також персонально: Ш. Амонашвілі — у відсутності „поваги до наукової педагогіки”, С. Лисенкову — „вимогливості”, В. Шаталова — „відповідальності” й усіх разом „у політичній неблагонадійності” [671, с. 1 — 2].

Проте досвід педагогів-експериментаторів на новому рівні продовжив традиції творчого підходу в педагогічній діяльності вчителя. Російський учений-педагог М. Скаткін писав: „Досвід учителів-новаторів — це відкрита система, що постійно вдосконалюється й спирається на досягнення психолого-педагогічної школи та шкільної практики, така, що творчо розвиває ідеї класичної й радянської педагогіки. Творча діяльність учителя передбачає свободу вибору варіанта педагогічного рішення, новизну пошуку, якісно відрізняється від нормативно поставлених заданих установок” [637, с. 4]. Широка педагогічна громадськість підтримала починання вчителів-новаторів. Статті В. Матвеева („В поисках истины” — 1986 р.), С. Соловейчика („Педагогика застоя” — 1988 р.) якнайглибше роз-

крили наступність ідей гуманістичної концепції педагогічної творчості В. Сухомлинського й упроваджуваної педагогами-новаторами ідеї співпраці [416, с. 2; 668, с. 1]. Нові технології навчання вчителів-новаторів почали широко впроваджуватися в шкільну практику.

У 1987 р. у найвпливовішому всесоюзному науково-практичному журналі АПН СРСР „Советская педагогика” започатковується рубрика „Публіцистика” (мається на увазі педагогічна публіцистика). У редакційній статті першого номера часопису з такою рубрикою наголошено: „Педагогічна публіцистика — це трибуна сучасної науки про виховання й освіти, вона покликана стати її організатором, який глибоко узагальнює педагогічний досвід і допомагає впровадити в життя результати досліджень, досягнення вчених” (Сов. педагогика. — 1987. — № 6. — С. 9.). На підтримку „Учительской газете” журнал „Советская педагогика” відзначає: „Учительская газета” показала практику ідей педагогічного співробітництва через узагальнення новаторського досвіду вчителів В. Виноградова, Т. Гончарової, М. Гузика, Л. Махової, М. Палтишева, О. Потапової, Л. Філякіної, Р. Хазанкіна та ін.” (Сов. педагогика. — 1987. — № 12. — С. 52.). У статті про практичне застосування результатів науково-педагогічних досліджень у журналі підкреслено, що голос учителів-новаторів звучить публіцистично [419, с. 47].

У цій рубриці можна відзначити статті російського вченого-педагога Є. Ямбурга, що розкривають значущість вивчення педагогічної публіцистики для історії педагогіки [819, с. 56; 820, с. 34; 821, с. 18;]. Академік З. Равкін, звертаючи увагу на всезростаюче значення науково-теоретичного осмислення й узагальнення передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів, пише: „Удосконалювати методи й жанри історико-педагогічних досліджень, щоб історія школи й педагогіки з найактуальніших проблем поставала в живих образах її яскравих представників. У справжнього вченого в нашій науці повинні

особливо проявлятися гуманістичне покликання, громадянськість, публіцистичність у поєднанні з методологічною, евристичною й прогностичною функцією предмета” [574, с. 108].

У 1988 р. до руху вчителів-новаторів приєдналися педагоги-вчені Б. Бім-Бад, В. Давидов, В. Зінченко, І. Лернер, Б. Неменський, на той час керівник Тимчасового науково-дослідного колективу „Школа” Е. Дніпров і д. ін. 20 — 22 грудня 1988 рр. висунута ними концепція розвитку середньої школи була підтримана III Всесоюзним з’їздом працівників народної освіти, який однозначно виступив за підтримку ідей демократизації, педагогіки співробітництва, водночас розкритикував позицію академічної науки [52, с. 247, 275 — 276]. Зазначимо, що вчені-педагоги цього напрямку на підставах поєднання педагогічних і психологічних методів дослідження теоретично обґрунтували основні положення творчого підходу педагогів-новаторів [194; 258 та ін.]. Ми поділяємо думку С. Сисоєвої, що введення до наукового обігу результатів цих психолого-педагогічних досліджень дає всі підстави стверджувати про появу нової галузі знань — педагогіки творчості [626].

В УРСР обговорення та висвітлення творчого доробку новаторів відбувалося на сторінках єдиного на той час українського науково-теоретичного журналу „Радянська школа” (про що докладно йдеться в монографії Л. Березівської [45, с. 316 — 320]).

Ще наприкінці 70-х рр. всесоюзне видавництво „Педагогика” (м. Москва) почало випускати друком роботи вчителів-новаторів. У передмові до однієї із збірок найвідомішої серії „Педагогічний пошук” доктор педагогічних наук, академік М. Скаткін пише: „Публіцистичний талант співробітників видавництва „Педагогика” проявився в цілеспрямованій пропаганді творчого пошуку педагогів: з 1979 р. ними видано 45 назв книг з педагогічного новаторства загальним накладом 2,5 млн. екземплярів. Правомірно критеріями при підготовці книг були новизна ідей, форм, методів роботи, ефективність досвіду, можливість творчого застосування його іншими” [637, с. 4].

В УРСР літературно-педагогічний творчий доробок учителів-новаторів друкувався в найстарішому педагогічному видавництві „Радянська школа” [516 і б. ін.].

Головним у серії книг „Педагогічного пошуку” стало узагальнення, розкриття й аналіз досвіду багатьох майстрів педагогічної праці, народних і заслужених учителів країни, які стоять на позиціях прогресивної, сучасної педагогіки, збагачують практику й науку новими висновками та положеннями й прокладають дорогу новим підходам і концепціям. Книги відразу викликали інтерес серед учених і педагогів-практиків, збудили в них творчий інтерес, спонукали до самостійного пошуку кращих форм виховання й навчання. Їхні імена одразу опинилися в центрі суспільної уваги, чому неабиякою мірою сприяли засоби масової інформації, особливо телебачення.

Першою книгою, яка вийшла в серії московського видавництва „Педагогіка”, була книга знаного донецького педагога В. Шаталова — „Куда и как исчезли тройки” [782]. Характерною особливістю педагогічної публіцистики 80-х рр. є те, що в публіцистичній манері пишуться й методичні праці. Яскравим прикладом творів такого нового жанру є наукові розвідки В. Шаталова, педагогічний творчий досвід якого визнають провідним і основоположним у педагогіці співробітництва й учені, і самі новатори. Почавши свій творчий педагогічний шлях у 1970 р., на початок 80-х рр. ХХ століття йому вдалося не тільки розробити свою оригінальну методику, але й спільно з донецькими колегами широко її апробувати, оформити в систему. Серед педагогів вона отримала назву — „метод Шаталова”.

У своїй першій книзі „Куда и как исчезли тройки” знаний педагог намагається знайти ключ до вирішення найгостріших і найболючіших питань освіти, до яких він відносить ліквідацію перевантаження школярів, виховання в них інтересу до навчання, активності, самостійності тощо. У 1980 р. виходить його друга книга „Педагогическая проза: Из опыта работы школ г. Донецка” [783], у 1987 році ще одна — „Точка опоры” [784].

В. Шаталов, за його словами, не відкрив нічого нового, просто взяв на озброєння раціональні ідеї з педагогіки й психології. Основне в його технології навчання — організація складної пізнавальної діяльності учнів в умовах групового навчання. Усіма можливими засобами він зацікавлює учнів, розвиває їхню активність, вносить елемент змагальності та т. ін. Працює так, щоб „у всіх усе виходило, усі добивалися успіху”. Серед основних елементів своєї творчої методичної системи В. Шаталов виділяє такі: „Створювати в класі таку атмосферу, у якій кожен учень відчуває себе спокійно й упевнено. Це є головною передумовою для творчої й дієвої атмосфери, що допомагає розвитку здібностей та зацікавленості учнів. (...) Гуманне ставлення до учнів і батьків. (...) Учні працюють над чотирма „П”: „представлять, розуміють, пам’ятають і застосовують свої знання в нестандартних умовах” [785, с. 119 — 120].

Дослідники творчого доробку донецького педагога сходяться в думці, що система навчання В. Шаталова є творчо організованим процесом розвитку розумових здібностей особистості дитини, заснованим на створенні й переживанні успіху кожним учнем на кожному уроці. Запропонована методична система дозволяє успішно вирішити одне з важких педагогічних завдань — залучити кожного школяра до щоденної напруженої розумової праці, виховати пізнавальну самостійність як рису особистості, укріпити в кожному учні відчуття власної гідності, упевненості у своїх силах і здібностях [52, с. 268 — 269].

Як свідчать матеріали тогочасних педагогічних газет і журналів, вихід у світ книг і статей педагогів-новаторів викликав великий інтерес у читацької громадськості. З’явилося чимало публікацій у центральній пресі, що вилилися в досить гостру дискусію: послідовники відомих учителів пропонували всюди поширювати їхній досвід, інша частина читачів закликала до обережнішого підходу, треті ж відкидали ідеї педагогіки співробітництва. Дискусія розгорнулася на шпальтах провідних літературно-художніх і суспільно-політичних видань

часу. На всесоюзному рівні — газета „Литературная газета”, журнал „Юность”; в УРСР — газета „Литературна Україна” і д. ін. Детальне вивчення перебігу педагогічної дискусії, яка на сторінках масових літературно-мистецьких видань, за нашими спостереженнями, розпочалася ще в 60-х рр. ХХ століття, ми вважаємо за перспективний напрям майбутніх історико-педагогічних досліджень.

Сучасні історики педагогіки сходяться в думці, що рух педагогів-новаторів, незважаючи на широку підтримку громадських кіл, усе ж таки розвивався як альтернативна, неформальна течія. О. Сухомлинська, характеризуючи діяльність педагогів-новаторів, зазначає: „Педагогіка співробітництва виступила з гострою критикою існуючої системи освіти, напрямів розвитку педагогічної думки й висунула вимоги демократизації і гуманізації навчальних закладів, індивідуального підходу до дитини як повноцінної особистості, співпраці й співробітництва в процесі взаємодії учителя й учнів тощо” [686, с. 64].

Як свідчить В. Шаталов, невелика групка вчителів, які намагалися чесно виконувати свій професійний обов’язок, на загальному тлі інертності та фіктивної звітності, що нерідко панували в тогочасній пересічній школі, виглядала „прожекторами” [781, с. 30]. З досвідом донецького методиста прагнули ознайомитися тисячі вчителів, але освітнє керівництво вперто забороняло їм працювати „за Шаталовим” [52, с. 268 — 269].

У 1989 р. „Учительскую газету” підпорядковують ЦК КПРС, а її головного редактора В. Матвеева знімають з посади, що стало причиною його тяжкої хвороби й смерті [Там само, с. 272].

Поділяючи думку учасників тогочасного педагогічного процесу, а також сучасних дослідників цього етапу, про повільний, а за влучним висловом В. Шаталова [781, с. 38], навіть „бу-тафорський” характер демократизації системи освіти в плані відмови від командних методів управління на місцях у 80-х рр., хочемо наголосити на тому, що в цей час відбулися вагомні зру-

шення в справі відродження національної школи з рідною мовою викладання. З неприхованою відвертістю висловився на сторінках преси В. Шаталов стосовно стану викладання української мови в тогочасній школі: „Національна мова! Чи може вона не вважатися рідною для тих, хто народився й виріс на Україні, по чийй землі ходили і яку всією силою художника прославили Шевченко, Коцюбинський, Леся Українка, Марко Вовчок... Чому ми повинні забувати ці імена, підрубувати своє коріння, ставати іванами, які не пам'ятають свого роду? Надзвичайно святим це все є для нас, щоб віддавати вивчення української мови й літератури на відкуп простого бажання. А якщо це бажання — елементарна лінь, лінь напружити мізки, попрацювати, ще й ще раз зазирнути в книжку” [Там само, с. 65]. О. Сухомлинська відзначає, що „в Україні розповсюдження й розвиток педагогіки співробітництва викликали своєрідну, притаманну для України, реакцію — українські педагоги звернулися до свого, наболілого — до витоків, до народної педагогіки” [686, с. 64]. Л. Березівська, спираючись на аналіз тогочасних освітніх документів і програм, говорить про виникнення сталої тенденції підсиленого розвитку національного змісту освіти [45, с. 320 — 326]. На той час було введено багато різноманітних українознавчих курсів і предметів, які суттєво збагатили зміст шкільної освіти.

У передових авторських школах, якими керували й у яких працювали вчителі-експериментатори (О. Захаренко, І. Ткаченко, М. Гузик, Т. Сірик і б. ін.), панувала атмосфера творчості, демократичності стосунків між учнями й учителями, про що свідчить їхній власний педагогіко-публіцистичний доробок, а також чисельна бібліографія їхньої творчості (Захаренко О. А. З щоденника директора школи (Сахнівська середня школа Черкаської області) // Рад. шк. — 1987. — № 5; Ткаченко И. Трудовое воспитание учащихся: Из опыта работы Богдановской средней школы № 1 им. В. И. Ленина. — К., 1978 г.; Гузик М. Учить учиться — М., 1980 г. і б.ін.).

Проаналізувавши доволі велику частину матеріалів педагогічної публіцистики аналізованого етапу, ми дійшли висновку, що педагогічна журналістика 80-х рр. ХХ століття висвітлювала педагогіку співпраці в трьох напрямках: творчий досвід окремих учителів і колективів, регіональний конкретний досвід, і, що особливо цінно, були видані книги самих учителів-новаторів, що розкривають специфіку їхньої творчої лабораторії. За наявними статистичними звітами МО УРСР про діяльність педагогічних видавництв, вийшло у світ понад 40 найменувань такого роду видань загальним тиражем близько трьох мільйонів примірників (Статистичний звіт МО УРСР за 1988/89 рр.).

Підбиваючи підсумки стислого аналітичного аналізу педагогічної творчої діяльності вчителів-новаторів, визначимо основні педагогічні ідеї інноваційного новаторського пошуку 80-х рр., висвітленого в педагогічній публіцистиці.

1. Гуманістична й демократична спрямованість навчального процесу, що зумовила в певному сенсі стратегічні напрями розвитку шкільної освіти в плані демократизації педагогічного процесу аж до початку перебудови суспільства в 90-ті рр. Саме цей напрям педагогічного творчого пошуку підготував прорив у вдосконаленні освітнього простору нашого часу.

2. Становлення нових, гуманніших взаємин учня — учителя як суб'єкт-суб'єктних стосунків. Цей своєрідний прогноз педагогіки майбутнього, широко підтриманий педагогічною публіцистикою, знаменував собою новий педагогічний етап становлення й радянської, і світової педагогіки, що відповідала новим потребам і запитам демократизації суспільства.

3. Розвиток дослідницької спрямованості діяльності педагогів, які реалізують творчий інноваційний досвід.

4. Індивідуально-творчий характер інноваційної діяльності вчителів. На всіх етапах інноваційного пошуку відбувався процес персоніфікації творчої ініціативи вчителів. Яскравим прикладом акумуляції різноманітних тенденцій, що вже

існували в практиці, але були інтегровані в межох особистого досвіду, є діяльність українських педагогів-новаторів О. Захаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, В. Шаталова та б. ін.

5. Особливістю еволюції творчого педагогічного досвіду новаторського руху є синтез педагогічної науки, у чому вирішальну роль відігравала педагогічна публіцистика. Тогочасна загальна преса широко висвітлювала на своїх сторінках передовий педагогічний досвід, роблячи його надбанням не тільки вчених, але й широкого загалу зацікавленої громадськості.

Отже, педагогічна публіцистика 1985 — 1990 рр. виступила в якості інтегруючої ланки між педагогічною практикою й педагогічною наукою, без якої неможливе було існування й розвиток інноваційних ідей в освіті. Матеріали педагогічної публіцистики аналізованого етапу показали, що рушійною силою активізації дій механізму розвитку школи виявилася педагогічна творчість учителів, їхні інноваційні ідеї, що відбилися в практиці створенні шкіл нового типу, у розробці й уведенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцненні зв'язків школи з наукою, зверненні до педагогічного досвіду тощо.

Процеси кардинальних перетворень школи й суспільства вимагали від учителя переорієнтації його свідомості на гуманістичні цінності, адекватні характеру творчої (інноваційної) педагогічної діяльності. Рух учителів-новаторів 80-х рр. став ще одним яскравим свідченням того, що творча особистість учителя як суб'єкта педагогічного процесу є головною дійовою особою будь-яких перетворень у системі освіти. Як доводять матеріали тогочасної педагогічної публіцистики, потужний рух учителів-новаторів перевів механізм розвитку школи в стадію активної дії; виявилось, що його рушійні сили перебувають у творчості вчителів, їхній інноваційній діяльності, що відбилася у створенні шкіл нового типу, у розробці й уведенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцненні зв'язків школи з наукою, зверненні до педагогічного досвіду тощо.

Таким чином, педагогічну творчість учителів-новаторів 1985 — 1990 рр. розглядаємо як процес вирішення педагогічних завдань у змінених соціально-політичних обставинах на шляху демократизації радянського суспільства. Гуманістична й демократично-творча спрямованість навчального процесу педагогіки співробітництва підготувала прорив в удосконаленні освітнього простору кінця ХХ століття, коли розгорнули свою роботу інноваційні освітні заклади: ліцеї, гімназії, коледжі, приватні освітні заклади й т. п.

Проаналізувавши публіцистичні твори вчителів новаторів, матеріали бібліографії їхнього творчого педагогічного доробку, а також зважаючи на результати історико-педагогічних досліджень останнього часу, ми можемо констатувати, що загалом період 1961 — 1990 рр. в історії освіти означений протиріччями: між необхідністю демократизації суспільного життя й виховання та пануванням авторитарної педагогіки; проголошенням морального кодексу будівника комунізму, певною демократизацією суспільного життя й збереженням командно-адміністративної системи управління суспільством і школою; між декларативними заявами про розвиток радянської системи навчання й виховання на принципах гуманізму й демократизму та фактичним порушенням вимог гуманізації й демократизації на практиці, „розчиненням” особистості в колективі тощо.

Як доводять матеріали педагогічної публіцистики, педагогічний творчий пошук у період 1961 — 1990 рр. зберігався здебільшого в процесі протистояння політиці держави, яка проголошувала на рівні ідеології гуманні стосунки й цінності, а в реальності дитина була лише засобом освіти. Ми можемо констатувати, що педагогічна творчість учителів на всіх етапах періоду мала випереджальний характер, оскільки теоретичні положення й оригінальні творчі висновки, гуманістичні прогресивні ідеї тогочасних педагогів-новаторів не було втілено повною мірою в широкій шкільній практиці. На наше пере-

конання, матеріали педагогічної публіцистики в умовах авторитарної системи з усією очевидністю продемонстрували, що прогресивна творча педагогічна думка є найнезалежнішою від влади сферою суспільного життя.

Історія радянської школи й творчої педагогічної думки аналізованого періоду відбилася у великій кількості підручників, монографій, дисертацій, у художній літературі, інших працях найрізноманітніших жанрів і, звісно, у публіцистиці (наприклад, *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961 — 1986)* / под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмыковой, З. И. Равкина. — М., 1987 г.; *Равкин З. И. Творцы и новаторы школы, рожденной Октябрем.* — М., 1990 г.; *Пономарев Я. А. Психология творчества педагога.* — М., 1976 г., *Фридман Л. М. Педагогический опыт глазами психолога.* — М., 1980 г.; *Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя.* — М., 1977 г.; *Гершунский Б. С. Педагогическая прогностика. Методология, теория, практика.* — Киев, 1986 г.; *Журавлев В. И. Педагогика в системе наук о человеке.* — М., 1990 г. и б. ін.). Проте весь цей величезний масив досліджень до останнього часу ґрунтувався на матеріалістичній марксистсько-ленінській методології, крізь призму якої інноваційна педагогіка вчителів-новаторів розглядалася, як правило, у категоріях партійно-класових оцінок. Проте, незважаючи на ідеологічне забарвлення, низка теоретико-методологічних досліджень, присвячених вивченню творчого, інноваційного досвіду 50 — 90-х рр. ХХ століття, свідчить про те, що рух новаторів не був раптовим пориванням, що внутрішні процеси, які готували це поривання, були поступовими, наполегливими, цілеспрямованими, сягають своїм корінням в історію вітчизняної творчої педагогічної думки, наслідуючи її провідні ідеї гуманістичного, національного, трудового й морального виховання.

З 90-х рр. ХХ століття починають з'являтися інші, часто діаметрально протилежні оцінки й підсумків, і власне процесу розвитку загальноосвітньої школи та педагогіки колишнього

Радянського Союзу. Як відмічають дослідники й самі учасники освітніх процесів, у цілому гуманні й прогресивні ідеї комунізму з великою напругою втілювалися в життя і з розвитком суспільства перетворювалися на практиці на протилежні. Проаналізувавши результати розвідок сучасної історико-педагогічної науки, у яких відкриваються нові факти щодо аналізованого етапу (Л. Березівська, М. Богуславський, Н. Дічек, Е. Дніпров, О. Сухомлинська, Р. Шакіров і д. ін.), на наш погляд, можна виділити кілька причин цього явища: пріоритет класових інтересів перед загальнолюдськими; провідна роль комуністичної партії та її ідей за рахунок усіх інших теорій і ідей, які проголошувалися помилковими; ствердження тоталітарного режиму. Перелічені явища тогочасного суспільного розвитку в першу чергу відбилися на системі освіти, характерними рисами якої продовжували бути: авторитаризм, жорстка система виховання, єдині програми, підручники, переслідування інакомислення, проявів самостійності, творчості, репресії до тих, хто не погоджувався. Окреслена тенденція більш за все виявлялася в офіційній науці та практиці. На місцях, в окремих школах негативні явища були не такими прикметними, а істинно гуманістичні цінності залишалися пріоритетними. Вочевидь, у період 1961 — 1990 рр. ХХ століття розвиток науково-педагогічної думки продовжився саме завдяки особистій педагогічній ініціативі окремих учителів.

2.5. ІДЕЯ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ОСВІТНЬО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (1991 — 2000 рр.)

Виникнення єдиного освітнього простору (ЄОП) зумовлене світовими процесами економічної глобалізації, які висунули перед світовою спільнотою особливі завдання до систем освіти.

У прийнятій 9 червня 1999 р. „Болонській декларації” ЄОП „European Higher Education Area” (дослівно означає Європейська область (зона) вищої освіти) визначається як інтегративна система, субінститут у межах інституту освіти: „Єдиний освітній простір — територія (регіон), у якому державою та громадськими організаціями забезпечується уніфікований рівень(ні) // стандарт освіти” [182]. Установчі болонські документи визначили в часовій перспективі до 2010 р. перелік необхідних заходів щодо створення єдиного європейського освітнього простору: підвищити якість освіти, досягти більшої сумісності національних систем вищої освіти, збільшити можливості випускників до міжнародного працевлаштування, підвищити престижність європейської вищої школи у світі тощо [Там само].

Реалізація завдань формування єдиної системи освіти у світі здійснюється шляхом створення міжнародних законодавчих документів у галузі освіти (Болонський процес, формування ЄОП СНД) і міжнародних установ (ЮНЕСКО та його дослідницькі установи: Міжнародне Бюро освіти в Женеві, Міжнародний інститут планування освіти в Парижі, Інститут освіти

в Гамбурзі; Світовий банк, Центр освітніх досліджень та інновацій (CERI), Організація економічної співпраці та розвитку (OECD), Департамент освіти Ради Європи та багато ін.) тощо.

У 2001 р. на II-ому Всеукраїнському з'їзді працівників освіти обговорювалися євроінтеграційні перспективи національної стратегії розвитку освіти [155]. Затверджена 17 квітня 2002 р. № 347/2002 Указом Президента України Л. Кучмою Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті остаточно закріпила курс на поступове приєднання української системи освіти до Болонського процесу. У травні 2005 р. Україна приєдналася до числа країн-членів Болонського процесу.

Курс на євроінтеграцію та перспектива приєднання України до Єдиного європейського інформаційного простору (Single Information Space), Європейського освітнього та дослідницького просторів (European Research Area) та Європейського культурного простору (European Cultural Area) поставив перед українською державою завдання розвитку національної сфери інформаційно-комунікаційних технологій і культурно-освітньої сфери в руслі європейських тенденцій.

Ідея єдиного освітньо-інформаційного простору серед проблем, що потребують нагального вирішення, висунула на перший план питання про роль і значення засобів масової інформації в процесі його формування.

Перед українською педагогічною пресою постало завдання — формування потужної вітчизняної освітньо-інформаційної системи, зумовлене істотним підсилення європейського вектора розвитку в освіті, орієнтованого на реальний результат, а також створення фундаменту для забезпечення безповоротності тенденцій і процесів освітньо-інформаційного розвитку, які набувають всеосяжного характеру.

За даними „Переліку зареєстрованих та перереєстрованих видань станом на 18.02.04 Державного комітету телебачення і радіомовлення України” в державі виходило друком дев'яносто два педагогічні часописи (див. табл. А. 6 у додатку А).

Переважну більшість видань педагогічної періодичної преси 1991 — 2000 р. складають журнали — усього 55 видань (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Типологія та кількісні показники видань української педагогічної преси 1991 — 2000 рр.

Альманах	3 од.
Бюлетень	1 од.
Дайджест	1 од.
Збірник	8 од.
Журнал	55 од.
Газета	24 од.
Усього:	92 од.

Характерною рисою аналізованого періоду стало поновлення газетного періодичного друку, кількісні показники якого зросли з десяти одиниць (а насправді однієї всеукраїнської газети, не враховуючи багатотиражних газет вищих педагогічних закладів) до 24 найменувань.

Відновлюється також практика поширення педагогічної преси за кордон (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

**Сфера поширення
видань педагогічної преси України 1991 — 2000 рр.**

Журнали:	
загальнодерж.	держ. зар.
55 од.	13 од.
Газети:	
загальнодерж.	держ. зар.
7 од.	17 од.

Характерною рисою часу був також сплеск наукових педагогічних періодичних видань (див. додаток Б). Переважну більшість наукової преси теж складають журнали — усього 59 назв (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8

Типологія та кількісні показники педагогічних наукових фахових видань України 1991 — 2000 рр., у яких можуть публікуватися результати дисертаційних наукових праць на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук

Вид видання	Кількість
Вісники	21
Журнали	59
Збірники наукових праць	15
Наукові записки	8
Наукові праці	2
Усього:	105

Очевидні розбіжності щодо кількісних показників видань у переліках Держкомтелерадіо та ВАК (відповідно — 92 одиниці та 105 найменувань (див. табл. А. 7 у Додатку А та Додаток Б) ми можемо пояснити тим, що в 1992 р. Департамент видавничої справи та преси Держкомтелерадіо України розпочав обов'язкову перереєстрацію видань періодичної преси у зв'язку із суспільно-політичними змінами (Наказ № 20/16036 від 15.01.2009 р.). Таким чином, у переліку Держкомтелерадіо відбилися видання, які на момент до 18 лютого 2004 р. уже отримали нові реєстраційні свідоцтва, а в переліку ВАК — ті, що за висновками експертних комісій ВАК на момент 07.07.2008 р. відповідали вимогам наукового видання.

Означені причини пояснюють і певні невідповідності щодо часу започаткування й продовження випуску видань у

новій державі, а також те, що у 2009 р. ВАК України започаткував новий порядок включення до переліку фахових видань, відповідно до якого повинно було вийти два номери нового видання, після чого часопис міг подаватися до розгляду відповідних експертних комісій ВАК.

Таким чином, стає очевидним, що наявні покажчики педагогічних періодичних видань потребують уточнення вміщеної в них інформації.

Зазначимо, що в 90-х рр. сформувалася й утвердилася чітка тенденція збільшення читацького попиту й кількісне зростання не тільки наукових періодичних, а й книжкових видань. Як відзначає журнал „Книжковий клуб плюс”, „сегмент книжкового ринку, який звичайно позначають як „Філософія, психологія, езотерика”, посідає досить показове місце, а вирощений тривалою дією голод зумовлює стабільний попит на цю літературу” [421, с. 9]. Більш широкого громадського резонансу набуває сфера книговидання суспільних наук і наук про людину, зокрема й педагогіка, тобто науково-педагогічні видання в 1991 — 2000 рр., за матеріалами Держкомтелерадіо України, входять до найбільш читабельних тематичних блоків [241, с. 75]. Показовою ознакою розвитку науково-педагогічного друку в цілому в цей час стає свідомо селекція тематики й чітка орієнтація на випуск наукових робіт, які могли б зацікавити значно ширшу аудиторію, ніж власне академічна. На зміну увяленим про наукову літературу як нудний обов’язок автора й тяжке покарання читача приходить переконаність у її затребуваності суспільством, оскільки інтерес до знань з підвищенням рівня освіченості населення постійно збільшується. Особливість наукової видавничої діяльності 90-х рр. полягає в тому, що, наприклад, фундаментальні науки (а отже, і видання відповідної тематики) завдяки своїй універсальності й визначальній ролі у формуванні світогляду привертають до себе фахівців суміжних, а

іноді й достатньо віддалених наукових дисциплін, а в гуманітарній сфері читачами наукових видань стають досить широкі кола просто освічених людей.

Незважаючи на очевидні позитивні зрушення, потрібно бути об'єктивними: держава на той час не підтримувала фінансово-педагогічний періодичний друк. Педагогічні періодичні видання, які згідно із законом України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні (1992 р.), є такими, що користуються пільгами, за винятковим випадком отримували державну дотацію. Єдиними послабленням з боку держави був Закон „Про безкоштовну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” (1994 р.), який гарантував для педагогічних видань пільгову орендну плату в приміщеннях комунальної власності.

За даними статистики Держкомтелерадіо України, засновниками періодичних видань у період 1991 — 2000 рр. найчастіше були комерційні структури — 58%; на другій позиції, хоча й із значним відривом, перебували науково-дослідні установи — 11%; після них — громадські організації, об'єднання — 9% та навчальні заклади — 6,3% [Там само]. На жаль, доводиться констатувати, що педагогічний періодичний друк і до сьогодні продовжується лише завдяки особистісній ініціативі громадських кіл і вищих педагогічних навчальних закладів. МОН України фінансує вихід у світ лише кількох газет і журналів (газети „Освіта”, „Освіта України”, журнали „Рідна школа”, „Вища школа” тощо).

Тільки у 2005 р. була прийнята „Державна програма „Інформаційні та комунікаційні технології в освіті та науці” на 2006 — 2010 роки” (постанова Кабінету Міністрів України від 07.12.2005 р. № 1153), головним завданням якої стало „підвищення ефективності державного управління шляхом упровадження інформаційних та комунікаційних технологій, забезпечення реалізації прав на вільний пошук, одержання,

передачу, виробництво й поширення інформації, здійснення підготовки необхідних спеціалістів і кваліфікованих користувачів, сприяння розвитку вітчизняного виробництва високотехнологічної продукції й насамперед — конкурентоспроможних комп'ютерних програм як найважливішої складової інформаційних та комунікаційних технологій, сприяння переходу економіки на інноваційний шлях розвитку” [462, с. 229]. Таким чином, освітньо-інформаційна система в Україні сьогодні перебуває тільки на етапі прогресивного зростання, орієнтованого на впровадження європейських стандартів, забезпечення відкритості освітньої інформаційної діяльності та інтеграцію в міжнародний і європейський інформаційний простір.

Вітчизняна науково-педагогічна думка значно випередила свій час, визначивши ще на початку 90-х рр. імовірні шляхи формування єдиної освітньо-інформаційної системи. У 90-і рр. у вітчизняній і зарубіжній педагогіці затверджується розуміння нових можливостей інформатизації освіти. Зокрема, деякі дослідники (Я. Ваграменко, А. Хуторської, Н. Брановський та ін.) стверджують, що інформаційні й комунікативні технології можуть стати основою проектування й моделювання нового розвивального середовища й навчального простору, названих у низці досліджень як „інформаційно-педагогічний простір” та „інформаційно-педагогічне середовище”.

Група авторів відзначає, що інформаційне та інформаційно-педагогічне середовища мають характер не лише керованого розвитку, але й саморозвитку (Ю. Климонтович, І. Добронравов, В. Цикін та ін.). Інформаційно-педагогічний простір, також як і інформаційно-педагогічне середовище, на думку авторів (Т. Китаєвська, В. Соловійов, Е. М'ясоєдова, А. Подрейко та ін.), забезпечує можливість розвивати педагогічну творчість. Комунікативний аспект

педагогічної творчості в сучасних педагогічних дослідженнях розглядається у взаємозв'язку з поняттям „інформаційна культура”, яка має різні тлумачення: як розуміння сучасної картини світу (В. Извозчиков); як компетентність і здатність працювати з інформацією та людьми (В. Соловйов) тощо. На наш погляд, найповніше поняття інформаційної культури сформулював В. Михайловський: „Новий тип спілкування, що дає можливість вільного виходу особистості в інформаційне буття; свобода виходу й доступ до інформаційного буття на всіх рівнях від глобального до локального, оскільки внутрішньонаціональний, внутрішньодержавний тип інформаційного буття так само неспроможний, як і національна наука; новий тип мислення, що формується внаслідок звільнення людини від рутинної інформаційно-інтелектуальної роботи, серед рис, що визначають його, уже сьогодні яскраво виявляється орієнтація останнього на саморозвиток і самонавчання” [435, с. 56]. Отже, актуалізується активний творчий початок ідентифікації вчителя в інформаційно-педагогічному середовищі. Сучасний педагог постає не просто як споживач інформації, але й творець інформаційного простору, його автор.

Формування інформаційно-комунікативного професійного середовища — складний процес, на який впливають і соціально-історичні чинники, й атмосфера в школі (ВНЗ), особистість учителя. Моделювання впливу всіх чинників становить значні труднощі. Як зазначено в „Болонській декларації”, стратегічним напрямом процесу глобальної інформатизації освіти є суттєве підвищення доступності інформаційних ресурсів суспільства для їх широкого освітнього використання [182]. Саме це повинно дозволити забезпечити широкі можливості доступу численних віддалених користувачів до необхідних їм ресурсів, здійснювати аналіз та обробку різної інформації за допомогою нових інформаційних технологій, а також

здійснити входження України в сучасний міжнародний інформаційний простір.

Стрімкий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій носить інтеграційний характер і створює небачені раніше умови інформаційної взаємодії на основі інтерактивності інформаційної взаємодії та використання інформаційного ресурсу. На етапі переходу до інформаційного суспільства на перший план постає проблема інформаційного освітнього насичення, заснованого на ефективному використанні знань, що створюються й накопичуються тими або іншими регіональними та національними співтовариствами, які стають центрами тяжіння інтелектуального й культурного життя регіону, багато в чому формують той шар інтелігенції, який скріплює й спрямовує національні та регіональні устремління. Тенденція до регіоналізації наукового співтовариства, що намітилися в 90-ті рр., продовжує впливати на формування освіти та педагогічної науки й у першому десятилітті ХХІ століття.

Формою реалізації креативно-освітнього потенціалу культури, використання ідей етнопедагогіки, висвітлення досягнень науки, техніки й освіти є створення регіонального інформаційного культурно-освітнього середовища. Регіональна ініціатива й зацікавленість у виданні педагогічних журналів і газет є свідченням високого рівня творчої активності педагогічної громади на місцях. Нагадаємо, що в період національної культурної революції 1917 — 1930 рр. частина регіональних педагогічних видань в Україні постійно й невпинно зростала, що відбито в таблиці 1.4 першого розділу.

Яскравою ілюстрацією процесу регіоналізації освітньо-інформаційного простору в Україні служить сплеск педагогічного періодичного друку на Луганщині, що намітився в соціально складний період початку 90-х рр. і продовжився в першому десятилітті ХХІ століття (див. табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Типологія й кількісні показники наукових видань
Луганської області 1991 — 2010 рр.**

№ з/п	Назва видання	Тип, рік за-снування видання	Засновники	Мова	Ти-раж	Періодичність виходу
1	Академія	Журнал 2000	Краснодонська освітня спілка „Академія”	укр., рос.	1000	Шомі-сячно
2	Вісник Луганського державного педагогічного університету	Вісник 1999	Луганський державний педуніверситет ім. Т.Г. Шевченка	рос., укр., англ.	1000	Шомі-сячно
3	Духовність особистості: методологія, теорія і практика	Журнал 2004	Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля	укр., рос., англ.	1000	Шоквар-тально
4	Наука Луганщини	Журнал 2003	Луганська обласна науково-координаційна рада Донецького наукового центру Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України, Відділ науки Луганської обласної державної адміністрації, Луганський державний центр науково-технічної інформації	рос., укр., англ.	1000	—

Продовження табл. 2.9

5	Обрії освіти	Газета 2001	Головне управління освіти та науки облдержадміністрації, Луганський інститут післядипломної освіти	рос., укр.	1000	Щомісячно
6	Освіта Донбасу	Журнал 2000	Луганський державний педуніверситет ім. Т.Г. Шевченка	укр.	1000	Один раз у два місяці
7	Освіта на Луганщині	Журнал 1996	Головне управління освіти ОДА	укр.	1000	Щоквартально
8	Соціальна педагогіка: теорія та практика	Журнал 2003	Луганський державний педуніверситет ім. Т.Г. Шевченка	рос., укр.	1000	Щоквартально

Серед представлених у таблиці періодичних педагогічних видань п'ять є фаховими. Педагогічні журнали, засновниками яких став найстаріший вищий навчальний заклад Донбасу Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, мають загальнодержавну сферу поширення. До місцевого читача звернена лише одна газета.

Промовистий факт: до 1940 р. на Луганщині з тривалими перервами видавалося лише п'ять педагогічних часописів, видавцем і засновником трьох з них був нинішній Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Типологія й кількісні показники педагогічних періодичних видань
Луганської області 1920 — 1990 рр.

№ з/п	Назва видання	Тип, рік за-снування видання	Заснов-ники	Мова	Ти-раж	Періодичність виходу
1	Просве-щення Донбасса	Луганськ (Ворошиловград), журнал	Луганськ. ін-т нар. освіти	Рос.		1922 — 1925;
				Укр		1925 — 1930 — „Радянська школа”
2	Під прапором культурної революції	Луганськ, журнал		Укр.		1928 — 1929
3	Метод. збірник (Ворошиловгр. обл. отд. нар. образова-ния)	Ворошиловград, збірник	Ворошиловград. обл. від. нар. ос-віти	Рос.		1939
4	Наукові записки Луганськ. ін-ту нар. освіти	Ворошиловград, записки	Луганськ. ін-т нар. освіти	Укр.		1931
5	Збірник метод. матеріалов	Ворошиловград, збірник		Рос.		1940
6	Консультаційний бюллетень	Луганськ (Ворошиловград), бюллетень	Луган. держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка	Рос. (№1, 3 —укр.)		1957 № 1, 1958 № 2 — 5

Продовження табл. 2.10

7	Трибуна студента	Луганськ, газета	Орган партком., ректорату, профспілк. орг. Луганського держ. пед. ін-ту ім. Т. Г. Шевченка	Укр.	1 раз на тиждень	1931 — 1933 „За пролетарські кадри“; 1934 — 1935 „За більшовицькі кадри“; 1935 — 1936 „За більшо-вицькі педкадри“; 1967 — 2002 „Трибуна студента“; 10.09.2002 „Новий погляд“
---	------------------	------------------	--	------	------------------	--

Першим і єдиним визнанням на державному рівні журналом Луганщини був щомісячник „Просвещение Донбаса” (1922 — 1925 рр., м. Луганськ; 1925 — 1930 рр. виходив під назвою „Радянська школа”; поновлено видання 1998 р., сучасні два журнали „Освіта на Луганщині” (1998 р.), „Освіта Донбасу” (2000 р.) тощо).

У повоєнні роки, окрім інформаційних разових бюлетенів і збірок методичних матеріалів, з незначними перервами постійно виходить у світ тільки багатотиражна газета на той час Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка „Трибуна студента”.

Зацікавленість педагогічної громади проблемами розвитку регіональної педагогічної періодики свідчить про прагнення освітянської спільноти до модернізації освітньої системи, якнайшвидшого залучення до професійного педагогічного інформаційного простору й таким чином поширення регіонального педагогічного досвіду, а також є свідченням важливості творчого внеску педагогів Луганщини до загального педагогічного доробку. З особливою повагою хотілося б відзначити особистий внесок у справу відновлення педагогічного друку на Луганщині

професора, члена-кореспондента АПН України В. Курила. Завдяки його власній ініціативі й зацікавленій участі було започатковано вихід у світ журналів „Освіта на Луганщині” (1998 р. — до сьогодні) і „Освіта Донбасу” (2000 р. — до сьогодні), а також газети „Обрії освіти” (2001 р. — до сьогодні) тощо.

Узагальнюючи вищевикладене, а також спираючись на власний досвід випускаючого редактора педагогічних періодичних видань, виділяємо низку суперечностей, що сформувалися в межах проблеми регіоналізації вітчизняного освітньо-інформаційного простору:

- глобалізація всіх сфер життя людини (наука, освіта, культура, виробництво тощо), спричинена бурхливими процесами інформатизації, призводить до нерівних умов у галузі освіти, забезпечення інформаційними ресурсами й потребами в культурному самовираженні особистості вчителя залежно від соціально-економічного розвитку, з одного боку, і загальними потребами в отриманні освіти й підвищенні свого інтелектуального рівня — з іншого;

- поява протиріч між поняттями „загальнолюдські цінності” й „етнокультурні цінності”. Результати перетворень у суспільстві повинні залежати головним чином від того, чи здатне суспільство інтегрувати свої цінності так, щоб вони зберегли свою сутність, відповідали критеріям нового й водночас не руйнували специфіку, самобутність національної культури, національної свідомості;

- зростання ролі інформації й знань, які реалізуються освітою, безпосередньо починає впливати на соціальні процеси. Поняття „освіта” й „культура” стають єдиними та взаємодоповнюваними поняттями, проте на сьогодні наявні протиріччя між старими поняттями й новою сутністю;

- бурхливий розвиток мережі Інтернет, масове підключення користувачів до нього не лише на виробництві, у навчальних закладах, але й у побуті, недостатнє використання унікальних можливостей Інтернету для виховання та освіти особистості зумовлюють протиріччя;

- великий спектр різної інформації в глобальній мережі Інтернет і недостатність культурно-освітньої інформації та науково обґрунтованих підходів з формування змістовної частини Інтернету вимагають науково-теоретичних рішень і практичної реалізації для організації процесів створення та систематизації культурно-освітньої інформації й забезпечення їх інформаційної взаємодії;

- широкі можливості Інтернету зі створення джерел, які фіксують культурну спадщину, і недостатня їх реалізація на практиці.

Протиріччя, на наш погляд, виникають у зв'язку зі специфічними умовами в регіонах, спричиненими віддаленістю від наукових, освітніх і культурних центрів, та високою потребою в культурно-освітній інформації, незабезпеченій засобами регіональних секторів, а також відсутністю фінансування з боку держави.

У зв'язку з вищевикладеним, науково-дослідна перспектива цієї роботи уявляється у вивченні механізмів створення інформаційного культурно-освітнього середовища, адаптованого до регіональних особливостей і етнокультурних педагогічних підходів, що дозволить використовувати цей багатофункціональний та ефективний інструмент для підвищення культурно-освітнього рівня педагогічних кадрів, відродження духовності й появи інтересу до культурних та інтелектуальних цінностей, а також подати в єдиному світовому інформаційному середовищі глобальної мережі Інтернет унікальний національно-регіональний компонент нашої країни.

Вирішення цього завдання має для регіонів і в цілому для України дуже важливе значення. Основна суть цього підходу полягає в єдності та взаємодоповненості понять „культура” й „освіта” в становленні творчої особистості педагога, акцентуванні уваги на етнокультурних можливостях народної педагогіки й самобутньої культури, а також у використанні унікальних сучасних інформаційних і комунікаційних можливостей.

Висновки до другого розділу

Специфічною рисою становлення української педагогічної періодичної преси початку ХХ століття стає кількісне зростання офіційних спеціальних педагогічних періодичних видань. Проте репертуар дозволених до друку офіційними урядовими установами Російської імперії українських педагогічних періодичних видань доволі обмежений: наукові видання, у яких епізодично порушуються окремі питання методики викладання дисциплін, щорічники, циркуляри, видання, які висвітлювали проблеми церковної освіти. Провідну роль на дореволюційному етапі розвитку педагогічної творчої думки й становлення системи освіти відіграють українські педагогічні часописи, які утискалися тогочасною цензурою, найвпливовіший з них — журнал „Світло”.

Аналіз журналістської діяльності провідних вітчизняних педагогів того часу показав, що педагогічну творчість учителя на цьому етапі розглядали як відповідь на потреби соціального життя. Вивчення інформативних можливостей матеріалів періодичної преси переконує в тому, що найбільше місце на сторінках українських періодичних видань відведено збереженню цінностей народної культури, становленню національної школи тощо. Українська педагогічна думка в цей період займає опозиційно-критичну позицію.

Аналіз і систематизація матеріалів періодичної преси 1917 — 1920 рр. хоча й показали найменші кількісні показники зростання, проте виявили значний якісний розвиток спеціальної педагогічної періодики за весь аналізований період ХХ століття. Специфіка другого етапу розвитку української періодичної преси зумовлена тим, що він відбувався разом зі становленням української державності, що підсилювалося серйозним впливом географічного й геополітичного розташування молодій держави як важливої умови утвердження нації.

Основними темами періодичних пресових видань у 1917 — 1920 рр. стали такі: роль і місце вчителя в українському суспільстві, підготовка педагогічних працівників, упровадження в шкільне життя українознавчих дисциплін, створення для

учнів та вчителів належних матеріально-побутових умов тощо. Кореляційний аналіз періодики засвідчує тісний зв'язок між означеною тематикою й такими жанрами, як дописи та кореспонденції. Українська періодика містить переважно первинну інформацію (на рівні інформаційних жанрів), що свідчить про інформаційну активність преси щодо пошуку й висвітлення фактів, конкретних ситуацій, пов'язаних зі становленням української школи. Також логічною вбачається висока питома вага статей, оскільки це був фактично домінуючий жанр у висвітленні ухвалених законів, розпоряджень Центральної Ради, Генерального секретаріату освіти, Міністерства освіти УНР, заходів Всеукраїнської шкільної Ради, Всеукраїнської учительської спілки з питань розвитку освіти.

Пильна увага педагогів часів існування Української держави до проблем соціальної динаміки зумовила найважливішу особливість української педагогічної думки — прагнення знайти й обґрунтувати суспільно значущий національний ідеал, керуючись яким можна реалізувати самотутній шлях соціального перетворення України. Таким чином, змістовне наповнення генезису педагогічної творчості вчителя на цьому етапі визначив культурологічний підхід. Національно орієнтована лінія затверджувала багатфакторний підхід у педагогічній творчості вчителів, обґрунтовувала необхідність гуманістичного й культурологічного підходів у справі виховання й освіти. Особлива увага зверталася на практичний гуманізм, на внутрішню духовну культуру.

Тогочасні українські педагогічні часописи (провідний з яких за тривалістю виходу у світ й авторським складом — „Вільна українська школа”), редакторами й видавцями яких були видатні педагоги А. Волошин, Г. Ващенко, В. Дурдуківський, В. Залужний, С. Єфремов, С. Русова, Я. Чепіга та ін., акумулювали в собі й модерний європейський педагогічний досвід, і потужний вітчизняний педагогічний та журналістський потенціал. Як результат, українська педагогічна преса стала тим феноменом, що допоміг школі виховувати національно налаштовану молодь. Закладена на початку століття культурно орієнтована, гуманістична програма педагогічного творчого пошуку зумовила подальшу еволюцію

провідних педагогічних концепцій, що, на превеликий жаль, почали реалізовуватися тільки в останнє десятиліття ХХ століття.

Проблеми соціальної динаміки країни наклали свій відбиток на процес формування педагогічної творчості вчителя й під час третього періоду 1920 — 1930 рр. Протистояння двох різних напрямів — комуністичного й національно орієнтованого, що відбивало різність умонастроїв і світоглядних позицій у суспільстві, загострилося в 1920 — 1930 рр.

Комуністична лінія педагогічного мислення виходила з уявлення про суспільство як механічний агрегат, морально-ціннісні орієнтири якого визначалися принципом комуністичної доцільності. На передній план висувалася ідея — виховання „нової” людини, людини-комуніста.

У цей же час могутня ідейна течія українського національного відродження вирішувала питання осмислення історичної долі України, її культури й місця у світовій цивілізації; в українській педагогіці відбувалося активне засвоєння ідей європейської й американської педагогіки — ці явища не тільки помітно вплинули на українську творчу педагогічну думку, але й багато в чому зумовили характер усієї культури України в аналізованій час.

Провідною ідеєю педагогічної преси, яку довелося вітчизняним організаторам освіти відстоювати в жорсткій ідеологічній боротьбі протягом 20-х рр. ХХ століття, була ідея трудової школи, яка вдало поєднувала загальну й спеціальну (професійну) освіту, мала чітку соціальну спрямованість, що було принципово важливо в умовах революційних перетворень, індустріалізації країни. Однак процес уніфікації й формалізації радянської школи, який набирав обертів, а також хвиля найжорсткіших репресій припинили національно своєрідний творчий розвиток української системи освіти.

Визначна роль педагогічної преси цього етапу полягала в тому, що часописи використовувалися в повсякденній шкільній практиці не тільки в якості впливових пропагандистських матеріалів поширення комуністичної ідеології, а і як універсальний підручник з рідної мови, літератури, історії, краєзнавства й нерідко заміняли вчителю навчально-методичні посібники.

У цей час було започатковано найвпливовіший український науково-теоретичний педагогічний журнал — „Шлях освіти”, який єдиний серед широкого кола української педагогічної періодики залишався найзатребуванішим професійним часописом протягом усього ХХ століття.

Специфіка вітчизняної педагогічної творчої думки в період 1931 — 1960 рр. визначалася жорсткою ідеологізованою обстановкою тоталітарної системи. У 30-і рр. ХХ століття були репресовані майже весь цвіт української науки й культури, і в першу чергу видатні педагоги.

Роки Великої Вітчизняної війни відновили питання патріотизму, але повоєнні часи позначилися обмеженням свобод, демократії, догматизацією суспільних інститутів, суттєвим посиленням контролю над наукою, зокрема педагогічною, і школою.

Характерною рисою педагогічної преси періоду 1931 — 1960 рр. на різних його етапах є процеси монополізації й централізації засобів масової інформації, ідеологічні цензурні обмеження, ініційовані й підтримані на загальнодержавному рівні КПРС.

Жанрова специфіка педагогічної публіцистики в цей період полягає в тому, що, окрім коротких інформаційних форм матеріалів періодичної преси, вона представлена великими літературно-художніми формами (повісті, романи тощо), а в матеріальному відтворенні, за винятком преси, з'являються подовжені книжкові видання.

Характер матеріалів педагогічного друку означеного періоду найбільш яскраво виявився на прикладі всесвітньвідомої публіцистичної творчості А. Макаренка. Одне з основних завдань тогочасної педагогічної публіцистики — показати ідеал, найбільш ефективний результат, у якості якого в контексті роботи розглядається творча спрямованість педагогічної діяльності як системи поглядів і ідей, пов'язаних з вихованням дитини як цілісної гармонійно розвинутої творчої особистості. Провідна проблема, яка вирішувалася в публіцистичній творчості видатного педагога А. Макаренка, — учення про колектив як засіб виховання дітей дорослими.

Специфічна риса періодичної преси 1961 — 1990 рр. — широке пропагування передового педагогічного досвіду. У цей період процес персоніфікації творчої ініціативи вчителів прийняв найбільш активні форми. Журналістська діяльність провідних педагогів, учителів-практиків стала одним з головних стимулюючих чинників переходу до нової гуманістичної парадигми освіти. З особливою силою проявилася тенденція до активізації публіцистичного чинника в переломні, кризові моменти історії, в аналізований час — це етап „хрущовської відлиги” й час „перебудови”, відповідно етапи народження педагогіки В. Сухомлинського (1961 — 1984 рр.) і „педагогіки співробітництва” (1985 — 1990 рр.).

Ключовою педагогічною персоналією всього періоду є В. Сухомлинський, який зумів у творах педагогічної публіцистики органічно поєднати наукову теорію й учительську практику, що були просякнуті високим суспільно значущим пафосом, педагогічною пристрастю. Повага до особистості дитини, урахування її потреб та інтересів, духовно-моральне виховання в колективі — провідні теми педагогічної публіцистики В. Сухомлинського.

Літературно-художня й суспільно-політична періодична преса етапу 1985 — 1990 рр. разом з провідними виданнями педагогічної періодики спрямовували свої зусилля на висвітлення нової педагогіки співробітництва, яке відбувалося в трьох напрямках: а) творчий досвід окремих учителів і колективів; б) регіональний конкретний досвід; в) творча лабораторія самих педагогів-новаторів. У спеціальній педагогічній періодичній пресі було синтезовано досвід педагогіки співробітництва, виявлено індивідуалістичний, особистісний характер інноваційної діяльності вчителів, описано підходи дослідницької діяльності педагогів.

Характерною рисою генези творчої педагогічної думки в період 1961 — 1990 рр. є синтез педагогічної науки й практики, де вирішальну роль відіграла педагогічна публіцистика, яка широко представляла на сторінках періодичної преси „передовий педагогічний досвід”, роблячи його надбанням учених і якнайширших громадських кіл. У 80-х рр. виокремилася як галузь

загальної педагогіки „педагогіка творчості”, що було зумовлено об’єктивними процесами демократизації й гуманізації освіти.

Педагогічна творчість на цьому етапі розглядається як процес вирішення педагогічних завдань у мінливих суспільних умовах, пошук та знаходження нових методів і засобів педагогічної праці; самореалізація педагога, віднаходження індивідуальних шляхів професійного зростання.

Великого значення українські педагоги-новатори надавали вихованню особистості, віднайшовши шляхи, засоби, джерела такого виховання в досвіді народу, традиціях, звичаях, рідній мові. Особливе місце у творчій лабораторії педагогів-новаторів відводилося відродженню прогресивних гуманістичних ідей національного виховання, української народної педагогіки, а також виявленню й вивченню вітчизняного передового педагогічного досвіду.

Характерною рисою всього періоду в цілому 1961 — 1990 рр. було відродження ідеї наступності, яку в радянський час розглядали в плані все більш глибокого обґрунтування марксистсько-ленінської ідеології й визначали як „вірність традиціям”. Незважаючи на авторитарний ідеологічний тиск у системі освіти з боку партії й держави, офіційної педагогіки й педагогічної науки, у якій ідеї педагогіки творчості тільки проголошувалися, спадкоємність цих ідей не уривалася завдяки практичній діяльності педагогів і можливості публікацій вітчизняними педагогами своїх педагогічно-публіцистичних праць. Промовистий факт, публіцистичну діяльність педагогів-новаторів починають розглядати як один з провідних видів професійної педагогічної діяльності.

На нашу думку, вітчизняна педагогічна думка, що протягом тривалого часу еволюціонувала, формувалася, зріла, на решті, завдяки наполегливій праці вітчизняних громадських діячів і видатних педагогів на шляху започаткування українського педагогічного друку, отримала змогу якнайширшого розголошення засобами професійної преси, що забезпечило їй гучний резонанс у суспільстві. Поряд з висвітленням педагогічної тематики на шпальтах загальної періодики відбувалося

становлення спеціальної — педагогічної періодичної преси, що, з одного боку, є окремим проявом загального процесу спеціалізації періодичного друку, а з іншого — свідцтвом невинного руху педагогічної думки, що потребувала конкретного, ґрунтового й професійного вираження.

Як показав аналіз періодів розвитку педагогічної періодичної преси ХХ століття, професійна педагогічна журналістика майже до середини століття знаходилася в процесі розвитку, а існуючий інтерес до проблем освіти знаходив своє відображення (вираження) на сторінках суспільно-політичних, культурно-просвітницьких, літературно-художніх часописів. Ця традиція переведення педагогічних дискусій на шпальти широкої масової загальної преси зберігалася до кінця століття, що є свідчення пильної уваги громадськості до проблем освіти й виховання молодого покоління.

Загалом ми можемо виділити три гучних сплески педагогічної публіцистики, перший з яких припадає на період української культурної революції 1917 — 1920 рр., а два останні — на період 1961 — 1990 рр., що були спричинені процесами демократизації суспільства й пов'язані з народженням двох педагогічних напрямків — „педагогіки нового мислення” та „педагогіки співробітництва”.

Отже, протягом ХХ століття у вітчизняній освіті був затребуваний увесь спектр визначених нами на початку дослідження провідних педагогічних ідей, проте не всі вони поширилися в педагогічній практиці, хоча були відбиті в публіцистиці.

На розвиток педагогічної творчої думки протягом ХХ століття впливали різноманітні ідеї, однак, ми можемо констатувати, що вплив ідей марксизму-ленінізму, очевидно, був більш значущим, оскільки вони становили сутність державної ідеології протягом більше сімдесяти років існування України в складі СРСР.

Проте навіть у найнесприятливіші періоди української історії зберігалася гуманістична ідея педоцентризму у вихованні й освіті. Завдяки можливостям публіцистики й практичній діяльності окремих педагогів демократичні здобутки культурного опору радянського суспільства не давали отстаточно „за-

глохнути” педагогіці творчості. Публіцистичність є однією з характерних рис української педагогічної думки ХХ століття.

Проблеми розвитку української педагогічної преси 1991 — 2000 рр. є частиною загальних проблем суспільства, які постають на нинішньому етапі державотворення. Економічний, політичний, духовний рівні життя держави в процесі її поступу вимагають інформаційного забезпечення консолідації суспільства. Система ЗМІ, перебуваючи на різних платформах політичного спрямування, ідейно-понятійного, морального орієнтування, покликана реалізовувати загальнолюдські цінності, формувати настрої творення розвинутої держави під гаслами національної ідеї. Педагогічні ЗМІ відіграють особливу роль у зміцненні державності України, згуртуванні громадян навколо національної ідеї, підвищенні морального рівня суспільства, виконуючи при цьому свої статутні завдання й функції — поширення новітніх ідей педагогічної творчості вчителя.

Характерна особливість української педагогічної преси полягає в тому, що в ній відчувається досить активна тенденція до утвердження якісних видань у регіонах, засновниками яких найчастіше стають вищі педагогічні навчальні заклади.

В аналізований період відзначається сплеск наукових педагогічних періодичних видань, виникає стійка тенденція до уніфікації, стандартизації їх оформлення, ініційована постановами й рекомендаційними листами Вищої атестаційної комісії України.

Ми виходимо з положення про те, що у 80-х рр. на основі науково-публіцистичного доробку педагогів-новаторів виокремилась нова галузь загальної педагогіки — педагогіка творчості.

Проблема педагогічної творчості вчителя в період 1991 — 2000 рр. розглядається в ракурсі завдань комп’ютеризації, інформатизації, а також процесів формувального впливу на особистість засобів масової комунікації.

У центрі уваги вчених, працівників виховних інститутів, засобів масової інформації постає проблема формування соціально активної творчої особистості засобами масової інформації, яке розглядається на загальнодержавному рівні в аспекті педагогізації діяльності ЗМІ.

РОЗДІЛ 3

ПРОГНОСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

- 3.1. Проблема педагогічної творчості
вчителя в сучасному
науково-публіцистичному дискурсі**
- 3.2. Педагогічна публіцистика
у формуванні творчої особистості
сучасного педагога**

3.1. ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Творчість як об'єкт дослідження представлена в багатьох науках (філософії, психології, культурології, соціології, інформатиці тощо). Серед її дослідників були такі відомі вчені, як М. Шеллер, В. Бехтерев, А. Пуанкаре, В. Вернадський, Б. Кедров, П. Капіца, З. Фрейд, М. Хайдеггер та ін. Спільний висновок учених: творчість за своєю природою є системним об'єктом, тому аналіз цього феномену має бути багатоаспектним, інтегрувати предметну, соціальну й особистісну складові. Таким чином, творчість може бути адекватно осягнута лише в міждисциплінарному дослідженні.

Вивчаючи актуальну й складну проблему педагогічної творчості вчителя в сучасному науково-публіцистичному дискурсі, розглянемо принципи й підходи філософського, соціологічного, культурологічного, психологічного, інформаційного аспектів її аналізу. Основи цих знань визначили шляхи розвитку науки про педагогічну творчість.

Грунтовний аналіз тенденцій історичного розвитку дослідження творчості та численних виявів творчості на основі вивчення вітчизняних і зарубіжних досліджень був проведений Я. Пономарьовим [536; 537]. Учений розглядає різні спроби створення теорії творчості: філософські, психологічні тощо.

Здійснивши порівняльний аналіз джерел з визначеної проблематики, ми дійшли висновку, що в загальнонауковій

традиції склалося три напрями дослідницьких пошуків залежно від того, який аспект творчості є предметом дослідження:

1) особистість творця (феноменологічні описи особистості видатних людей; пошук особистісних чинників творчості; виокремлення системоутворювального чинника, який зумовлює високі творчі результати, і т. ін.);

2) творчий продукт (вивчення художніх творів, особистість людини як об'єкт її творчих зусиль, життєтворчість, закономірності розвитку наукових уявлень тощо);

3) творчий процес (дослідження процесу мислення як творчого процесу й вирішення творчих завдань).

У переважній більшості енциклопедичної й довідкової літератури подається тотожне за своєю сутністю визначення поняття „творчість” [741, Т. 5, с. 185 — 188; 743, с. 670 — 671; 745; 746; 747, с. 684 — 685].

На думку авторів філософських словникових статей П. Гайденко, М. Ярошевського, творчість — це діяльність, яка створює дещо нове, чого ніколи раніше не було. Творча діяльність — це самодіяльність, що охоплює перетворення дійсності й самореалізацію особистості в процесі створення матеріальних і духовних цінностей, нових, прогресивніших форм управління, виховання й т. ін. та розширює межі людських можливостей. Творчість виявляється в різних галузях суспільної практики, науки, техніки, у літературі й мистецтві. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства й виховання людини.

У визначенні творчості більшість дослідників акцентують увагу на її проблемному характері: „Творчість є процес вирішення проблеми з народженням нової якості, нового результату” [669, с. 6]. Ця думка розвивається й у роботах І. Бескова, Л. Виготського, В. Налимова та ін. [47, с. 164 — 192; 82, с. 254; 449, с. 162]. Дослідники виходять з того, що попередньою умовою творчої діяльності є процес пізнання, накопичення знань про предмет, який має бути змінений, а в основі творчості пе-

ребуває вирішення проблемної ситуації, тобто протиріччя у вигляді протилежних позицій у тлумаченні чи описі певних явищ, об'єктів, процесів, що потребує спеціальних засобів для її вирішення. Таким чином, творчий пошук у найзагальнішому вигляді ініціюється вихідною проблемною ситуацією.

Разом з терміном „творчість” у сучасній науці активно використовується термін „креативність”. Його часто ототожнюють з терміном „творчість”, але він має свою специфіку.

„Креативність (від англ. creativity) 1) рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, який становить відносно стійку характеристику особистості; 2) здатність зробити або якимось іншим способом здійснити щось нове: нове рішення проблеми, новий метод або інструмент, новий твір мистецтва. Здатність породжувати незвичні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації” [742, с. 225 — 226].

У вживанні терміна „креативність” акцентується саме проблемний характер творчості: здатність людини породжувати надзвичайні ідеї, відходити від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації тощо. Креативність розглядається як властивість людини, яку можна розвивати. Учені відзначають корелятивну залежність між інтелектуальним рівнем і творчим потенціалом людини й водночас указують на протиріччя, що виникає: людина, яка має високий інтелектуальний рівень, може й не бути здатною до прийняття креативних рішень.

В Україні проблемою формування нової науки креатології займаються Академія педагогічних наук України (академік АПН В. А. Моляко), Головний науково-освітній центр (ГНОЦ) „Творчість” Міністерства освіти і науки України і належна до нього міжвузівська кафедра основ творчості й інтелектуалізації. Цими ж проблемами опікуються кафедри філософії НТУ-КПІ (професор Б. В. Новиков) і Кримського університету (професор В. М. Ніколько), а також Центр ім. Г. М. Доброва (профе-

сори Б. А. Малицький, Ю. Н. Канилін). Центр „Творчість” зібрав провідних фахівців у цій галузі знання, об’єднавши спільні зусилля навколо роботи в Науково-методичній комісії з творчості й інтелектуалізації (НМКТІ), що входить до Науково-методичної ради МОН України. Показовим є те, що Центр діє при Національній металургійній академії України — базовому ВНЗ з навчання технічної творчості в Україні.

Особливого значення набув цей напрям дослідження творчості в науках, пов’язаних з технічною творчістю, дослідженням бізнесу, реклами й маркетингу.

Педагогічна креативність, на думку І. Беха, І. Зязюна, В. Моляко та ін., виявляється в здатності бачити, ставити й оригінально вирішувати педагогічні проблеми, в умінні прогнозувати навчально-виховний процес, швидко й адекватно орієнтуватися, реагувати на складні педагогічні ситуації, що виникають; передбачати педагогічний результат. Педагогічна креативність неможлива без творчого ставлення вчителя до своєї праці, без здатності знаходити нестандартні шляхи поєднання педагогічної практики з уже відомими й новими методами впливу тощо.

У філософії, соціології й психолого-педагогічних науках креативність розглядається поряд з поняттям „інновація”.

Інновацію визначають як складний комплексний феномен, який становить творчий процес якісної зміни соціального середовища в цілому й окремих її компонентів [465, с. 268 — 269; 76, с. 17; 655]. Інноваційні процеси є основою формування інноваційного типу людського суспільства, який характеризується переважним використанням інновацій, а також наявністю соціальних механізмів постійного відтворення інноваційних можливостей. В основі інноваційного типу розвитку лежить творче використання інформації, яке сприяє генерації нового знання.

В інноваційному суспільстві людина постає як активний творець соціальної дійсності, генератор і провідник нових

ідей. При цьому якісні зміни внутрішніх характеристик людини відбуваються завдяки трансформації її свідомості [251]. Інноваційна свідомість — творча свідомість людини щодо усвідомлення (відтворення й оцінки) інноваційної діяльності, яка містить цілі, мотиви, орієнтації, психологічні установки, спрямовані на здійснення інноваційних змін.

Інноваційній свідомості відповідає й нова інноваційна форма мислення. При цьому інноваційна свідомість та інноваційне мислення пов'язані з принципово різними рівнями пізнання соціальної дійсності: інноваційне мислення пов'язане з пізнанням функціонування й розвитку соціальних та економічних законів суспільства, а інноваційне мислення — із залученням людей до соціально-економічної практики. Інноваційне мислення — це діяльність інноваційної свідомості, спрямована на пізнання й відображення інноваційних відносин, потреб та інтересів, інноваційної діяльності в цілому та її перетворення в соціально корисній практичній діяльності.

Людина з новим інноваційним типом свідомості й мислення, здатна реалізовувати соціальні й культурно-технологічні програми майбутнього, формується перш за все в межах системи освіти [345]. Зміна парадигми освіти пов'язана передусім із зміною її філософських засад. Реформування системи освіти в усьому світі відбувається на засадах філософії конструктивізму, яка розглядає людину як креативну, критично мислячу особистість (І. Бех, Л. Даниленко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Мадзігон та ін.). Самодостатня особистість знаходить опору свого існування в суб'єктивному досвіді — цінностях, переконаннях, знаннях, здібностях тощо. Вона опановує зміни, контролює їх, проектує на майбутнє через постановку цілей.

Інновація в цьому дослідженні розглядається як процес міжсуб'єктної комунікації, що передбачає в результаті оновлення індивідуального універсума, а також як процес зміни суспільної свідомості, що передбачає засвоєння нових змістів і формування традиції. У предметній галузі педагогіки, на нашу

думку, інноваційний процес розвивається як індивідуальні творчі інтенції конкретної свідомості педагога, спричинені рішенням суспільно значущих завдань, і як процес засвоєння новаторського вчительського досвіду широкими колами громадськості й осмислення його в педагогічній науковій традиції.

Інноваційна освіта зосереджується насамперед на формуванні творчого й водночас критичного мислення в поєднанні з толерантністю [217]. Проблема педагогічної творчості як інноваційної діяльності є однією з найважливіших проблем у педагогічній науці протягом усього її існування. Інноваційна діяльність, що виявляється в пізнавальній активності й пізнавальній здатності, є найважливішим показником високої професійної культури педагога.

Пріоритетні інноваційні напрями науки, техніки й освіти визначено державою, Законами України „Про інноваційну діяльність”, „Про пріоритетні напрями інноваційного розвитку держави”, Положенням Міністерства освіти і науки України „Про порядок здійснення інноваційної діяльності в закладах освіти”. Серед пріоритетів реформування освіти державою окреслено розробку й здійснення освітніх інновацій, що покликані якісно змінити зміст, форми, методи, засоби, технології навчання, виховання й управління [<http://www.osvitaukrainy.carshe.com>].

Рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2003 р. затверджено „Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня у сфері освіти”, передбачено прогнозування програм розвитку освіти й науки, конкретні заходи щодо реалізації зазначених пріоритетних напрямів діяльності в галузі освіти. Колегія також визначила пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня у сфері освіти:

- інноваційні технології навчання;
- інтерактивні методи навчання з використанням інформаційних технологій;

- створення комп'ютерно орієнтованих методів систем навчання з різних навчальних дисциплін;
- розробка й упровадження новітніх дидактичних моделей та технологій профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах;
- розробка програмових засобів навчального та наукового призначення, новітніх програм, підручників, посібників та методичних матеріалів нового покоління, зокрема електронних.

Нормативну підтримку інноваційної педагогічної діяльності забезпечують положення „Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності” (наказ МОН України від 17.11.2000 р. № 522) та „Про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад” (наказ МОН України від 20.01.2002 р. № 114).

Положення „Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності” впорядковує інноваційну освітню діяльність у системі освіти. Воно передбачає таку структуру організації інноваційної діяльності:

- розробка інновацій у системі освіти та суб'єкти інноваційної ініціативи;
- прийняття рішення про організацію та проведення експерименту, безпосередні етапи проведення експерименту;
- прийняття рішення про розширення бази, унесення змін у програму дослідно-експериментальної роботи, припинення, завершення експерименту; поширення та застосування інновацій у системі освіти;
- виявлення передумов щодо проведення апробації, прийняття рішення щодо масового поширення інновацій у системі освіти, виявлення засобів збереження інформації про інновації та їх застосування в системі освіти й джерела фінансування інноваційної освітньої діяльності.

Положенням визначено такі рівні інноваційної освітньої діяльності: всеукраїнський, регіональний, рівень окремого навчального закладу та закладу післядипломної освіти.

Важливими для здійснення інноваційної педагогічної діяльності в регіоні є визначення умов, серед яких важливі такі:

- керованість інноваційною освітньою діяльністю;
- готовність суб'єктів педагогічної діяльності (учителів, вихователів, керівників, управлінців та ін.) до інноваційної роботи.

Право на масове поширення інновації має Міністерство освіти і науки України на основі експертизи Науково-методичної ради. Використання освітянами інновацій можливе лише відповідно до рекомендацій міністерства. Зокрема МОН України здійснило експертизу й дало дозвіл на масове застосування в загальноосвітніх навчальних закладах таких інновацій, як:

- авторська школа-комплекс М. Гузика;
- психолого-педагогічна система „Розвивальне навчання” (Д. Ельконіна, В. Давидова, О. Дусавицького та ін.);
- освітня програма „Довкілля” В. Ільченко;
- програма всебічного розвитку дитини „Крок за кроком” МФ „Відродження” (автор української версії — Л. Кочина та ін.);
- школа життєтворчості особистості (І. Єрмаков та ін.).

Сучасні освітні інститути спрямовані на розвиток особистості кожної людини, на формування творчого мислення й ініціативи. Інноваційне навчання дозволяє генерувати ідеї й нові знання, даючи можливість інноваціям стати безперервним процесом.

Термін „творіння”, який теж є частовживаним, особливо в новітній філософській довідковій літературі, відсилає до первинних міфологічних і релігійних традицій розгляду проблеми творчості [746]. У давній філософії творчість мислилася як невід’ємна властивість Бога, як створення з нічого. З цим органічно пов’язане уявлення про непізнаваність творчості. В античній філософії творчість розумілась не стільки як створення чого-небудь нового людиною, скільки як розуміння, розшифрування творинь чи таємниць природи (Платон, Спі-

ноза та ін.). Філософія Середньовіччя ще більше теологізує й мистифікує феномен творчості, що ототожнюється з „божою іскрою”, волею вищих сил. М. Кузанський розкриває людську сутність творчості, пов’язуючи її з особистістю художника. Ця думка розвивається в епоху Ренесансу, спрямовану на відкриття людської індивідуальності. Ідеї німецької класичної філософії VIII — XIX ст. (І. Кант, Ф. Шеллінг, Г. Гегель та ін.), розвинені представниками гуманітарно-антропологічного напрямку західної філософії (А. Бергсон) та екзистенціалістами (С. К’єркегор, М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж-П. Сартр та ін.), стали фундаментом основних сучасних напрямів досліджень творчості. Вагомий внесок у теорію творчості зробили представники російської філософської школи XX ст. (М. Бердяєв, М. Бахтін, О. Лосєв, В. Соловйов, С. Булгаков, М. Лосський, П. Флоренський та ін.).

Філософське осмислення феномену творчості в історичному процесі відбувалося від твердження про принципову непізнаність („божественність”) творчості до постановки й вирішення конкретних питань: витоки й сенс творчості, критерії творчого процесу, природа геніальності, співвідношення пізнання й творчості тощо.

Таким чином, у філософському аспекті творчість розглядається як атрибут людської діяльності, її „необхідна, суттєва, невід’ємна властивість”, яка визначила виникнення людини й людського суспільства, лежить в основі подальшого прогресу матеріального й духовного виробництва. Творчість є найвищою формою активності й самостійної діяльності людини та суспільства. Вона містить елемент нового, передбачає оригінальну й продуктивну діяльність, здатність до вирішення проблемних ситуацій. Рамки творчості охоплюють дії від нестандартного розв’язання простої задачі до повної реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі.

Педагогічні енциклопедичні й словникові видання теж визначають творчість як одну з головних ознак людської сут-

ності. Це розумова практична діяльність, результатом якої є побудова оригінальних неповторних цінностей і перетворення матеріального світу й духовної культури. Це діяльність людини, яка перетворює природний та соціальний світ відносно до потреб людини на основі об'єктивних законів діяльності. Саме здатність до творчої діяльності характеризує особистість, підкреслює своєрідність її психології [318, с. 311 — 313; 508, Т. 4, с. 215 — 219; 590, Т. 2, с. 420].

В основі творчості лежить принцип діяльності, а конкретніше — трудової діяльності. Процес практичного перетворення людиною навколишнього світу в принципі зумовлює й формування самої людини. Принцип діяльності, єдність праці й творчості розкривають соціологічний аспект аналізу основ творчості [591]. Творча діяльність людини виховує в ній суб'єкта творчості, прищеплює їй відповідні знання, навички, виховує волю, робить її всебічно розвиненою, дозволяє створювати якісно нові рівні матеріальної й духовної культури, тобто творити.

Однією із сутнісних ознак творчості з погляду соціології є висока суспільна значущість результатів [310]. Ця ознака виділяється й у багатьох педагогічних словниках та енциклопедіях: „Щодо процесу навчання творчість слід визначити як форму діяльності людини, спрямовану на створення якісно нових для неї цінностей, що мають суспільне значення, тобто важливих для формування особистості як суспільного суб'єкта” [511, с. 286].

Творчість — це історично еволюційна форма активності людей, яка розкривається в різноманітних видах діяльності й сприяє розвитку особистості. Через творчість реалізуються історія і зв'язок поколінь. Вона безперервно розширює можливості людини, створюючи умови для досягнення нових вершин.

Визначення С. Рубінштейна, автора багатьох класичних праць з психології, розкриває спільний для багатьох наук принцип культурно-історичної детермінації творчості: „Це діяльність, яка створює дещо нове, оригінальне, що при тому входить не лише в історію розвитку науки, мистецтва й т. ін.” [593, с. 458].

Творча діяльність є головним компонентом культури, її сутністю. Культурологічний аспект виходить з принципу спадковості, єдності традиції й новаторства.

Культура й творчість тісно взаємопов'язані, більше того — взаємозумовлені. Неможливо говорити про культуру без творчості, оскільки вона — подальший розвиток культури (духовної й матеріальної). Творчість можлива лише на основі спадковості в розвитку культури. Творчість є похідною реалізації індивідом унікальних потенцій у певній галузі. Суб'єкт творчості може реалізовувати своє завдання, лише взаємодіючи з духовним досвідом людства, з історичним досвідом цивілізації. Творчість як необхідна умова містить уживання суб'єкта в культуру, актуалізацію деяких результатів колишньої діяльності людей.

Взаємодія, яка виникає у творчому процесі між різними якісними рівнями культури, висуває питання про взаємозв'язок традиції й новаторства, оскільки не можна зрозуміти природу й сутність новаторства в науці, мистецтві, техніці, правильно пояснити характер інновацій у культурі, мові, у різних формах соціальної діяльності поза зв'язком з діалектикою розвитку традиції. Отже, традиція є однією з внутрішніх детермінацій творчості. Вона становить основу, первісну базу творчого акту, прищеплює суб'єкту творчості певну психологічну установку, яка сприяє реалізації тих або інших потреб суспільства.

Створення нового завжди пов'язане з успішним опануванням наявної бази знань. Про важливість виявлення й вивчення вже створеного досвіду для творчого педагогічного процесу писали А. Макаренко й В. Сухомлинський.

Так, А. Макаренко відзначав: „Я переконався, що як би людина успішно не закінчила вищий педагогічний навчальний заклад, хоч яка б вона була талановита, а якщо не вчитиметься на досвіді, ніколи не буде гарним педагогом. Я сам навчався у старших педагогів, і в мене багато хто вчився” [397, Т. 4, с. 428].

В. Сухомлинський наголошував: „Запозичення педаго-

гічного досвіду — дуже складна справа, це творчість. (...) Чим більше ви вивчаєте й спостерігаєте за досвідом своїх старших колег, тим необхідніші вам спостереження, самоаналіз, самовдосконалення, самовиховання. На основі самоспостереження, самоаналізу у вас народжуватимуться власні педагогічні ідеї” [694, Т. 2, с. 524].

Професійні знання містять не лише результати педагогічних і психологічних досліджень, але й накопичений поколіннями досвід учительської діяльності. Інакше кажучи, це знання, засвоєні на рівні їх застосування в реальному навчально-виховному процесі. Така система загальнопедагогічних знань характеризує компетентність фахівця в певній галузі й допомагає здійснити науковий підхід до вирішення професійного завдання. Специфіку педагогічних знань характеризує їх включення в діяльність, під час якої відбувається формування професійних умінь. Рівень практичного оволодіння сучасними науковими знаннями визначає характер діяльності педагога.

У роботі вчителя є й творчі, і репродуктивні моменти. Проблема співвідношення цих аспектів у педагогічній професійній діяльності стає все актуальнішою.

Протиставлення творчої й нетворчої діяльності виражається за допомогою категоріальної пари „продуктивне — репродуктивне”. Творчість становить продуктивну діяльність, тобто таку, що виробляє нове, на відміну від репродуктивної, що повторює відоме (існуюче). Творчість у педагогічній діяльності не є абсолютною домінантою. Роль репродуктивного в професійній діяльності вчителя, особливо в процесі становлення педагога, є досить значною. Повторити результат чи спосіб дії в педагогіці буває складніше, ніж уперше його отримати. На думку соціолога Г. Тарда, репродуктивна діяльність є найбільш природним для індивіда шляхом засвоєння соціальних цінностей і суспільних відносин [708, с. 548]. Репродуктивність у педагогічній діяльності має багаторівневу структуру: від переказу набутих знань до вміння адаптувати матеріал з урахуванням

багатьох зовнішніх чинників, перебудувати власну педагогічну діяльність в обставинах, які постійно змінюються.

У педагогічному науковому дискурсі закріпилася термінологічна пара „педагогічна творчість учителя” і „педагогічна майстерність учителя”. Ці терміни є корелятивними, але вони не тотожні.

Майстер педагогічної праці — це передусім висококомпетентний у психолого-педагогічній і власній предметній галузі фахівець, який уміє репродукувати на високому рівні професійні знання, навички й уміння [514, с. 598 — 600]. Провідними професійними вміннями фахівців такого рівня є вміння формулювати „технологічні” висновки з психолого-педагогічних досліджень: що і як робити в тій або іншій ситуації, який метод (навчання, виховання), який спосіб (спілкування, впливу) є доцільним і за яких умов, які його обмеження тощо, у кінцевому підсумку — творча реалізація цих ідей з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Мета педагогічної творчості — розробка нового змісту, нових форм і методів навчання й виховання. Учитель, який працює творчо, аналізує факти та явища реального навчально-виховного процесу, які він спостерігає, на основі теоретичних знань, розвиває в собі наукове передбачення результатів дій: „Новизна педагогічного пошуку у своєму найвищому прояві — це створення нових педагогічних систем, відкриття невідомих закономірностей, це нові ідеї, методи, засоби” [194, с. 13].

Критеріями оцінки творчості є конструктивність, новизна ідеї, для репродукування — майстерність, результативність.

Зрозуміло, що різниця між творчістю й репродукуванням як двома аспектами діяльності вчителя є досить відносною, оскільки на практиці не існує абсолютно оригінальної діяльності чи, навпаки, такої, що повністю повторює вже наявні зразки. Частіше маємо справу з превалюванням того чи іншого витоку, основної тенденції.

Таким чином, у контексті культурологічного підходу пе-

дагогічна діяльність у найширшому значенні орієнтована не тільки на виробництво й привласнення нових знань, цілей, цінностей, особистісних смислів, але й на розкриття сутнісних сил, діяльнісних здібностей людини, її готовності компетентно й відповідально виконувати професійні та соціальні ролі, продукувати нові ідеї й технології. Отже, педагогічний процес за своєю сутністю спрямований не тільки на репродукцію, але й на творчість.

На межі XIX та XX століть як спеціальна галузь почала складатися психологія творчості — наука, що досліджує процес, психологічний „механізм” перебігу творчості. Вітчизняна психологічна школа (Г. Альтшуллер, Л. Гурова, А. Єсаулов, О. Матюшкін, В. Моляко, П. Просецький, В. Семиченко, В. Рибалко та ін.) досліджувала й розробляла шляхи розвитку творчих можливостей молоді: методи активізації інформаційного пошуку, засоби активізації творчої діяльності, методику розв’язання творчих завдань, конструювання відносин у дослідницькому колективі, розвиток творчих можливостей молоді в процесі гурткової роботи тощо. Історію становлення й основні концептуальні положення вітчизняної психологічної школи викладено в роботі І. Калашникової [253].

М. Ярошевський, Г. Альтшуллер, Р. Шапіро, Л. Виготський дійшли висновку, що пізнання феномену творчості можливе тільки на основі глибокого знання тієї галузі діяльності, у якій цей феномен виявляється.

У статті „Деякі теоретичні питання психології творчості” М. Ярошевський образно зазначив: „Уважати, нібито психологія може поглинути в таємниці творчості, використовуючи тільки власні засоби безвідносно до історії культури, — це все одно, що увірувати у версію Мюнхгаузена про можливість витягнути самого себе за волосся з болота” [825, с. 19]. Аналогічні думки щодо науково-технічної творчості висловлювали Г. Альтшуллер і Р. Шапіро: „Психологія винахідницької творчості стає зрозумілою тільки при глибокому знанні законів розвитку тех-

ніки” [15, с. 38]. На існування залежності пізнання психології авторської майстерності від знання специфіки сценічної діяльності звертав увагу Л. Виготський [80, с. 321]. Таким чином, загальна проблема дослідження творчості трансформується в окремі проблеми дослідження конкретних її видів.

Зауважимо, що поняття „творчість” первісно формувалося саме як психолого-педагогічний феномен. Більшість напрямів наукового пошуку з проблем типологізації педагогічної творчості, науково-дослідної роботи вчителя, творчості вчителя у виховному процесі, пошук шляхів індивідуалізації навчання в умовах реформування освіти сформувалися на межі цих двох наук з урахуванням нагальних практичних завдань. Проблема психологізації змісту й методів педагогічної освіти, форм організації навчально-виховного процесу завжди була в центрі взаємодії психології, педагогіки й педагогічної практики, а одним з ключових напрямів удосконалення навчально-виховного процесу в школі й педагогічному ВНЗ традиційно ставилося творче перетворення особистості вчителя. Застосування різноманітних психологічних засобів і способів розвитку творчості в роботі вчителя сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності вчителя й усієї системи освіти в цілому. Тому зосередимося на спільних для психології й педагогіки ідеях розгляду феномену педагогічної творчості вчителя.

Більшість учених пов’язують причину тісної взаємодії психології й педагогіки в напрямку дослідження феномену творчості із зміною освітньої парадигми з когнітивної на особистісно орієнтовану, що, у свою чергу, позначає пошук нових форм, засобів і методів навчання, адекватних оновленому змісту освіти. З’являються нові психолого-педагогічні поняття й терміни: особистісно орієнтоване навчання, інноваційні, педагогічні й психологічні технології творчого розвитку та ін. Утвердження особистісно орієнтованої освіти було предметом обговорення багатьох дослідників (Г. Балл, Е. Зеєр, М. Тутушкіна, І. Якиманська та ін.). Під особистісно орієнтованою ос-

вітою розуміється особливий тип освіти, який ґрунтується на організації взаємодії учнів і педагогів, при цьому мають бути створені оптимальні умови для розвитку в суб'єктів навчання здатності до самоосвіти, самовизначення, самостійності й реалізації себе. При цьому особистісно орієнтовані технології професійного навчання стали актуальною галуззю інновацій в освіті на фоні запровадження активних розробок у напрямку психологічного супроводу професійної освіти. Проблема особистісного й професійного розвитку постійно перебуває в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Лазурський, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, А. Петровський, К. Платонов, С. Рубінштейн, В. Шадриков; А. Адлер, Ж. Піаже, К. Роджерс, З. Фрейд, В. Штерн, Е. Еріксон, К. Юнг та ін.).

В особистісно орієнтованій освіті великого значення надається психологічним аспектам організації навчально-виховного процесу. Творче співробітництво вчительського й учнівського колективів є обов'язковою умовою реформування системи освіти. Найвище мистецтво педагога в співробітництві з учнями полягає в тому, щоб при максимальній вимогливості до дітей не пригнітити, а стимулювати їхню творчу активність, розвиток якої можливий лише за умови постійного прояву творчості самим викладачем. Навчання, як зауважував В. Сухомлинський, — це передусім людські стосунки. Відкриваючи дітям світ знань, учитель виявляє себе: розкриває перед учнями свій духовний світ, свою градацію системи цінностей, соціальний характер, творчу активність тощо. Свідома й усвідомлена активізація своєї поведінки, створення атмосфери співдружності й співробітництва є творчими елементами в роботі вчителя, які на найелементарнішому рівні виявляються в манері спілкування з учнями, варіантах привітання, способах оцінки, характері зауважень і наказів, контролі, способах залу-

чення учнів до загального темпу роботи і єдиний ритм спільних дій на кожному етапі навчально-виховного процесу тощо. Виявлений ученими перелік дій учителя є показником творчого підходу до організації праці, продуктивної взаємодії й креативного спілкування з учнями.

Необхідно враховувати той факт, що запорука будь-якої творчої діяльності — це наявність не тільки професійного досвіду, але й перш за все індивідуального, особистісного ставлення до явищ, уміння в цій діяльності знайти власний, неповторний спосіб вирішення тієї або іншої професійної проблеми. І класична, і сучасна психологічна наука вказують на те, що неможливо особистість навчити творчого акту, але можна „сприяти його утворенню й появі” [81, с. 327]. А тому можна стверджувати, що для вчителя, який хоче набути індивідуального стилю, власної манери поведінки, украй необхідне „усвідомлення своєї діяльності як творчості, постійне творче професійно-особистісне самовиховання” [Там само, с. 5]. Більше того, дослідження з психології праці вчителя показали, що зміст і характер творчих завдань, які доводиться вирішувати вчителю в процесі навчально-виховної роботи, значною мірою визначаються тим, чи здійснює він лише функцію практичного виконавця планів і програм, чи може реалізувати у своїй діяльності функцію дослідника, який аналізує й оцінює свою діяльність у загальному контексті власного досвіду. Це й створює необхідне мотиваційне тло для творчих пошуків особистості вчителя.

Більшість педагогів (В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Канкалик, Н. Кичук, Б. Коротяєв, Ю. Львова, М. Нікандров, І. Підласий, М. Поташник, С. Сисоєва, В. Сластьонін та ін.) звертають увагу на особистісну природу механізмів і критеріїв педагогічної творчості. Ці науковці розглядають творчу діяльність як особистісну характеристику педагога, що містить інтелектуальну ініціативу, чуйність до протиріч, схильність до творчого сумніву, здатність відчувати внутрішню творчу бо-

ротьбу, інформаційний голод, почуття новизни, незвичайного в проблемі, спрагу пізнання тощо [648].

У сфері особистості педагогічна творчість виявляється як самореалізація педагога на основі усвідомлення себе творчою індивідуальністю, як визначення індивідуальних шляхів свого професійного зростання й побудова програми самовдосконалення: „Педагогічна творчість — це безперервний внутрішній поштовх учителя, духовно збагачуючись, розповідати про свої надбання дітям. Це прагнення створити нову школу, де панували б товариські стосунки між учнями й учителями, де мистецтво виховання повинне зводитися тільки до того, щоб спрямувати й регулювати діяльність дитини. Педагогічна творчість — це духовна самовіддача. Головним плацдармом педагогічної творчості є шкільний урок...” [387, с. 8 — 9].

Творчість учителя — це високий ступінь його професійної діяльності, спрямованої на пошук досконаліших методів, прийомів і засобів навчально-виховного процесу. Педагогічна творчість розуміється як мистецтво вчителя в постійному вдосконаленні навчально-виховного процесу на основі професійних знань і здібностей до цієї діяльності. У педагогічній науці закріпився термін „новаторство”. Індивідуальний акт новаторства є не що інше як творчість, творчий акт. Дослідження педагогічного досвіду вчителів-новаторів — одна з найбільш дискусійних психолого-педагогічних проблем сьогодення.

Питанням психологічного аналізу й узагальнення провідного педагогічного досвіду присвячено роботи І. Лушнікова, В. Сластьоніна та ін. [385, с. 21 — 25; 646]. На думку багатьох дослідників, новаторська педагогічна система є особистісною проекцією вчителя в професійну діяльність. Науковий аналіз педагогічних систем учителів-новаторів повинен проводитися в напрямку аналізу єдиного цілого, а не опису окремих прийомів, методів, засобів, які використовує вчитель, при цьому обов’язково повинні враховуватися особистісні властивості

вчителя. Особистість учителя-творця є системоутворювальною. От чому сьогодні під час вивчення творчої індивідуальності того чи іншого педагога перевагу надають опису емотивно-етичних якостей, які є специфічними для кожної творчої особистості. Зокрема універсальна програма опису особистого досвіду педагога містить „неформалізовані, невідчужені від особистості педагога індивідуальні властивості”, такі як інтуїція, натхнення, задоволеність і незадоволеність роботою, творче переживання й осяяння, одержимість і горіння [9, с. 134]. Саме ці суто персоніфіковані показники можуть свідчити про здатність або неспроможність педагога до творчої діяльності. Серйозний і зацікавлений аналіз передового досвіду виходить у нові, ще не розроблені психологічною наукою галузі наукового аналізу таких явищ, як свобода вибору й особистісні переживання в процесі навчання тощо.

Таким чином, творчий характер педагогічної діяльності є її найважливішою об'єктивною характеристикою. Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, має не тільки кількісні, але й якісні характеристики. Педагогічна творчість — одна з основних професійних характеристик особистості педагога. Дати адекватну оцінку змісту й організації педагогічної праці можна, лише визначивши рівень творчого ставлення педагога до своєї діяльності. Вона виявляється в здатності вчителя постійно вдосконалювати та змінювати й умови навчальної діяльності, і методи та засоби педагогічного впливу залежно від конкретних ситуацій навчально-виховного процесу. Творча індивідуальність є найвищою характеристикою педагогічного професіоналізму й креативності.

Стійка тенденція кінця ХХ — початку ХХІ століття до зростання кількості недержавних шкіл, ентузіастів, які розробляють власні моделі організації навчально-виховного процесу, новаторський досвід явно свідчать про творчі резерви сучасних українських педагогів. Разом з тим, розвиток інноваційного творчого руху серед учительства в останнє десятиліття не-

значний, і, на жаль, творча індивідуальність — велика рідкість. З'явилося чимало нових цікавих шкіл, але ці школи найчастіше цікаві втіленням уже відомих ідей, їх конкретизацією, розвитком, технологізацією. Освітні проекти найчастіше свідчать про творчий потенціал педагогічного колективу, його наміри, але самі освітні результати рідко виносяться на суд колег. Не всі здатні встановити зв'язок між змінами в педагогічній діяльності й досягнутими результатами, оскільки виявлення цього зв'язку є не педагогічною, а дослідницькою діяльністю, для здійснення якої потрібна особлива кваліфікація.

Однією з нагальних психолого-педагогічних проблем є формування творчої особистості вчителя. Сьогодні прийшов час формувати вчителя нового типу — учителя-дослідника, який уміє правильно аналізувати педагогічні факти та явища на високому теоретично-методичному рівні. Це дає йому можливість вчасно передбачити велику кількість ситуацій, психолого-педагогічне осмислення яких визначить успіх. Творчий учитель в умовах реформи школи — це педагог-експериментатор, який здатний реалізовувати в житті школи наукові концепції, прийоми, методи та ідеї, орієнтується не на зовнішні результати, а на внутрішні якісні зміни в особистості школяра, його загальний розвиток. На жаль, масова педагогічна практика на такий шлях поки не встала: шкільний учитель перебуває на рівні виконавця інструкцій, положень, методичних рекомендацій. Вища школа ще не має дійових методик навчання студентів — майбутніх учителів — основ новаторського мислення, догматично ретранслюючи основні ідеї, теорії, концепції педагогічної психології. Звернення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів до аналізу педагогічної спадщини періодичній пресі, на нашу думку, може відкрити нові підходи до методики формування вчителя як творчої особистості.

Проблема педагогічної творчості в українській педагогічній науці є глибоко дослідженою. Основи „педагогіки творчості” як науки ми проаналізували в дисертації на прикладі

публіцистичних праць Б. Грінченка, Я. Мамонтова, С. Русової, Я. Чепіги та ін. У 80 — 90-х рр. виокремилася як галузь загальної педагогіки „педагогіка творчості”. У 1989 році в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова було створено першу на теренах СРСР кафедру педагогічної творчості, яку очолила доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України С. Сисоева. Ця подія стала потужним поштовхом до розвитку наукового напрямку з педагогічної творчості в Україні.

Нагальна потреба виділення педагогіки творчості в окрему галузь загальної педагогіки зумовлена об’єктивними процесами демократизації й гуманізації освіти, результатом яких є особистісно орієнтована спрямованість суб’єкт-суб’єктної взаємодії в процесі навчання й виховання. Твердження про те, що педагогічна діяльність є за своєю природою творчою, сприймається сучасною педагогічною громадськістю як незаперечний факт [258; 626].

Педагогіка творчості — це галузь загальної педагогіки, яка вивчає закони та закономірності: формування творчої особистості, розвитку та саморозвитку її творчих можливостей у процесі освіти та навчання; створення психолого-педагогічних умов для вияву творчого потенціалу особистості в суспільно корисних та індивідуально значущих для неї видах життєдіяльності [626, с. 83]. В. Андреев наголошував на тому, що це наука про педагогічну систему двох діалектично взаємозумовлених видів людської діяльності — педагогічного виховання та самовиховання особистості — у різних видах творчої діяльності та спілкування з метою всебічного й гармонійного розвитку творчих здібностей і окремої особистості, та їх творчих колективів [18].

Особливості вияву педагогічної творчості визначаються структурою педагогічної діяльності й охоплюють усі її аспекти: конструктивний, організаторський, комунікативний й гностичний. „Творчість педагогічна стосується різних боків діяльності вчителя — проведення навчальних занять, роботи

над організацією колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії й тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості” [101, с. 326].

Педагогічна творчість розглядається перш за все як процес вирішення педагогічних завдань в умовах, що змінюються: „Педагогічна творчість — діяльність, спрямована на постійне розв’язання незліченного ряду навчально-виховних завдань у мінливих обставинах, під час якої педагогом виробляються й утілюються в процес спілкування з дітьми оптимальні, органічні для цієї педагогічної індивідуальності нестандартні педагогічні рішення (В. Кан-Калик). Пошук і знаходження нових, раніше відсутніх та неописаних методів і засобів праці — „відкриття” вчителем відомих у науці та досвіді поєднань методів, прийомів та умов їх застосування, бачення кількох варіантів вирішення однієї задачі, оновлення відомого відповідно до нових вимог (А. Маркова)” [350, с. 206]. Звертаючись до вирішення безмежної кількості типових і нестандартних завдань, педагог так само, як і будь-який дослідник, буде своєю діяльністю відповідно до загальних правил евристичного пошуку: аналіз педагогічної ситуації; проектування результату згідно з вихідними даними; аналіз наявних засобів, необхідних для перевірки припущення й досягнення очікуваного результату; оцінка отриманих даних; формулювання нових завдань.

С. Сисоева виділяє такі напрями дослідження з педагогічної творчості на початку XXI століття [626, с. 90 — 91]:

- дослідження співвідношення поняття *педагогічної творчості* із супровідними ознаками, властивостями, якостями особистості (В. Лісовська, В. Крутецький, М. Поташник, Л. Степанко та ін.);

- розгляд індивідуального стилю діяльності особистості як найважливішої ознаки її творчого характеру (Є. Климов, В. Мерлін, Н. Петров, Я. Пономарьов, Г. Філонов та ін.);

- з'ясування механізму взаємозв'язку творчого мислення й педагогічної майстерності (Ю. Азаров, В. Загвязинський, І. Зязюн, Н. Тарасевич та ін.);
- розвиток науково-педагогічного стилю мислення як першооснови становлення творчої особистості вчителя (Ю. Бабанський, В. Сластьонін, Г. Щукіна та ін.);
- дослідження суб'єктивних аспектів педагогічної творчості, видів і механізму педагогічної імпровізації (І. Зязюн, В. Кан-Калик, М. Нікандров та ін.);
- вивчення педагогічних умов, шляхів і засобів формування творчої позиції особистості (В. Андреев, О. Бодальов, Н. Кичук, М. Демінчук, Л. Лузіна, О. Мороз, В. Рибалко та ін.);
- створення методик виявлення й розвитку творчих здібностей особистості, вивчення обдарованості (В. Моляко, П. Перепелиця, М. Смульсон, М. Холодна та ін.).

Педагогічна творчість — надзвичайно багатогранне поняття, яке в сучасному науковому дискурсі розглядається як особисті властивості й майстерність педагога, уміння й методики розв'язання педагогічних задач тощо. У сучасному науковому дискурсі не знайшов достатнього висвітлення комунікативний бік проблеми, не тільки конкретна мовленнєва діяльність в аспекті культури й техніки мовлення, а й писемна творчість учителів.

Я. Пономарьов наголошував, що у вітчизняній традиції першими звернули увагу на питання педагогіки та психології творчості дослідники в галузі словесності, історії літератури й мистецтва. У працях вітчизняних лінгвістів і літературознавців О. Потебні, Д. Овсяннікова-Куликовського, М. Бахтіна, Б. Грінченка слово розглядається як основа й перша форма творчості. На думку О. Потебні, у творчості злиті в одне соціальність та індивідуальність, так само, як і слово містить поняття й внутрішній зміст: „Мова є найповніша творчість, яка тільки можлива для людини, і тільки тому має для неї значення” [548, с. 17 — 200]. Творчість розуміється цими вчени-

ми як самореалізація внутрішнього світу художника, що є індивідуальним переосмисленням соціально-культурних фактів [38, с. 381 — 393, 429 — 432]. Ця думка є важливою з огляду на специфіку теми нашого дослідження — репрезентація творчої думки вчителя на сторінках періодичної преси.

Творчість педагога не меншою мірою виявляється й у вищенні комунікативних завдань, що є своєрідним тлом і основою педагогічної діяльності. Представлений в історії педагогічної думки досвід комунікативної творчої діяльності П. Куліша, Б. Грінченка, І. Франка, І. Огієнка, С. Русової, А. Макарєнка, Г. Ващенко, В. Сухомлинського, В. Шаталова та інших потребує наукового дослідження, оскільки просте засвоєння цього досвіду породжує лише погану копію й не призводить до помітних результатів у розвитку здібностей до творчості сучасного вчителя.

Для педагога, професія якого перебуває в зоні підвищеної мовної відповідальності, професійні творчі інтенції застосовуються перш за все в галузі мовленнєвої комунікації. „Говорити, як учитель” і „писати, як учитель” для викладача одночасно означає затвердити себе як особистість у певному соціальному середовищі, а найголовніше, на нашу думку, забезпечити собі й у професійному, і в міжособистісному плані рівноправний контакт у соціальній взаємодії з партнерами спільної діяльності. Дійсно, якщо врахувати, що мова в соціально-психологічному плані — це не тільки засіб спілкування, але й могутній чинник професійної інтеграції, то вчителєві необхідно оволодіти мовою професійного спілкування — навчитися вільного, неускладненого, мотивованого й цілеспрямованого оперування смисловою інформацією в межах професійно значущої тематики.

У філософській естетиці особистісне (суб’єктивне) трактується як мірило етичної та естетичної здібності. Суб’єкт (особистість) може усвідомити свою неповторність, „самозвеличення” в діалозі з іншою особою та у внутрішньому процесі саморозвитку — шляхом самостійних аналітичних роздумів над

своїм „Я”. Але щоб цей діалог відбувся, потрібна особлива мотиваційна готовність і, як писав М. Бахтін, „бажання до поширення думок у світі” [37, с. 43]. Таке тлумачення індивідуальних естетичних можливостей ідеальної особистості вимагає перевести розмову в комунікативне русло — у практику мовної поведінки особистості. „Сформований, виборчий смак, потреба і здатність до творчого пошуку слова” — так характеризується особистість, яка, черпаючи сили в стилістичних дослідах, дійшла до прекрасних мовних результатів у „Риторичних етюдах” Квінтіліана [26, с. 4]. Антична естетика й риторика розглядали в нерозривній єдності проблеми творчої особистості та питання формування ідеального стилю, що відображає багатий комунікативний досвід цієї особистості та сформований естетичний смак до яскравого, неординарного слова.

На етапі аналізу комунікативно-творчої діяльності виникає необхідність фіксації результатів. Безцінну допомогу тут можуть надати особисті записи вчителя, своєрідний творчий архів, конспекти уроків, тематичні наочні тексти й особливо записники та щоденникові записи [28, с. 86 — 91]. На більш високому етапі сформованості комунікативних навичок учитель може постати як педагогічний журналіст.

Історія вітчизняної педагогічної думки склалася таким чином, що саме журналістська діяльність педагогів у періодичній пресі стала одним з основних способів висвітлення найважливіших проблем навчання та виховання, реалізації творчих потенцій учительства, а отже, і розвитку педагогічної думки в цілому. Піки пресової активності, як свідчить багато творів з історії педагогіки, завжди були тісно пов’язані й навіть викликані соціальними кризами, необхідністю вирішення суспільно актуальних проблем, особливо педагогічних, які протягом тривалого часу ідентифікувалися як питання національного самоусвідомлення [583; 634, с. 849 — 855 та ін.]. В історії педагогіки представлені періоди масової готовності до педагогічної творчості. Прагнення до змін, бажання підтри-

мати інноваційні проекти відбивали настрої в учительському середовищі, що сформувалися у 80-х рр. ХХ століття під впливом публікацій у пресі про педагогів-новаторів. Досвід педагогів-новаторів набув широкої популярності й став чинником розвитку масового інноваційного руху, тому що цей досвід було узагальнено, виявлено ідеї, що лежали в основі досвіду, розкрито їхню педагогічну й соціальну цінність. Значну роль в узагальненні інноваційного досвіду відіграли публіцисти. Журналісти стали пропагандистами новаторського досвіду, їхні публікації забезпечили суспільну підтримку інноваційного руху в освіті. Кінець 80-х рр. ХХ століття — час актуалізації педагогічної творчості. На жаль, до сьогодні в Україні не знайшлося такої соціальної структури, яка змогла б узяти на себе узагальнення та пропаганду інноваційного досвіду.

Таким чином, розгляд і визначення інноваційного механізму періодичної преси як рушійної сили взаємозумовленого та взаємопов'язаного росту й розвитку педагогічної журналістики та педагогічної творчої думки є актуальними. З одного боку, науковий пошук зосереджено навколо процесу осмислення проблеми педагогічної творчості вчителя в історії педагогічної думки, що відбилася в пресових текстах педагогічного періодичного друку, як фіксації творчих інтенцій окремих видатних педагогів, які формують цілісну національну педагогічну традицію. З іншого — дослідницький інтерес спрямований на вивчення ролі педагогічного тексту в інноваційному процесі педагогічної творчості, який може бути представлений у дуальному аспекті — як індивідуальна творчість і як традиціоналізація новою педагогічною думкою.

3.2. ПЕДАГОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

Ідея створення єдиного освітньо-інформаційного простору змінила пріоритети впровадження професійної педагогічної діяльності: на зміну виконавській діяльності педагога прийшла діяльність проблемно-дослідницького характеру, орієнтована на створення інноваційного досвіду. У зв'язку з цим на сучасному етапі актуалізується проблема розвитку творчого потенціалу педагогів у процесі засвоєння професійно значущої інформації.

Очевидні всплески ЗМІ у ХХ столітті привернули увагу міжнародної спільноти до питань вивчення засобів масової інформації з огляду на їх реальний усебічний вплив на особистість людини. ЮНЕСКО стало ініціатором широкої дискусії щодо визнання ЗМІ як дійсного джерела знань. Ще в 1973 р. Міжнародною радою кіно і телебачення (СІСТ) було запропоновано таке визначення: „Під вивченням ЗМІ треба розуміти дослідження, викладання й вивчення сучасних засобів спілкування й висловлення, які належать до специфічної й автономної сфери знань у педагогічній теорії і практиці, на відміну від застосування їх як додаткового засобу при викладанні і вивченні інших галузей знань” [100, с. 16].

Як зазначено у Звіті Міжнародної комісії з освіти для ХХІ століття (підготовлений для ЮНЕСКО, видання Unesco, 1996 р.), концепція освіти впродовж усього життя видається

одним з „ключів до входу у XXI століття”. Вона стирає традиційну різницю між освітніми рівнями, що потребує набуття новітнього механізму вміння вчитися. Вироблення вмінь користуватися ЗМІ як оволодіння методикою здобуття знань є цілком виправданим: „Вправи, спрямовані на розуміння побудови зображення, на класифікацію типів телепередач, на аналіз тележурналу постають у цьому світлі не просто симпатичними додатками до шкільного курсу, на яких можна й заощадити час, а базою для тієї мінімальної освіти, яка відтепер є складовою загальної культури” [Там само]. Новітня концепція навчання вимагає вивчення мас-медіа як культурної цінності, яка постає рушійною й провідною силою процесу формування соціально активної творчої особистості. Новаторський характер практики освітньої роботи із ЗМІ ламає традиційний розподіл ролей (учитель-оповідач, учень — пасивний слухач): сучасний освітній діалог відбувається за правилами динамічної логіки. У цьому розумінні вивчення ЗМІ набувають значення, яке наближає їх до статусу базових знань, бо вони є джерелом знань, але також і способом творчого осмислення набутої інформації.

Творчу особистість учителя, якої так потребує сучасна українська школа, можна сформувані тільки у відповідному творчому середовищі, що оточує майбутнього вчителя. Проблема формування навичок педагогічної творчості вчителя представлена в українській педагогічній науці серйозним історіографічним списком. У вирішенні актуальних питань цієї проблеми на сучасному етапі зробили свій внесок І. Зязюн, Б. Коротяєв, В. Кремень, В. Курило, І. Підласий, С. Сисоєва та ін. Сучасна наукова думка щодо визначеної проблеми рухається в напрямку від розробки загальної теорії творчості до знаходження шляхів навчання творчої діяльності.

Проте актуалізований у нашому дослідженні відповідно до його теми й завдань інформаційно-комунікативний бік проблеми творчого розвитку вчителя на сьогодні ще не знайшов свого науково-педагогічного вирішення.

Результати сучасних соціологічних і психологічних досліджень у галузі соціальних комунікацій доводять, що однією з конститутивних ознак публіцистики є формування громадської думки, вплив на свідомість і поведінку особистості (К. Абульханова-Славська, Г. Гранатов, Р. Келлі О. Леонт'єв, Т. Мальковська, В. Петровський, А. Реан, М. Ципро). Якщо метою публіцистики взагалі є виховання широких громадських мас, то призначення педагогічної публіцистики — виховання творчо активної особистості педагога, здатного розуміти й професійно оцінювати педагогічні проблеми, факти, явища.

Російський дослідник Є. Прохоров стверджує: „Свою роль вихователя мас, соціального педагога публіцистика виконує поряд з багатьма іншими засобами громадського виховання, посідаючи своє специфічне місце. Виховання в школі молодого покоління проводиться головним чином на базі навчання основ науки. Виховання в процесі праці своїм об'єктом визначає людей, які вже більш-менш сформувалися, але вдосконалюються в ході виробничої діяльності колективу. Особливий характер має також і самовиховання. Величезну соціально-педагогічну роль у житті суспільства посідає мистецтво, яке займається „вихованням почуттів”, формуванням світогляду людей, емоційно-образною за формою орієнтацією у світі явищ соціального життя. Педагогічна публіцистика пов'язана з усіма цими видами й напрямками виховання, діє в згоді з ними, спираючись на них і, у свою чергу, служить опорою для них. Соціально-педагогічна „справа” публіцистики специфічна тим, що своїм об'єктом називає все суспільство (а не певний віковий або професійний контингент)” [565, с. 115 — 116].

Педагогічна значущість змісту матеріалів педагогічної публіцистики для професіоналів полягає в наявності актуальної інформації про вчительську професію, конкретних прикладів з педагогічної практики, наукових практично-цінних висновків, рекомендацій, порад тощо.

Сформулюємо змістовну складову функціонального поля матеріалів педагогічної публіцистики стосовно навчально-виховних завдань процесу формування творчої активної особистості педагога.

Інформаційна функція висвітлює широкий спектр ідей виховання й освіти, знайомить з реальними зразками практичного вирішення питань шкільного життя, репрезентує яскраві образи педагогів минулого й сьогодення. Уважне вивчення змісту публіцистичних матеріалів збагачує та розвиває світогляд учителя, допомагає зрозуміти суть науково-теоретичного матеріалу.

Мотиваційна функція пробуджує в учителя професійний інтерес, прагнення розширити й поглибити свої пізнання про вчительську працю, отримати практично цінну інформацію. Ця функція педагогічної публіцистики покликана привернути увагу найширшого кола читачів до особистості педагога, сприяти зміцненню його авторитету, до обговорення питань, пов'язаних з професійно-педагогічною діяльністю вчителя-вихователя.

Функція, що орієнтує, дозволяє використовувати знання, подані у творах педагогічної публіцистики як керівництво до дії у своїй професійній діяльності, як орієнтир у формуванні ідеалу вчителя через персоніфікований досвід педагогів-публіцистів; надає вчителю можливість шукати в публіцистичних матеріалах нові ідеї й цікаві факти в практиці виховання та навчання, вибираючи зразки для наслідування.

Організаторська функція розвиває педагогічне мислення, творчі здібності, формує дослідницькі вміння й навички. Важливим при реалізації цієї функції є те, що педагог не просто пасивно сприймає пропоновані шляхи, але й самостійно в процесі читання доходить певного висновку.

Виховна функція залучає до цінностей учительської праці: душевна щедрість, щира любов до дітей, безперервний творчий пошук, необмежена вірність педагогічній справі тощо.

Практична функція виробляє вміння й навички застосування знань педагогічної публіцистики в практичній діяльності. Забезпечує професійно-педагогічне самовиховання, тобто розвиток соціально-етичних властивостей особистості, адаптацію індивідуальних особливостей учителя до вимог педагогічної діяльності, підвищення професійної компетентності й формування особистості вчителя, який має власний педагогічний почерк.

Від змісту педагогічної публіцистики багато в чому залежить процес самовиховання вчителя. Інформаційний банк педагогічної публіцистики стимулює пізнавальну самостійність, творче мислення майбутнього вчителя при вирішенні педагогічних завдань і ситуацій, що вимагають інтерпретацію знань про вчительську працю та їх практичне застосування. Інформація педагогічної публіцистики, що стала для вчителя особистісною, глибоко усвідомленою цінністю, формує систему дій із самовдосконалення.

Самоосвітня функція забезпечує вчителя цінними педагогічними відомостями, знаннями, необхідними для практичної діяльності, пробуджує й розвиває пізнавальні здібності вчителя, його зацікавленість і позитивну мотивацію до придбання знань про вчительську працю. Багата за змістом педагогічна публіцистика зацікавлює й спонукає до самостійного розв'язання теоретичних і практичних проблем, створюючи передумови до подальшого творчого пошуку.

Через свою функціональну навантаженість педагогічні матеріали періодичної преси сприяють формуванню педагогічної свідомості, під якою, за визначенням С. Днепров, уявляється „сукупність смислів і значень професійної діяльності, що функціонують у вигляді уявлень, понять і категорій і відбитих у мотивах, ціннісних орієнтаціях та поведінкових установках” [14], с. 10]. Тобто педагогічна публіцистика може забезпечити істотну складову педагогічної свідомості: сформувати уявлення, поняття, категорії й відбитися в професійній педагогічній діяльності.

Процес формування творчо активної особистості відбувається на основі всебічної соціальної орієнтації у фактах і подіях, що характеризують сучасну освіту. Педагогічна публіцистика робить процес виховання максимально ефективним, активно впливаючи за допомогою й логічних засобів, й образно-емоційних на всі аспекти свідомості — раціональний (ідеї, поняття, думки, оцінки, погляди), емоційний (відчуття, настрої, уявлення), вольовий (потяги, прагнення, спонукання).

Педагогічна публіцистика здатна емоційно впливати на особистість. М. Черепанов зазначає: „Тільки тоді слова, сказані або надруковані, „бентежать, турбують, пробуджують”, коли для письменника-публіциста його літературна справа є справою його життя, картою, на яку поставлено все” [774, с. 119]. Чим більше уваги приділяє автор вияву вчителем багатства й щедрості душі, його майстерності, ініціативи в справі виховання й навчання, тим більше в нього можливостей емоційно відбити творчий характер учительської праці. Педагог, вивчаючи зміст педагогічної публіцистики, залучається до пошуку емоційної інформації, яку може використовувати для осмислення того, що відбувається. При цьому він переживає різні почуття, тобто „ставлення до змісту у формі безпосереднього переживання” [594, Т. 2, с. 140], як-от: радість, жаль або розчарування. Значущість цих емоцій полягає в тому, що вони створюють міцний фундамент для визначення власного ставлення до змісту матеріалу публіцистичного твору й усіх можливих спонувань до дії.

Зміст педагогічної публіцистики стимулює творчу активність педагога. Відомий письменник-публіцист А. Аграновський писав з цього приводу: „Зміст публіцистики повинен пробуджувати думку. Коли письменник, сідаючи за стіл, шукає новий поворот теми, новий сюжет, нові слова, усе це робиться для того, щоб повести читача шляхом думки” [5, с. 4]. Багата за змістом педагогічна публіцистика знайомить

свідому громадськості з психолого-педагогічними спостереженнями безлічі талановитих досвідчених педагогів, спрямовує їх власні думки на такі предмети, що легко могли б випасти з-під їхньої уваги [737, с. 50]. При вивченні особливостей змісту педагогічної публіцистики неминучим є звернення до персоналій видатних учених-педагогів, учителів-практиків, які водночас були письменниками-публіцистами, редакторами освітніх видань.

У сучасному науковому педагогічному дискурсі основний зміст понять „інформаційна” й „комунікативна” технологія формується навколо технічного компонента, акцент ставиться на вмінні використовувати технічні засоби для організації збереження, обробки й передачі інформації при виділенні цього процесу в діяльності вчителя [285].

Інакший погляд на визначення цих понять формується, якщо ключовим компонентом терміна розглядається „інформація”. При такому підході в центрі наукової уваги стає процес сприйняття інформації людиною, операції з інформацією в професійній діяльності вчителя. О. Шилова визначає інформаційну компетентність викладача таким чином: „Здатність вирішувати завдання формування й засвоєння інформаційно-педагогічного середовища як професійно-педагогічної діяльності на базі теоретичних знань і відпрацьованих на їх основі практичних способів використання сучасних інформаційних технологій” [795, с. 149 — 158]. Це визначення містить необхідні в діяльності викладача знання й професійно-педагогічні здібності. Структура визначальних у такому напрямку понять „інформаційна” й „комунікативна” технології виражається через компоненти, орієнтовані на роботу з інформаційним потоком, які згідно з системним підходом передбачають синтез теоретичних знань і практичних навичок та включають низку здібностей професійно-педагогічної компетентності вчителя, а також розширюють кількість інформаційних носіїв — від Інтернету до друкованих.

На сучасному етапі українська педагогічна система активно включається в життя світової спільноти. У зв'язку з цим гостро постає проблема комунікативної освіти. Комунікативні знання й уміння все більше визнаються обов'язковим компонентом професіоналізму сучасного фахівця, а отже, необхідним компонентом сучасної освіти.

У сучасній науковій літературі педагогічна професійна комунікація розглядається як специфічна форма спілкування, дискурсу, формування якої ґрунтується на вивченні риторики, теорії й культури мови, соціальної та педагогічної психології, етичних принципів і норм, досліджується з позицій міжособистісної, групової, міжкультурної й технічної комунікації [364; 469; 480 та ін.]. Сьогодні наукова й соціальна взаємодія, групова робота фахівців, формальні й неформальні професійні та наукові контакти все ширше здійснюються через Інтернет-технології, через академічні Інтернет-співтовариства. Розглянемо особливості педагогічної групової професійної комунікації й дискурсу в електронному середовищі на прикладах існуючих академічних Інтернет-співтовариств. Можливість реалізації такої професійної взаємодії була обґрунтована ще в 1968 р. керівниками проекту ARPA Д. Ліклідером (J.C.R.Licklider) та Р. Тейлором (Robert Taylor) [835, с. 295 — 299].

Одним з видів групової комунікації є співтовариства фахівців, які утворюють відносно замкнуті субпростори — за певною професійною спеціалізацією або інтересами. Результатом їхньої діяльності в комп'ютерних мережах є формування нових форм комунікації між людьми, що функціонують, за висловом М. Коула [311], у „п'ятому вимірі” як мережеві, віртуальні або Інтернет-співтовариства (Internet-community). Цей новий вид соціальних груп є співтовариством людей, які спілкуються між собою за певною тематикою й використовують Інтернет-технології як основний засіб комунікації для організації групової взаємодії учасників співтовариства.

До найбільш поширених Інтернет-технологій за типом комунікації „більшість до більшості”, на яких переважно будуються академічні мережеві співтовариства, належать такі:

1) електронні дискусії або форуми з використанням певного програмного забезпечення для їх підтримки (телеконференції, списки розсилки, веб-форуми, чати тощо);

2) Інтернет-конференції з можливістю обговорення розміщених статей;

3) електронні журнали, що надають експертну інформацію про стан предметної галузі (зворотний зв'язок з автором, найчастіше організований за допомогою електронної пошти);

4) електронні бібліотеки як поєднання комунікації фахівців, організацій і технологій.

Для позначення першої форми комп'ютерно-опосередкованої комунікації використовується термін „дискусія”, що узагальнює різні Інтернет-технології. За аналогією до традиційної комунікативної моделі дискусії [484, с. 217] електронна дискусія є комунікативною моделлю, у якій кілька активних суб'єктів (передплатників на певну тему телеконференції, список розсилки, веб-форум або чат) пов'язані між собою певним ставленням до загальної проблеми, зазначеної в назві телеконференції, списку, форуму або спеціально обраній темі, близькій інтересам учасників. Окрім наявності загальної теми, в електронних дискусіях, як і в традиційних, може бути присутнім ведучий, ініціатор дискусії — модератор (вступне слово, репліки в ході дискусії, заключне слово), а тексти мають аргументований характер (різні або протилежні погляди — теза, антитеза) [507, с. 343]. Електронні дискусії дають їх учасникам можливість швидше зорієнтуватися в інформації своєї та суміжної галузі, отримати найбільш цінну інформацію „з перших рук”, розтлумачити певні важливі деталі [67, с. 139 — 158]. Технологічно реалізованою особливістю участі в таких електронних дискусіях є свобода вибору (передплачувати — не передплачува-

ти, брати участь — не брати участь в обговоренні, зберігати — зняти передплату).

Більшість наукових конференцій мають сувору ієрархічну структуру, що не завжди просто реалізувати для певної галузі знань. Серед найвідоміших великих ієрархій, що поширені в усьому світі, можна назвати soc — політика, суспільне життя, comp — комп'ютерна, news — новини Інтернету тощо. Деякі конференції мають статuti, у яких указуються загальні правила проведення дискусії, заохочувальна тематика, попередження про прийнятну поведінку тощо. Для того, щоб не повторювати обговорення й питання, що найчастіше ставляться на певну тему, звичайно раз на місяць робиться розсилка таких питань з відповідями на них.

Список розсилки (mailing list) є сервісом розмноження повідомлень, заснованим на поштовому сервісі. Уперше списки розсилки були створені в мережі BITNet. Найпопулярнішими програмами створення й підтримки списків розсилки електронною поштою є Majordomo і Listserv. Існують відкриті розсилки (для всіх охочих), закриті (для певного кола), безкоштовні (існують за рахунок ентузіазму творців, спонсорської підтримки, платних рекламодавців) і платні. Списки розсилки до сьогодні є популярною Інтернет-технологією, яку використовують з різною метою — інформування про поточні події (надходження на веб-сайт, хід підготовки конференції, організацію групової дискусії, електронного семінару та інших видів професійної комунікації).

Веб-форуми розміщуються на веб-сайтах і надають можливість розмістити введену у вікно веб-форми повідомлення на його сторінці відразу після відправки повідомлення на веб-сервер. У випадку модеруючого (керованого) форуму повідомлення заздалегідь рецензуються, після чого розміщуються або видаляються за рішенням модератора. Веб-форуми можуть використовуватися й для консультування за певною темою, тоді

питання через деякий час доповнюються відповіддю експерта, посиленням на довідкові матеріали.

Інтернет-конференція — форма наукової педагогічної комунікації, яка з'явилася зовсім недавно й реалізована на основі веб-технологій. Вона є аналогом проведення традиційних конференцій з відповідними етапами:

1) оголошення про проведення конференції через списки розсилки, запрошення на веб-сайті конференції тощо;

2) збір тез або статей, оформлених за певними правилами в будь-якому електронному форматі (найчастіше текстовий, HTML або pdf);

3) розміщення матеріалів на сайті для вільного доступу до Інтернету з можливістю обговорення статей (оцінка статті, розміщення відгуку) та зворотним зв'язком через електронні адреси авторів.

Матеріали Інтернет-конференції можуть публікуватися в друкованому або зберігатися тільки в електронному форматі, а також існувати в обох форматах, вони передбачені для тривалого зберігання на веб-сервері.

Інтернет-конференція може передувати традиційній конференції, тоді вона використовується для знайомства з учасниками й пропонованими для обговорення темами. Існує безліч прикладів поєднання комунікації в різних дискусійних технологіях, традиційних конференціях і в Інтернет-співтовариствах [835, с. 295 — 299]. Винятковими з цього опису прикладами є щорічна республіканська відкрита наукова конференція „Сучасні проблеми інформатизації” (з виданням праць конференції) і Міжнародна електронна наукова конференція „Нові технології в освіті” (з виданням матеріалів конференції), що проводяться, за твердженням організаторів — Воронежського державного технічного університету й Воронежського державного педагогічного університету, у дистанційному режимі, але матеріали конференції учасниками не обговорюються й не розміщуються у відкритому доступі, як це прийнято на тради-

ційних і Інтернет-конференціях. На наш погляд, неправильним є використання в подібних випадках термінів „відкрита”, „дистанційна”, „електронна” конференція, що вживаються для електронних конференцій, заснованих на веб-технологіях з елементами традиційної наукової дискусії (форум, обговорення доповідей), реалізованої засобами Інтернет-технологій (електронна пошта, форум, веб-сайт).

Серед особливих характеристик Інтернет-конференцій можна назвати такі можливості:

1) підключення до участі в будь-який час у рамках терміну проведення конференції (звичайно значно більше 3 — 5 днів, як прийнято в традиційних конференціях) або під час підготовки конференції;

2) доступ до всіх представлених матеріалів у електронній формі й для учасників, і для відвідувачів веб-сайту (порталу);

3) навігація й пошук за гіпертекстовою структурою матеріалів.

Електронні бібліотеки (electronic or virtual libraries) є керованою колекцією інформації в сукупності з відповідними сервісами. У цьому контексті йдеться про електронні бібліотеки (ЕБ), доступні з Інтернету, реалізація яких може бути здійснена на будь-якому придатному апаратному й програмному забезпеченні, що підтримує процедури пошуку, вибору, архівації, структуризації інформації. ЕБ включають бібліографічну, реферативну або повнотекстову оцифровану інформацію, електронну форму замовлення на пошук або пересилку знайденої інформації (через традиційну або електронну пошту в більшості випадків за плату), іноді посилання на інші Інтернет-ресурси з повнотекстовою інформацією або на видавництва. Обслуговування користувачів відбувається за аналогією до традиційних бібліотек, але одна з особливостей полягає в тому, що користувач отримує доступ не з будівлі бібліотеки, а зі свого комп'ютера. До інших особливостей належить автоматизований пошук

та обробку інформації, можливість оновлення ресурсів, доступність 24 години на добу, появу нових форм подання інформації тощо [31, с. 13].

Електронне наукове фахове видання — документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних, що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, призначений для поширення в незмінному вигляді, має вихідні відомості та включений до затверджених ВАК України переліків наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук і на які можна посилатися в наукових статтях та дисертаціях. Електронні журнали в Україні започатковуються згідно з Наказом ВАК України „Про затвердження Порядку внесення електронних наукових фахових видань до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт”.

Згідно з „Положенням про електронні наукові фахові видання” Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського здійснює зберігання електронних фахових видань, включення інформації про статті з них до загальнодержавної реферативної бази даних, розміщення цих видань на сайті та забезпечення безкоштовного доступу до повних текстів статей. Список офіційно зареєстрованих електронних фахових видань на початок 2005 р. налічував лише п'ять видань, серед яких не було жодного педагогічного (Анали Мечниковського інституту / Інститут мікробіології та імунології ім. І. І. Мечникова (Харків) — видається з 2005 року; Державне управління: теорія та практика / Національна академія державного управління при Президентові України (Київ) — видається з 2005 року; Наукові доповіді НАУ / Національний аграрний університет (Київ) — видається з 2005 року; Спортивна наука України / Львівський державний інститут фізичної культури — видається з 2005 року.). На початок 2010 р. список електронних фахових видань з різних наук налічує 31, серед них три педагогічні (див. табл. 3.1).

**3.2. ПЕДАГОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ
СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА**

Таблиця 3.1

Електронні педагогічні наукові фахові видання України

№ з/п	Назва видання	Засновник, видавець	Дата включення до реєстру	Вид	Мова
1.	Народна освіта (педагогічні науки)	Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, Інститут педагогіки АПН України, Міжнародний освітній фонд ім. Ярослава Мудрого	20.09.07	Електронні наукові фахові видання	Укр.
2.	Науковий вісник Донбасу. Серія „Педагогічні науки” (педагогічні науки)	Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Донбаський державний технічний університет	25.05.09	Електронні наукові фахові видання	Укр.
3.	Теорія та методика управління освітою (педагогічні науки)	Університет менеджменту освіти	25.05.09	Електронні наукові фахові видання	Укр.

Частіше можна зіткнутися з електронними копіями педагогічних видань, якими є, наприклад, розташовані на офіційному сайті Національної бібліотеки електронні аналоги фахових педагогічних видань вищих начальних закладів тощо.

Серед технологій, що використовуються для функціонування Інтернет-співтовариства, ми розглянули електронні дискусії (телеконференції та їх дискусійні групи, списки розсилки, веб-форуми, чати), Інтернет-конференції, електронні журнали й електронні бібліотеки. Кожна з цих технологій має свої комунікативні особливості (наприклад, документування,

спілкування з незнайомими людьми тощо), більшість з яких можна розглядати за аналогією до традиційної комунікації. Електронні комунікації не замінюють, а доповнюють та зміцнюють існуючі форми професійної педагогічної комунікації, розширюють її межі за рахунок нових можливостей інтерактивності та свободи контактувати в новому комунікативному просторі й часі. Перешкодами для реалізації ефективної комунікації постають психологічні бар'єри, елітарний ухил (доступність тільки для грамотних користувачів, які мають доступ до Інтернету), якість електронних текстів тощо. Забезпечення високого рівня їх ефективності за допомогою зваженого вибору тематики, установлення регламенту, розробки технологій, планування очікуваних результатів можна виділити як пріоритетні завдання української педагогіки в умовах євроінтеграції освітнього простору.

Сучасна інформаційна цивілізація, частиною якої є Україна, перебуває в постійному русі й пошуку шляхів вирішення глобальних проблем: збереження розвитку національної науки й упровадження новітніх інформаційних технологій, формування правових і моральних цінностей інформаційного суспільства, розширення доступу до інформації та знань, що на сучасному етапі осмислюються як глобальне інтелектуальне „благо”. Міністр освіти і науки України (1999 — 2005 рр.) В. Кремень визначив роль педагогічної науки й освіти в цьому процесі: „Наука — як сфера, що продукує нові знання, і освіта — як сфера, що „олюднює” знання та забезпечує індивідуальний розвиток людини” [321, с. 4 — 12].

Отже, однією з важливих характеристик сучасного суспільства є бурхливий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, їх активне впровадження не тільки в наукову, навчальну й виробничу діяльність, але й у духовно-культурну сферу, у повсякденне життя людини. Серед завдань модернізації вітчизняної системи освіти пріоритетним є „значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібнос-

тей, як-от: засвоєння знань, самостійності у прийнятті рішень, критичності та культури мислення, розвитку інформаційних і соціальних навичок. Визначальну роль у цьому процесі держава відводить учителю” [462, с. 11].

Проте аналіз існуючої практики виходу у світ педагогічних періодичних видань показує, що на сьогодні й досі не сформовано державну політику в галузі педагогічних засобів масової інформації, не визначено її цілі, не окреслено завдання. Голова Державного департаменту телебачення й радіомовлення (1995 — 2006 рр.) І. Чиж зауважив: „Будь-яка тактика стосовно ЗМІ за останні вісім років практично була відсутньою. Разом з тим, немає вільного суспільства без вільних засобів масової інформації. ЗМІ не можуть обслуговувати якусь групу інтересів, вони повинні обслуговувати інтереси всіх людей, пов’язаних з інформацією” (Текст доповіді Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України І. С. Чижа на підсумковому засіданні колегії Державного комітету телебачення і радіомовлення України 30 серпня 2006 року).

Ми вважаємо, що таку роль ЗМІ зможуть відігравати в тому випадку, якщо стануть реалізовувати у своїй діяльності не лише принцип комунікативності, а й загальнопедагогічну систему принципів, ранжуючи їх відповідно до регульовального впливу принципу соціальної детермінації. Це вимагає такої організації формувального впливу педагогічних ЗМІ, при якій будуть забезпечені на оптимальному рівні співвідношення між особистісним і суспільним, індивідуальним і індивідуалістичним, умовами життя й соціальною орієнтацією, соціально активною поведінкою.

Сьогодні до монопольної системи виховних інститутів активно втручається компонент, представлений широким загалом засобів масової інформації. Їх особливий статус у системі чинників, що формують соціальну активність особистості, визначений такими специфічними особливостями ЗМІ, як глобалізація інформації, мобільність її трансляції, актуаль-

ність, доцільне моделювання, художня виразність, емоційність, ілюзія особистісної спрямованості, оперативність зворотного зв'язку.

У роботах сучасних науковців, соціологів, психологів і педагогів (К. Абульханової-Славської, Г. Гранатова, Р. Келлі, О. Леонтєва, Т. Мальковської, В. Петровського, А. Реана, М. Ципро) розкривається роль ЗМІ у формуванні окремих структурних компонентів соціально активної творчої особистості. Даючи загальну оцінку стану дослідження проблеми формування соціально активної творчої особистості засобами масової інформації, зазначимо, що до сьогодні розглядалися окремі її аспекти, не було спроб проаналізувати процеси формувального впливу ЗМІ в педагогічному контексті.

Усе вищевикладене вказує на те, що проблема формування соціально активної творчої особистості засобами масової інформації заслуговує на увагу вчених, працівників виховних інститутів, засобів масової інформації, оскільки основна проблема полягає в педагогізації діяльності ЗМІ. Можна визнавати або не визнавати за ними право на формувальну дію, але воно об'єктивно має місце, тому що в будь-якому випадку організована подача інформації впливає на особистість, а лише педагогізація цього впливу може забезпечити особисту незалежність і розвиток.

Специфічний підхід до визначення інформації й трактування її ролі в житті людини виявляємо в працях педагогів-управлінців Г. Серикова й П. Третьякова. Розглядаючи інформацію в контексті забезпечення управлінської професійної діяльності, Г. Сериков наголошує, що генезис людської цивілізації свідчить про те, що інформаційне забезпечення стало її невід'ємною ознакою. Цей же дослідник стверджує, що спеціальним чином організована інформація допомагає людям будувати взаємини між собою, а також становить підстави для співпраці. Звідси, вірогідно, витікає одна з причин виникнення й розвитку індустрії „інформаційного забезпечення життєдіяльності людства”.

З огляду на тему й завдання нашого дослідження, визначимо такі умови організації формувального впливу ЗМІ, які забезпечили б соціальне збереження особистості, впливаючи на ті структурні складові особистісної активності, які, не обмежуючи прав на отримання інформації, сприяли б їх творчому розгортанню й реалізації.

Спираючись на вищевикладені теоретичні положення, виходячи з аналізу власної діяльності в системі засобів масової інформації, ми виявили, що безперечною умовою педагогізації формувальної дії ЗМІ в процесі формування соціальної активності творчої особистості є інтеграція педагогічних принципів до системи специфічно професійних принципів, які регулюють діяльність ЗМІ.

Визначальним регулятивним компонентом процесів формування особистості й окремих її якостей і в педагогіці, і в діяльності ЗМІ є принципи. Діяльність засобів масової інформації також регулюється принципами. Їх роль аналогічна ролі педагогічних принципів, тобто вони виражають її закономірності, є основоположними вимогами до організації діяльності засобів масової інформації, стають сполучною ланкою між теорією й практикою діяльності ЗМІ. Ці принципи є об'єктивними за походженням, оскільки відбивають закономірності діяльності, але суб'єктивними за застосуванням, і цим відрізняються від принципів філософії. До специфічних принципів діяльності засобів масової інформації належать такі: принцип плюралізму засобів масової інформації, принцип їх різноманітності й змагальності, принцип демократичного контролю з боку суспільства [570, с. 346]. Р. Кемпбелл виділяє принципи різнобічності у висвітленні інформації, доцільності її будування, актуальності інформації, Т. Тернер — принципи оперативності, об'єктивності, соціального доказу.

Система принципів, що склалася в діяльності засобів масової інформації, здається недостатньою, оскільки не охоплює всієї повноти їх функцій. Це означає, що цілі аспекти впливу,

і зокрема формувальна дія, виявляються регульованими тільки з позицій комунікатора. Більше того, наведені підходи до виділення принципів у діяльності засобів масової інформації звернені лише до організаційно-комунікативного боку, і навіть зміст інформації формується з позиції успішності комунікації.

Інтеграційна система принципів формувальної дії в діяльності засобів масової інформації може бути представлена таким чином.

Принцип відповідності науковим основам становлення й розвитку особистості, що передбачає орієнтацію діяльності засобів масової інформації на об'єктивні закони її психічного й соціального розвитку. На нашу думку, реалізація цього принципу допоможе скоректувати негативні наслідки маніпулювання особистістю, що є одним з найбільш серйозних і небезпечних негативних явищ у діяльності засобів масової інформації. У нашому дослідженні цей принцип визначив виділення й ранжування всіх подальших принципів, а також їх зміст.

Принцип ціннісної орієнтації, який доповнюється принципом доцільного вибудовування інформації, що вимагає розуміння суті соціальних цінностей, процесу ціннісної орієнтації, їх видів, функцій, структури й можливості використання. У нашому дослідженні такою цінністю є творча активність особистості.

Принцип комплексного підходу до організації формувальної дії засобів масової інформації, оскільки він відображає цілісну природу особистості, об'єктивний взаємозв'язок формувальних впливів і організованої засобами масової інформації дії, а також цілісність діяльнісних проявів особистості. Цей принцип повинен виявлятися в єдності цілей, організації змісту й способів формувальної дії засобів масової інформації. Доповнений принципом різнобічності у висвітленні інформації, він забезпечує найбільшу повноту виявлення різних явищ дійсності, а також підвищує ефективність сприйняття.

Принцип адекватності, який припускає відповідність фор-

мувальної дії до поставленого завдання, суспільно значущої ситуації та природи формованого феномену.

У контексті нашого дослідження цей принцип регулює зміст інформації й забезпечує її відповідність соціальним очікуванням особистості, стимулюючи творчу активність споживачів інформації. При цьому ми керувалися відомим положенням С. Рубінштейна про те, що все в розвитку особистості так чи інакше об'єктивно зумовлено, але ніщо в її розвитку не виводиться безпосередньо із зовнішніх умов. Зовнішнє формує особистість, тільки проходячи через її внутрішню сферу, тільки опосередковуючись її активністю й реалізуючись у ній [595, с. 243].

Принцип соціального доказу, який ми розуміємо як специфічну модифікацію принципу зворотного зв'язку. В основі його лежить відомий філософський постулат: „Людина Петро дізнається про себе, дивлячись на людину Павла”. Інакше кажучи, кожен індивід дізнається, що є правильним, з'ясувавши те, що вважають за правильне інші люди, це й спонукає його діяти відповідно до певних норм. Цей принцип регулює сферу змісту інформації з погляду її соціально-політичної й етичної цінності.

Принцип соціального збереження особистості, що вимагає виявлення гуманності, опори на позитивне в особистості. Філософською основою цього принципу є розуміння природи відображення дійсності людиною: людина не віддзеркалює дійсності, а, відображаючи її, певним чином до неї ставиться. Отже, об'єктивно вибудована інформація повинна бути звернена до кращих якостей людської особистості. Ведучи мову про завдання формування її творчої активності, на нашу думку, необхідно апелювати до суспільно цінних переваг особистості, соціальних вчинків і поведінки.

Таким чином, сформована відповідно до завдань нашого дослідження система принципів педагогізації інформаційного простору розвиває й збагачує ту, що є специфічною для діяльності засобів масової інформації. Опора на пропоновану систему принципів, їх систематична реалізація може підвищити

ефективність соціально цінного формувального впливу засобів масової інформації й сприяти підвищенню творчої активності особистості. Здійснення засобами масової інформації функцій розвитку творчої активності особистості може бути повнішим при забезпеченні умов педагогізації процесу їх формувальної дії на особистість. Такою організаційно-педагогічною умовою, на наш погляд, є інтеграція педагогічних принципів у систему специфічно професійних принципів, що регулюють діяльність засобів масової інформації.

7-а Європейська міністерська конференція з питань політики у сфері засобів масової комунікації, яка проходила в лютому 2005 р. у Києві, рушійною силою глибинної трансформації системи міжнародних відносин і глобалізації світового розвитку визначила фундаментальні знання й високі технології на тлі всезростаючої значущості впливу інформаційного чинника на масову свідомість. Саме тому в інформаційній політиці України було виділено дві домінанти — інтелектуальну й технологічну [241, с. 5].

На наш погляд, на сьогодні в Україні існують чотири найбільш болючих питання: 1) реформування законодавчої бази, що регулює сферу інформації; 2) реалізація існуючих і розробка нових стратегій і програм включення нашої країни до міжнародного обміну інформацією; 3) забезпечення високої якості інформаційної продукції; 4) проблема мовної політики. Серед пріоритетів розвитку сфери засобів масової інформації й комунікації на першому місці, на наш погляд, перебуває наукова підтримка галузі з урахуванням світових тенденцій розвитку мас-медіа, а також фінансове забезпечення галузі.

У сучасних соціокультурних умовах інформаційного суспільства творча спрямованість спеціаліста будь-якої сфери є необхідною професійною якістю й характерною рисою його компетентності.

Концепція інформаційної модернізації української системи освіти на період до 2010 р. передбачає вдосконалення ме-

ханізмів сталого розвитку її системи. Для досягнення визначеної мети потрібно вирішити одне з пріоритетних для першого десятиліття XXI століття завдань — підвищення професіоналізму працівників освіти, що включає розробку й експериментальну апробацію нових моделей підготовки педагогічних кадрів. Потреба в підвищенні професіоналізму педагогічних кадрів, а також поява наприкінці XX століття на початку XXI століття завдання формування нових життєвих установок особистості висунули на перший план вимоги самоактуалізації особистості педагога, проблему формування творчого підходу до здійснення професійної педагогічної діяльності.

Основні теоретичні положення щодо вирішення поставленої проблеми формування вмінь педагогічної творчості в майбутніх учителів будуються на провідній ідеї класичних психолого-педагогічних досліджень (В. Біблер, Л. Виготський, В. Загвязинський, В. Кан-Калик, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.), що всі види творчої діяльності передбачають свободу й самостійність мислення та волевиявлення, що дуже важливо для формування творчої спрямованості особистості майбутнього педагога. Науково-дослідна творчість збагачує студента новими, більш глибокими знаннями, формує вміння знайти, інтерпретувати й відповідно застосувати інформацію, дає можливість реалізувати себе в галузі створення нового професійно значущого знання. Таким чином, формуючи творчу активність і задовольняючи творчі потреби студентів-майбутніх учителів, вищий навчальний заклад підвищує якість підготовки спеціалістів, забезпечує їх конкурентоспроможність і ефективне включення в педагогічний процес.

Ми висунули ідею й намагалися довести її в монографії, що вивчення педагогічних матеріалів періодичної преси (педагогічної публіцистики) як історико-педагогічного джерела — носія й зберігача інформації про розвиток педагогічної теорії і практики, про історію провідних ідей педагогіки творчості — дозволяє не тільки збагатити пізнавальний арсенал педаго-

гічної науки, але й дає можливість використовувати цю історичну спадщину у формуванні творчої особистості педагога в умовах сучасного вищого навчального закладу.

Виявлення педагогічних умов використання педагогічної публіцистики, що забезпечують ефективне функціонування процесу виховання схильності до творчої праці майбутнього вчителя, спирається на теорію особистісно орієнтованої освіти. У процесі виховання творчого ставлення до вчительської праці передбачаються два аспекти — психологічний і педагогічний.

Психологічний аспект [264, с. 344 — 346] відображає ступінь внутрішньої готовності до засвоєння знань педагогічної публіцистики, що включає мотиваційну, емоційно-вольову й розумову готовність. Мотиви діяльності, ступінь осмислення студентами отриманих знань про вчительську працю визначає й ступінь їх активності в освітньому процесі. Наявність інтересу до будь-якого виду діяльності є необхідною умовою її успіху. Розвиток інтересу до отримання знань про творчий бік учительської праці з матеріалів педагогічної публіцистики є невід’ємною частиною підготовки студента педагогічного ВНЗ до педагогічної діяльності. Рівень розвитку емоційно-вольової сфери (можливість керувати своїм емоційним станом, долати інтелектуальні бар’єри, прагнення до самостійного пошуку тощо) впливає на систематичність і послідовність процесу засвоєння знань у процесі вивчення педагогічної публіцистики. Розумова готовність формується на основі розвитку пізнавальних процесів майбутнього вчителя — пам’яті, уваги, сприйняття, уяви, мислення, мовлення тощо.

Педагогічний аспект [35; 625] характеризується наявністю певного рівня знань і вмінь, необхідних для організації та здійснення процесу виховання творчого ставлення до вчительської праці за допомогою використання матеріалів педагогічної публіцистики. При цьому процесуальне залучення студентів досягається шляхом поєднання навчально-пізнавальної, навчально-практичної й самостійної діяльності майбутнього вчителя.

Це забезпечує підвищення рівня знань, створює умови для їх актуалізації в практичній діяльності, сприяє самостійному пошуку щодо осмислення інформації педагогічної публіцистики.

Зазначені психологічний і педагогічний аспекти визначають педагогічні умови процесу формування творчої особистості студентів педагогічного ВНЗ за допомогою використання педагогічної публіцистики. У низці методичних робіт [254; 263, с. 97 — 98; 817 та деякі ін.], у яких подано авторські методики використання засобів педагогічної публіцистики в навчальному процесі педагогічного вищого навчального закладу, виділено такі умови:

1) використання різножанрових форм творів педагогічної публіцистики;

2) опора на вітагенний досвід при засвоєнні знань про вчительську працю з матеріалів педагогічної публіцистики;

3) організація продуктивного педагогічного спілкування в системі „педагог — студент (майбутній учитель)”;

4) застосування ігрових форм навчання в композиційній структурі заняття;

5) залучення майбутнього вчителя до позааудиторної самостійної роботи зі збору, обробки й використання матеріалів педагогічної публіцистики;

6) реалізація прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання пізнавальної активності.

Матеріали педагогічної публіцистики припускають також урахування критеріїв їх використання в освітньому процесі. Зважаючи на те, що педагогічні умови є комплексом, у якому з науково-теоретичного погляду розкриваються аспекти — педагогічний і психологічний, виділяються такі критерії використання педагогічної публіцистики: 1) змістовний; 2) операційний; 3) мотиваційний.

Ураховуючи якісну характеристику цих критеріїв, подану Л. Качаловою [264, с. 344 — 346], ми наповнюємо їх власним змістом, адекватним нашому дослідженню.

Змістовний критерій відображає широкий спектр публіцистичної інформації педагогічного характеру, повноту, глибину й міцність знань про вчительську працю, засвоєних з різножанрових матеріалів педагогічної публіцистики; вияв активності при застосуванні цих знань у різних педагогічних ситуаціях.

Мотиваційний критерій виражає стійку інтелектуальну мотивацію. Як стрижневе в комплексі мотиваційних критеріїв ми виділяємо мотив досягнення успіху. З погляду Р. Немова, мотив досягнення успіху — це активне прагнення особистості до успіху в різноманітних педагогічних ситуаціях і видах діяльності, особливо цікавих і значущих для неї, і передусім там, де результати її діяльності оцінюються й порівнюються з результатами інших...” [454, Кн. 3, с. 165]. Отже, ми припускаємо, що прагнення до досягнення успіху в оволодінні педагогічними знаннями, уміннями й навичками залежить від наявності інтересу до матеріалів педагогічної публіцистики, прагнення майбутнього вчителя до пізнання оригінальних відомостей про вчительську працю, активності при виконанні самостійної роботи, творчого підходу до вирішення педагогічних ситуацій, наявності інтересу до завдань високого ступеня складності.

Операційний критерій зумовлює аналіз і узагальнення публіцистичного матеріалу, усвідомлення практичної значущості публіцистичного матеріалу; способи педагогічної творчої пошукової діяльності, творчий пошук при вирішенні педагогічних завдань тощо.

Зміст педагогічної публіцистики вимагає врахування критеріїв її відбору, чітке визначення яких є однією з вимог при організації роботи з різножанровими формами матеріалів. Ми вважаємо за необхідне виділити такі критерії відбору матеріалів педагогічної публіцистики: тематичності, типовості, доступності, переконливості, емоційності, новизни й значущості. Саме ці критерії допоможуть майбутньому вчителю подолати бар'єр у пізнанні цінностей учительської праці.

Критерій тематичності — основоположний критерій відбо-

ру матеріалу педагогічної публіцистики. Інформація матеріалів педагогічної публіцистики про вчительську працю повинна мати педагогічну цінність, тобто висвітлювати ті особливості вчительської праці, знання яких сприяло б формуванню навичок педагогічного творчого пошуку.

Критерій типовості покликаний забезпечити відбір тієї інформації, яка відбиває найбільш характерні для вчительської праці особливості, а також сформувати професійно орієнтований термінологічний багаж.

Критерій доступності є умовою адекватності сприйняття інформації про вчительську працю, отримання творчого задоволення від вивчення матеріалів педагогічної публіцистики. Публіцистична інформація повинна відповідати пізнавальним і комунікативним можливостям майбутнього вчителя, тобто вона повинна бути зрозумілою.

Критерій переконливості передбачає обґрунтованість і доказовість змісту інформації про вчительську працю. Публіцистична інформація допомагає зняти бар'єр неприйняття теоретичних знань про працю вчителя.

Критерій емоційності має на меті викликати через специфічні особливості публіцистичного твору (композиційна побудова, стиль викладу, мовне оформлення інформації тощо) певне емоційно-оцінне ставлення до явищ і фактів учительської праці (здивування, захоплення, інтелектуальну радість, співпереживання тощо).

Критерій новизни викликає інтерес до отримання нової професійної інформації, стимулює розумові процеси, спрямовані на розуміння прочитаного або обговорюваного публіцистичного матеріалу.

Критерій значущості — інформація з матеріалів педагогічної публіцистики активно сприймається й засвоюється в тому випадку, якщо її зміст є для особистості значущим, тобто відповідає певним потребам і запитам майбутнього вчителя. Це може бути й розуміння практичної користі матеріалу для май-

бутньої професійно-педагогічної діяльності, й інтерес до нових цінних фактів з життя великих педагогів, і корисні педагогічні поради, рекомендації досвідчених учителів тощо.

Сукупність критеріїв використання й відбору матеріалів дає можливість охарактеризувати дії майбутнього вчителя під час вивчення різножанрових матеріалів педагогічної публіцистики.

Використання різножанрових форм творів педагогічної публіцистики дозволяє майбутньому вчителю відповідно до його інтелектуальних запитів знаходити емоційно-образну інформацію про різні (наявні й можливі) аспекти вчительської професії, практично цінну інформацію, необхідну майбутньому вчителю для здійснення педагогічного творчого пошуку, підвищення своєї професійно-педагогічної компетентності. Важливо, як відзначає І. Якіманська, надати майбутньому вчителю право вибору працювати з тими матеріалами, які йому цікаві, більш значущі, емоційно привабливі [815, с. 36]. Отже, ця умова забезпечує ефективність протікання процесу формування творчо активної особистості педагога, оскільки різножанрові форми матеріалів сприяють підвищенню мотивації майбутнього вчителя в задоволенні професійних творчих потреб, у глибокому пізнанні професійно значущої інформації. Твори великих педагогів-публіцистів є взірцем для вдосконалення мовлення майбутнього вчителя, спонукають до невпинної роботи з удосконалення своїх комунікативних можливостей.

Опора на вітагенний досвід при засвоєнні знань з матеріалів педагогічної публіцистики є головним шляхом перетворення отримуваних з матеріалів педагогічної публіцистики знань у цінність, здатну вплинути на розвиток здібностей до педагогічної творчості.

„Вітагенний досвід — це сукупність знань, почуттів, вчинків, переживань, очікувань, що здійснилися або не здійснилися, відклалися в резервах довготривалої пам’яті й перебували в стані постійної готовності до актуалізації (затребування) в адекватних ситуаціях” [39, с. 188]. У нашому дослідженні віта-

генний досвід служить базою для переосмислення педагогічних цінностей, пошуку, відкриття нових, оновлення накопиченого фонду знань про вчительську працю. Вітагенний досвід майбутнього вчителя будується на самостереженні, особистісних переживаннях, інтуїції тощо. „Перенесення прожитої інформації на предмет”, що вивчається, на думку Н. Вербицької, дозволяє уникнути формального засвоєння знань педагогічної публіцистики [62, с. 16]. Інформація педагогічної публіцистики, проходячи через призму вітагенного досвіду, стає для майбутнього вчителя особистісно значущою, цінною, цікавою, що, у свою чергу, сприяє розвитку творчих здібностей майбутнього вчителя, створенню атмосфери довірчих стосунків між студентами й викладачем.

Організація продуктивного педагогічного спілкування в системі „педагог — студент (майбутній учитель)” створює обстановку взаємної довіри, співпереживання, дозволяє об’єктивно оцінювати педагогічну значущість публіцистичної інформації про вчительську працю. Спираючись на дослідження О. Леонтєва, В. Кан-Калика, Е. Коротаєвої, ми розглядаємо педагогічне спілкування як рівноправну особистісну взаємодію педагога й майбутнього вчителя всередині студентського колективу, у процесі якого здійснюється взаємний обмін фактами, думками, почуттями, досвідом між педагогом і майбутнім учителем у процесі рівноправного діалогу з метою формування позитивного ставлення до пізнання основ педагогіки творчості з матеріалів педагогічної публіцистики.

Учасники педагогічного спілкування, як зауважує В. Ломова, опановують „фонд духовного багатства педагогічної професії” [376, с. 29], завдяки чому розширюється світогляд, особливо якщо в педагогічне спілкування входить і процес переробки друкарської інформації педагогічної публіцистики.

На думку М. Кагана, „будь-якому виду діяльності властиві пізнавальні, перетворювальні та ціннісно-орієнтаційні компоненти. Ці компоненти наявні так само і в педагогічному

спілкуванні, у якому кожна зі сторін, яка бере участь, вступаючи в контакт з іншою, бачить у ній також суб'єкт взаємодії й розраховує тому на активний зворотний зв'язок, на обмін інформацією, а не на одностороннє її відправлення" [246, с. 8]. Так буває при традиційній побудові освітнього процесу, коли майбутній учитель (студент) постає в ролі реципієнта (що сприймає) і ретранслятора (відтворюючого) інформацію, а педагог — у ролі комунікатора, який повідомляє реципієнту знання.

Організація продуктивного педагогічного спілкування в системі „педагог — студент (майбутній учитель)” як умова виховання творчого підходу до вчительської праці ефективна в тому випадку, коли майбутній учитель постає в ролі активного співрозмовника, „інформанта”, коли він не тільки слухає інформацію про різні аспекти вчительської праці, але й повідомляє значущі для всіх учасників спілкування цінні відомості, „здобути” з матеріалів педагогічної публіцистики й перетворені ним відповідно до його життєвих уявлень. Виникає спілкування партнерів, яке, на думку Г. Кучинського, передбачає певну єдність у вигляді зацікавленості кожного в розвитку теми спілкування разом зі своїм партнером, певну спільність мовних засобів і деяку відмінність у поглядах партнерів на тему спілкування [344, с. 115].

Дискусії з педагогічних проблем, аналіз педагогічних ситуацій, оцінка власних досягнень і помилок, якостей особистості ідеалу вчителя, пошук шляхів самовдосконалення збагачує зміст педагогічного спілкування педагога й студентів, створює атмосферу педагогічної творчості на заняттях, морального мікроклімату, заснованого на шануванні, розумінні й довірі один до одного.

Таким чином, в умовах продуктивного педагогічного спілкування формується фонд педагогічних знань, який орієнтує учасників спілкування на партнерство, співпрацю й співтворчість.

Залучення майбутнього вчителя до самостійної позааудиторної творчої роботи забезпечує активне управління процесом

набуття, засвоєння й творчого застосування знань педагогічної публіцистики. Проблему самостійної роботи студентів розкрито в працях Н. Басової, Б. Бокуть, В. Загвязинського, В. Бондаревського, П. Підкасистого, В. Рогінського, Г. Новосолової, В. Малевича, В. Сластьоніна, В. Слободян, Е. Федорової, І. Унт, Т. Шульгіної, Т. Яковець та ін. Дослідники по-різному розуміють змістовне наповнення цього поняття. Одні автори визначають самостійну роботу як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на їхню професійну підготовку (В. Рогінський, В. Слободян та ін.); інші — як специфічну форму організації навчально-виховного процесу (Г. Новосолова, Н. Басова, Б. Бокуть та ін.); треті — як метод навчання (Р. Розман, В. Малевич). Ми розглядаємо самостійну позааудиторну творчу роботу як умову формування творчої особистості педагога за допомогою матеріалів педагогічної публіцистики, при якій майбутній учитель активно сприймає, осмислює знання про вчительську працю, у низці випадків переробляючи, поглиблюючи, розширюючи одержану інформацію та створюючи самостійно нову. За структурою самостійна позааудиторна робота є: 1) пізнавальною діяльністю майбутнього вчителя, що спрямовується викладачем і протікає без безпосереднього його впливу (осмислення, поглиблення, розширення знань про вчительську працю, оволодіння вміннями самостійної роботи з різними джерелами педагогічної публіцистики); 2) пошуково-творчою діяльністю майбутнього вчителя (виконання рефератів, підготовка доповідей, „круглих столів”, написання творів, рецензії, аналіз педагогічних ситуацій тощо).

Результативність самостійної роботи, спрямованої на формування творчих здібностей, залежить від системної реалізації сукупності завдань, що вимагають від студентів розумових і практичних дій, орієнтують на творче застосування знань педагогічної публіцистики, особистих спостережень, вітагенного досвіду. При розробці системи завдань для самостійної

роботи з метою виховання інтересу до вчительської праці за допомогою матеріалів педагогічної публіцистики ми вважаємо за необхідне дотримуватися таких вимог:

- система завдань повинна враховувати специфіку публіцистичного матеріалу педагогічної спрямованості;
- при побудові системи завдань слід поєднувати різні типи самостійних робіт: репродуктивні, навчально-пошукові, творчі тощо;
- система завдань повинна сприяти активізації розумової й комунікативної діяльності майбутнього вчителя;
- система завдань повинна формувати міцні знання, професійно педагогічні вміння й навички майбутнього вчителя;
- система завдань повинна дати майбутньому вчителю можливість виявити свої творчі здібності й розвивати (удосконаливати) їх.

Відповідно до вищевказаних вимог виділяємо типи завдань для самостійної роботи майбутнього вчителя, які, на нашу думку, є найефективнішими при формуванні творчої особистості педагога.

Логічні завдання забезпечують роботу майбутнього вчителя матеріалом з різних джерел педагогічної публіцистики. Важливою вимогою в роботі з педагогічною публіцистикою є дотримання певної послідовності. До навчально-логічних завдань належать такі: відбір джерел педагогічної публіцистики (складання бібліографії, виділення матеріалу, що прямо або побічно стосується теми педагогічної творчості вчителя) дає можливість майбутньому вчителю знайти в них необхідну інформацію про вчительську працю, одержати загальне уявлення про зміст учительської праці; групування матеріалу з тематики (визначення серії публіцистичних матеріалів, розподіл матеріалу з тематики серії „Життя і творчість великих педагогів”, „З досвіду роботи шкільних учителів”, „Педагогічна культура вчителя” тощо) дозволяє майбутньому вчителю визначити, яка інформація про вчительську працю є для нього

педагогічно значущою; виділення основного й другорядного дозволяє майбутньому вчителю робити виписки основних педагогічних ідей, думок публіцистичного твору, що передбачає вміння виділяти істотне з прочитаного. Порівняння й узагальнення сприяє розвитку вміння аналізувати подані в матеріалі педагогічної публіцистики явища, факти, виділяти головне, проводити порівняння, установлювати взаємозв'язок між педагогічними фактами; ведення записів з прочитаного передбачає складання плану, виписування цитат, написання тез, конспекту з прочитаних творів педагогічної публіцистики, які допомагають майбутньому вчителю систематизувати знання, отримані при читанні, зосередити увагу на головних положеннях, зафіксувати й закріпити їх у пам'яті.

Пізнавально-пошукові завдання спонукають майбутнього вчителя до активного осмислення одержаної з матеріалів педагогічної публіцистики інформації про вчительську працю, пошуку варіативних рішень педагогічних завдань, прояву самостійності мислення. Навички інформаційного пошуку, уміння майбутнього вчителя порівнювати, узагальнювати, аналізувати, систематизувати отримані знання стають джерелом при написанні рефератів, доповідей, рецензуванні публіцистичного матеріалу педагогічної тематики. Рішення таких завдань виходить за межі минулого досвіду (дій за заданим алгоритмом) і вимагає від майбутнього вчителя розгляду засвоєної інформації під новим кутом зору. І. Лернер відзначав у зв'язку з цим, що „в будь-якому тексті, крім прямого змісту, необхідно залежно від обсягу своїх знань і установки на глибинне, творче читання бачити додатковий зміст, тобто виходити за межі тексту” [365, с. 30].

Творчі завдання передбачають участь майбутнього вчителя в комбінуванні наявних знань про вчительську працю зі щойно засвоєними з педагогічної публіцистики знаннями та їх використання в нових педагогічних умовах. Л. Виготський писав: „Творчість існує „на ділі” не тільки там, де вона ство-

роє великі історичні твори, але й скрізь, де людина уявляє, комбінує, змінює та створює щось нове, якою б крупицею це нове не було порівняно зі створенням генія” [79, с. 6]. До творчих завдань ми зараховуємо такі: написання творів, нарисів, репортажів, присвячених майстрам педагогічної праці; конструювання незавершеного публіцистичного твору; підготовка інтерв’ю; розробка й проведення навчально-виховних заходів, наприклад, вистави, „живої газети”, „круглого столу”, прес-конференції, гри тощо. Творчі завдання стимулюють творчу активність майбутнього вчителя, створюють умови для розвитку культури педагогічного мислення, прояву вигадки, винахідливості й фантазії.

Застосування ігрових форм навчання в композиційній структурі заняття стимулює, по-перше, пізнавальну активність у навчально-виховному процесі; по-друге, творчий підхід до справи; по-третє, забезпечує емоційне тло педагогічного спілкування, мобілізує уяву, волю, почуття, пам’ять, мислення майбутнього вчителя. Аналіз наукової літератури (Б. Ананьєв, Г. Лендрет, П. Підкасистий, С. Шмаков, Д. Ельконін та ін.) і численних психолого-педагогічних досліджень з теорії гри (П. Підкасистий, Ж. Хайдаров, В. Дрозіна, Н. Анікеєва) дозволяє представити спектр її призначення в умовах професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Ділові ігри навчають майбутнього вчителя практично застосовувати свої знання, розробляти стратегію й тактику заходів, обґрунтовувати та використовувати педагогічні рішення, сприяють ефективнішому формуванню практичних умінь і навичок. Спираючись на класифікацію ігор, представлену в працях Н. Анікеєвої, А. Деркач, П. Підкасистого, С. Шмакова та ін., ми вважаємо, що найбільш ефективними в процесі виховання інтересу до вчительської праці за допомогою матеріалів педагогічної публіцистики є **ігри інтелектуально-творчого характеру**. Такі ігри орієнтують на цілеспрямоване збагачення світогляду майбутнього вчителя.

Ігри-„експедиції”. Вони мають характер педагогічних експедицій, що здійснюються за матеріалами педагогічної публіцистики (за листами, записами щоденників, хрестоматійним матеріалом). „Експедиції” здійснюються в уявних умовах. Усі дії, емоційні переживання визначаються ролями спеціального кореспондента, журналіста-публіциста, учителя, ученого, які вивчають педагогічний досвід, ведуть щоденники, пишуть листи „з місць” події, збирають пізнавальний матеріал про працю вчителя. Письмовий виклад матеріалу розвиває творчу фантазію й комунікативні навички майбутнього вчителя.

Структурно оформлені ігрові моделі **КВК, вікторини, пізнавальні олімпіади**, складені за матеріалами педагогічної публіцистики, такі, як „Педагогіка навколо нас”, „У світі вчительської професії”, „Що? Де? Коли?” тощо, дозволяють виявити властиву майбутньому вчителю ерудицію, уміння повернути всі отримані з матеріалів педагогічної публіцистики знання про вчительську працю.

Дидактичні розвивальні ігри (головоломки, ребуси, шаради, кросворди тощо) спонукають учасників гри до самостійного пошуку, обробки та засвоєння публіцистичної інформації. Такі ігри викликають у майбутнього вчителя потребу вчитися, одержати якомога більше інформації з педагогічної публіцистики про різні аспекти вчительської професії.

Ділові ігри (телемости, прес-конференції, „круглі столи”) виховують культуру професійного спілкування й формують уміння працювати в колективі і з колективом, створюють умови для розвитку творчих здібностей. Ігри, які відтворюють діяльність учених, педагогів, практичних працівників шкіл, дають можливість майбутньому вчителю, моделюючи реальні педагогічні ситуації, закріплювати властивості, стани, уміння, навички, здібності, необхідні особистості для виконання соціальних, професійних творчих функцій. Зміст ділових ігор має, як правило, інтегрований характер, що об’єктивно вимагає від майбутнього вчителя комплексного застосування знань

про вчительську працю, засвоєних з матеріалів педагогічної публіцистики.

Емоційне сприйняття інформації про вчительську працю в процесі гри, викликаючи співпереживання, сприяє формуванню позитивного ставлення до професії вчителя. Отже, гра, виконуючи функції відпочинку, розваги, компенсації перевантаження нервової системи під час заняття, не припускає пасивного споглядання дій. Кожен стає її активним учасником, збагачуючи свій досвід різними варіантами міжособистісної взаємодії, навичками прийняття рішень і аналізу їх з погляду педагогічної доцільності, поповнюючи запас знань про вчительську працю з матеріалів педагогічної публіцистики, тренуючи в практичному використанні їх у реальному завданні, у виборі вирішення й визначенні моделі раціональної поведінки за законами педагогічної етики.

Ефективність методів активного навчання зумовлена тим, що вони сприяють формуванню навичок колективної праці, формують не тільки професійні здібності, але й соціальні, моральні, етичні норми поведінки майбутнього педагога; дають системне уявлення про зміст професійної діяльності; сприяють самоосвіті й самовихованню майбутнього вчителя; скорочують період адаптації молодого спеціаліста в школі. Таким чином, ділові, імітаційні ігри постають важливим структурним компонентом системи підготовки учителя у вищому навчальному закладі й виконують функцію поєднуючої ланки між педагогічною теорією та безпосередньою практикою.

Реалізацію прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання пізнавальної активності майбутнього вчителя при роботі з матеріалами педагогічної публіцистики спрямовано на досягнення успіху у формуванні навичок глибокого проникнення в сутність педагогічних явищ, усвідомлення їх взаємозв'язку, самостійного пошуку необхідної інформації про вчительську працю, вільної операції знаннями, напруженості та інтенсивності розумової діяльності у творчому вирішенні теоретичних

і практичних завдань. Прийоми емоційно-інтелектуального стимулювання пізнавальної активності майбутнього вчителя орієнтують його на розвиток професійних навичок майбутнього вчителя в процесі творчої діяльності.

Реалізацію цієї умови ми розглядатимемо, спираючись на психолого-педагогічну характеристику прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання пізнавальної активності, подану Л. Качаловою [264]. Виділяються такі прийоми емоційно-інтелектуального стимулювання (далі ЕІС) пізнавальної активності майбутнього вчителя: гностико-евристичні, інтегруючі, ворткомбінаторні.

Гностико-евристичні прийоми ЕІС пізнавальної активності ґрунтуються на логічній організації розумової діяльності й дозволяють систематизувати думки на основі простої логіки, аналізу зв'язків [337, с. 3]. Гностичний компонент передбачає усвідомлення завдань з оволодіння додатковими відомостями про вчительську працю з матеріалів педагогічної публіцистики та співвідношення їх з наявними знаннями, діями, пов'язаними з процесами пошуку джерел педагогічної публіцистики, видобування, узагальнення, систематизації, накопичення нових знань про різні аспекти професії вчителя, про великих педагогів, учителів-новаторів тощо. Евристичний компонент постає як операційно-дійове відкриття на основі „ключа” до закодованої інформації. Сюди належать способи, шляхи, правила вирішення поставлених завдань на основі вільного роздуму.

Інформація, що виходить за межі програмного матеріалу, як показують дослідження Г. Щукіної, дозволяє відкрити в наявних знаннях нові грані, розглянути їх під новим кутом зору й випробувати при цьому почуття задоволення від того, що знаєш матеріал глибше й ґрунтовніше [807, с. 115].

Інтегруючі прийоми ЕІС пізнавальної активності майбутнього вчителя дозволяють поєднувати на занятті науково-теоретичні знання про вчительську працю зі знаннями, отриманими з додаткових джерел, зокрема з педагогічної пуб-

ліцистики. Вони забезпечують творчий розвиток особистості, стимулюючи до самостійного творчого пошуку. Показовим у цьому відношенні є прийом „Розумової атаки”, що містить роботу з кросвордами, ребусами, криптограмами, загадками. Цей прийом створює не лише емоційне тло на занятті, але й ситуацію успіху при засвоєнні знань з матеріалів педагогічної публіцистики. Суть прийому „Лінія горизонту” полягає в тому, що майбутній учитель має можливість виступати на занятті в ролі викладача з підготовленими заздалегідь тезами з певної серії публіцистичних матеріалів. Осмислені й засвоєні знання стають каталізатором, що визначає прагнення майбутнього вчителя до професійного самовдосконалення.

Ворткомбінаторні прийоми ЕІС пізнавальної активності майбутнього вчителя передбачають складання словникових комбінацій у вигляді вправ, спрямованих на розвиток творчого мислення, уяви, які стимулюються нетрадиційним вираженням засвоєного або прийнятого інформаційного матеріалу педагогічної публіцистики. Реалізація цього прийому відбувається на різних рівнях освітнього процесу. На підготовчому рівні майбутній учитель детально знайомиться з поняттями, що вивчаються, і термінами. На робочому рівні шляхом комбінаторних операцій здійснюється підтвердження заданого поняття, терміна або змісту, включення його до активного словника студента. На перевірному рівні встановлюється факт існування конструктивно вибудованих смислів і аналіз якісної характеристики отриманих комбінацій.

Основними засобами ворткомбінаторного прийому є різного роду криптограми, „педагогічні тайнописи”, твори, тези за матеріалами педагогічної публіцистики, реферати, творчі повідомлення тощо.

Реалізація прийомів ЕІС пізнавальної активності в процесі виховання інтересу до вчительської праці сприяє розвитку творчого мислення та уяви майбутнього вчителя, підвищенню рівня його комунікативної культури.

Як бачимо, кожна з вищеописаних умов використання матеріалів педагогічної публіцистики в процесі формування творчої особистості педагога має особливі специфічні для нього можливості розкриття, розвитку, стимулювання й закріплення педагогічних творчих здібностей і навичок особистості майбутнього вчителя. Реалізація цих умов дає можливість майбутньому вчителю засвоювати не тільки знання про професію вчителя, але й сприяє чіткому усвідомленню себе в цій професії, свого творчого потенціалу, перспектив і труднощів, пов'язаних з учительською працею.

При визначенні принципів організації роботи з матеріалами педагогічної публіцистики ми виходили зі змістовної характеристики поняття „педагогічна публіцистика”; аналізу виконуваних педагогічною публіцистикою функцій; результатів дослідження досвіду використання педагогічної публіцистики в освітньому процесі; можливих умов організації пізнавально-практичної діяльності майбутнього вчителя.

Відповідно до цього ми виділили низку принципів організації роботи з матеріалами педагогічної публіцистики в процесі формування творчої особистості педагога:

- принцип системно-історичного вивчення матеріалів педагогічної публіцистики;
- принцип цільового призначення текстових матеріалів педагогічної публіцистики;
- принцип повноти текстових матеріалів педагогічної публіцистики;
- принцип відносної самостійності текстового публіцистичного матеріалу;
- принцип гнучкості публіцистичних матеріалів про вчительську працю;
- принцип „зворотного зв'язку”;
- принцип педагогічного моніторингу.

Принцип системно-історичного вивчення матеріалів педагогічної публіцистики дає можливість персоніфіковано про-

стежити генезис провідних концепцій та ідей педагогіки творчості.

Принцип цільового призначення текстових матеріалів педагогічної публіцистики вказує, що накопичення банку різноаспектної інформації про вчительську працю будується відповідно до мети дослідно-пошукової роботи, формування творчої особистості педагога. Цей принцип вимагає від майбутнього вчителя цілеспрямованого й активного сприйняття публіцистичної інформації, осмислення її практичної значущості в досягненні поставленої мети. Реалізація принципу цільового призначення текстових матеріалів передбачає застосування двох підходів до побудови банку інформації про вчительську працю з матеріалів педагогічної публіцистики: пізнавального й діяльнісного. При пізнавальному підході банк інформації формується за гносеологічним принципом (принципу пізнавальної цінності). Діяльнісний підхід передбачає рецептивне й творче застосування інформації в пізнавально-практичній діяльності майбутнього вчителя.

Принцип повноти матеріалів педагогічної публіцистики реалізується завдяки широкому охопленню різножанрових публіцистичних матеріалів, у зміст яких входить відібрана автором і відбита ним відповідно до його науково-педагогічних ідеалів інформація про педагогічну творчість учителя в реальних умовах навчально-виховного процесу. Інтегрований зв'язок публіцистичного матеріалу з науково-педагогічними знаннями про педагогічну творчість учителя забезпечує засвоєння новітніх, оригінальних, практично-цінних знань, що дозволяє майбутньому вчителю самостійно виявляти, формулювати та вирішувати й теоретичні, і практичні професійні проблеми.

Принцип відносної самостійності текстового публіцистичного матеріалу про вчительську працю вимагає розглядати педагогічну публіцистику як певну структуру, що складається з відокремлених самостійних одиниць (текстів). Зміст кожної одиниці має на меті донесення до майбутнього вчителя цінної

педагогічної інформації, її практичне застосування в освітньому процесі. Одиниці педагогічної публіцистики можуть використовуватися як самостійні або як залежні. Взаємопов'язані одиниці утворюють серію публіцистичних матеріалів, можливості використання якої в освітньому процесі необмежені.

Принцип гнучкості публіцистичного матеріалу про вчительську працю ґрунтується на індивідуальному підході до дослідження вітагенного досвіду, особистісних якостей майбутнього вчителя, указує реальні можливості пристосування змісту матеріалу педагогічної публіцистики до індивідуальних потреб майбутнього вчителя в операційно-діяльній сфері. Гнучке застосування текстового публіцистичного матеріалу в освітньому процесі, його заміна, конструювання нового виключає наявність жорстких методичних рецептів і шаблонів, дозволяє творчо підходити до використання педагогічної публіцистики в навчальній діяльності, не сковує ініціативи, а, навпаки, підвищує пізнавальну майстерність майбутнього вчителя.

Принцип „зворотного зв'язку” передбачає високий рівень професійного спілкування викладача й студентів у режимі співтворчості, на основі індивідуального підходу до кожного студента. Цей принцип дозволяє розглядати ту або іншу проблему, порушену в публіцистичному тексті, з різних поглядів, виявити позитивні або негативні сторони того чи іншого явища, установити зв'язки між ними. Аргументуючи свою позицію в ході діалогу, майбутній учитель має можливість створювати нову інформацію, наповнену особистісними смислами, використовуючи при цьому свій вітагенний досвід, простежуючи взаємозв'язки між іншими матеріалами педагогічної публіцистики.

Принцип педагогічного моніторингу процесу формування творчої особистості педагога за допомогою використання педагогічної публіцистики в освітній діяльності майбутнього вчителя є безперервним, науково обґрунтованим, діагностико-прогностичним відстеженням впливу педагогічної публі-

цистики на виникнення, розвиток і зміну навичок та вмінь професійної творчої активності майбутнього вчителя.

Усі зазначені принципи організації роботи з матеріалами педагогічної публіцистики тісно взаємопов'язані й відбивають взаємодію викладача та майбутнього вчителя в процесі формування творчої особистості педагога.

Аналіз сучасної наукової, методичної й навчальної літератури з проблеми використання педагогічної публіцистики в загальній системі професійної підготовки майбутнього вчителя [215; 514; 626 та б. ін.] показав, що систематичне залучення матеріалів педагогічної публіцистики, які висвітлюють цінні в пізнавальному й практичному відношенні факти діяльності вчителя, збагачує зміст навчального предмета, допомагає диференційовано проводити професійну підготовку, стимулювати творчі сторони вчительської праці. Студенти, які використовують матеріали педагогічної публіцистики в підготовці до лекцій, семінарських і практичних занять, навчаються самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися в сучасному потоці педагогічної інформації, виховувати професійну потребу бути в курсі найважливіших педагогічних подій.

Але поза увагою науковців і методистів залишився комунікативний аспект (формування мовленнєвої творчої особистості педагога, навичок професійного спілкування, вужче — ведення професійної документації тощо) використання в навчально-виховному процесі педагогічної публіцистики. Для педагога, професія якого перебуває в зоні підвищеної мовної відповідальності, професійні творчі інтенції застосовуються понад усе в галузі мовної комунікації. „Говорити, як учитель” і „писати, як учитель” для вчителя одночасно означає затвердити себе як особистість у певному соціальному середовищі, а найголовніше, на наш погляд, забезпечити собі й у професійному, і в міжособистісному плані рівноправний контакт у соціальній взаємодії з партнерами спільної діяльності. Дійсно, якщо врахувати, що мова в соціально-психологічному плані

— це не тільки засіб спілкування, але й могутній чинник професійної інтеграції, то вчителю необхідно оволодіти мовою професійного спілкування — навчитися вільного, неускладненого, мотивованого й цілеспрямованого оперування смисловою інформацією в межах професійно значущої тематики. Забезпечити цю перспективну ідею професійного навчання можливо, якщо вчитель опанує досвідом комунікативно-творчої діяльності. Засвоєння цього досвіду й забезпечує вчителю комунікативну компетентність.

І класична, і сучасна наука вказують на те, що неможливо особистість навчити творчого акту, але можна „сприяти його утворенню й появі” [81, с. 327]. Представлений в історії педагогічної думки досвід комунікативної творчої діяльності С. Русової, Я. Чепіги, А. Макаренка, В. Сухомлинського, В. Шаталова та інших педагогів іноді створює відчуття унікальності особистості, її талановитості від природи. При цьому просте засвоєння цього досвіду породжує лише погану копію й не призводить до помітних результатів у розвитку здібності до творчості. Для вчителя, який хоче набути індивідуального стилю, власної манери поведінки й мовної поведінки зокрема, украй необхідне „усвідомлення своєї діяльності як творчості, постійне творче професійно-особистісне самовиховання” [Там само, с. 5].

Крім того, дослідження з психології праці вчителя показали, що зміст і характер творчих завдань, які доводиться вирішувати вчителю в процесі навчально-виховної роботи, здебільшого визначаються тим, чи здійснює він лише функцію практичного виконавця планів і програм, чи може реалізувати у своїй діяльності функцію дослідника, який аналізує та оцінює свою комунікативну діяльність у загальному контексті власного досвіду. Це й створює необхідне мотиваційне тло для творчих пошуків особистості.

На етапі аналізу комунікативно-творчої діяльності виникає необхідність фіксації результатів. Значну допомогу тут можуть надати особисті записи вчителя, своєрідний творчий

архів, конспекти уроків, тематичні наочні тексти й особливо записники й щоденникові записи [28, с. 86 — 91]. На вищому етапі сформованості комунікативних навичок учитель може поставати як публіцист.

Ураховуючи неоднорідність сучасної освіти й наявність своєрідної конкуренції між альтернативними школами в освітньому просторі України, система педагогічного друку повинна стати певною ланкою в розвитку творчої індивідуальності педагога. За даними статистики, кожен другий педагог не вивчає методичну літературу, а 70 % не цікавляться питаннями педагогіки та психології, що робить їх роботу малоефективною й далеко не творчою. 72 % учителів прагнуть змін у школі, але половина з них не знає, що і як робити.

Сукупність усіх параметрів мовної особистості педагога складає її комунікативну культуру, що є основою загальної культури особистості, яка визначає рівень готовності окремої особистості до життєвого самовизначення, є умовою досягнення гармонії з самим собою й навколишньою дійсністю. І це, на нашу думку, — правильний шлях до формування творчої індивідуальності вчителя.

Вищезазначені загальнотеоретичні положення були покладені в основу навчально-методичного посібника „Використання педагогічної публіцистики в системі допрофесійної підготовки студентів-іноземців” (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 1.4/18-Г-895 від 07.06.2007 р.) [373].

Навчально-методичний посібник спрямований на те, щоб уже на першому пропедевтичному рівні професійної підготовки

- залучати майбутніх учителів до читання спеціальної педагогічної літератури через систематичне вивчення матеріалів педагогічної публіцистики періодичної преси;
- познайомити студентів в історичній ретроспективі з педагогічною творчою діяльністю видатних українських педагогів-класиків, їх публіцистичними творами;

- формувати багаж знань провідних педагогічних концепцій та ідей педагогіки творчості в історичній ретроспективі, удосконалювати комунікативні навички та вміння професійної сфери, розширювати професійний термінологічний словник;

- на прикладі кращих зразків педагогічної публіцистики, що розкриває багатогранність творчої діяльності відомих українських педагогів, прищеплювати морально-етичні цінності національної педагогічної школи.

Основною метою використання матеріалів педагогічної публіцистики в структурі заняття є формування навичок і вмінь педагогічної творчості, збагачення світогляду й словникового запасу майбутнього вчителя психолого-педагогічними знаннями, термінами, створення емоційно-невимушеної атмосфери на занятті, що сприяє кращому засвоєнню комунікативних навичок і вмінь.

Рівень розвитку емоційно-вольової сфери (можливість керувати своїм емоційним станом, долати інтелектуальні бар'єри, прагнення до самостійного творчого пошуку) впливає на систематичність і послідовність засвоєння знань у навчально-виховному процесі формування творчої особистості вчителя на матеріалі текстів педагогічної публіцистики. Комунікативна готовність формується на основі розвитку пізнавальних процесів майбутнього вчителя: пам'яті, уваги, сприйняття, уяви, мислення, мовлення.

Виховний аспект таких занять зумовлений наявністю певного рівня комунікативних знань і вмінь, необхідних для організації та здійснення процесу формування й закріплення інтересу до вчительської праці шляхом використання матеріалів педагогічної публіцистики. При цьому процесуальне залучення студентів досягається шляхом поєднання навчально-пізнавальної, навчально-практичної й самостійної діяльності. Це забезпечує підвищення рівня власне мовних знань, створює умови для їх актуалізації в практичній діяльності, одночасно

сприяє самостійному пошуку у сфері осмислення професійної інформації педагогічної публіцистики.

При розробці посібника ми спиралися на специфіку публіцистичного матеріалу про вчительську працю (його доступність, оригінальність і емоційність викладу), на формування й задоволення пізнавальних потреб та інтересів студентів у процесі професійно орієнтованого вивчення педагогічної публіцистики. Самостійна робота студентів повинна супроводжуватися не лише читанням різножанрових матеріалів педагогічної публіцистики, але й їх обговоренням, постановкою проблем виховання, розв'язанням педагогічних ситуацій, завдань, організацією та проведенням різних творчих заходів тощо.

Спираючись на дослідження з теорії педагогічної діяльності Н. Кузьміної, С. Смирнова, Г. Батуриної та ін., ми виділили певні компоненти спільної навчально-творчої педагогічної діяльності викладача й студента під час заняття.

Конструктивний компонент передбачає наявність елементарних умінь розробки виховних заходів у межах навчального заняття з опорою на педагогічну публіцистику, планування ігрових, навчальних ситуацій, складання серії питань з певних тем, розробку завдань, що орієнтують майбутнього вчителя на виконання таких операцій: створення бібліографічних описів і списків, первинне читання творів педагогічної публіцистики, усвідомлення змісту публіцистичного твору, виявлення зв'язків, оцінювання значущості публіцистичної інформації, презентація нових знань про вчительську працю, вираження власного ставлення до описуваних у педагогічній публіцистиці явищ і фактів педагогічної діяльності.

Організаторський компонент включає дії в практичному просторі: організувати й провести рольову гру, конкурс або вікторину, зустріч з письменниками, журналістами, учителями, випустити газету, забезпечити участь у роботі семінарських занять, педагогічних читань тощо.

Комунікативний компонент має на меті обробку вмінь спіл-

кування за допомогою конструювання ділових педагогічних ігор, обговорення на занятті педагогічних ситуацій, що найбільш зацікавили майбутнього вчителя, вирішення педагогічних завдань з опорою на знання педагогічної публіцистики, створення атмосфери довіри в спілкуванні.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає створення емоційно позитивного тла дидактичного простору, що сприяє адекватній самооцінці й проектуванню себе як суб'єкта вчительської праці.

Завдання в посібнику розподілені за блоками. Творчо поєднуючи завдання з різних блоків, викладач і студенти в активній спільній діяльності створюють гармонійне, цілісне уявлення про педагогічну творчість учителя.

Блок № 1 „Інформаційно-пізнавальний”. Практична спрямованість цього блоку полягає в активному читанні й виконанні серії навчально-практичних, пошукових завдань, спрямованих на розвиток пізнавальної активності, самостійності мислення й творчої ініціативи майбутнього вчителя.

Це сприяє активному залученню студентів у читання публіцистичних матеріалів і видобування з них цінної інформації про життя й творчу діяльність, педагогічний досвід великих педагогів-класиків, учителів, їх думки, відчуття, переживання, позитивні й негативні сторони вчительської праці, професійну компетентність педагога, його особистісні якості тощо. Вивчення творчості видатних педагогів за допомогою матеріалів педагогічної публіцистики залучає до ідей класичної педагогіки.

Блок № 2 — „Педагогічна обізнаність” — передбачає виявлення в студентів наявності знань про педагогічну творчість учителя.

Перелік контрольних питань дозволяє визначити свідомість і об'єктивність відповідей:

- Чи подобається Вам читати матеріали педагогічної публіцистики?

- Про які особистісні якості ідеалу вчителя, педагогічні здібності Ви дізналися зі сторінок педагогічної публіцистики?

- Вивчивши серію творів педагогічної публіцистики, як Ви вважаєте, у чому полягає основна мета педагогічної творчості вчителя?

- Чи часто Вам доводиться звертатися до матеріалів педагогічної публіцистики?

- Чи змінилося Ваше ставлення до педагогічної творчості вчителя після знайомства з матеріалами педагогічної публіцистики?

Для виявлення педагогічної обізнаності майбутнього вчителя про зміст учительської праці, його творчого характеру, особистісних якостей учителя на обговорення може бути винесено низку педагогічних ситуацій.

Як критерій сформованості опорних знань розглядається правильність і повнота відповідей, залучення як доказ своєї точки зору інформації з матеріалів педагогічної публіцистики.

Блок № 3 — „Педагогічні вміння” — спрямований на те, щоб посилити націленість особистості майбутнього вчителя на активну творчу професійну діяльність, формування психологічної готовності до неї. Цей блок включає самостійну діяльність майбутнього вчителя, яка диференціюється за рівнями складності від репродуктивних, пізнавальних дій за заданим зразком, пошукової діяльності до індивідуальних завдань на основі інтеграції різних видів навчальної діяльності з використанням гностико-евристичних, репродуктивних, дослідницько-творчих, ігрових методів. Зважаючи на рівні складності самостійної діяльності, було розроблено такі завдання:

- огляд і обговорення творів педагогічної публіцистики;
- розробка кросвордів, ребусів, тестових завдань, педагогічних вікторин за вивченими матеріалами;
- ведення робочих конспектів, складання збірки цитат, написання творів за публіцистичними матеріалами;

- розробка виховних ігор, складання фрагментів педагогічних ситуацій;
- аналіз педагогічного досвіду вчителів.

Такі завдання виховують увагу до публіцистичних матеріалів, висвітлюючи різні аспекти шкільного життя, провідного педагогічного досвіду, розвивають у студентів оцінне критичне ставлення до змісту, виявляють особистісне ставлення до описаних ситуацій і фактів.

Блок № 4 — „Творче проектування” — спрямований на розвиток у майбутнього вчителя здібності ставити й вирішувати творчі завдання, проектувати власну діяльність. Формування готовності до творчої діяльності здійснюється на основі таких творчих стимулюючих завдань:

- завдання, спрямовані на формування дослідницьких творчих умінь: підготувати питання для інтерв'ю, проаналізувати публіцистичний текст;
- завдання на осмислення інформації публіцистичного матеріалу: написати статтю, нарис, репортаж, розробку газетної рубрики;
- завдання композиційного характеру: дібрати заголовок до уривка або цілого твору, виявити задум публіцистичного твору;
- завдання хрестоматійно-змістовного характеру: написати оповідання-загадку за серією матеріалів педагогічної публіцистики;
- завдання персоналізуючого характеру: скласти педагогічний портрет творчої особистості відомого діяча освіти;
- завдання творчо осмислені: написати реферат, доповідь з творчості великих педагогів, узагальнення досвіду роботи педагогів-новаторів, підготовка публіцистичних журналів, газет, підбір матеріалу статей та його бібліографічна обробка.

Загальна схема заняття. Пропонуємо загальну схему заняття, практична частина якого може містити такі види навчальної роботи:

1. Читання публіцистичних матеріалів (за вибором).

2. Робота з термінологічним словником: дайте тлумачення таким поняттям, ключовим словам тексту.

3. Конспектування з текстових джерел висловів відомих педагогів, філософів, письменників, журналістів про роль учителя в житті суспільства.

4. Підготовка творчих повідомлень з таких тем:

а) „Життя й творчість великих педагогів-класиків”;

б) „Педагогічна культура вчителя”;

в) „З досвіду роботи шкільних учителів”.

Методичні вказівки до самостійної роботи студентів. Самостійна робота студентів передусім пов'язана з роботою над текстами й виконанням розроблених до них завдань. При цьому вони повинні виділити в тексті нові терміни, скласти глосарій, тезовий план тексту. Після закінчення роботи студентам пропонуються додаткові тексти з тієї ж теми, а також рекомендується самостійно знайти й представити на занятті інформацію в межах обговорюваної проблематики. У ході роботи над кожним текстом необхідно підготувати письмову роботу (форма визначається викладачем).

Методичні вказівки до спільної самостійної роботи студентів і викладача. Після прочитання тексту студентам пропонується самостійна робота, яка полягає у виборі варіантів відповідей із запропонованої теми, складанні добору матеріалів, формулюванні термінологічних визначень, тобто здійснюється багаторазове й уважне спільне читання й вивчення тексту. Після цього студентам пропонується скласти прес-реліз, використовуючи ті витяги з тексту, які вимагають глибшого осмислення, аналізу та узагальнення. Прес-релізи передаються обраному на занятті „редактору”. Відбувається коментоване обговорення, у ході якого оцінюється, як розкрита тема, чи містить вона всі думки, з якими ознайомилися, студенти визначаються зі своєю позицією. Отже, вирішується завдання навчання студентів правил роботи в комунікаційній мережі й формування медіа-освітніх умінь. Завершальною перевіркою є написання

творчої роботи в одному з жанрів педагогічної публіцистики. Робота оцінюється викладачем не тільки в стилістико-граматичному плані, але й коментується якість відбору залученого публіцистичного матеріалу, доцільність його використання в цьому контексті, що свідчить про сформованість особистого, емоційно-ціннісного ставлення студентів до об'єктів і явищ педагогічної дійсності, які їх оточують.

Навички й уміння, якими повинні оволодіти студенти. Передбачається, що після закінчення курсу студенти зможуть досягти високого рівня володіння професійною усною та писемною комунікацією.

Велика увага приділяється розширенню бази знань і розвитку мовленнєвої комунікації, оволодінню навичками педагогічної риторики: мотивованими висловами у формах монологічного й діалогічного мовлення вчителя у вигляді викладу нового матеріалу, пояснень, аргументування, висновків, оцінки, заперечень, порівнянь, зіставлень, питань, прохань тощо. Студенти повинні вміти формулювати свою думку, виступаючи з повідомленнями, доповідями, беручи участь у дискусіях, працюючи у великих і маленьких групах; виявляти ключові параметри проблем, добирати, оцінювати та аналізувати інформацію, рішення, проекти в усному й писемному вигляді; оволодіти навичками читання професійної літератури: переглядовим, ознайомлювальним і навчальним; навчитися працювати з суто науковою монографічною й періодичною пресою з педагогічної тематики; оформлювати витягнуту з джерел інформацію у вигляді бібліографічних описів, списків, резюме, анотації, реферування, написання доповідей; на достатньому рівні володіти писемними жанрами професійної сфери спілкування (рецензія, відгук, наукова стаття, педагогічне есе тощо).

Виконання комунікативних завдань розглядається як засіб засвоєння власне педагогічного теоретичного матеріалу з проблеми педагогічної творчості вчителя. Системно-історичне вивчення розвитку й становлення українського педагогіч-

ного друку в різноманітності видо-типологічних форм і жанрів дає можливість простежити генезис розвитку педагогіки творчості. Персоніфіковане вивчення досвіду педагогічної творчості в історичній ретроспективі формує багаж знань про провідні педагогічні концепції та їх ідейне наповнення.

Принципи оцінювання рівня досягнень студентів. Специфіка предмета вивчення така, що створення абсолютно об'єктивної оцінки критеріальної бази оцінювання рівня досягнень студентів не є можливим. Існує кілька чинників, які визначають імовірний підхід до оцінювання.

По-перше, це робота в групах, що передбачає постійну зміну функцій і ролей кожного студента на кожному навчальному занятті.

По-друге, це самостійна підготовка навчальна робота поза аудиторією. Оцінка повинна виконувати не лише фіксуючу функцію стосовно формальних результатів навчання, але й працювати на його (студента) освітню перспективу.

Цей чинник примушує нас запроваджувати індивідуальну експертну оцінку рівня досягнень студента викладачем, яка накладається на взаємне й самостійне оцінювання роботи в групах. Критеріями цих оцінок є рівень і динаміка (позитивна або негативна) комунікативної компетентності студентів. З великої низки навичок, умінь і ознак мовної компетенції як оцінюваних результатів навчання слід назвати такі:

- організація та представлення даних у різних формах з орієнтацією на слухача;
- участь у дискусіях;
- аргументоване подання своєї думки, інтерпретація різних поглядів;
- редагування текстів;
- використання різних жанрів і форм комунікації;
- знаходження інформації в художніх і публіцистичних текстах, ЗМІ, електронних носіях тощо.

Удосконалення професіоналізму студентів педагогічних

інститутів вимагає нових, активних форм і методів навчання, оптимізації всього навчально-виховного процесу. Для практичного здійснення намічених перспектив професійного й творчого становлення фахівця доцільно введення в педагогічних вищих навчальних закладах спецкурсу „Основи професійної комунікації педагога” як логічного продовження курсу „Основи педагогічної майстерності”. Мета спецкурсу полягає в тому, щоб допомогти студентам опанувати норми професійного спілкування, набути навичок науково-дослідної роботи, через вивчення видів і жанрів педагогічного тексту набути навичок писемної педагогічної діяльності, глибше усвідомити сенс і творче наповнення професії, свідомо осягати її в теоретичній і практичній діяльності, засвоїти основні принципи й психологічні механізми творчої педагогічної роботи тощо. На всіх етапах навчання й виховання викладач постає безпосереднім творцем навчального процесу, організатором різноманітних конкретних навчально-виховних ситуацій, тому успіх навчання значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя. Учитель повинен уміло й творчо вибирати найбільш оптимальні шляхи й методи педагогічної дії, урахувуючи те, що навіть грамотне виконання вказівок і рекомендацій, викладених у програмних вимогах, дає значно менший ефект порівняно з творчим виборчим підходом, що зважає на специфіку школи. Практичне рішення цього завдання неможливе без аналогічної вимоги до вищої школи, що повинна формувати загальні й професійні знання, але головною метою ставити творчий розвиток особи майбутнього вчителя, його професійної індивідуальності. Школа повинна одержувати педагога, здатного розвивати особистість учня й забезпечити можливість творчої діяльності в педагогічній співпраці. Запровадження такого спецкурсу не вичерпує всіх проблем професійної підготовки майбутніх учителів, проте дозволяє виявити й реалізувати можливі резерви в системі становлення професіоналізму молодого фахівця.

Висновки до третього розділу

У сучасному науково-публіцистичному дискурсі педагогічна діяльність у найширшому значенні орієнтована не тільки на виробництво й набуття нових знань, цілей, цінностей, особистісних смислів, але й на розкриття сутнісних сил, діяльнісних здібностей людини, її готовності компетентно й відповідально виконувати професійні та соціальні ролі, продукувати нові ідеї й технології. *Педагогічна творчість* у нинішньому її вимірі — це інноваційний процес суспільної свідомості, який розкривається за допомогою індивідуальних актів новаторства й у процесі асиміляції нового знання в педагогічну думку. Розвиток педагогічної творчої думки передбачає на сучасному етапі визначення особистості вчителя як суб'єкта творчої діяльності, здатного до особистісної орієнтації в сучасному світі, який уміє брати участь у діалозі культур.

Науково-технічна революція й процеси комп'ютеризації сприяли появі електронних носіїв інформації, з'являються електронні періодичні видання, формуються регіональні освітньо-інформаційні комплекси тощо. На початку першого десятиліття XXI століття виникають перші електронні періодичні видання. У цьому контексті стає особливо важливою реалізація існуючих та розробка нових стратегій і програм включення нашої держави в міжнародний обмін інформацією.

Сучасний етап характеризується реставрацією та реституцією цінностей творчої педагогічної думки, які були закладені й на попередніх історичних періодах і проявилися в провідних педагогічних ідеях і концепціях минулого, і в сучасній ідеї створення єдиного освітньо-інформаційного простору, що будується на новітній теорії інформаційного суспільства. Така виважена позиція відповідального реалістичного ставлення до історії вітчизняної освіти й педагогічної думки в 90-х рр. стає провідною у свідомості більшості істориків педагогіки й починає превалювати в державній освітній політиці.

Вивчення української педагогічної періодичної преси й

педагогічної публіцистики — носія й зберігача інформації про розвиток педагогічної теорії й практики, про історію провідних ідей педагогіки творчості — не тільки дозволяє збагатити пізнавальний арсенал педагогічної науки, але й дає можливість використовувати цю історичну спадщину у формуванні творчої особистості педагога в умовах сучасного вищого навчального закладу.

Педагогічна публіцистика може забезпечити істотну складову педагогічної свідомості: сформувати уявлення, поняття, категорії й відбитися в діяльності. Педагогічна публіцистика, окрім своєї родової функції — формувати суспільну свідомість, за певних умов (підбір відповідних текстів, опора на вітагенний досвід, мотивація, стимулювання, написання педагогічних текстів і т. ін.) через свої видові особливості може сприяти формуванню педагогічної свідомості, забезпечуючи тим розвиток гуманітарного знання, збагачуючи педагогічну науку й педагогічну практику.

Змістовна характеристика поняття „педагогічна публіцистика”. Аналіз виконуваних педагогічною публіцистикою функцій, досвіду використання педагогічної публіцистики в освітньому процесі, можливих умов організації пізнавально-практичної діяльності майбутнього вчителя зумовили виділення низки принципів організації роботи з матеріалами педагогічної публіцистики в процесі формування творчої особистості педагога: принцип системно-історичного вивчення матеріалів педагогічної публіцистики; принцип цільового призначення текстових матеріалів педагогічної публіцистики; принцип повноти текстових матеріалів педагогічної публіцистики; принцип відносної самостійності текстового публіцистичного матеріалу; принцип гнучкості публіцистичних матеріалів про вчительську працю; принцип „зворотного зв’язку”; принцип педагогічного моніторингу.

На сучасному етапі очевидними стають суперечності між суспільною потребою у формуванні соціально активної твор-

чої особистості, щонайпотужнішими можливостями засобів масової інформації й способами їх формувальної дії. У нашому дослідженні визначена інтеграційна система принципів формувальної дії в діяльності засобів масової інформації, що включає такі позиції: відповідність науковим основам становлення й розвитку особистості; ціннісна орієнтація; комплексний підхід; адекватність, соціальний доказ, соціальне збереження особистості.

Викладені в монографії загальнотеоретичні положення використання педагогічної публіцистики в процесі формування творчої особистості майбутнього вчителя були покладені в основу навчально-методичного посібника [373].

Звернення до виховного й гносеологічного потенціалу педагогічної публіцистики не вичерпує всіх проблем професійної підготовки майбутніх учителів, проте дозволяє виявити й реалізувати можливі резерви в системі професійно-творчого становлення майбутнього фахівця.

ПІСЛЯМОВА

Становлення й розвиток українського педагогічного періодичного друку та віддзеркалення в ньому проблеми педагогічної творчості вчителя є складним, суперечливим, тривалим і нерівномірним за динамікою протікання процесом, зумовленим особливостями політико-економічного й соціокультурного розвитку країни. З огляду на предмет нашого дослідження в якості провідних детермінант розвитку творчої педагогічної думки ми визначили — історію розвитку української культури в єдності з історією розвитку вітчизняної системи освіти. Отже, основними чинниками, що визначають запропоновану нами періодизацію, є головні історичні події, їх вплив на подальший розвиток освіти; соціальні процеси, які відбувалися в суспільстві; боротьба ідей, напрямів, поглядів у суспільстві, літературі, освіті; віддзеркалення соціальних, освітніх, педагогічних проблем; готовність суспільства до сприйняття публіцистики; потреби освітньої практики в розвитку педагогічної публіцистики, актуальний стан педагогічної науки й генезис педагогіки творчості.

Визначена в нашому дослідженні періодизація розглядає площину проблеми педагогічної творчості вчителя в специфічній формі її прояву — у публіцистичній творчій спадщині видатних і провідних українських педагогів ХХ століття.

Процес розвитку української педагогічної періодичної

преси проходить п'ять періодів, що відображають особливості становлення української педагогічної періодичної преси ХХ століття в типологічному розмаїтті джерел і жанрів педагогічних публікацій, а також відтворюють висвітлення в ній проблеми педагогічної творчості вчителя, затребуваність тих чи інших ідей педагогіки творчості на різних етапах генезису означеної проблеми.

Визначаючи періодизацію, хронологічні межі розвитку проблеми педагогічної творчості вчителя на шпальтах вітчизняної педагогічної преси, зауважимо, що вони є досить відносними і схематичними, оскільки виміряти, а точніше знайти точки відліку зародження, тим більше завершення формування тієї чи іншої педагогічної ідеї — дуже складне завдання через її багатовимірність, хвилеподібність, залежність від об'єктивних (стан розвитку системи освіти, преси, технічні можливості поліграфії і т.ін.) і суб'єктивних (народження // поява педагогів-мислителів, творців, реакція громадськості на відповідні педагогічні ідеї і т.ін.) чинників.

Ретроспективний і системно-функціональний аналіз проблеми педагогічної творчості дав підстави розробити на основі соціально-економічних, суспільно-політичних, а передусім педагогічних детермінант її періодизацію, визначивши провідні ідеї, а саме:

I період (1900 — 1920 рр.: *перший етап* (1900 — 1917 рр.), *другий етап* (1917 — 1920 рр.)) — ідея національної школи; II період (1920 — 1930 рр.) — ідеї педоцентризму і трудової школи; III період (1931 — 1960 рр.: *перший етап* (1931 — 1940 рр.), *другий етап* (1941 — 1945 рр.), *третій етап* (1946 — 1955 рр.), *четвертий етап* (1956 — 1960 рр.)) — ідеї комуністичного виховання; IV період (1961 — 1990 рр.: *перший етап* (1960 — 1984 рр.), *другий етап* (1985 — 1990 рр.)) — інноваційні ідеї вчителів-новаторів; V період (1991 — 2000 рр.: *перший етап* (1991 — 1995 рр.), *другий етап* (1995 — 2000 рр.)) — ідея формування єдиного освітньо-інформаційного простору. Визначений як нижня межа

хронологічний відрізок часу 1991 — 2000 рр. є лише переходом до наступного періоду розвитку українського педагогічного періодичного друку, але не завершенням самого періоду формування єдиного освітньо-інформаційного простору.

Характерною рисою української педагогічної преси в період 1900 — 1917 рр. стає кількісне зростання офіційних спеціальних педагогічних періодичних видань, проте провідну роль у розвитку педагогічної творчої думки й становленні системи освіти в цей час відіграють заборонені тогочасною цензурою українські педагогічні часописи.

Проблема педагогічної творчості вчителя в цей період висвітлювалася в ракурсі збереження цінностей української культури, становлення національної школи, відстоювання права отримувати освіту рідною мовою тощо.

Основними темами періодичних пресових видань другого періоду 1917 — 1920 рр. стали такі: роль і місце вчителя в українському суспільстві, підготовка педагогічних працівників, упровадження в шкільне життя українознавчих дисциплін, створення для учнів та вчителів належних матеріально-побутових умов тощо. Педагогічна творчість учителя в означений період становила відповідь на потреби соціального життя; вона обмежувалася методичними пошуками й визначалася культурологічним підходом. У період, за влучним висловом Г. Ващенка, „Ренесансу української педагогічної думки” педагогічний творчий пошук учителів був спрямований на те, щоб знайти й обґрунтувати суспільно значущий національний ідеал, керуючись яким можна реалізувати самотутній шлях соціального перетворення України.

У ході другого періоду 1920 — 1930 рр. проблема педагогічної творчості вчителів вирішувалася під ідеологічним впливом двох різних педагогічних напрямів — комуністичного й національно орієнтованого. Комуністична лінія педагогічного творчого пошуку спрямовувалася культурно-освітніми пропагандистськими методами комуністичного виховання; на-

ціонально орієнтована — на практичний гуманізм, плекання духовної культури.

Період 1931 — 1960 рр. позначений процесами монополізації й централізації засобів масової інформації на загальнодержавному рівні, ідеологічними цензурними обмеженнями. На першому етапі 1931 — 1941 рр. проблема педагогічної творчості вчителя була відзначена жорсткою ідеологізованою обстановкою тоталітарної системи; у роки Великої Вітчизняної війни — другий етап 1941 — 1945 рр. — підсилюються психолого-культурологічні засади вирішення цього питання в ракурсі патріотизму, але повоєнні часи — третій етап 1946 — 1955 рр. — знову позначилися обмеженням свобод, демократії, догматизацією суспільних інститутів, суттєвим посиленням контролю над наукою, зокрема педагогічною, і школою. Четвертий і останній етап цього періоду 1956 — 1960 рр. характеризується пробудженням педагогічної творчої думки педагогів-практиків, директорів сільських українських шкіл. Незважаючи на авторитарний ідеологічний тиск з боку партії та держави, офіційної педагогіки й педагогічної науки, де ідеї педагогіки творчості тільки проголошувалися, завдяки професійній творчій діяльності учителів і можливості оприлюднення через педагогічну періодичну пресу творчих здобутків їх передового досвіду, в українській педагогіці були творчо переосмислені на новому етапі ідеї — трудового виховання, національного виховання в народних традиціях, наслідування передового досвіду й т. ін.

Специфічна риса періодичної преси 1961 — 1990 рр. — широке пропагування передового педагогічного досвіду. Перший етап означеного періоду 1961 — 1984 рр. є часом розвитку гуманістичної педагогіки нового мислення. Цей етап ознаменований появою визначальних всесвітньо визнаних праць В. Сухомлинського, у яких порушено проблеми фізичного й розумового розвитку, а також морального виховання дитини, розв'язання яких перебуває в загальному річищі соціально-

гуманістичних імперативів української педагогічної думки. Основу концепції педагогічної творчості В. Сухомлинського складають ідеї творчого розвитку вчителя й учнів, гармонізації процесів навчання й виховання у взаємодії школи й сім'ї на засадах народної педагогіки. Загальна періодична преса другого етапу 1985 — 1990 рр. висвітлила нову парадигму — педагогіку співробітництва педагогів-новаторів у напрямках: а) творчий досвід окремих учителів і колективів; б) регіональний конкретний досвід; в) творча лабораторія самих педагогів-новаторів. У спеціальній педагогічній періодичній пресі було синтезовано досвід педагогіки співробітництва, виявлено індивідуалістичний, особистісний характер інноваційної діяльності вчителів, описано підходи дослідницької діяльності педагогів. Педагогічна творчість на цьому етапі розглядається як процес вирішення педагогічних завдань у мінливих умовах, пошук і знаходження нових методів та засобів праці; самореалізація педагога, винайдення індивідуальних шляхів професійного зростання. Педагогічна творчість у цей час розглядається як мистецтво вчителя, постійне вдосконалення навчально-виховного процесу на засадах професіоналізму. У 80-х рр. ХХ століття виокремилася як галузь загальної педагогіки „педагогіка творчості”, що було зумовлено процесами демократизації й гуманізації освіти в СРСР. Розвиток ідей педагогіки творчості відбувався не тільки в боротьбі з партійним тиском, але через опір формалізму шкільного життя, що виражалося в публіцистичних творах.

Період 1991 — 2000 рр. відзначений активізацією всіх боків національного життя, що було зумовлено створенням Української держави, а також якісно новим ростом засобів масової інформації, орієнтованих на нові інформаційні технології, упровадженням європейських стандартів, забезпеченням відкритості інформаційної діяльності та інтеграції до міжнародного і європейського інформаційного простору.

Проблема педагогічної творчості вчителя в цей період

розглядається в ракурсі завдань комп'ютеризації, інформатизації, а також процесів формувального впливу на особистість засобів масової комунікації. Специфічні особливості ЗМІ нового часу (глобалізація інформації, мобільність її трансляції, ілюзія особистісної спрямованості, оперативність зворотного зв'язку тощо) висувають на перший план проведення досліджень проблеми формування соціально активної творчої особистості засобами масової інформації.

Динаміка педагогічних ідей у педагогічній публіцистиці, проходячи через періоди передумов виникнення, зародження, становлення, протистояння, мала інверсійно-поступовий характер. Педагогічні ідеї не накопичувалися на різних етапах генези, а іманентно були присутніми, щоб бути затребуваними в певний період. Ідеї, які виникали на відповідному етапі генези, повторювалися на наступних етапах або носили дискретний характер, то з'являючись, то зникаючи залежно від історичних подій, стану суспільства й т. ін.

Отримані в ході дослідження факти дали змогу визначити головні тенденції конструктивного реформування української педагогічної періодичної преси з огляду на сучасні завдання формування освітньо-інформаційного простору задля виховання креативної, творчої особистості вчителя.

Інформаційна сфера в Україні перебуває на етапі прогресивного зростання, орієнтованого на впровадження європейських стандартів, забезпечення відкритості інформаційної діяльності й інтеграцію до міжнародного та європейського інформаційного простору. Завданням сучасної української педагогічної журналістики є створення національного освітньо-інформаційно простору й інтеграція до європейського, що досягається шляхом висвітлення найновітніших ідей педагогічної творчості вчителя.

В інформаційній політиці України все більше актуалізується провідна стратегія глобалізаційних процесів — зміцнення світу й розвиток людства через освіту, науку, культуру й

комунікацію. Рушійною силою глибинної трансформації системи міжнародних відносин і глобалізації світового розвитку виступають фундаментальні знання й високі технології на тлі всезростаючої значущості впливу інформаційного чинника на масову свідомість. Саме тому в інформаційній політиці України було виділено дві домінанти — інтелектуальну й технологічну. Наука — як сфера, що продукує нові знання, й освіта — як сфера, що „олюднює” знання та забезпечує індивідуальний розвиток людини.

Освітньо-інформаційний простір України на сучасному етапі розвитку характеризується низкою складових: 1) модернізація національної освітньо-інформаційної інфраструктури; 2) проблеми застосування інформаційних технологій в освіті й педагогічній науці; 2) реалізація існуючих і розробка нових стратегій і програм включення наукової педагогічної школи до міжнародного обміну інформацією; 3) розв’язання низки актуальних проблем становлення та розвитку національних освітньо-інформаційних ресурсів, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності наукових і освітніх установ; 4) прискорення розвитку принципово нових напрямів освітньої інформаційної діяльності й забезпечення високої якості педагогічної інформаційної продукції (електронні періодичні видання, підручники, дистанційні курси навчання тощо); 5) освітньо-інформаційне забезпечення формування громадянського суспільства в Україні та т. ін.

Аналіз генези ідей педагогічної творчості в педагогічній публіцистиці на відміну від існуючих у суспільстві стереотипів, міфологем заперечує те, що ідеї педагогіки творчості розвиваються тільки за сприятливих соціально-педагогічних умов, виявляє, що на всіх етапах генези існують дві закономірності: 1) педагогічні творчі ідеї виникають незалежно від ступеня реальної свободи в суспільстві або умов для їх виникнення (гуманістичні ідеї виникають навіть в умовах тоталітаризму); 2) у

складні, кризові моменти історії відбувається активізація публіцистичного чинника.

Це створює підстави для спростування думки, що утвердилася в суспільному світогляді та в значній частині праць з історії педагогіки [наприклад, 61], про авторитарно-репресивний характер вітчизняного виховання, тоталітарну педагогіку й педагогічну публіцистику, що їх обслуговувала. Розвиток ідей педагогічної творчості в найсуперечливіший радянський період, на наш погляд, не переривався через деякі чинники:

— не дивлячись на авторитарний тиск у системі освіти з боку комуністичної партії та держави, офіційної педагогіки й педагогічної науки, які лише проголошували ідеї педагогічної творчості, наступність цих ідей не переривалася, завдяки практичній діяльності педагогів та можливості публікацій своїх праць;

- радянська соціалістична система освіти посідала одне з провідних місць у світі з якості підготовки, але дитина розглядалася як засіб, а метою була система освіти, що виконувала соціальне замовлення. Гуманістичні ідеї було розвинуто в працях тих педагогів, які розглядали особистість дитини як мету, а систему освіти — як засіб;

- авторитарний режим, установлений державою через певну діалектику розвитку суспільства й науки, стимулював вияв тенденцій педагогічної творчості як форми протесту проти системи державного пригнічення. Цей протест виявився можливим саме в публіцистичній формі.

Значимо, що розвиток ідей педагогічної творчості тривав не тільки в боротьбі з партійним тиском, але й у супротиві реакційному тиску педагогів і формалізму шкільного життя, що відбилося в публіцистичних творах.

У 60-х рр. ХХ століття, на початку становлення гуманістичної педагогіки, характерною була формула освіти: „знати все про небагато й небагато про все”. До кінця сторіччя об-

ставини розвитку суспільства породили нову формулу — знати про сутність усього, щоб пізнати нову сутність.

Вимога сучасності, використовуючи накопичений досвід, — переглянути систему освіти й виховання для максимального розвитку творчих здібностей людини. Саме цього прагнув В. Сухомлинський: навчити людину навчатися, максимально розвивати свої таланти. Саме такі креативні риси намагалися прищепити системі освіти педагоги-новатори: розвивати творчість учня, його мисленнєву діяльність і здібності в руслі формування всебічно розвиненої особистості.

Нова освітня парадигма — інноваційна освіта — передбачає особистісний підхід, розвиток творчого начала, використання найновітніших інформаційних технологій. Саме цей шлях забезпечує поступове входження української освіти до світового освітньо-інформаційного простору.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ДОДАТОК А

Таблиця А.1
Типологія й кількісні показники українських видань у Російській імперії 1900 — 1916 рр.

№ з/п	Назва	Місце видання	Видавництво, видав. орган	Роки видання	Періодичність	Мова видання
1	2	3	4	5	6	7
1	Дошкольное воспитание	Київ	Изд. Киевского Общества Народных детских садов. Ред. Н. Д. Лубенец	1911—1917	9 №№ в год (26x17)	Рус.
2	Ежегодник Коллегии Павла Галагана	Київ	Коллегия Павла Галагана	1894/1895—1904	1894/1895 (Вып.1)—1904 (Вып.9)	Рус.
3	Законоучитель	Житомир	Ред.-изд. А. Голосов	1912—1917	2 раза в мес., за искл. каник. вр.	Рус.
4	Западно-Русская начальная школа	Київ	Изд. Киевского епархиальн. учительск. совета	1906—1907	Ежемес. (24x15)	Рус.
5	Летопись вечерн. высш. женск. курсов, учреждений в г. Киеве А. В. Жукиной	Київ	Изд. под рук. проф. В. Н. Перетца	1914	Вып.1	Рус.

Продовження табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7
6	Народный учитель	Киев	Ред.-изд.-ца Л. П. Смирнова (1908); Изд.-ца Л. П. Смирнова, ред. О. Н. Смирнов (с № 6 1908 г.)	1908–1909	1908 г. (№№ 1–14/15); 1909 г. (№№ 1–15/16)	Рус.
7	Наука и школа	Харьков	Изд. Харьков. гимназии, 2-й группы преподавателей. Ред.-изд. Н. Н. Кнорринг	1915–1916	1915 (№№ 1–2); 1916 (№№ 3–4/5) (26x17)	Рус.
8	Педагогическая жизнь	Киев	Изд. Коллегии Павла Галагана. Ред.: проф. И. А. Сикорский и пр.-доц. И. И. Глиненко	1904–1905	1904 (Вып. I и II); 1905 (вып. I)	Рус.
9	Педагогическая неделя	Киев	Под ред. пр.-доц. И. И. Глиненко, К. Ф. Лебединцева	1906	№№ 1–7/8 (32x23)	Рус.
10	Педагогический журнал для учащихся нар. школ Полтавской губ.	Полтава	Изд. Полтав. губ. земства. Ред.-изд.: член земск. упр. И. М. Данельский	1914–1917	Ежемес. (24x16) В 1917 г. вып. 7–12 на укр. яз.	Рус. Укр.
11	Світло	Київ	Педагогічний журнал для сім'ї школи	1910–1914		Укр.

Продовження табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7
12	Спутник середньої школи і екстерна	Київ	Изд.: Т. Э. Пиогровский (1909); ред.: О. А. Португалов (с № 6 1909 г. ред.-изд.: О. А. Португалов)	1909—1910	Еженед. 24 №№ в год (31x23 и 26x20)	Рус.
13	Таврический народный учитель	Симферополь	Ред.-изд.-ца: Е. З. Зотова (1907—1908) и ред.-изд.: П. И. Крещановский (1909—1910)	1904—1909	Двухнед. (32x24)	Рус.
14	Труды Пед. отделения Харьк. ист.-филол. о-ва	Харьков	Пед. отделение Харьк. ист.-филол. о-ва	1893, 1894, 1896—1898, 1900, 1902	Погодно. 1893 (I); 1894 (II); 1896 (III); 1897 (IV); 1898 (V); 1900 (VI); 1902 (VII) (25x17)	Рус.
15	Церковно-приходская школа	Київ	Киевское епархиальное училище. Ред. П. Игнатович	1887—1906	Ежемес.	Рус.
16	Циркуляр по Киевскому учеб. округу	Київ	Первый офиц. орган Киевского учеб. округа	1859—1917	Ежемес. (26x16)	Рус.

Продовження табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7
17	Циркуляр по Одеському учеб. округу	Одесса	Изд. Одесского учеб. округа	1864—1916	Ежемес. (26x16)	Рус.
18	Циркуляр по Харьковскому учеб. округу	Харьков	Изд. Харьковского учеб. округа	1861—1916	2 раза в мес.; с 1896 г. ежемес. (24x16)	Рус.
19	Школьные курсы и школьный музей	Одесса	Зав. ред. и изд.: А. Ф. Грекулов; ред.: С. А. Клепинина (1913); ред.-изд.: Грекулов (с № 5 1913—1916)	1913	8—9 кн. в год (24x20)	Рус.
		Бендеры		1913 (с № 5) — 1916		

Таблиця А.2

Типологія й кількісні показники педагогічної преси часів існування Української держави 1917 — 1920 рр.

№ з/п	Назва	Місце видання	Видавництво, видав. орган	Роки видання	Періодичність	Мова видання
1	2	3	4	5	6	7
1	Бюлетень Відділу нар. освіти Полтав. губвиконкому	Полтава	Відділ нар. освіти Полтав. Губвиконкому	1919		Укр.
2	Вестник Одес. губ. отд. нар. образования	Одеса	Одес. губ. отд. нар. образования	1919, 1920		Рос.
3	Вільна українська школа	Київ		1918, 1919		Укр.
4	Вісник Волин. губ. відділу нар. освіти	Житомир	Волин. губ. відділ нар. освіти	1919		Укр.
5	Высшая школа	Одеса		1919		Рос.
6	Внешкольное образование	Харків		1919		Рос.
7	Внешкольное просвещение	Харків		1918		Рос.
8	Народное просвещение	Київ		1919		Рос.
		Одеса		1921—1922		Рос.

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5	6	7
9	Народна освіта	Київ		1919		Укр.
10	Освіта	Кам'янець на Поділлі		1918		Укр.
11	Проретарская культура	Одеса		1919		Рос.
12	Учитель и школа	Харків		1919		Рос.
13	Школа і життя	Київ		1918—1920		Єврей- ськ.

Таблиця А.3
Типологія й кількісні показники педагогічної преси УСРР 1920 — 1930 рр.

№ з/п	Назва	Місце видання	Видавництво, видав. орган	Роки видання	Періодичність	Мова видання
1	2	3	4	5	6	7
1	Бюлетень Зінків. повітового від. освіти та профспілки нар. культ.	Зінків	Зінків. повіт. від. освіти та профспілки нар. культ.	1920		Укр.
2	Вестник Одес. отдела нар. образования	Одеса	Одес. отдел нар. образования	1920		Рос.
3	Жизнь и школа	Миколаїв		1920		Рос.
4	Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1920; 1982 № 1–24	двічі на місяць	Укр.
5	Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1920 Вип. 1, 1961–1975	двічі на місяць	Укр.
6	Бюлетень Губ. від. нар. освіти на Полтавщині	Полтава	Губ. від. нар. освіти на Полтавщині	1922–1924		Укр.
7	Пролетарська освіта	Київ		1920–1921		Укр.
		Вінниця		1921		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
8	Просвещение	Київ		1920		Рос.
		Чернігів		1919		Рос.
9	Студенческий вестник	Київ		1919		Рос.
10	Трудова освіта	Охтирка		1920—1922		Укр.
11	Бюлетень [Коростен. окр. інспектура нар. освіти]	Коростень	Коростен. окр. інспектура нар. освіти	1926, 1927		Укр.
12	Бюлетень Лубен. окр. інспектури нар. освіти	Лубни	Лубен. окр. інспектура нар. освіти	1928, 1929		Укр.
13	Бюлетень Миколаїв. окр. інспектури нар. освіти	Миколаїв	Миколаїв. окр. інспектура нар. освіти	1927—1930		Укр.
14	Бюлетень Могилів-Подільської окр. інспектури нар. освіти	Могилів-Подільський	Могилів-Подільська окр. інспектура нар. освіти	1928		Укр.
15	Бюлетень Ніжинського інституту нар. освіти	Ніжин	Ніжинський інститут нар. освіти	1926		Укр.
16	Бюлетень Ніжинської дослідної школи № 2 при ІНО	Ніжин		1930		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
17	Бюлетень Одес. окр. інспектури нар. освіти	Одеса	Одес. окр. інспектура нар. освіти	1928		Укр.
18	Бюлетень Окр. комісії по самоосвіті при Шевченківській окрфілії Спільки Робос	Черкаси	Окр. комісія по самоосвіті при Шевченківській окрфілії Спільки Робос	1927, 1928		Укр.
19	Бюлетень Окр. бюро КДД и Артемов. район. штаба культурно-бытового похода юных пионеров	Артемівськ	Окр. бюро КДД и Артемов. район. штаба культурно-бытового похода юных пионеров	1928, 1929		Рос.
20	Бюлетень Окр. інспектури нар. освіти Чернігівщини	Чернігів	Окр. інспектура нар. освіти Чернігівщини	1927		Укр.
21	Бюлетень Окр. штабу керівництва понерського зльоту Київщини	Київ	Окр. штаб керівництва понерського зльоту Київщини	1929		Укр.
22	Бюлетень політосвітро-боти з не- та малописьменними			1930		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
23	Бюлетень Полтав. окр. інспектури нар. освіти	Полтава	Полтав. окр. інспектура нар. освіти	1927, 1928		Укр.
24	Бюлетень Сталінської окр. інспектури нар. освіти	Сталіно		1929		Укр.
25	Бюлетень Укр. головного ком-та професіо-нально-техні-ческого и специ-ально-научного образования	Харків	Укр. головного ком-т професіональ-но-техніческого и спеціально-научно-го образования	1921—1924		Рос.
26	Бюлетень Харк. наук. товариства	Харків	Харк. наук. товари-ство	1927, 1928		Укр.
27	Бюлетень Шев-ченків. окр. інспектури нар. освіти	Черкаси	Шевченків. окр. ін-спектура нар. освіти	1927—1928		Укр.
28	Бюлетень Шепе-тів. окр. інспекту-ри нар. освіти	Шепетівка	Шепетів. окр. ін-спектура нар. освіти	1929		Укр.
29	Бюлетень Шта-бу культурного походу піонерів Харківщини	Харків	Штаб культурного походу піонерів Харківщини	1928		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
30	Геть неписьменність!	Харків		1924–1927		Укр.
31	Голос школи	Харків		1928		Рос.
32	Гонг комункульга	Київ	Асоціація комун- культовців	1924		Рос.
33	До нової школи	Київ		1925		Польськ.
34	До світла	Київ		1927–1928		Польськ.
35	За грамоту	Харків		1926–1933		
36	Записки Вінниц. укр. пед. техніку- му ім. І. Франка	Вінниця		1929		Укр.
37	Записки Всеукр. заочного ін-ту нар. освіти	Харків		1929		Укр.
38	Записки Київ. ін-ту нар. освіти	Київ	Київ. ін-т нар. освіти	1926–1928, 1930		Укр.
39	Записки науко- во-педагогічного товариства при Всеукр. акад. наук	Київ	АН УРСР. Науково- педагогічне това- риство	1929		Укр.
40	Збірник праць (Київ. н.-д. ка- федра педології)	Київ		1930		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
41	Знання	Харків	Орган парткому, ректорату, профкому і ком. ЛКСМ України Харк. с.-г. ін-ту ім. В. В. Докучаєва	1927; 1981 № 1 (992)– 40 (1031)	1 раз на тиж- день	Укр.
42	Інструктивний лист (Сум. окр. інспектура народ-світи)	Суми		1928		Укр.
43	Інструктивно-інформаційний лист Лубен. окр. ІНО	Лубни		1930		Укр.
44	Інформаційний бюлетень Бі-лоцерків. окр. правл. Ленінських т-в „Геть непись-менність!”	Біла Церква		1929		Укр.
45	Інформаційно-інструктивний лист Секції лікне-пу Укрполітосвіти Центр. методкому	Харків		1927, 1929		Укр.
46	Комуністичне виховання	Харків		1930–1933		Нім.

Додаток А

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
47	Кузня освіти	Київ		1928—1929		Укр.
48	Матеріали Держ. наук.-методол. ком-гу	Харків		1925—1927		Укр.
49	Методичний збірник Дніпропетр. окрметодкому	Дніпропетровськ		1929		Укр.
50	Методматеріали Окр. учбово-метод. комісії (Тульчин. окр. інспектура нар. освіти)	Тульчин		1929		Укр.
51	Методматеріали Окр. учбово-метод. комісії (Уманської окр. інспектури нар. освіти)	Умань		1928		Укр.
52	Молоді загани			1928		Укр.
53	На громадській роботі	Харків		1929—1931		Укр.
54	На допомогу ліквідації неписьменності та малописьменності			1930		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
55	Народное просвещение	Київ Одеса		1919 1921–1922		Рос. Рос.
56	Наряды для учащихся Харьковской школы печатного дела, занимающихся по Дальгонтлану	Харків		1926–1927		Рос.
57	Наука – техника – физкультура	Дніпро-петровськ		1926–1928		Рос.
58	Наша освіта	Суми Житомир		1925–1930 1924		Укр. Укр.
59	Наша школа	Одеса		1923–1925		
60	Новый путь	Одеса		1923		Рос.
61	Новими стежками	Полтава		1922–1923		Укр.
62	НОП у школі профосвіти	Харків		1925		Укр.
63	Освіта Кам'янець на Поділлі	Кам'янець на Поділлі		1929		Укр.
64	Освіта Мелітопольщини	Меліто-поль		1928–1929		Укр.
65	Освіта на Артемівщині	Артемівськ		1929–1930		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
66	Освіта на Харківщині	Харків		1927–1928		Укр.
67	Освіта Прилуччини	Прилуки		1929–1930		Укр.
68	Освіта Проскурівщини	Проскурів		1927–1929		Укр.
69	Педагогічний бюлетень	Київ		1922–1923		Єврейськ. Рос.
70	Помощь самооб-разо-ванию	Чернігів		1924		Рос.
71	Пролетариат в ВУЗе	Одеса		1924		Рос.
72	Пролетарська освіта	Київ Вінниця		1920–1921, 1921		Укр. Укр.
73	Просвещение Екатерино-слав-щины	Катери-носла-в (див. Дніпро-петровськ)		1922		Рос.
74	Просвещение Донбасса	Луганськ		1922–1925		Рос.
	Радянська школа	Вороши-ловград		1925–1930		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
75	Просвещение и искусство	Харків		1922		Рос.
76	Рабочий студент			1923		Рос.
77	Радянська освіта	Харків		1928–1937		Єврей-ськ.
78	Радянська освіта	Харків		1923–1931		Укр.
80	Робітник освіти	Харків		1924–1925		Укр.
81	Робітнича освіта	Харків		1927–1932		Укр.
82	Самоосвіта	Харків		1926–1933		Укр.
83	Самоук	Харків		1929		Укр.
84	Соціальне виховання	Харків	Головсоцвих	1922		Укр.
85	Студент революції	Харків		1922, 1924–1933		Рос.
86	Трудова освіта	Охтирка		1920–1922		Укр.
87	Український виступ експериментальної педагогіки та рефлексології	Харків		1927–1930		Укр.
88	Путь просвещения	Харків	Народний комісаріат освіти УСРР	1922–1927	щомісячно	Рос., еспер.
	1927–1932			Укр., еспер.		

1	2	3	4	5	6	7
Культурно-освітня робота. Музейна справа						
90	Бюлетень Уполитпросвета			1921		Рос.
91	Збірник матеріалів по політосвітроботі в АМРСР	Балта		1926		Укр.
92	Культосвітній poradnik			1930—1932		Польськ.
93	Методист (Одес. кабінет політосвіт-робітника окрполітосвіті)	Одеса		1928		Укр.
94	На допомогу спілковому культуробіт-никові	Одеса		1930		Укр.
95	Політосвіта	Харків		1927—1929,		Укр.
		Одеса		1925		Укр.
96	Політосвітник	Харків		1930		Укр.
97	Путь к коммунизму	Харків		1921—1924		Рос.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
99	Соціалістична культура: мас. громад.-політ. щомісячник теорії і практики культ. буд-ва	Київ	Рад. Україна. Орган М-ва культури УРСР і Укр. респ. Ради профспілок	1921, черв.; 1981 №1 (697)–12 (708)	щомісяця	Укр.
ГАЗЕТИ						
1	Виробнича думка	Харків	Всеукраїнське центральне правління Спілки робітників освіти.	1928–1932	щотижня	Укр.
2	Геть неписьменність!	Харків		1924–1933		Укр.
3	До світла (Do switla)	Харків		1927–1928		Польськ.
4	Долой неграмотность	Миколаїв		1925		Рос.
5	За грамоту	Харків		1926		Укр.
6	За культурний побут	Харків		1930		Укр.
7	За культурну революцію	Харків		1930–1933		Укр.
8	Культармієць	Харків		1928		Укр.

Продовження табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7
9	Народній учитель	Харків	Всеукраїнське центральне правління Спілки робітників освіти.	1925—1930	щопижня	Рос.
10	На штурм неписьменності	Суми		1929		Укр.
11	Наука і освіта	Харків		1929		Укр.
12	Незможник та освіта	Харків		1922		Укр.
13	Освітянин	Переяслав		1929		Укр.
14	Під прапором культурної революції	Луганськ		1928—1929		Укр.
15	Сельбудинок	Харків		1924—1925		Укр.
16	Студент Жовтня	Дніпропетровськ		1929—1930		Укр.
17	У наступ на темряву	Харків		1930		Укр.

Таблиця А.4

Типологія й кількісні показники педагогічної преси УРСР
1931 — 1960 рр.

№ з/п	Назва	Місце видання	Видавництво, видав. орган	Роки видання	Періодичність	Мова видання
1	2	3	4	5	6	7
1	Бюлетень Вінниц. обл. від. нар. освіти	Вінниця	Вінниц. обл. відділ нар. освіти	1932, 1933		Укр.
2	Бюлетень [Горлів. міськ. від. нар. освіти]	Горлівка	Горлів. міськ. від. нар. освіти	1935		Укр.
3	Бюлетень до Районової метод-конференції	Лозова		1933		Укр.
4	Бюлетень метод-кому Харк. міськ. від. нар. освіти	Харків	Харк. міськ. від. нар. освіти	1932		Укр.
5	Бюлетень Міськ. ком-ту Ленінського товариства „Геть неписьменність!“ на Кри-воріжжі	Кривий Ріг	Міськ. ком-т Ленінського товариства „Геть неписьменність!“ на Криворіжжі	1932		Укр.
6	Бюлетень [Одес. комбінату робітничої освіти]	Одеса	Одес. комбінат робітничої освіти	1931		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
7	Бюлетень Організаційного комітету [конференції молодих учених Харк. обл.]	Харків	Організаційний комітет конференції молодих учених Харк. обл.	1935		Укр.
8	В допомогу вожатому	Харків		1938, 1939		Рос.
9	В Харківському палаці піонерів і жовтенят	Харків		1936		Укр.
10	Доповіді Акад. наук УРСР	Київ		1939—1950		Укр.
11	Досвід роботи кращих шкіл та вчителів Дніпропетровщини	Дніпропетровськ		1932—1933		Укр.
12	За більшовицьку підготовку до нового учбового року	Київ		1935		Укр.
13	За грамоту	Харків		1926—1933		
14	За комуністичне виховання дошкільників	Київ		1931—1941		Укр.
15	За політехнічну освіту			1931		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
16	За червоного фахівця	Київ		1931		Укр.
17	Збірник методичних матеріалів	Київ		1939—1941		
18	Збірка методичних матеріалів зразкових шкіл 1-ої дослідної НКО та 12-ої зразкової м. Харкова	Харків		1936		
19	Збірник Наказів та розпоряджень Мін-ва освіти УРСР	Київ		1948—1950		
20	Збірник розпоряджень Вознесенського райвідділу народіві	Вознесенськ		1935		Укр.
21	Інформаційний лист (Лубен. РВНО)	Лубни		1935—1936		Укр.
22	Комуністична освіта	Харків		1931—1941		Укр.
23	Комуністичне виховання	Харків		1930—1933		Нім.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
24	Культура і пропаганда	Київ		1933–1934		Укр.
25	Культурно-освітня робота	Київ		1947–1950		
26	Методично-інформаційний бюлетень			1939		Укр.
27	Метод. збірник (Ворошиловград, обл. нар. образования)	Ворошиловград		1939		Рос.
28	На громадській роботі	Харків		1929–1931		Укр.
31	На допомогу сурдопедагогам	Харків		1936		Укр.
32	На допомогу тифлопедагогам	Харків		1936		Укр.
33	Наука і революція	Київ		1934–1936		Єврейс.
34	Наукові записки Луганськ. ін-ту нар. освіти	Ворошиловград		1931		Укр.
35	Науково-методичні матеріали [Всеукр. н.-д. ін-т ОЗДП]	Харків		1934		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
36	Педагогічна і методична література	Київ		1938–1941		Укр.
37	Питання дефектології	Харків		1941		Укр.
38	Політехнічна школа	Харків		1932–1934		Укр.
39	Радянська освіта	Харків		1928–1937		Єврейс.
40	Радянська освіта	Харків		1923–1931		Укр.
41	Радянська школа	Київ	Міністерство освіти і науки УРСР	1945–1950	Щомісяця	Укр.
42	Робітнича освіта	Харків		1927–1932		Укр.
43	Самоосвіта	Харків		1926–1933		Укр.
44	Сборник метод. материалів	Ворошиловград		1940		Рос.
45	Студ. наукові праці (Київ. держ. ун-т)	Київ		1937–1938, 1940–1941, 1946, 1949–1950		
46	Студент революції	Харків		1922, 1924–1933		Рос.
47	Шлях освіти	Харків		1927–1932		Естер.
48	За масову комуністичну освіту	Харків		1931–1933		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
49	Культосвітній порадник			1930–1932		Польськ.
50	Культурно- освітня робота			1947–1950		Укр.
51	Культфронт	Харків		1931–1935		
52	Опыт культурно- массовой работы	Харків		1948		Рос.
53	Опыт работы пе- редовых культур- но-просветитель- ских учреждений Одес. обл.	Одеса		1947		Рос.
53	Соціалістична культура	Київ		1937–1941		Укр.
54	Бюлетень передо- вого досвіду робо- ти шкіл і вчителів області.	Полтава	Обл. ін-т удоскона- лення кваліфікації вчителів	1957 № 1		Укр.
54	Бюлетень Прав- ління заоч. ун-ту старшого піонер- вожатаго	Київ	Заоч. ун-т піонерво- жатаго	1957 № 1–4, 1958 № 5–11, 1959 № 12		Укр.
55	Бюлетень Прав- ління заочної шко- ли комсомольсь- кого і піонерського активу шкіл	Хмельни- цький	Обл. рада піо- нерської організації	1957 № 1, 1958 № 2–5, 1959 № 7		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
56	Географія в школі	Київ	Рад.школа, Наук.- досл. ін-т педагогіки	1951 Вип.3, 1952 Вип.4, 1954 Вип.5, 1956 Вип.6, 1957 Вип.7, 1960 Вип.8		Укр.
57	Доповіді та повідомлення (Львівський держ. пед. ін-т. Секція педагогіки і пси- хології)	Львів	Львів. держ. пед. ін-т	1955–1957; Секція педагогіки і психо-логіі: 1956 Вип. 2		Укр.
58	Досвід роботи класів з вироб. навчанням в шко- лах Кіровоград. обл.	Кіровоград	Кіровоградський держ. пед. ін-т ім. О. С. Пушкіна; Обл. ін-т удоскона- лення вчителів	1959 № 1		Укр.
59	Дошкільне вихо- вання	Київ	Рад. школа, Орган М-ва освіти УРСР	1951 № 1–8, 1952–1960 по 12 ном/рік	щомісяця	Укр.
60	З досвіду краснавч. роботи в школах Дрогоб. обл.	Дрогобич	Обл. ін-т удоскон. каліф. вчителів, Обл. екскурсійно- туристська станція	1959 Вип. 1		Укр.
61	З досвіду пед. ро- боти (Ін-т удоско- налення кваліфі- кації вчителів)	Миколаїв	Ін-т удосконалення кваліфікації вчи- телів	1955 Вип. 1, 2		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
62	З досвіду політехн. навчання в школах Львівщини	Львів	Обл. ін-т удоскон. вчителів	1956 Вип. 1		Укр.
63	Збірник наукових праць (Укр. підготовки вчителів М-ва освіти УРСР)	Київ	М-во освіти вчителів УРСР Укр. підгот. вчителів	1958 т. 1, 2		Укр.
64	Збірник студентських наукових праць (Київський держ. пед. ін-т ім. О. М. Горького. Іст.-філол. та пед науки)	Київ	Київський держ. пед. ін-т ім. О. М. Горького	1955 т. 1, Вип. 1		Укр.
65	Інформаційний лист (Ін-т удосконалення кваліфікації вчителів)	Тернопіль	Ін-т удосконалення кваліфікації вчителів	1956, № 1–6		Укр.
66	Інформаційний методический бюлетень (Отд. учеб. заведений Донецької ж. д.)	Сталіно (Донецьк)	Отд. учеб. заведений Донецької ж. д.	1958 № 1/2–4		Рос.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
67	Інформаційне письмо (Дор. станція юних техніков Юж. ж. д.)	Харків	Дор. станція юних техніков Юж. ж. д.	1955 № 1, 1956 № 2,3, 1957 № 4, 1959 № 5		Рос.
68	Інформаційне письмо (Ін-т удосконалення учителів)	Сімферополь	Ін-т удосконалення учителів	1955 № 1–11		Рос.
69	Істрія в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-досл. ін-т педагогіки	1952 Вип. 2, 1953 Вип. 3, 1954 Вип. 4, 1959 Вип. 5, 1960 Вип. 6		Укр.
70	Консультаційний бюллетень	Луганськ (Ворошиловград)	Луган. держ. пед. ін-т ім. Тараса Шевченка	1957 № 1, 1958 № 2–5		Рос. (№ 1,3 –укр.)
71	Красназнавство в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Луган. обл. ін-т удосконалення учителів Наук.-досл. ін-т педагогіки	1953 Вип. 1, 1955 Вип. 2, 1956 Вип. 3, 1957 Вип. 4, 1959 Вип. 5		Укр.
72	Креслення в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-досл. ін-т педагогіки	1959 Вип. 1		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
73	Література в школі	Київ	Рад. шк. Орган М-ва освіти Укр. РСР	1951 № 1–5, 1952–1960 по 6 ном/рік	Двоміс.	Укр.
74	Математика в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-досл. ін-т педагогіки	1951 Вип. 4, 5, 1952 Вип. 6, 7, 1953 Вип. 8, 1958 Вип. 9		Укр.
75	Методический бюллетень (Крымский гос. пед. ин-т им. М. В. Фрунзе)	Сімферополь	Крымский гос. пед. ин-т им. М. В. Фрунзе	1956 № 1		Рос.
76	Методический сборник (Совет нар. хозяйства Днепропетр. экон. адм. района. Отд. кадров и учеб. заведений. Науч.-метод. кабинет)	Дніпропетровськ	Совет нар. хозяйства Днепропетр. экон. адм. района. Отд. кадров и учеб. заве- дений. Науч.-метод. кабинет	1956 № 1, 1957 № 2, 3, 1 (4), 1958 № 5–8, 1959 № 9, 10		Рос.
78	Методичний бюллетень Львівського обл. ін-ту вдосконалення вчителів	Львів	Львів. обл. ін-т удосконалення вчителів	1958 № 1–3		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
79	Методичний лист (Сумський обл. ін-т підвищення кваліфікації учителів)	Суми	Сумський обл. ін-т підвищення кваліфікації учителів	1959 № 1		Укр.
80	На допомогу вчителю : збірник	Чернігів	Обл. ін-т удосконалення кваліфікації вчителів	1958 Вип. 1, 2		Укр.
81	Навчально-виховна робота в дитячих будинках	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР. Відділ дит. будинків	1952 № 4, 5		Укр.
82	Наукові записки (Наук.-дослід. ін-т педагогіки)	Київ	Наук.-дослід. ін-т педагогіки	1956–1959; Серія педагогічна: 1957 1 нenum. вип. (т. 6(a)), 1958 2 нenum. вип. (т. 7, 8), 1959 2 нenum. вип. (т. 12, 14)		Укр.
83	Наукові записки (Харк. держ. пед. ін-т фіз. виховання ім. Г. С. Сковороди. Пед. серія)	Харків	Харк. держ. пед. ін-т фіз. виховання ім. Г. С. Сковороди	1951, 1954, 1956–1958, 1960; Пед. серія: 1954 1 нenum. вип. (т. 15/14), 1958 2 нenum. вип. (т. 27, 33)		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
84	Наукові записки (Черкас. держ. пед. ін-т ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. Сер. педагогічна)	Черкаси	Черкас. держ. пед. ін-т ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією	1951, 1954–1958, 1960; Серія педагогічна: 1958 І нenum. вип. (т. 14)		Укр.
85	Педагогічний вісник: Бюлетень Черніг. обл. відділу нар. освіти та ін-ту вдосконалення вчителів	Чернігів, обл. вид.	Черніг. обл. відділ нар. освіти та ін-т удосконалення вчителів	1958 № 1, 2/3		Укр.
86	Природознавство в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-досл. ін-т педагогіки	1952 Вип. 4–6, 1953 Вип. 7, 1954 Вип. 8, 1955 Вип. 9, 10, 1959 Вип. 11, 1960 Вип. 12		Укр.
87	Ралянська школа : наук.-пед. журн.	Київ	Рад. шк. Орган М-ва освіти УРСР	1951 № 1–6, 1952–1960 по 12 ном. на рік	щомісяця	Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
88	Українська література в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-дослід ін-т педагогіки	1955 Вип. 3		Укр.
89	Українська мова в школі	Київ	Рад. шк. Орган М-ва освіти УРСР	1951 № 1–5, 1952–1960 по 6 номерів на рік	раз у два місяці	Укр.
90	Фізика в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Укр. наук.-дослід. ін-т педагогіки	1952 Вип. 6; 1953 Вип. 7		Укр.
91	Фізкультура і спорт в школі : інформ.-метод. бюлетень	Хмельницький	Обл. ін-т вдосконалення вчителів	1958 № 1		Укр.
92	Хімія в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Укр. наук.-дослід. ін-т педагогіки	1952 Вип. 1		Укр.
Культурно-освітня робота. Музейна справа						
93	Бюлетень (Будинок нар. творчості)	Львів	Будинок нар. творчості	1955 № 1, 1956 № 1, 4–9/10, 1957 № 1–2/3		Укр.
94	З досвіду культурної роботи (Чернігів, обл. упр. культури)	Чернігів	Чернігів, обл. вид.; Чернігів, обл. упр. культури	1959 № 1		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
95	З досвіду роботи культ.-освіт. закладів Полтав. обл. : збірка матеріалів	Полтава	Полтав. обл. вид.; Обл. будинок нар. творчості	1954 № 1, 2; 1955—1958 по 1 ном. На рік (№ 3—6)		Укр.
96	Збірник наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР	Київ	Рад. шк.	1951—1960 по 24 ном. на рік	двічі на міс.	Укр.
97	Матеріали по обміну досвідом роботи організації товариства: Бюлетень т-ва для поширення політ. і наук. знань УРСР	Київ	Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР	1954 № 1, 1955 № 2, [3, 4], 1956 № [5]-9, 1957 № [10]—13, 1958 № 1 (14) —5 (18), 1959 № 1 (19), 2 (20)		Укр.
98	Соціалістична культура	Київ	Рад. Україна. Орган М-ва культури УРСР	1951—1960: По 12 ном. на рік	щомісяця	Укр.
99	Трибуна клубного работника	Сталіно (Донецьк)	Сталинский обком профсоюза рабочих угольной пром-ти. Отдел культ.-массовой работы	1957 Вип.1,2; 1958 Вип.3,4,5	щомісяця	Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
ГАЗЕТИ						
1	Виробнича думка	Харків		1928—1932		Укр.
2	Геть неписьменність!	Харків		1924—1933		Укр.
3	Глухонімій Ук- раїні	Київ		1935		Укр.
4	За зразкову полі- технічну школу	Бобринець		1932		Укр.
5	За комуністичне виховання	Яблунівка		1935		Укр.
6	За комуністичне виховання	Буки		1935		Укр.
7	За комуністичне виховання	Есмань		1935—1937		Укр.
8	За комуністичну освіту	Гарбузинка		1932—1933		Укр.
9	За кульгурний побут	Миколаїв		1934—1935		Укр.
10	За кульгурну революцію	Харків		1930—1933		Укр.
11	За письменність	Київ		1934—1936		Укр.
12	За політехнічну школу	Житомир		1933		Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
13	За політичну школу	Кр. Кут		1933—1934		Укр.
14	За пролетарську культуру	Київ		1931—1933		Укр.
15	За пролетарську культуру	Москва		1931—1932		Укр.
16	За пролетарську культуру	Одеса		1933		Укр.
17	За сплюшную грамотність	Горлівка		1934		Укр.
18	За сущільну письменність	Одеса		1934—1936		Укр.
19	Заклик комосвітника	Черкаси		1932		Укр.
20	Культармієць	Харків		1931—1932		Укр.
21	Культармієць Одещини	Одеса		1931—1937		Укр.
22	Культармієць степу	Генічеськ		1932		Укр.
23	Просвещенец	Костянтинівка		1934		Укр.
24	Радянська освіта	Київ	Наркомос УСРР	1940, поновлено 1944—1960	щотижня	Укр.

Продовження табл. А.4

1	2	3	4	5	6	7
25	Соціалістичне виховання	Харків		1932–1935		Укр.
26	Сторінка вихідного дня	Тростянець		1935		Укр.
27	Ударник культурфронту	Харків		1931		Укр.
28	Шлях до знання	Київ		1936–1940		Укр.

Таблиця А.5
 Типологія й кількісні показники педагогічної преси УРСР 1961 — 1990 рр.

№ з/п	Назва	Місце видання	Видавництво, видав. орган	Роки видання	Періодичність	Мова видання
1	2	3	4	5	6	7
1	Географія в школі	Київ	Рад. школа; Наук.-досл. ін-т педагогіки	1960 (вип. 8), 1962 (вип. 9), 1963 (вип. 10), 1964 (вип. 11), 1966 (вип. 12), 1967 (вип. 13), 1969 (вип. 14), 1970 (вип. 15)		Укр.
2	Дошкільне виховання	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1951 № 1–8, 1952–1989 № 1–12	щоміс. метод. журн.	Укр.
3	Історія в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-досл. ін-т педагогіки	1960 Вип. 6		Укр.
4	Література в школі (з березня 1963 р. об'єднався з: <i>Українська мова в школі</i> і виходить під назв.: <i>Українська мова і література в школі</i>)	Київ	Рад. шк. Орган М-ва освіти УРСР	1960–1962 № 1–6; 1963 № 1	раз у два місяці	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
5	Навчально-виховна робота в спеціальних школах (для глухонімих та розумово відсталих дітей) : зб. ст.	Київ	Рад. шк. Київ, держ. пед. ін-т ім. О. М. Горького	1960 Вип. 1		Укр.
6	Природознавство в школі : метод. зб.	Київ	Рад. шк. Наук.-досл. ін-т педагогіки	1960 Вип. 12		Укр.
7	Радянська школа : наук.-пед. журн.	Київ	Рад. шк. Орган М-ва освіти УРСР	1960—1989 № 1—12	щоміс.	Укр.
8	Русский язык и литература в школах УССР : науч.-метод. журн. (с 1983 г. : <i>Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР</i>)	Київ	Рад. шк. М-во просвещения УССР	1976—1980		
9	Українська мова в школі (з березня 1963 р. об'єднався з <i>Література в школі</i> і виходить під назв.: <i>Українська мова і література в школі</i>)	Київ	Рад. шк. Орган М-ва освіти УРСР	1960—1962 № 1—6; 1963 № 1	раз у два місяці	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
10	Фізичне виховання в школі (з досвіду роботи шкіль м. Києва)	Київ	Міськ. ін-т удосконалення кваліф. вчителів	1960 зб. 1		Укр.
11	Збірник наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1960, 1962, 1963, 1965, 1967, 1968, 1970–1987 № 1–24	двічі на міс.	Укр. (част. т-ту рос.)
12	Соціалістична культура	Київ	Рад. Україна; Орган М-ва культури УРСР	1960 № 1–12	щоміс.	Укр.
13	Початкова школа: Щоміс. пед.-метод. журн.	Київ	Рад. шк. М-во Освіти УРСР	1969–1989 № 1–12	щоміс.	Укр.
14	Українська мова і література в школі: щоміс. наук.-метод. журн. М-ва освіти УРСР	Київ	Рад. шк. М-во Освіти УРСР (Підзаг.: 1963 № 1–1969 № 7 Метод. журн. М-ва...)	1963–1989 № 1–12	щоміс.	Укр.
15	Школяр	Київ	Укр. т-во сліпих. Видання журн. „Заклик”	1969–1975 № 1–12	щоміс.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
16	Викладання біології в школі	Київ	Рад. шк.	1965 (Вип. 1), 1966 (Вип. 2), 1968 (Вип. 3), 1969 (Вип. 4), 1971 (Вип. 5)		Укр.
17	Викладання креслення в школі	Київ	Рад. шк.	1967 (Вип. 1), 1969 (Вип. 2)		Укр.
18	Викладання математики в школі : зб. ст.	Київ	Рад. шк.	1961 (Вип. 1), 1962 (Вип. 2), 1963 (Вип. 3), 1966 (Вип. 4), 1969 (Вип. 5)		Укр.
19	Викладання фізики в школі : зб. ст. для факультат. занять з фізики	Київ	Рад. шк.	1961, 1962, 1964, 1965, 1967, 1969, 1970		Укр.
20	Викладання хімії в школі	Київ	Рад. шк.	1963 (Вип. 1), 1966 (Вип. 2), 1968 (Вип. 3), 1969 Вип. 4–5), 1970 (Вип. 6)		Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
21	Вища і середня педагог. освіта: Респ. наук.-метод. зб.	Київ	Вища шк. Голов. вид-во; М-во освіти УРСР	1965, 1968–1971, 1973–1976, 1978, 1980, 1984, 1987, 1989		Укр.
22	Вісник Львівського ордена Леніна державного ун-ту ім. Івана Франка (виходить замість: <i>Наукові записки/ЛДУ...</i> (1946–1958): Серія „Питання педагогіки вищої школи”	Львів	Вища шк. Вид-во при ЛДУ			Укр. (рез. рос. мовою; [вип. 1–3] рез. відсутнє)
23	Вестник Киевского университета	Київ	Киевский ун-т			Рос.
24	Вестник Харьковского университета	Харків	Харьковский ун-т			Рос.
25	Вопросы методологии и методики преподавания в высшей школе (Подзаг.: [вып. 1] сб. ст.)	Харків	Изд-во ХГУ; ХГУ им. А. М. Горького	1970 (1 вып.), 1973 (2 вып.)		Рос.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
26	Вопросы совершенствования организации труда в ВУЗе : межвуз. сб. науч. тр.	Дніпропетровськ	М-во высш. и сред. спец. образования СРСР, Днепропетр. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. Лаб. НОТ	1969–1975 (5 вып.)		Рос.
27	Сознательность и активность в дидактике и теории воспитания : сб. науч. тр. (Выходит вместо: <i>Дидактика и теория воспитания (1972–1977)</i>)	Дніпропетровськ	Днепропетр. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. Каф. педагогики и психологии	1979 (1)		Рос.
28	Фізичне виховання дітей і молоді : респ. межвід. зб.	Київ	Здоров'я; М-во освіти УРСР; Харків. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди	1968 (1), 1975 (5), 1978 (6), 1980 (7), 1984 (10), 1986 (11)		Укр. (рез. рос. мовою)
29	Іноземні мови в школі : зб. з досвіду викладання	Київ (вип. 1 Київ–Львів)	Рад. шк. М-во освіти УРСР (вип. 1 – 4, [6])	1960 (вип. 4), 1962 (вип. 5), 1963 (вип. [6]) 1965 (вип. 7)		Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
30	Красназнавство в школі	Київ	Рад. шк. НДІ педагогіки	1961 (вип. 6), 1963 (вип. 7), 1965 (вип. 8), 1966 (вип. 9), 1967 (вип. 10) 1968 (вип. 11), 1970 (вип. 12)		Укр.
31	Методика викладання біології і хімії: Респ. наук.-метод. зб. (виходить замість: <i>Методика викладання біологічних наук (1965–1970)</i> і <i>Методика викладання хімії (1965–1970)</i>)	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1972 (вип. 1), 1973 (вип. 2), 1974 (вип. 3), 1976 (вип. 4), 1978 (вип. 5), 1980 (вип. 6), 1982 (вип. 7)		Укр.
32	Методика викладання біол. наук: респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1965 Вип. 1, 1966 Вип. 2, 1967 Вип. 3, 1969 Вип. 4, 1970 Вип. 5		Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
33	Методика викладання географії : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР Надзаг.: вип. 2—5, 7... УРСР. Упр. вищ. і серед. пед. навч. закладів; Вип. 6... УРСР; НДІ педагогіки УРСР	1965 (вип. 1), 1967 (вип. 2), 1970 (вип. 3) —1976 (вип. 9), 1979 вип. 10), 1983 (вип. 14)		Укр. (рез. рос. мовою)
34	Методика викладання іноземних мов: Респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР Надзаг.: вип. 1... УРСР. Пед. ін-т інозем. мов	1965 (вип. 1), 1966 (вип. 2), 1968 (вип. 3)— 1973 (вип. 8), 1980 (вип. 9)— 1989 (вип. 18)		Укр.
35	Методика викладання історії та суспільствознавства : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР Надзаг.: вип. 2... УРСР. НДІ педагогіки УРСР	1965 (вип. 1), 1968 (вип. 2), 1970 (вип. 3), 1973 (вип. 4)		Укр.
36	Методика викладання математики: респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР Надзаг.: вип. 2... Держ. ком. Ради Міністрів УРСР по координації н.-д. робіт, М-во освіти УРСР	1964 (вип. 1), 1966 (вип. 2)— 1972 (вип. 8), 1974 (вип. 9)— 1976 (вип. 11), 1978 (вип. 12), 1982 (вип. 13), 1983 (вип. 14)		Укр.

Додаток А

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
37	Методика викладання укр. мови і літератури : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки УРСР Надзаг.: вип. 1... Держ. ком. Ради Міністрів УРСР по координації н.-д. робіт, М-во освіти УРСР; вип. 2–4 М-во осві- ти УРСР	1965 Вип. 1, 1966 Вип. 2, 1968 Вип. 3, 1970 Вип. 4, 1971 Вип. 5, 1974 Вип. 6, 1983 Вип. 9		Укр. (рез. рос. мовою)
38	Методика викладання фізики : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки УРСР Надзаг.: вип. 3, 4, 6 М-во освіти УРСР	1964 (вип. 1), 1966 (вип. 2), 1967 (вип. 3), 1969 (вип. 4)– 1980 (вип. 15), 1982 (вип. 16)		Укр. (рез. рос. мовою)
39	Методика викладання хімії : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР Надзаг.: вип. 1–4... М-во УРСР, НДІ УРСР	1965 (вип. 1), 1966 (вип. 2), 1968 (вип. 3), 1969 (вип. 4), 1970 (вип. 5)		Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
40	Методика преподавания рус. языка и литературы : респ. науч.-метод. сб.	Київ	Рад. шк. М-во Просвещения УРСР Надзаг.: вип. 2... УРСР, Киев, пед. ин-т им. А. М. Горь- кого	1965 (вип. 1)– 1967 (вип. 3), 1969 (вип. 4)– 1975 (вип. 10), 1978 (вип. 11)– 1983 (вип. 16), 1987 (вип. 17)– 1989 (вип. 19)		Рос.
41	Методика трудо- вого навчання : респ. наук.-метод. сб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР, НДІ пед. УРСР Надзаг.: вип. 1–5... М-во освіти УРСР	1965 (вип. 1)– 1967 (вип. 3), 1969 (вип. 4), 1970 (вип. 5), 1972 (вип. 6)– 1975 (вип. 9), 1977 (вип. 10)– 1984 (вип. 17), 1987 (вип. 18)		Укр.
42	Музика в школі : зб. ст.	Київ	Муз. Україна	1972 (вип. 1), 1974 (вип. 2), 1976 (вип. 3), 1977 (вип. 4), 1979 (вип. 5), 1980 (вип. 6)		Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
43	Наукові записки: Серія педагогічна	Київ	Рад. шк. НДІ педагогіки Рад. шк. НДІ педагогіки	Т.1 1940—т.30 1963 Т.20, 21, 27 (1963) Ненум. вип. 1957—не- нум. вип. 1963		Укр. (резюме рос. мовою; Т. 16—24, 26, 27—рез. відсутні)
	Поза серіями: т. 23 Питання спе- ціальної педаго- гіки; т. 30 Питання початкової освіти (Частина тексту рос. мовою)	Київ		1961 т. 23 1963 т. 30		Частина тексту рос. мовою
44	Педагогіка : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР Надзаг.: вип. 1... УРСР, НДІ педагогі- ки УРСР	1965 (вип. 1, 2), 1966 (вип. 3, 4), 1967 (вип. 5, 6), 1968 (вип. 7)— 1989 (вип. 28)		Укр. (рез. рос. мовою)
45	Питання дефек- тології : респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. М-во освіти УРСР	1965 (вип. 1)— 1967 (вип. 3), 1969 (вип. 4)— 1976 (вип. 11), 1978 (вип. 12), 1980 (вип. 13), 1982 (вип. 14)		Укр. (рез. рос. мовою)

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
46	Проблемы высшей школы : респ. наук.-метод. сб.	Київ	Вища шк. Головное изд.-во. М-во высш. и сред. спец. образ. УРСР, КГУ им. Т. Г. Шевченко	1968 (вип. 1), 1969 (вип. 2), 1970 (вип. 3, 4), 1971 (вип. 5-8), 1972 (вип. 9-12), 1973 (вип. 13-15), 1974 (вип. 16-19), 1975 (вип. 20-23), 1976 (вип. 24-27), 1977 (вип. 28-31), 1978 (вип. 32-35), 1979 (вип. 36-39), 1980 (вип. 40-41), 1981 (вип. 42-45), 1982 (вип. 46-48), 1983 (вип. 49-51), 1984 (вип. 52-54), 1985 (вип. 55-57), 1986 (вип. 58-60), 1987 (вип. 1 (968)), 1989 (вип. 67)		Вип. 1-17, 19 укр., вип. 15-17, 19 рез. рос.
47	Программированное обучение : межвед. науч. сб.	Київ	Вища шк. Изд.-во при КГУ. Київ. инж.-строит. ин-т	1967 (вип. 1), 1968 (вип. 2/3), 1969 (вип. 4/5), 1970 (вип. 6/7), 1971 (вип. 8) – 1980 (вип. 26)		Рус. (рез. англ. мо- вою; вип. 1-6/7 рез. англ. і нім. мовами)

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
48	Программированное обучение и обучающие машины	Київ	АН УССР. Науч. совет по кибернетике, Ин-т кибернетики	1966 Вип. 1, 1967 Вип. 1, 2, 1968 Вип. 1, 1969 Вип. 2 (1968), Вип. 1, 2		Рос.
49	Трудове навчання в школі : зб. ст.	Київ	Рад. шк.	1968 (вип. 1), 1970 (вип. 2), 1971 (вип. 3); далі – нєнум. темат. зб.		Укр.
50	Фундаментальные основы оптической памяти и среды : респ. межед. науч. сб.	Київ	Вища шк. Изд-во при КГУ. КГУ им. Т. Г. Шевченко	1969 (1); 1981 (вип. 12)		Рос.
51	Інформаційно-методичний збірник для викладачів музичних училищ	Київ	М-во культури УРСР. Упр. учб. закладів. наук.-метод. каб.	1966 (вип. 1, 2)		Укр.
52	Інформаційно-методичний збірник для викладачів музичних шккл	Київ	М-во культури УРСР. Упр. учб. закладів. наук.-метод. каб.	1965 (ч. 1, 2)		Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
53	Методическое письмо	Київ	М-во коммун. хоз-ва УССР. Упр. кадров и учеб. заведений. Учеб.-метод. каб. по сред. спец. образованию	1966 (2 нenum. вып.); 1967 (№ 8, 10)		Рос.
54	Методическое письмо	Київ	М-во коммун. хоз-ва УССР. Учеб.-метод. каб. по сред. спец. образованию	1967 (№ 9, 10); 1971 (нenum. вып.)		Рос.
55	Соціалістична культура: Мас. громад.-політ. щомісячник теорії і практики культ. буд-ва	Київ	Рад. Україна. Орган М-ва культури УРСР і Укр. респ. Ради профспілок	1981 № 1 (697) – 12 (708)	щоміс.	Укр.
56	Методика викладання біології, хімії, географії: респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. НДІ педагогіки УРСР	1984 (вип. 1) – 1989 (вип. 6)	щорічн.	Укр.
57	Методика викладання математики і фізики: респ. наук.-метод. зб.	Київ	Рад. шк. НДІ педагогіки УРСР	1984 (вип. 1) – 1987 (вип. 4)	щорічн.	Укр.
58	Інф. збірник М-ва освіти УРСР	Київ	М-во освіти УРСР	1989 № 1–24	двічі на міс.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
ГАЗЕТИ						
1	Радянська освіта	Київ	Орган М-ва освіти УРСР, М-ва вищ. і серед. спец. освіти УРСР та Укр. респ. ком. профспілки працівників освіти, вищ. школи і наук. установ, Держ. ком. УРСР по проф.-техн. освіті	1961—1980 № 1—104	двічі на тиж.	Укр.
2	За наукові кадри	Одеса	Орган парткому, ректорату, профкому, місцевому та ком. ЛКСМ України Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова	1981 № 1 (1415)— 39 (1453); 1982 № 1 (1454)— 40 (1493); 1983 № 1 (1494)— 40 (1533); 1984 № 1 (1534)— 40 (1573); 1985 № 1 (1574)— 40 (1613); 1986 № 1 (1614)— 40 (1653); 1987 № 1 (1654)— 40 (1693); 1988 № 1 (1694)— 40 (1733); 1989 № 1 (1734)— 40 (1773)	1 раз на тиж.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
3	За педагогічні кадри	Київ	Орган парткому, ректорату, профкому, місцевому та ком. ЛКСМ України та профкому Київ. держ. пед. ін-ту ім. О. М. Горького	1981 № 1 (956)–36 (992); 1982 № 1 (993)–37 (1029); 1983 № 1 (1030)–37 (1067); 1984 № 1 (1068)–36 (1103); 1985 № 1 (1104)–36 (1143); 1986 № 1 (1144)–40 (1183); 1987 № 1 (1184)–40 (1223); 1988 № 1 (1224)–40 (1262); 1989 № 1 (1263)–40/42 (1305)	1 раз на тиж.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
4	За передову науку	Дніпропетровськ	Орган парткому, ректорату, профкому, ком. комсомолу Дніпропетр. держ. ун-ту ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією	1981 №1 (1147)–39 (1186); 1982 №1 (1187)–39 (1225); 1983 №1 (1226)–38 (1283); 1984 №1 (1284)–38 (1340); 1985 №1 (1341)–38 (1279); 1986 №1 (1280)–39 (1318); 1987 №1 (1319)–35 (1353); 1988 №1 (1354)–38 (1394); 1989 №1 (1396)–37 (2431)	1 раз на тиж.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
5	За радянську науку	Львів	Орган парткому, ректорату, ком. ЛКСМ України, місцевому та профкому Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка	1982 № 1 (1221)– 38 (1258)	1 раз на тиж.	Укр.
6	Знання	Харків	Орган парткому, ректорату, профкому і ком. ЛКСМ України Харк. с.-г. ін-ту ім. В. В. Докучаєва	1981 № 1 (992)– 40 (1031); 1982 № 1 (1032)– 42 (1073); 1983 № 1 (1074)– 43 (1118); 1984 № 1 (1119)– 40 (1158); 1985 № 1 (1159)– 40 (1197); 1986 № 1 (1198)– 40 (1237); 1989 № 1 (1318)– 40 (1357)	1 раз на тиж.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
7	Педагог	Запоріжжя	Орган парткому, ком. ЛКСМ України, профкому, місц. ком. та ректорату Запорізь. держ. пед. ін-ту	1981 № 1 (733)–41 (573); 1982 № 1 (574)–41 (814); 1983 № 1 (815)–41 (855); 1984 № 1 (856)–40 (900); 1986 № 1 (941)–41 (983); 1987 № 1 (884)–41 (1023); 1989 № 1(1063)–40(1111)	1 раз на тиж.	Укр.
8	Радянський педагог	Дрогобич	Орган партком., ректорату, ком. ЛКСМ України та профспілк. орг. Дрогобич. пед. ін-ту ім. І. Франка	1982 № 1 (574)–41 (814)	1 раз на тиж.	Укр.

Продовження табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7
9	Радянський педагог	Івано-Франківськ	Орган партком., ректорату, профспілк. орг. Івано-Франків. держ. пед. ін-ту ім. І. Франка	1989 № 1 (13)– 41 (53)	1 раз на тиж.	Укр.
10	Трибуна студента	Луганськ	Орган партком., ректорату, профспілк. орг. Луганського держ. пед. ін-ту ім. Т. Шевченка	1931 – 1933 „За пролетарські кадри“; 1934 – 1935 „За більшовицькі кадри“; 1935 – 1936 „За більшовицькі педагогри“; 1967 – 2002 „Трибуна студента“; 10.09.2002 „Новий погляд“	1 раз на тиж.	Укр.

Таблиця А.6

Типологія й кількісні показники педагогічної преси УРСР
1991 — 2000 рр.

№ з/п	Назва видання	Місце видання	Засновники	Дата реєстрації	Вид видання	Цільове призначення	Мова видання
1	2	3	4	5	6	7	8
АЛЬМАНАХИ							
1	Нива знань	Дніпропетровськ	Приватне підприємство „Видавництво „Промінь”	12.03.98	Альман (ЗагДерж)	Вироб-прак, Галуз	Укр.
2	Сім'я, школа, вуз. Дидактичні освітні матеріали	Тернопіль	Гринишин Ярослав Талейович	25.12.95	Альман (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
3	Следи	Київ	Українське відділення неурядової організації „Центр просвітницьких програм МАХШ”.	24.02.00	Альман (Держ Зар)	Навчальне, Реліг.	Рос.
БЮЛЕТЕНІ							
1	Міжнародна освіта	Київ	Слов'янський центр Українського фонду культури	06.06.94	Бюлет (ЗагДерж)	Довідкове	Укр.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
ЗБІРНИКИ							
1	1. Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі. 2. Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в высшей школе. 3. Actual problem of teaching of foreign languages at the institutions of higher education	Донецьк	Донецький державний університет	18.03.99	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр., рос., англ.
2	Військова освіта	Київ	Головне управління військової освіти Міністерства оборони України	15.12.00	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
3	Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка	Луганськ	Луганський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка	19.04.99	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр.

ДОДАТОК А

Продовження табл. А.б

1	2	3	4	5	6	7	8
4	Збірник праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія фізико-математична	Кам'янець-Подільський	Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут	11.10.94	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
5	Здоров'я та освіта: проблеми та перспективи	Донецьк	Донецький державний університет	15.06.00	Збірн (ДержЗар)	Наук Практи	Укр.
6	Наукові записки кафедри педагогіки	Харків	Харківський державний університет	02.03.00	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
7	1. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: педагогіка і психологія. 2. Проблеми сучасного педагогічного формування. Серія: педагогіка і психологія	Крим	Кримський державний гуманітарний інститут	10.02.00	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр., рос.

Продовження табл. А.б

1	2	3	4	5	6	7	8
8	Слов'янський вісник	Рівне	1. Рівненський державний гуманітарний університет. 2. Рівненський інститут слов'янознавства об'єднання громад „Київський Слов'янський Університет”	22.12.00	Збірн (ЗагДерж)	Наукове	Укр., рос.
ЖУРНАЛИ							
1	Абітурієнт	Львів	Наукове творчо-видавниче приватне підприємство „Абітурієнт”	24.12.98	Журнал (ДержЗар)	Навчальне	Укр.
2	Аграрна наука і освіта	Київ	1. Національний аграрний університет. 2. Науково-методичний центр аграрної освіти Міністерства сільськогосподарства і продовольства України	23.03.00	Журнал (ЗагДерж)	Наукове	Укр.

Додаток А

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
3	Відкритий урок: розробки, технології, досвід	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Видавництво „Плеяди”	21.07.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне, Інформ	Укр.
4	Відродження – часопис для директорів і вчителів шкіл національних меншин України	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Етносфера” ЛТД (м. Київ)	21.10.96	Журнал (ЗагДерж)	Науко-пул, Навчальне	Укр.
5	Вісті вищих навчальних закладів	Київ	1. Міністер-ство освіти України. 2. Київський політехнічний інститут	01.11.93	Журнал (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
6	Виховання та психологія в навчальних закладах	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Етносфера” ЛТД (м. Київ).	15.06.95	Журнал (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
7	Вища освіта ХХІ століття	Київ	Київська обласна організація товариства „Знання” України	20.07.98	Журнал (ДержЗар)	Навчальне	Укр.
8	Вища школа	Київ	Київська обласна організація товариства „Знання” України	20.07.00	Журнал (ДержЗар)	Науко-пул, Навчальне	Укр.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
9	Всесвітня література в середніх навчальних закладах України	Київ	Міністерство освіти України	04.03.96	Журнал (ЗагДерж)	Наукове, Навчальне	Укр.
10	Всесвітня література та культура в навчальних закладах України	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Антросвіт”	07.12.99	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне, НаукВи-робн	Укр.
11	Географія і основи економіки в школі	Київ	1. Міністерство освіти України 2. Академія педагогічних наук України	14.02.96	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
12	Дайджест педагогічних ідей та технологій „Школа-парк”	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Видавництво „Плеяди”	05.06.00	ДайлЖур (ЗагДерж)	Наук-попул, навчальне	Укр.
13	Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах)	Київ	Міністерство освіти України	12.01.94	Журнал (ЗагДерж)	Галуз	Укр.

Додаток А

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
14	Директор школи, ліцею, гімназії	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Академія педагогічних наук України. 3. Український державний педагогічний університет ім. Драгома-нова. 4. Державне інформаційно-виробниче підприємство видавництва „Педагогічна преса”	22.11.99	Журнал (ДержЗар)	Вироб-прак, наукове	Укр.
15	Директор школи. Україна	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Видавництво „Плеяди”	26.11.98	Журнал (ЗагДерж)	Галуз	Укр.
16	Екологічна освіта	Херсон	Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н. Крупської	03.08.98	Журнал (ЗагДерж)	Економ-Бізн, Навчальне	Укр.
17	Журнал для батьків	Київ	Українсько-Британо-болгарське підприємство Товариство з обмеженою відповідальністю „Соціс ЛТД”	08.05.97	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
18	Історія в школах України	Київ	Міністерство освіти України	19.01.96	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
19	Історія в школі	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Етносфера” ЛПД (м. Київ)	14.05.95	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
20	Куда пойти учиться	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю фірма „Юність”	31.03.00	Журнал (ЗагДерж)	Інформ	Рос.
21	Математика в школі	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Академія педагогічних наук України. 3. Державне інформаційно-виробниче підприємство видавництва „Педагогічна преса”	21.08.97	Журнал (ЗагДерж)	Наукове, Навчальне	Укр.

Додаток А

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
22	Математическая физика, анализ, геометрия	Харків	1. Міністерство освіти України. 2. Харківський державний університет. 3. Національна академія наук України. 4. Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна АН України.	07.09.93	Журнал (ЗагДерж)	Наукове	Рос.
23	Мистецтво та освіта	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Академія педагогічних наук України. 3. Київська дитяча академія мистецтв	16.02.96	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
24	Наука і освіта	Одеса	Південний науковий центр Академії педагогічних наук України	11.06.97	Журнал (ДержЗар)	Наукове	Укр.
25	Науковій обрії	Львів	Західне регіональне відділення Академії наук вищої школи України	15.10.98	Журнал (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
26	Нова освіта України	Київ	Комерційне учбово-виробниче підприємство „Гранд”	23.12.93	Журнал (ЗагДерж)	Галуз	Укр.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
27	Обдарована дитина	Київ	Українсько-британо-болгарське підприємство Товариство з обмеженою відповідальністю „Соціс ЛТД”	02.06.97	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
28	Обрії	Івано-Франківськ	Івано-Франківський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників	12.05.97	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
29	Освіта на Луганщині	Луганськ	Луганський інститут післядипломної освіти	26.01.98	Журнал (ЗагДерж)	Вироб-прак, Галуз	Укр.
30	Педагогіка толерантності	Київ	Київський громадський освітньо-видавничий центр „Полікультурний світ”	18.02.97	Журнал (ДержЗар)	Навчальне	Укр.
31.	Перлінка	Київ	Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської п'ятдесятників	21.03.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне, Д/літей	Укр.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
32	Післядипломна освіта в Україні	Київ	Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти	12.06.00	Журнал (ДержЗар)	Наука/Метод	Укр.
33	Право і педагогіка	Київ	Національна академія внутрішніх справ України	07.05.98	Журнал (ЗагДерж)	Наукове	Укр.
34	Проблеми медичної науки та освіти	Харків	1. Харківська медична академія післядипломної освіти. 2. Товариство з обмеженою відповідальністю "Фоліо-Принт", ЛТД	14.07.00	Журнал (ДержЗар)	Наукове	Укр.
35	Професійно-технічна освіта	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Академія педагогічних наук України. 3. Інститут змісту і методів навчання Міністерства України. 4. Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України	16.06.97	Журнал (ЗагДерж)	Галуз	Укр.

Продовження табл. А.б

1	2	3	4	5	6	7	8
36	Рідна школа	Київ	Міністерство освіти і науки України	12.01.94 (1992 р. — по теперішній час, м. Київ; до того „Радянська школа” (1945 — 1991 рр., м. Київ); раніше журнал „Комуністична освіта” (1931 — 1941 рр., м. Київ), спочатку журнал „Шлях освіти” (1922 — 1932 рр., м. Харків)	Журнал	Науково-педагогічне	Укр.

Додаток А

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
37	Русская филология. Украинский вестник	Харків	Товариство з обмеженою відповідальністю „Альманах”	08.02.95	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Рос.
38	Світло	Київ	1. Управління освіти Київської облдерж-адміністрації 2. Централь-ний інститут післядиплом-ної педагогічної освіти	20.07.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
39	1. Сільська школа України. 2. Сельская школа Украины	Київ	Благотійний фонд „Перше вересня”	10.07.00	Журнал (ДержЗар)	Наукове, навчальне	Укр., рос.
40	Сім'я	Київ	Трудовий колектив редакції журналу „Харчова і переробна промисловість”	12.07.95	Журнал (ЗагДерж)	Наук-попул	Укр.
41	Українська література в загально-освітній школі	Київ	Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України	09.07.98	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
42	Українська мова і література в школі	Київ	Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України	02.06.97	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
43	Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Державне інфор- маційно-виробни- че підприємство видавництва „Пе- дагогічна преса” . 3. Товариство з об- меженою відпові- дальністю „одіак- ЕКО”	01.03.99	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
44	Усе для школи. Зарубіжна літера- тура. 10 клас	Київ	1. Громадська організація „Фо- рум видавництв” . 2. Приватне видав- ниче підприємство „Всеувітo”	06.11.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
45	Усе для школи. Зарубіжна літера- тура. 11 клас	Київ	1. Громадська організація „Фо- рум видавництв” . 2. Приватне видав- ниче підприємство „Всеувітo” .	06.11.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
46	Усе для школи. Українська літе- ратура. 10 клас	Київ	1. Громадська ор- ганізація „Форум видавництв” . 2. Приватне видав- ниче підприємство „Всеувітo”	06.11.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.

Додаток А

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
47	Усе для школи. Українська література. 11 клас	Київ	1. Громадська організація „Фонд видавництва”. 2. Приватне видавниче підприємство „Всеувиго”	06.11.00	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
48	Учитель	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Деміур”	24.04.97	Журнал (ЗагДерж)	Наукове, наук-попул, літ-худож	Укр.
49	Фізика та астрономія в школі	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Академія педагогічних наук України	14.02.96	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
50	Фізичне виховання в школі	Київ	Міністерство освіти України	27.12.95	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
51	1. Шкільна академія. 2. Шкільна академія. 3. School Academy	Київ	Київська асоціація „Мала Академія наук”	15.05.97	Журнал (ДержЗар)	Навчальне, Д/літей	Укр., рос.
52	Язык и литература в школе. Украинский вестник	Харків	Товариство з обмеженою відповідальністю „Альманах”	09.02.95	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Рос.

Продовження табл. А.б

1	2	3	4	5	6	7	8
53	Apple-book	Тернопіль	1. Фенюк Галина Йосипівна 2. Ткаченко Тетяна Олександрівна 3. Білько Тетяна Анатоліївна 4. Зелена Ірина Ярославівна	30.05.94	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Англ.
54	Apple school	Тернопіль	1. Фенюк Галина Йосипівна 2. Ткаченко Тетяна Олександрівна 3. Білько Тетяна Анатоліївна 4. Зелена Ірина Ярославівна	30.05.94	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Англ.
55	1. English Learner's Library-дод.до г. "English Learner's digest. 2. English Learner's Library-дод. до г."English Learner's digest. 3. English Learner's Library-дод. до г."English Learner's digest	Київ	Київська обласна організація товариства „Знання” України	02.02.95	Журнал (ЗагДерж)	Навчальне	Англ.

ДОДАТОК А

Продовження табл. А.б

1	2	3	4	5	6	7	8
ГАЗЕТИ							
1	1. Директор школи 2. Директор школи	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Вироб-навчальне, нормативне	Укр., рос.
2	1. Дитина 2. Ребенок	Київ	Товариство з обмеженою відповідальністю „Видавнича група „ПВ”	17.07.00	Газета (ДержЗар)	Наук-попул, навчальне	Укр., рос.
3	Завуч	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Навчальне, наукПракт	Укр.
4	1. Зарубіжна література 2. Зарубежная литература	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Наук-попул, навчальне	Укр., рос.
5	Здоровье детей	Київ	Приватне підприємство „Перше вересня” (м. Київ)	30.01.96	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Рос.
6	1. Информатика 2. Информатика	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	28.08.00	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Укр., рос.
7	Історія України	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	09.02.00	Газета (ДержЗар)	Наук-попул, навчальне	Укр.
8	История	Київ	Приватне підприємство „Перше вересня” (м. Київ)	30.01.96	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Рос.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
9	Колега	Київ	1. Національна Академія Наук України. 2. Академія педагогічних наук України. 3. Товариство з обмеженою відповідальністю „КОЛЕГА”	10.11.00	Газета (ДержЗар)	Науково-популярний інформ	Рос.
10	1. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2. Краєведіння. Географія. Туризм	Київ	Благотворителів фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Науково-популярне, навчальне, туристичне	Україна, Росія
11	Математика	Київ	Благотворителів фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Росія
12	Освіта	Київ	Редакція тижневика „Освіта”	14.11.96	Газета (ЗагДерж)	Загальнонавчальна	Україна
13	Освіта і кар’єра	Київ	1. Київський республіканський планетарій товариства „Знання” України. 2. Товариство з обмеженою відповідальністю „Родина” (м. Київ)	07.05.96	Газета (ЗагДерж)	Навчальне, довідкове	Україна

Додаток А

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
14	Освіта України	Київ	1. Міністерство освіти України. 2. Академія педагогічних наук України. 3. Вища атестаційна комісія України. 4. Центральний комітет профспілки працівників освіти та науки України. 5. Державне інформаційно-виробниче підприємство видавництва „Педагогічна преса”	27.08.97	Газета (ЗагДерж)	Вироб-прак, наукове	Укр.
15	Підручник в газеті	Київ	Державне виробничо-видавниче підприємство Міністерства України „Компас”	14.02.97	Газета (ЗагДерж)	Навчальне	Укр.
16	1. Початкова школа 2. Начальное образование	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Укр., рос.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
17	Просвіта	Львів	Львівська обл. рада Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка „Просвіта”	16.09.94	Газета (ЗагДерж)	Загальнопл	Укр.
18	Сільська школа	Київ	1. Державне інфор- маційно-виробни- че підприємство видавництва „Педагогічна преса”. 2. Товариство з об- меженою відпові- дальністю „Зодіак- ЕКО”	05.05.00	Газета (ДержЗар)	НаукПракт	Укр.
19	Українська мова та література	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	23.08.00	Газета (ДержЗар)	Наук-по- пул, нав- чальне	Укр.
20	1. Управління освітою 2. Управління образованим	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	10.07.00	Газета (ДержЗар)	Вироб- прак, норматив	Укр., рос.
21	1. Учебная книга (Навчальна книга). 2. Учебная книга	Харків	Товариство з обмеженою відповідальністю „Факт”	15.03.00	Газета (ЗагДерж)	Навчальне, інформ	Укр., рос.

Продовження табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8
22	1. Хімія. Біологія 2. Хімія. Біологія	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	09.02.00	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Укр., рос.
23	1. Шкільний світ 2. Шкільний мир	Київ	Благодійний фонд „Перше вересня”	09.02.00	Газета (ДержЗар)	Навчальне	Укр., рос.
24	English Harners gigest	Київ	Київська обласна організація товариства „Знання” України	04.01.94	Газета (ЗагДерж)	Навчальне	Англ.

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Перелік наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних праць на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук: педагогічні науки (1991 — 2000 рр.)

№ з/п	Назва видання	Засновники	Дата затвердження	Вид видання	Мова видання
1	2	3	4	5	6
ВІСНИКИ					
1	Вісник Вінницького політехнічного інституту	Вінницький політехнічний інститут	10.11.99.	Вісник	Укр.
2	Вісник Дніпропетровського університету. Серія „Педагогіка і психологія”	Дніпропетровський університет	09.06.99.	Вісник	Укр.
3	Вісник Житомирського педагогічного університету	Житомирський педагогічний університет	11.05.00.	Вісник	Укр.
4	Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: педагогіка і психологія	Київський державний лінгвістичний університет	11.10.00.	Вісник	Укр.
5	Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: військово-спеціальні науки	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	13.12.00.	Вісник	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
6	Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія „Соціологія. Психологія. Педагогіка”	Київський університет імені Тараса Шевченка	09.06.99.	Вісник	Укр.
7	Вісник Книжкової палати	Книжкова палата	11.10.00.	Вісник	Укр.
8	Вісник КНУКіМ. Серія: Педагогіка	Київський національний університет культури і мистецтв	11.10.00.	Вісник	Укр.
9	Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка	Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка	09.06.99.	Вісник	Укр.
10	Вісник Львівського державного університету. Серія педагогічна	Львівський державний університет	09.06.99.	Вісник	Укр.
11	Вісник Прикарпатського університету. Серія “Педагогіка”	Прикарпатський університет (м. Івано-Франківськ)	09.06.99.	Вісник	Укр.
12	Вісник Української академії державного управління при Президентові України	Українська академія державного управління при Президентові України	09.06.99.	Вісник	Укр.
13	Вісник Харківського державної академії культури	Харківська державна академія культури	09.02.00.	Вісник	Укр.
14	Вісник Черкаського державного університету. Серія: педагогічні науки	Черкаський державний університет	09.06.99.	Вісник	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
15	Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: педагогічні науки	Чернігівський державний педагогічний університет	11.10.00.	Вісник	Укр.
16	Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту	Ізмаїльський державний педагогічний інститут	09.06.99.	Вісник	Укр.
17	Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету	Миколаївський державний педагогічний університет	09.02.00.	Вісник	Укр.
18	Науковий вісник Національного аграрного університету	Національний аграрний університет	10.11.99.	Вісник	Укр.
19	Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського	Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського	09.06.99.	Вісник	Укр.
20	Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота	Ужгородський державний університет	09.02.00.	Вісник	Укр.
21	Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка та психологія	Чернівецький університет	08.09.99.	Вісник	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
ЖУРНАЛИ					
1	Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні	Київський державний університет культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України	10.11.99.	Журнал	Укр.
2	Біологія і хімія в школі	Міносвіти, АПН України	08.09.99.	Журнал	Укр.
3	Вересень		09.06.99.	Журнал	Укр.
4	Всесвітня література в середніх навчальних закладах України	Міносвіти України, видавництво „Педагогічна преса”	10.11.99.	Журнал	Укр.
5	Всесвітня література та культура в навчальних закладах України	Видавництво „Антросвіт”	08.11.00.	Журнал	Укр.
6	Географія та основи економіки в школі	Міносвіти, АПН України	08.09.99.	Журнал	Укр.
7	Гуманізація навчально-виховного процесу	Інститут змісту і методів навчання, Слов'янський державний педагогічний інститут Міносвіти України	10.11.99.	Журнал	Укр.
8	Дефектологія		09.06.99.	Журнал	Укр.
9	Джерела	Івано-Франківський інститут післядипломної освіти педагогічних працівників	10.11.99.	Журнал	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
10	Дивослово		09.06.99.	Журнал	Укр.
11	Дидактика математики: проблеми і дослідження	Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Інститут педагогіки АПН України, Донецький державний університет Міністерства України, Донецька фірма наукоємних технологій НАН України	10.11.99.	Журнал	Укр.
12	Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти	Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Львівський науково-практичний центр	09.02.00.	Журнал	Укр.
13	Дошкільне виховання		09.06.99.	Журнал	Укр.
14	Зарубіжна література в навчальних закладах		09.06.99.	Журнал	Укр.
15	Засоби навчальної та науково-дослідної роботи	Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди	09.06.99.	Журнал	Укр.
16	Імідж сучасного педагога	Полтавський державний педагогічний інститут ім. В. Г. Короленка, Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ім. М. В. Остроградського, ТОВ „АСМІ”	11.05.00.	Журнал	Укр.

Додаток Б

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
17	Іноземні мови	Київський державний лінгвістичний університет	09.02.00.	Журнал	Укр.
18	Історія в школах України	Міносвіти України	10.11.99.	Журнал	Укр.
19	Комп'ютер у школі та сім'ї		09.06.99.	Журнал	Укр.
20	Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання	Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова	08.09.99.	Журнал	Укр.
21	Конфліктологічна експертиза: теорія і методика	Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Товариство конфліктологів України	09.02.00.	Журнал	Укр.
22	Математика в школі	Міносвіти, АПН України	08.09.99.	Журнал	Укр.
23	Мистецтво та освіта	Міносвіти, АПН України, Київська дитяча Академія мистецтв	08.09.99.	Журнал	Укр.
24	Наука і освіта	Південний науковий центр АПН України	10.11.99.	Журнал	Укр.
25	Наука і сучасність	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	08.09.99.	Журнал	Укр.
26	Наша школа		09.06.99.	Журнал	Укр.
27	Нова педагогічна думка	Острозька Академія, Рівненський інститут підвищення кваліфікації педагогічних кадрів	08.09.99.	Журнал	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
28	Обрії	Івано-Франківський інститут післядипломної освіти педагогічних працівників	10.11.99.	Журнал	Укр.
29	Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти	Рівненський державний педагогічний інститут	11.10.00.	Журнал	Укр.
30	Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету	Рівненський державний гуманітарний університет	09.06.99.	Журнал	Укр.
31	Освіта і управління		09.06.99.	Журнал	Укр.
32	Освіта на Луганщині	Луганський інститут післядипломної освіти Міносвіти України, Головне управління освіти Луганської облдержадміністрації	10.11.99.	Журнал	Укр.
33	Педагогіка і психологія	АПН України	08.09.99.	Журнал	Укр.
34	Педагогіка і психологія професійної освіти		09.06.99.	Журнал	Укр.
35	Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки	Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Запорізький інститут удосконалення вчителів	08.09.99. —14.06.07.	Журнал	Укр.

Додаток Б

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
36	Педагогіка та психологія	Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди	09.06.99.	Журнал	Укр.
37	Педагогічний пошук	Волинський обласний навчально-методичний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, Управління освіти Волинської обласної адміністрації	11.05.00.	Журнал	Укр.
38	Педагогічні науки	Сумський державний педагогічний інститут ім. А. С. Макаренка	09.06.99.	Журнал	Укр.
39	Постметодика		09.06.99.	Журнал	Укр.
40	Початкова школа		09.06.99.	Журнал	Укр.
41	Професійно-технічна освіта	Міносвіти України, АПН, Інститут змісту і методів навчання, Інститут педагогіки і психології професійної освіти	10.11.99.	Журнал	Укр.
42	Психологія та педагогіка: спеціальні	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	11.05.00.	Журнал	Укр.
43	Рідна школа		09.06.99.	Журнал	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
44	Рідні джерела	Освітній науково-методичний центр „Україна-діаспора”, АПН України, Товариство міжнародних зв'язків „Україна-Світ”	11.05.00.	Журнал	Укр.
45	Світло	Управління освіти Київської обласної адміністрації, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г. Сковороди	10.11.99.	Журнал	Укр.
46	Соціалізація особистості	Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова	08.09.99.	Журнал	Укр.
47	Соціальні технології	Київський національний університет ім. Тараса Шевченка	09.06.99.	Журнал	Укр.
48	Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми	Інститут педагогіки і психології професійної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, АПН України, Міністерства освіти і науки України	11.10.00.	Журнал	Укр.
49	Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики	Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова	08.09.99.	Журнал	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
50	Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді	Інститут проблем виховання АПН, Міносвіти України	09.02.00.	Журнал	Укр.
51	Теоретичні питання освіти та виховання	Київський державний лінгвістичний університет Міносвіти України	10.11.99.	Журнал	Укр.
52	Теорія та методика вивчення природничо-математичних і технічних дисциплін	Рівненський державний гуманітарний університет	09.02.00.	Журнал	Укр.
53	Теорія та методика навчання та виховання	Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди	09.06.99.	Журнал	Укр.
54	Трудова підготовка в закладах освіти	Міністерство освіти України	08.09.99.	Журнал	Укр.
55	Українська література в загальноосвітній школі		09.06.99.	Журнал	Укр.
56	Українська мова і література в школі	Інститут педагогіки АПН України	11.05.00.	Журнал	Укр.
57	Фізика та астрономія в школі	Міносвіти, АПН України	08.09.99.	Журнал	Укр.
58	Фізичне виховання в школі	Міністерство освіти України	08.09.99.	Журнал	Укр.
59	Шлях освіти	Міносвіти України, АПН, Асоціація працівників гімназій і ліцеїв України	10.11.99.	Журнал	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
ЗБІРНИКИ НАУКОВИХ ПРАЦЬ					
1	Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П. Д. Осипенко. Серія: Педагогічні науки	Бердянський державний педагогічний інститут	08.09.99.	Збірник наукових праць	Укр.
2	Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України (військова педагогіка)	Військовий гуманітарний інститут Національної академії оборони України	11.05.00.	Збірник наукових праць	Укр.
3	Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія: педагогічна	Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет	09.02.00.	Збірник наукових праць	Укр.
4	Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія: соціально-педагогічна	Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет	09.06.99.	Збірник наукових праць	Укр.
5	Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту Мініборони України (військова педагогіка)	Київський військовий гуманітарний інститут Мініборони України	09.02.00.	Збірник наукових праць	Укр.

Додаток Б

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
6	Збірник наукових праць Національної академії Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького	Національна академія Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького	09.02.00.	Збірник наукових праць	Укр.
7	Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки	Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка	08.09.99.	Збірник наукових праць	Укр.
8	Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міносвіти України	Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини Міносвіти України	09.02.00.	Збірник наукових праць	Укр.
9	Збірник наукових праць Херсонського державного педагогічного університету. Серія „Педагогічні науки”	Херсонський державний педагогічний університет	09.06.99.	Збірник наукових праць	Укр.
10	Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ	Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка Міносвіти і науки України	11.10.00.	Збірник наукових праць	Укр.
11	Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти	Харківський інститут мистецтв імені І. П. Котляревського Міністерства мистецтв та культури України	09.02.00.	Збірник наукових праць	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
12	Проблеми педагогічних технологій	Волинський державний університет ім. Л. Українки	08.09.99.	Збірник наукових праць	Укр.
13	Проблеми пенітенціарної теорії і практики	Київський інститут внутрішніх справ МВС України	09.02.00.	Збірник наукових праць	Укр.
14	Проблеми сучасного мистецтва і культури	Міністерство мистецтв та культури України, Харківський обласний методичний кабінет учбових закладів мистецтв та культури	10.11.99.	Збірник наукових праць	Укр.
15	Проблеми трудової і професійної підготовки	АПН, Інститут педагогіки, Слов'янський державний педагогічний інститут Міносвіти України	10.11.99.	Збірник наукових праць	Укр.
НАУКОВІ ЗАПИСКИ					
1	Наукові записки	Острозька академія	09.06.99.	Наукові записки	Укр.
2	Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія „Педагогіка і психологія”	Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського	09.06.99.	Наукові записки	Укр.

Додаток Б

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
3	Наукові записки кафедри педагогіки	Харківський державний університет, Інститут сходознавства і міжнародних відносин, „Харківський колегіум”, Харківський педагогічний коледж	11.05.00.	Наукові записки	Укр.
4	Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: педагогічні науки	Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка	08.09.99.	Наукові записки	Укр.
5	Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія „Педагогічні та історичні науки”	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	09.06.99.	Наукові записки	Укр.
6	Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки	Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя Міносвіти і науки України	11.10.00.	Наукові записки	Укр.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6
7	Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія „Педагогіка”	Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	09.06.99.	Наукові записки	Укр.
8	Наукові записки Харківського військового університету Міноборони України. Серія: соціальна філософія, педагогіка, психологія	Харківський військовий університет Міноборони України	10.11.99.	Наукові записки	Укр.
НАУКОВІ ПРАЦІ					
1	Наукові праці академії	Державна льотна академія України Міносвіти і науки України	11.10.00.	Наукові праці	Укр.
2	Наукові праці. Серія: Педагогічні науки	Миколаївська філія Національного університету „Києво-Могилянська Академія”	11.05.00.	Наукові праці	Укр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Аблов Н. Н.** Педагогическая периодическая печать: (1803 — 1916 гг.) : библиогр. обзор / Н. Н. Аблов; Высш. коммунистический ин-т просвещения. Библиогр. бюро б-ки ; под ред. Е. Н. Медынского. — М. : Стеклография НКЦС, 1937. — 131 с.

2. **Абросимова Г. В.** Подготовка студентов педагогического вуза к педагогическому творчеству: [О развитии способностей будущего учителя к творческой деятельности] / Г. В. Абросимова, С. Е. Матушкин // Я. А. Коменский и современное образование: проблемы, поиски, решения. — Челябинск, 1998. — С. 56 — 70.

3. **Авдієнко М.** Народна освіта на Україні в 1927 — 1928 рр. / М. О. Авдієнко // Рад. освіта. — 1928. — № 10. — С. 15 — 26.

4. **Авроров В. Ф.** Вопросы воспитания и народного образования в журнале „Современник” 60-х годов XIX в. : дис. ... канд. пед. наук / Авроров В. Ф. — М., 1951. — 356 с.

5. **Аграновский А. А.** Суть дела: Заметки писателя / А. А. Аграновский. — М. : Сов. Россия, 1968. — 84 с. — С. 4.

6. **Адаменко О. В.** Публікації українських авторів з питань управління загальноосвітньою школою / О. В. Адаменко. — Луганськ : Альма-матер, 2005. — 72 с.

7. **Адаменко О. В.** Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині XX століття (1950 — 2000 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Адаменко Олена Вікторівна. — Луганськ, 2006. — 613 с.

8. **Адаменко О. В.** Українська педагогічна наука в другій половині XX століття : монографія / О. В. Адаменко. — Луганськ : Альма-матер, 2005. — 704 с.

9. **Азаров Ю. П.** Искусство воспитывать / Ю. П. Азаров. — М. : Просвещение, 1985. — 448 с. — С. 134.

10. **А. З.** Перша нарада редакторів педагогічних журналів / А. З. // Шлях освіти. — 1928. — № 5 — 6. — С. 93 — 98.

11. **Акопов А. И.** Методика типологического исследования

периодических изданий (на примере специальных журналов) / А. И. Акопов. — Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1985. — 96 с.

12. **Акопов А. И.** Отечественные специальные журналы. 1765 — 1917. Ист.-типол. обзор / А. И. Акопов. — Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1986. — 128 с.

13. **Алексеева М. И.** Советские детские журналы 20-х годов / М. И. Алексеева. — М. : Изд-во МГУ, 1982. — 132 с.

14. **Алексеев Ю.** Україна: освіта і держава (1987 — 1997) / Ю. Алексеев. — К. : Експрес-об'ява, 1998. — 95 с.

15. **Альтшуллер Г. С.** О психологии изобретательского творчества / Г. С. Альтшуллер, Р. Б. Шапиро // Вопр. психологии. — 1956. — № 6. — С. 38.

16. **Ананьин С.** Педология / С. Ананьин // Путь просвещения. — 1923. — № 3 — 4. — С. 39 — 52.

17. **Ананьїн С.** Трудове виховання. Його минуле і сучасне / С. Ананьїн. — К. : Друкарня Київ. спілки Філії Книгоспілки, 1925. — 148 с.

18. **Андреев В. И.** Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества / В. И. Андреев. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. — 238 с.

19. **Андреев В. И.** Педагогика творческого саморазвития : инновац. курс : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по социал.-гуманит. спец. и группе спец. „Образование” / В. И. Андреев. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1996. — Кн. 1. — 565 с.

20. **Андрущенко В. П.** Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події / В. П. Андрущенко, В. О. Зайчук, В. Г. Кремень. — К. : Вища шк., 2001. — 242 с.

21. **Андрущенко В. П.** Вища освіта в контексті глобалізації : [інтерв'ю] / Віктор Андрущенко ; [записав Андрій Розумний] // Дзеркало тижня. — 2002. — 26 січ.

22. **Андрущенко В. П.** Освіта в пошуку нових стратегій / В. П. Андрущенко // Вища шк. України. — 2003. — № 2. — С. 5—7.

23. **Андрущенко В. П.** Роздуми про освіту: Статті, нариси,

інтерв'ю / В. П. Андрущенко. — К. : Знання України, 2005. — 804 с.

24. **Анисов М. И.** Источники изучения истории советской школы и педагогики : учеб.-метод. пособие / М. И. Анисов. — М. : Просвещение, 1986. — 224 с.

25. **Анисов М. И.** Источниковедческие основы историко-педагогического исследования / М. И. Анисов. — М. : Просвещение, 1987. — 250 с.

26. **Античные** теории языка и стиля / под общ. ред. О. М. Фрейденберг. — М. — Л. : ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1936. — 342 с. — С. 4.

27. **Антонова В. И.** Художественно-публицистические жанры в газетной периодике : учеб. пособие / В. И. Антонова. — Саранск : Красный Октябрь, 2003. — 160 с.

28. **Антонова Л. Г.** Ведение дневниковых записей как элемент профессиональной подготовки учителя / Л. Г. Антонова // Рус. яз. в шк. — 1989. — № 6. — С. 86 — 91.

29. **Антонченко Т.** Становлення та розвиток першої щоденної газети „Громадянська думка” (1906 р.) / Т. Антонченко // Бібл. вісн. — 2003. — № 2. — С. 39 — 41.

30. **Аргумент „к человеку”** в публицистической аргументации / Э. А. Лазарева, Л. М. Майданова, В. Н. Маров, В. Г. Соловьев, Э. В. Чепкина // Акценты: Новое в журналистике и литературе. — М., 1997. — № 3 — 4. — С. 121.

31. **Армс В.** Электронные библиотеки : учеб. пособие для обучения в вузах по курсам „Информатика” и „Информационные системы” / В. Армс. — М. : ПИК ВИНТИ, 2001. — 274 с. — С. 13.

32. **Арнаутів В.** Політичне виховання дітей у занепаді (Принципові зауваження) / В. Арнаутів // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 6 — 7.

33. **Асмолов А.** Из истории репрессированной науки / А. Асмолов, Т. Марцинковская, В. Умрихин // Педология: новый век. — 2000. — № 1. — С. 16 — 18.

34. **Астерман М.** Соціалістичне нагромадження в освіті / М. Астерман // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 7 (17 лют.). — С. 2 — 3.
35. **Бабанский Ю. К.** Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. — М. : Знание, 1981. — 96 с.
36. **Балашев Л. Л.** О научном журнале / Л. Л. Балашев // Науч.-техн. информ. Сер. 1. — 1970. — № 5. — С. 3 — 4.
37. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1979. — 424 с.— С. 43.
38. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — Изд. 2-е. — М. : Искусство, 1986. — 444 с. — С. 381 — 393, 429 — 432.
39. **Белкин А. С.** Возрастная педагогика / А. С. Белкин. — Екатеринбург, 1999. — 271 с. — С. 188.
40. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. — М. : Academia, 2004. — 788 с.
41. **Бельський Ф.** Рефлекс мети в самоосвіті вчителя / Ф. Бельський // Рад. шк. — 1927. — № 11. — С. 133 — 134.
42. **Беляев В. И.** Современные подходы в историко-педагогических исследованиях / В. И. Беляев // Педагогика. — 1999. — № 6. — С. 19 — 25.
43. **Беляева Л. А.** Социокультурные основания педагогической деятельности : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филос. наук : спец. 09.00.01 „Онтология и теория познания” / Л. А. Беляева. — Екатеринбург, 1994. — 45 с.
44. **Березівська Л. Д.** Він був одним із перших: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) (1875 — 1938) / Л. Д. Березівська // Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська / Ін-т педагогіки АПН України. — Х. : „ОВС”, 2006. — С. 9 — 24.
45. **Березівська Л. Д.** Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. — К. : Богданова А. М., 2008. — 406 с.

46. **Березкина Н. Ю.** Роль печати в распространении научных знаний в Беларуси. 1861 — 1917 гг. / Н. Ю. Березкина. — Минск : Наука и техника, 1990. — 112 с.

47. **Бескова И. А.** Как возможно творческое мышление / И. А. Бескова / РАН. Ин-т философии. — М. : ИФ РАН, 1993. — 197 с.

48. **Бим-Бад Б. М.** Идеи „педагогической антропологии” в России / Б. М. Бим-Бад // Сов. педагогика. — 1990. — № 9. — С. 102 — 109.

49. **Бим-Бад Б. М.** Педагогические течения в начале XX в. : лекции по педагогической антропологии и философии образования / Б. М. Бим-Бад. — М. : Изд-во УРАО, 1999. — 116 с.

50. **Біличенко О. Л.** Культурно-виховна роль книги в умовах формування інформаційного суспільства : дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Біличенко Ольга Леонідівна. — Х., 2000. — 207 с.

51. **Більше уваги комуністичному вихованню дітей** / В. Занонський // Ком. освіта. — 1935. — С. 6 — 13.

52. **Богуславский М. В.** XX век российского образования / М. В. Богуславский. — М. : ПЕР СЭ, 2002. — 336 с.

53. **Бойко О. Д.** Історія України : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Д. Бойко. — К. : Вид.центр „Академія”, 1999. — 568 с.

54. **Бондар А. Д.** Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917 — 1967 рр.) / А. Д. Бондар // Укр. іст. журн. — 1967. — № 11. — С. 23 — 33.

55. **Бондар А. Д.** Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917 — 1967 рр.) / А. Д. Бондар // Укр. іст. журн. — 1967. — № 11. — С. 23 — 33.

56. **Борисенко В. Й.** Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60 — 90-х рр. XIX ст. / В. Й. Борисенко. — К. : Наук. думка, 1980. — 154 с.

57. **Борисенко Н. Ф.** Вопросы народного образования в большевистских газетах „Звезда” и „Правда” 1910—1914 гг. : дис. ... канд. пед. наук / Борисенко Н. Ф. — Х., 1953. — 267 с. + 2 ил.

58. **Буданцев Ю. П.** Очерки ноокоммуникологии / Ю. П. Буданцев. — М. : МНЭПУ, 1995. — 180 с.
59. **Будуймо** свій журнал (Підкори і їх завдання) // Рад. освіта. — 1924. — № 3 — 4. — С. 125 — 126.
60. **Васькович Г.** Шкільництво в Україні (1905 — 1920 рр.) / Г. Васькович. — К. : Мандрівець, 1996. — 359 с.
61. **Вашенко Г.** Український ренесанс ХХ століття / Г. Вашенко. — Торонто : На варті, 1953. — 80 с.
62. **Вербицкая Н. О.** Образование взрослых на основе их жизненного (витагенного) опыта / Н. О. Вербицкая // Педагогика. — 2002. — № 6. — С. 14 — 19.
63. **Вимоги** до підручників з географії для трудшкіл соціалу // Виробнича Думка. — 1928. — № 6 — 7 (109), 15 лют. — С. 9 — 10.
64. **Від редакції** // ВУШ. — 1917. — № 2. — С. 129 — 130.
65. **Від редакції** // Робітник освіти. — 1924. — № 1. — С. 1.
66. **Вішка О.** Преса українських емігрантів Польщі (1920 — 1939 рр.) / О. Вішка. — Л. : Наук.-дослід. центр періодики, 2002. — 479 с.
67. **Войсунский А. Е.** Научная коммуникация в условиях автоматизации / А. Е. Войсунский // Психологические проблемы автоматизации научно-исследовательских работ / под ред. М. Г. Ярошевского, О. К. Тихомирова. — М. : Наука, 1987. — С. 139 — 158.
68. **Волинський П.** До організації методичної роботи / П. Волинський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 10 (10 берез.). — С. 1.
69. **Волинський П.** На шляху до комплексу / П. Волинський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 12 (24 берез.). — С. 1.
70. **Волобуїв Пав.** Новий етап / Пав. Волобуїв // Нар. учитель. — 1925. — № 43 (вівторок, 27-го жовт.). — С. 2.
71. **Волох С.** Книжка дітям / С. Волох // Світло. — 1910. — Ноябрь. — С. 5 — 10.

72. **Волошин А.** Спомини / А. Волошин. — Ужгород : б.н.в., 1923. — С. 71.

73. **Вопросы** профессиональной подготовки учителя в свете основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы : тез. докл. вузов. науч.-практ. конф., посвященной 110-летию Глухов. пед. ун-та, 24 — 26 окт. 1984 г. / редкол. : В. Д. Симоненко и др. — Глухов, 1984. — 210 с.

74. **Воробей П. І.** 3 історії української преси в Росії (1905 — 1914 рр.) / П. І. Воробей // Укр. іст. журн. — 1971. — № 10. — С. 48 — 56.

75. **Воскресенский М. С.** Начало журналистики в Закарпатье / М. С. Воскресенский // Науч. зап. / Ужгород. ун-т. — 1952. — Т. 6. — С. 5—23.

76. **Всемирная** энциклопедия. Философия / гл. науч. ред. Грицанов А. А. — М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. — 1312 с.

77. **В. Т.** За рідну школу / В. Т. // Світло. — 1911. — май (трав.). — С. 13 — 25.

78. **Вульф Б. З.** Учитель: профессиональная духовность / Б. З. Вульф // Педагогика. — 1995. — № 2. — С. 48 — 52.

79. **Выготский Л. С.** Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк / Л. С. Выготский. — 2-е изд. — М. : Просвещение, 1967. — 93 с.

80. **Выготский Л. С.** К вопросу о психологии творчества актера / Л. С. Выготский // Собр. соч. в 6 т. — М. : Педагогика, 1984. — Т. 6. — С. 321.

81. **Выготский Л. С.** Психология искусства / Л. С. Выготский. — М. : Дрофа, 1994. — 238 с. — С. 5, 327.

82. **Выготский Л. С.** Психология творчества / Л. С. Выготский. — М. : Лабиринт, 1997. — 416 с.

83. **Габор В.** Закарпатська українськомовна преса 20 — 30-х років ХХ століття у контексті національного відродження краю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 „Журналістика” / В. Габор. — К., 1997. — 20 с.

84. Гагаев П. А. Западники и славянофилы в отечественной педагогике / П. А. Гагаев // Педагогика. — 2001. — № 1. — С. 58 — 63.
85. Газета в школі // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 3 (вівторок, 20 січня). — С. 3.
86. „Газета для народных учителей” — наступниця „Учителя” // Гімназія. — 1999. — № 1. — С. 12.
87. Гайковенко К. Про міністерські та церковні школи / К. Гайковенко // Світло. Укр. пед. журн. для сім’ї і шк. — 1913. — № 6, лют. (февраль). — С. 47 — 49.
88. Ганджій А. Готуватися до запровадження агрономізації школи / А. Ганджій // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учителю”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 4 — 5.
89. Ганжулевич І. Творчість учителя і програм Соцвосо / І. Ганжулевич // Нар. учитель. — 1925. — Вівт., 24 лют. — С. 2.
90. Ганчар А. Назад чи наперед / А. Ганчар // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 4 (27 січня). — С. 1.
91. Гармаш С. Журнал „На путях к новой школе” и его место в процессе становления нового содержания образования, форм и методов обучения в советской школе (1922 — 1932 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / С. Гармаш. — М., 1976. — 27 с.
92. Гершунский Б. С. Культура памяти на пороге третьего тысячелетия / Б. С. Гершунский // Педагогика. — 2000. — № 2. — С. 90 — 102.
93. Гершунский Б. С. Прогностические методы в педагогике / Б. С. Гершунский. — Киев : Вища шк., 1974. — 208 с.
94. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. — М. : Школа-Пресс, 1995. — 448 с.
95. Гетьманчук Я. Без правів / Я. Гетьманчук // Світло. Книжка третя. — 1910. — Ноябрь. — С. 64 — 66.

96. **Глузман А. В.** Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования / А. В. Глузман ; Ин-т педагогики и психологии проф. образования АПН Украины. — Киев : Поиск.-изд. агентство, 1998. — 251 с.

97. **Глузман А. В.** Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования / А. В. Глузман. — Киев : Изд. центр „Просвіта”, 1997. — 307 с.

98. **Головний педагогічний журнал:** [Рідна школа] // Освіта. — 2002. — 15—22 трав. (№ 29). — С. 4.

99. **Гольдин Ф. Л.** Педагогическая журналистика России II пол. XIX — нач. XX вв. : (история изданий, круг проблем, постановка вопросов яз. и лит.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук / Ф. Л. Гольдин. — М., 1970. — 37 с.

100. **Гоне Ж.** Освіта і засоби масової інформації / Ж. Гоне ; пер. з фр. М. Марченко. — К. : Вид-во „К.І.С.”, 2002. — 100 с.

101. **Гончаренко С.** Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.

102. **Гордин Л.** Возрождение жанра (О пед. публицистике) / Л. Гордин // Учит. газ. — 1969. — 19 июля.

103. **Гордій Н. М.** Проблема підготовки батьків до розумового виховання дітей у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX — початку XX ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гордій Ніна Миколаївна. — Х., 2000. — 170 с.

104. **Гордон Г.** Новая школа // На путях к новой школе. — 1922. — № 1. — С. 5 — 15.

105. **Готалов-Готліб А.** Кризи университета и вопрос о подготовке учительства / А. Готалов-Готліб // Путь просвещения. — 1923. — № 2. — С. 167 — 190.

106. **Готалов-Готліб А.** Курси-семінари для підвищення кваліфікації міського вчителства при Одеському Інституті Народної освіти / А. Готалов-Готліб // Шлях освіти. — 1926. — № 11. — С. 134 — 140.

107. **Готалов-Готліб А. Г.** Про хрестоматії з історії педаго-

гіки / А. Г. Готалов-Готліб // Шлях освіти. — Х. : Держ. вид-во України, 1927. — № 6 — 7 (62). — С. 56 — 73.

108. **Готалов-Готліб А. Г.** Російський педагогічний журнал дореволюційного періоду (Спроба характеристики) / А. Г. Готалов-Готліб // Шлях освіти. — 1927. — № 5 (61). — С. 105—122.

109. **Гр. Наш.** Ідім хоч манівцями / Наш Гр. // Світло. — 1911. — Книжка п'ята. — січень (январь). — С. 59 — 60.

110. **Гр. Наш.** Обоє кращі / Наш Гр. // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і шк. — 1913. — № 5, січень (январь), — С. 36 — 47.

111. **Гринченко Г. Ф.** Проблемы профессионального мастерства учителя в истории советской педагогики : дис. ... канд. пед. наук / Гринченко Галина Феодосьевна. — К., 1977. — 164 с.

112. **Гринько Г. Ф.** Наш путь на Запад / Г. Ф. Гринько // Шлях освіти. — 1923. — № 7 — 8. — С. 1 — 19.

113. **Гриценко М. С.** Школа Украинской ССР в период Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. / М. С. Гриценко. — Одесса : [б. и.], 1960. — 75 с.

114. **Гриценко О.** Українська преса США і Канади (1991 — 1995 рр.) / О. Гриценко. — К. : Центр етносоціал. та етнополіт. досліджень Ін-ту соціології НАН України, 1997. — 102 с.

115. **Грищенко М. М.** Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М. М. Грищенко // Розвиток нар. освіти і пед. науки в Укр. РСР 1917 — 1957 : наук. зап. Сер. „Педагогіка”. — К. : Рад. шк., 1957. — Т. 4. — С. 5 — 35.

116. **Грищенко М. С.** Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 — 1965) / М. С. Грищенко. — К. : Рад. шк., 1966. — 230 с.

117. **Грінченко Б.** Тяжким шляхом: Про українську пресу / Б. Грінченко. — К. : б. н. вид., 1906. — 96 с.

118. **Грінченко Б.** Тяжким шляхом: Про українську пресу / Б. Грінченко. — К. : б. н. вид., 1912. — 74 с.

119. **Груздев П. Н.** Русские педагогические журналы

до революции и некоторые вопросы современной школы / П. Н. Груздев. — Ярославль, 1945. — 24 с. — Отд. оттиск из Учёных записок Ярослав. пед. ин-та. — Вып. V.

120. **Грушевський М.** Від редакції / М. Грушевський // Літературно-Науковий Вістник. — 1906. — Т. 33. — С. 1.

121. **Губарець В. В.** Преса і книга діаспори. З історії видавничої діяльності українського зарубіжжя : навч. посіб. / В. В. Губарець. — К. : Ун-т „Україна”, 2008. — 266 с.

122. **Губарець В. В.** Українська етнічна преса США та Канади (1945 — 1994 рр.): особливості висвітлення україно-американських взаємин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 „Журналістика” / В. В. Губарець. — К., 2007. — 20 с.

123. **Гуйван Т. П.** Отражение ведущих педагогических идей в российской периодической печати первой половины XIX в. : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Гуйван Татьяна Петровна. — М., 2001. — 258 с.

124. **Гупан Н. М.** Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Гупан Нестор Миколайович. — К., 2001. — 496 с.

125. **Гупан Н. М.** Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. — К. : „АПН”, 2002. — 224 с.

126. **Гутковський В. В.** Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина XIX ст. — 1920 р.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гутковський Василь Васильович. — Л., 2002. — 201 с.

127. **Данилевский И. Н.** Источниковедение / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская. — М. : Просвещение, 1998. — 151 с.

128. **Даниленко В. М.** Сталінізм на Україні: 20 — 30-і рр. / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. — К. : Либідь, 1991. — 342 с.

129. **Де вихід?** (Що говорить радянська суспільність про політвиховання в школі) // Виробнича думка. Тижневий до-

даток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 7 — 10.

130. **Дей О. І.** Книга і друкарство на Україні з 60-х років ХІХ ст. до Великого Жовтня / О. І. Дей // Книга і друкарство на Україні. — К. : Наук. думка, 1964. — С. 128 — 205.

131. **Дей О. І.** Словник українських псевдонімів та криптонімів (ХVІ — ХХ ст.) / О. І. Дей. — К. : Наук. думка, 1969. — 559 с.

132. **Дей О. І.** Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення / О. І. Дей. — К. : Вид-во АН УРСР, 1959. — 491 с.

133. **Демчук В.** Концепція української школи у творчості Якова Чепіги (1875 — 1938) / В. Демчук // Рід. шк. — 1997. — №№ 3 — 4. — С. 19 — 21.

134. **Дем'яненко Н. М.** Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (ХІХ — перша третина ХХ ст.) : монографія / Н. М. Дем'яненко. — К. : ІЗМН, 1998. — 328 с.

135. **День преси** // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1927. — № 18 (122) четвер, 5-го травня). — С. 1.

136. **Джуринский А. Н.** Педагогика: история педагогических идей : учеб. пособие / А. Н. Джуринский. — М. : Пед. о-во России, 2000. — 352 с.

137. **Дічек Н. П. А.** Макаренко і світ: аналіз англомовних студій / Н. П. Дічек. — К. : Наук. світ, 2005. — 303 с.

138. **Діяльність** нарком освіти УСРР за 1924 — 1925 рр. — Х. : ДВУ, 1926. — 164 с.

139. **Д-ко Д.** Українська література в 1905 році / Д. Д-ко // Рід. Край. — 1906. — № 6. — С. 2.

140. **Дмитрук В. Т.** Нарис історії української журналістики ХІХ ст. / В. Т. Дмитрук. — Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. — 145 с.

141. **Днепров С. А.** Генезис научного педагогического сознания : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / С. А. Днепров. — Екатеринбург, 2000. — 45 с. — С. 10.

142. **Днепров С. А.** Педагогическое сознание: теории и технологии формирования у будущих учителей : монография / Днепров С. А. ; ТОО Науч.-пед. центр „Уникум”. — Екатеринбург, 1998. — 298 с.

143. **Днепров Э. Д.** Методологические проблемы истории педагогики / Э. Д. Днепров // Сов. педагогика. — 1986. — № 8. — С. 95 — 102.

144. **Днепров Э. Д.** Современная реформа образования в России: исторические предпосылки, теоретические основания, этапы подготовки и реализация : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика” / Э. Д. Днепров. — СПб., 1994. — 88 с.

145. **Днепров Э. Д.** Четвертая школьная реформа в России / Э. Д. Днепров. — М. : Интерпласт, 1994. — 248 с.

146. **До підсумків** I-ої сесії Держнаукметодкому // Народній учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 7 (17 лют.). — С. 1.

147. **До читачів** // Світло. — 1911. — Книжка дев'ята. — май (травень). — С. 3 — 6.

148. **Добош І.** Історія української журналістики Закарпаття 20—30-х років ХХ ст. / І. Добош. — Івано-Франківськ : Б-ка журн. „Перевал”, 1995. — 127, [1] с. (вид-во)

149. **Доватор Р. Л.** Педагогическая журналистика в годы первой революции в России / Р. Л. Доватор // Сов. педагогика. — 1985. — № 4. — С. 103—106.

150. **Довженко Н.** Два века „Народного образования”: [Журналу „Народное образование” — 200 лет] / Н. Довженко // Первое сент. — 2003. — 8 апр. (№ 25). — С. 1.

151. **Довідково-пошуковий** апарат видання: зміст // Вісн. кн. палати. — 2003. — № 7. — С. 10 — 13. (На допомогу видавцю-початківцю).

152. **Дога В.** Чи треба боятись шкільного НЕПу / В. Дога // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 6 (10 лютого). — С. 1.

153. **Доманицький В.** Українська преса в 1906 р. / В. Доманицький // Україна. — 1907. — Т. I. — Кн. I. — С. 48 — 65.
154. **Доменко М.** Чергові завдання спілки Робос: (До I Всеукр. з'їзду Спілки) / М. Доменко // Робітник освіти. — 1924. — № 1. — С. 5 — 8.
155. **Доповідь** голови редакційної комісії II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7 — 9 жовт. 2001 р.). — К. : Вища шк., 2001. — 24 с.
156. **Дорошенко І. І.** Українська журналістика і критика другої пол. XIX ст. Лекції / І. І. Дорошенко. — Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1965. — 56 с.
157. **Драгоманов М.** Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М. Драгоманов. — 1877. — С. 7.
158. **Д. С.** У наступ за трудову школу // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учителю”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 2 — 3.
159. **Дубасенюк О. А.** Професійне становлення педагога / О. А. Дубасенюк. — Житомир : ЖПІ, 1993. — 106 с.
160. **Дубінець І. В.** Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дубінець Ірина Володимирівна. — Бердянськ, 2000. — 192 с.
161. **Дубовицкая Т. Д.** Эффективность педагогического творчества учителя как психолого-педагогическая проблема: [Критерии эффективности педтворчества учителя, реализуемого в обучении, и методы диагностики эффективности содержания, приемов и методов обучения, используемых учителем] / Т. Д. Дубовицкая // Педагогическое творчество современного учителя. — Стерлитамак, 1999. — С. 15 — 23.
162. **Дудченко С. В.** Проблемы распространения научной информации. Методы решения / С. В. Дудченко. — Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/77/pdf/knp77_51-95.pdf.

163. **Дудченко С. В.** Специализированные научные журналы (состояние вопроса в Украине) / С. В. Дудченко. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/70/pdf/knp70_23-28.pdf.

164. **Дурдуківський В.** Проект програми для досвідної роботи у справі вивчення ланкової системи праці в трудовій школі / В. Дурдуківський // Рад. освіта. — 1927. — № 1. — С. 36 — 42.

165. **Есин Б. И.** Пушество в прошлое (газетный мир XIX века) / Б. И. Есин. — М. : Изд-во МГУ, 1983. — 160 с.

166. **Есин Б. И.** Русская газета и газетное дело в России: Задачи и теоретико-методологические принципы изучения / Б. И. Есин. — М. : Изд-во МГУ, 1981. — 132 с.

167. **Єфремов С.** Відгуки з життя та письменства. I. Про українську пресу, її становище та завдання / С. Єфремов // Нова громада. — 1906. — Кн. 1. — С. 118 — 128.

168. **Єфремов С. О.** „Вони не просять”... / С. О. Єфремов // Світло. — 1911. — Кн. 4. — С. 21 — 27.

169. **Єфремов С. О.** Голос природи / С. О. Єфремов // Світло. — 1913. — № 1. — С. 26 — 30.

170. **Жацько В. А.** Комсомольская пресса как средство нравственного воспитания молодежи : (на материале комсомол. газ. Украины) : дис. ... канд. филос. наук / Жацько Виктор Алексеевич. — Киев, 1983. — 184 с.

171. **Животко А. П.** Історія української преси / А. П. Животко. — Мюнхен : Укр. техн.-госп. ін-т, 1989 — 1990. — 336 с.

172. **Животко А. П.** Історія української преси / А. П. Животко. — Регенсбург : Укр. техн.-господарч. ін-т, 1946. — 196 с.

173. **Животко А. П.** Історія української преси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Животко. — К. : Наша культура і наука, 1999. — 368 с.

174. **Животко А. П.** Нариси історії української преси. Курс лекцій / А. П. Животко. — Подєбради : Укр. техн.-госп. ін-т, 1937. — 108 с.

175. **Животко А. П.** Преса / А. П. Животко // Енциклопе-

дія Українознавства : в 2-х т. — Т. I. — Ч. 3. — Мюнхен — Нью-Йорк — Париж, 1949. — С. 981 — 1003.

176. **Животко А. П.** Преса Карпатської України / А. П. Животко. — Прага : Вид-во Юрія Тищенка, 1940. — 20 с.

177. **Жиленкова Н. П.** Гуманистическая направленность отечественной педагогической публицистики второй половины XX века : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Н. П. Жиленкова. — Челябинск, 2001. — 21 с.

178. **Жовтобрюх М. А.** Мова української періодичної преси (кінець XIX— початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1970. — 303 с.

179. **Жовтобрюх М. А.** Мова української преси / М. А. Жовтобрюх. — К. : Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 22 — 30.

180. **Жук Ів.** Дитяча газета. Наш досвід / Ів. Жук // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 11 (17 берез.). — С. 4.

181. **Жулинський М.** Слово і доля : навч. посіб. / М. Жулинський. — К. : А.С.К., 2002. — 640 с.

182. **Журавський В. С.** Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. — К. : ВПК „Вид-во „Політехніка”, 2003. — 200 с.

183. **Журбина Е. И.** Повесть с двумя сюжетами: О публицистической прозе / Е. И. Журбина. — 2-е изд., доп. — М. : Сов. писатель, 1979. — 376 с.

184. **Журбицький К. О. Ф.** Музиченко / К. Журбицький // Нар. учитель. — 1925. — № 51 (вівторок, 22-го грудня). — С. 4.

185. **Журб-кий К.** Газету треба поліпшити / К. Журб-кий // Нар. учитель. — 1925. — № 29 (вівторок, 21-го липня). — С. 3.

186. **Журнал „Світло”.** — 1910. — Кн. перша. — С. 3 — 5.

187. **Журнал „Українська література”.** — 1944. — № 3 — 4. — С. 22.

188. **Журнали** психолого-педагогічної тематики ХІХ — початку ХХ ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : Історико-бібліографічне дослідження / упоряд. Н. Г. Мацибора, В. М. Івашенко, О. Б. Бондарчук та ін. ; за ред. П. І. Рогової. — К. : Держ. наук.-пед. б-ка України імені В. О. Сухомлинського, 2009. — 118 с.

189. **Журнали** по народному образованию СССР : аннот. каталог. — М. : Просвещение, 1965. — 47 с.

190. **З більшим** завзяттям // Виробнича Думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 1 (10), № 1 (103), 5 січня. — С. 1.

191. **Заводовський А. А.** Преса української соціал-демократії та українське питання в російській імперії на початку ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Заводовський Анатолій Анатолійович. — К., 2006. — 201 с.

192. **Загвязинский В. И.** Идеал, гармония и реальность в системе гуманистического воспитания / В. И. Загвязинский, Ш. А. Амонашвили, А. Ф. Закирова // Педагогика. — 2002. — № 9. — С. 3 — 10.

193. **Загвязинский В. И.** О стратегических ориентирах развития образования на современном этапе / В. И. Загвязинский // Образование и наука. — 1999. — № 1. — С. 32 — 40.

194. **Загвязинский В. И.** Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. — М. : Педагогика, 1987. — 160 с.

195. **Загвязинский В. И.** Практическая методология педагогического поиска / В. И. Загвязинский. — Тюмень : Изд-во ЗАО „Легион-Групп”, 2005. — 72 с.

196. **Задачи** педагогической печати: О педагогических и методических журналах // Нар. образование. — 1980. — № 2. — С. 2 — 7.

197. **Зайченко І. В.** Проблема української національної школи в пресі другої половини ХІХ — початку ХХ ст. : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Зайченко Іван Васильович. — К., 1996. — 414 с.

198. **Закарпаття** в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку : доп. наук. семінару, присвяч. 80-й річниці утворення Чехословаччини (Ужгород, 28 жовт. 1998 р.). — Ужгород, 1999. — 251 с.

199. **Закон** про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. — К. : Рад. шк., 1959. — 26 с.

200. **Залкинд А. Б.** К положению на педологическом фронте / А. Б. Залкинд // Педология. — 1931. — № 1. — С. 1 — 2.

201. **Залозний М.** Газета повинна обслуговувати робітників всіх галузів освітньої праці / М. Залозний // Нар. учитель. — 1925. — № 31 (вівторок, 4-го серпня). — С. 3.

202. **Залужный А. С.** Детский коллектив и методы его изучения / А. С. Залужный. — М.; Л. : Госиздат, 1931. — 145 с.

203. **Залужный А. С.** За марксистско-ленинскую постановку проблемы коллектива / А. С. Залужный // Педология. — 1931. — № 3. — С. 44 — 51.

204. **Залужный А. С.** Учення про колектив / А. С. Залужный. — Х. : Держвидав України, 1928.

205. **Замостьянов А.** Начало советской эпохи: От „Журнала Министерства народного просвещения” к журналу „Народное просвещение” / А. Замостьянов // Нар. образование. — 2002. — № 8. — С. 225 — 237.

206. **Зарубіжне** українство : інформ. каталог / Укр. Всесвіт. Координаційна рада, Т-во зв'язків з українцями за межами України (т-во „Україна”), Ін-т досліджень діаспори. — К., 1997. — 160 с.

207. **Заставний Ф. Д.** Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах) / Ф. Д. Заставний. — Л. : Світ, 1991. — 120 с.

208. **Затонський В. П.** Більше уваги комуністичному вихованню дітей / В. Затонський // Ком. освіта. — 1935. — № 45. — С. 6 — 13.

209. **Затонський В.** Усунути хиби в школі / В. Затонський // Ком. освіта. — 1936. — № 1/2. — С. 11 — 25.

210. **Захаренко О. А.** З щоденника директора школи (Сахнівська середня школа Черкаської області) / О. А. Захаренко // Рад. шк. — 1987. — № 5. — С. 66 — 68.

211. **Збір Д.** Про виховання любови до рідного краю / Д. Збір // Світло. — 1912. — № 10, кн. 2 — октябрь. — С. 9 — 21.

212. **Збірник** декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. — Х. : Всеукр. держ. вид-во, 1920. — Вип. 1. — 60 с.

213. **Здоровега В. И.** Слово тоже есть дело: некоторые вопросы теории публицистики / В. И. Здоровега. — М. : Мысль, 1979. — 174 с.

214. **Зеленський.** Систему освіти УСРР — на обговорення мас. Практично переглянути систему / Зеленський // Виробнича думка. — 1928. — № 39 (139), 26 верес. — С. 3 — 5.

215. **Зелінська Н. В.** Наукове книговидання на Україні : історія та сучасний стан : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Зелінська. — Л. : Світ, 2002. — 268 с.

216. **Зелінська Н. В.** Українська наукова публіцистика в сучасних типологічних вимірах: реалії та прогнози / Н. В. Зелінська // Українська періодика: історія і сучасність : доп. і повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. — Л., 1999. — С. 396 — 408.

217. **Зерна** педагогічної інновації : хрестоматія / уклад. : Л. В. Буркова, Н. Ф. Федорова. — К. : Київ. правда, 2001. — 120 с.

218. **Зернецька О. В.** Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. — К. : Освіта, 1999. — 351 с.

219. **Зільберфарб Й.** Наші міжнародні зв'язки / Й. Зільберфарб // Шлях освіти. — 1923. — № 7 — 8.

220. **Зябкин В. Е. Н. К.** Крупская — редактор журналу „На путях к новой школе” / В. Е. Зябкин // Сов. педагогика. — 1973. — № 5. — С. 104 — 112.

221. **Зябкин В. Е.** Педагогические журналы в становлении советской трудовой школы : монография / В. Е. Зябкин.

— Киев — Одесса : Глав. изд-во издат. объедин. „Вища школа”, 1987. — 104 с.

222. **Зязюн І. А.** Педагогічна майстерність як мистецька дія : посіб. для вчителів (Книжка в журналі) / І. А. Зязюн // Рад. шк. — 1995. — №7 — 8. — С. 31 — 50.

223. **Иванов С. В.** Об источниках научно-педагогического исследования / С. В. Иванов. — Воронеж : [б. и.], 1966. — 250 с.

224. **Из истории** русской журналистики второй половины XIX в. Статьи, материалы и библиография / под ред. А. В. Западова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. — 246 с.

225. **Из истории** русской журналистики конца XIX — начала XX в. (Статьи, материалы и библиогр.) / под ред. Б. И. Есина. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. — 267 с.

226. **Из истории** русской журналистики начала XX века / под ред. Б. И. Есина. — М. : Изд-во МГУ, 1984. — 238 с.

227. **Ильин Е. Н.** Путь к ученику / Е. Н. Ильин. — М. : Просвещение, 1988. — 289 с.

228. **Исаев И. Ф.** Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И. Ф. Исаев. — М. : Изд. центр „Академия”, 2002. — 208 с.

229. **Историографические** и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики / под ред. Э. Д. Днепров, О. Е. Кошелевой — М. : АПН СССР, 1989. — 216 с.

230. **История** образования и педагогической мысли за рубежом и в России / И. Н. Андреева, Т. С. Буторина ; под ред. З. И. Васильевой. — М. : Академия, 2001. — 416 с.

231. **История** педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века : учеб. пособие для пед. учеб. заведений / под ред. А. И. Пискунова. — М. : ТЦ Сфера, 2005. — С. 499.

232. **История** педагогики как учебный предмет: международный опыт / под ред. К. И. Салимовой. — М. : Рос. пед. агентство, 1996. — 230 с.

233. **Источниковедение** истории СССР 19 — начала 20 в. : учеб. пособие для ист. фак-тов / отв. ред В. А. Федоров и др. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. — 328 с.

234. **Іваниця Г. М.** На порозі нової школи / Г. М. Іваниця // ВУШ. — 1918 — 1919. — № 6/7 — С. 92 — 98.

235. **Іванов В. Ф.** Методологія та методика дослідження змісту масової комунікації : дис. ... д-ра філол. наук / Іванов Валерій Феліксівич. — К., 1996. — 467 с.

236. **Іванченко О.** Про живу газету / О. Іванченко // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 3 (вівторок, 20 січ.). — С. 3.

237. **Ігнатієнко В. А.** Бібліографія української преси (1816 — 1916) / В. А. Ігнатієнко. — Х.; К. : ДВУ, Укр. наук.-дослід. ін-т книгознавства, 1930. — 288 с.

238. **Ігнатієнко В. А.** Історія української преси та її вивчення / В. А. Ігнатієнко // Бібліогр. вісті. — 1923. — № 3. — С. 25 — 26.

239. **Ігнатієнко В. А.** Українська преса (1816 — 1923) : іст.-бібліогр. етюд / В. А. Ігнатієнко. — К., 1926. — 77 с.

240. **Ільченко Ж.** Питання української національної школи у творчості Я. Ф. Чепіги / Ж. Ільченко, І. Зайченко // Педагогіка і психологія. — 1995. — № 2. — С. 134 — 141.

241. **Інтеграція і різноманітність: нові тенденції політики України в сфері масової інформації та нових комунікаційних послуг.** Інформаційна доповідь. Спеціальне видання до 7-ї Європейської міністерської конференції з питань політики у сфері засобів масової комунікації. — К. : ТОВ „Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР”, 2005. — 120 с.

242. **Інформаційна** політика України: європейський контекст / Л. В. Губернський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко та ін. — К. : Либідь, 2007. — 360 с.

243. **Історія** міст і сіл Української РСР: В 26-ти т. / голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. — К. : Укр. рад. енцикл., 1969. — Закарпатська обл. — 786 с.

244. **Історія** української дожовтневої журналістики : навч. посіб. для студ. вузів із спец. „Журналістика” / О. І. Дей, І. Л. Моторнюк, М. Ф. Нечиталюк та ін. — Л. : Вища шк., 1983. — 512 с. — С. 9 — 10.

245. **Кавуненко Л. П.** Формування системи наукових журналів соціогуманітарної сфери науки / Л. П. Кавуненко, В. І. Хоревін, Е. А. Лузан // Проблеми науки. — 2005. — № 2. — С. 30 — 36.

246. **Каган М. С.** Людская деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. — М. : Политиздат, 1974. — 328 с.

247. **Каган М. С.** Системный подход и гуманитарное знание : избр. ст. / М. С. Каган. — Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1991. — 384 с.

248. **Каган М. С.** Философская теория ценности / М. С. Каган. — СПб. : ТОО ТК Петрополис, 1997. — 205 с.

249. **Кагаров Е.** Обзор педагогических журналов Германии / Е. Кагаров // Путь просвещения. — 1923. — С. 233 — 243.

250. **Казакова Н. В.** Русская публицистика в социально-философском осмыслении приоритетных глобальных проблем : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук / Н. В. Казакова. — Саранск, 1999. — 18 с.

251. **Кайку М.** Візії: як наука змінить ХХІ сторіччя / М. Кайку. — Л. : Літопис, 2004. — 544 с.

252. **Каламар.** Про нашу газету / Каламар // Нар. учитель. — 1925. — № 27 (вівторок, 7-го липня). — С. 1.

253. **Калашникова И. П.** Структура и механизмы творческой деятельности / И. П. Калашникова. — М. : Изд-во МГУ, 1983. — 168 с.

254. **Камышева Е. Ю.** Педагогическая публицистика и ее роль в образовательном процессе : метод. рек. к спецкурсу для студентов пед. вуза / Е. Ю. Камышева. — Шадринск : ШГПИ, 2002. — 32 с.

255. **Камышева Е. Ю.** Педагогическая публицистика как средство воспитания интереса к учительскому труду в процес-

се обучения иностранному языку [в пед. вузе] / Е. Ю. Камышева // Проблемы образования и педагогическая школа Шадринска. — Ханты-Мансийск, 2001. — С. 68 — 72.

256. **Камышева Е. Ю.** Педагогическая публицистика как средство воспитания интереса к учительскому труду у студентов педагогического вуза : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Е. Ю. Камышева. — Екатеринбург, 2003. — 21 с.

257. **Камышева Е. Ю.** Педагогическая публицистика как средство воспитания интереса к учительскому труду у студентов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Камышева Е. Ю. — Екатеринбург, 2003. — 201 с.

258. **Кан-Калик В. А.** Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. — М. : Педагогика, 1990. — 144 с. (Б-ка учителя и воспитателя).

259. **Каптерев П. Ф.** История русской педагогики / П. Ф. Каптерев. — Пг. : „О. Богданова”, 1915. — 746 с.

260. **Каптерев П. Ф.** Новая русская педагогика, ее главные идеи, направления и деятели / П. Ф. Каптерев. — СПб. : Земля, 1914. — 212 с.

261. **Караманов О. В.** Науковий підхід до історико-педагогічного дослідження у контексті ідей мультикультуралізму : зб. наук. пр. : Педагогічні науки / О. В. Караманов. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. — Вип. 40. — С. 77 — 80.

262. **Карнаух Н. В.** Освоение отечественного исторического педагогического опыта как условие формирования профессиональной компетентности современного учителя : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Н. В. Карнаух. — СПб., 1995. — 19 с.

263. **Качалова Л. П.** Педагогическая публицистика как средство воспитания гуманистической позиции будущего учителя / Л. П. Качалова, А. В. Качалов // Гуманизация образования в XXI веке : тез. межрегион. науч.-практ. конф.

(14 — 15 марта 2001 года) / Шадрин. гос. пед. ун-т. — Шадринск, 2001. — С. 97 — 98.

264. **Качалова Л. П.** Теория и технология интеграции психолого-педагогических знаний в образовательном процессе педагогического ВУЗа : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Качалова Людмила Павловна. — Екатеринбург, 2002. — 460 с.

265. **Квятковский Е. В.** Литературное произведение в нравственно-эстетическом воспитании учащихся / Е. В. Квятковский // Сов. педагогика. — 1982. — № 1. — С. 41 — 44.

266. **Киперман С. А.** Роль периодической печати в профессиональной подготовке будущих учителей / С. А. Киперман // Сов. педагогика. — 1980. — № 8. — С. 90 — 96.

267. **Киперман С. А.** Оценка воспитательной роли периодической печати в советской педагогике (1917 — 1941) / С. А. Киперман, Н. С. Малеванный // Сов. педагогика. — 1978. — № 3. — С. 114 — 121.

268. **Кисличенко Д.** Газету в сельбуд. (2-га Гунська трудшкола, Полтавськ. окр.) / Д. Кисличенко // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 11 (17 берез.). — С. 4.

269. **Кінчук Н. В.** Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кінчук. — К. : Либідь, 1991. — 156 с.

270. **Клименко І.** Архіви українських часописів у фондах Інституту рукопису НБУВ як джерело з історії видавничої справи початку ХХ ст. / І. Клименко // Бібл. вісн. — 2003. — № 2. — С. 36 — 38.

271. **Кліцаков І. О.** Педагогічні кадри України (1917 — 1937 рр.) / І. О. Кліцаков. — Донецьк : Юго-Восток, 1997. — 312 с.

272. **Кліцаков І. О.** Підготовка і виховання учительських кадрів за часів радянської влади в Україні (1917 — 1937 роки) : іст. моногр. / І. О. Кліцаков. — Донецьк : ТОВ „Либідь”, 2001. — 384 с.

273. **Ключковська Г. М.** Книжкова промоція як взаємодія книжкової справи та ЗМІ (засади формування української мо-

делі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Ключковська Галина Миронівна. — Л., 2000. — 208 с.

274. **Книга** и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов. 1917 — 1941. — Киев : Наук. думка, 1985. — 480 с.

275. **Книга** і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства / Укр. акад. друкарства; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. — Л. : Фенікс, 1995. — 104 с.

276. **Книговедение** : энцикл. словарь / гл. ред. Н. М. Сикорский. — М. : Сов. энцикл., 1982. — 664 с.

277. **Коваль А. П.** Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту / А. П. Коваль. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. — 308 с.

278. **Коваль М. В.** У битві з фашизмом: Соц. культура — могутня зброя у народній боротьбі на Україні проти фашистських окупантів / М. В. Коваль. — К. : Вид-во АН УРСР, 1964. — 144 с. (Ін-т історії).

279. **Коваль Т. В.** Журнали України 1917 — 1928 рр. у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як історико-книгознавче джерело : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Коваль Тетяна Володимирівна. — К., 1998. — 171 с.

280. **Коган В. З.** Теория информационного взаимодействия: филос.-социол. очерки / В. З. Коган. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. — 316 с.

281. **Коджаспирова Г. М.** История образования и педагогической мысли: Таблицы, схемы, опорные конспекты : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова. — М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. — 224 с.

282. **Коджаспирова Г. М.** Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. — М. : Академия, 2000. — 176 с.

283. **Кожина М. Н.** Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции / М. Н. Кожина // Язык и стиль научной литературы. — М. : Наука, 1977. — С. 3 — 25.

284. **Колесникова И. А.** Педагогические цивилизации и их

парадигмы / И. А. Колесникова // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 84 — 89.

285. **Колин К. К.** Фундаментальные основы информатики : учеб. пособие для вузов / К. К. Колин. — М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2000. — 350 с.

286. **Комсомол** на допомогу школі // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учителю”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 1 — 2.

287. **Кондратьева Г.** От педагогики для избранных — к педагогике для всех: Об истории изд. пед. журн. : [Вторая половина XIX — нач. XX вв.] / Г. Кондратьева // Лицейс. и гимназ. образование. — 2000. — № 6. — С. 22 — 29.

288. **Коновець О.** Просвітницька преса в Україні: з глибини століть / О. Коновець // Журналіст України. — 1992. — № 5. — С. 18 — 19; № 6. — С. 16 — 19; № 7. — С. 16 — 18.

289. **Коновець О. Ф.** Науково-просвітницька преса України XIX — першої третини XX ст. Історія. Теорія. Практика : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.10 / Коновець Олександр Федорович. — К., 1994. — 467 с.

290. **Константинов Н. А.** К вопросу о периодизации истории школы и педагогики / Н. А. Константинов // Сов. педагогика. — 1958. — № 1. — С. 101 — 106.

291. **Константинов Н. А.** История педагогики : учеб. для студентов пед. ин-тов / Н. А. Константинов, Е. Н. Медынский, М. Ф. Шабаева. — 5-е изд., доп. и перераб. — М. : Просвещение, 1982. — 447 с.

292. **Копа-Авдієнко Є.** Особа учителя в трудшколі / Є. Копа-Авдієнко, Т. Ганжулевич // Нар. учитель. — 1925. — Вівторок, 12-го трав. — С. 2.

293. **Кораллов М.** Образ личности и облик эпохи / М. Кораллов // Лит. обозрение. — 1973. — № 7. — С. 79.

294. **Корнетов Г. Б.** Всемирная история педагогики: цивилизационный подход / Г. Б. Корнетов // Педагогика. — 1995. — № 3. — С. 23 — 29.

295. **Корнетов Г. Б.** Гуманистическое образование: традиции и перспективы / Г. Б. Корнетов ; Рос. акад. образования, Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. — М. : ИТПиМИО, 1993. — 135 с.

296. **Корнетов Г. Б.** От первобытного воспитания к гуманистическому образованию / Г. Б. Корнетов. — М. : Изд-во УРАО, 2003. — 216 с.

297. **Корнетов Г. Б.** Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса / Г. Б. Корнетов. — М. : ИТП и МИО РАО, 1994. — 225 с.

298. **Королев Ф. Ф.** К решению вопроса о периодизации истории советской школы и педагогики / Ф. Ф. Королев // Сов. педагогика. — 1958. — № 1. — С. 107—116.

299. **Королев Ф. Ф.** Логическое и историческое в педагогических исследованиях / Ф. Ф. Королев // Сов. педагогика. — 1970 — № 3. — С. 83—94.

300. **Короп В.** На шляху до трудової школи / В. Короп // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 43 (146), 28 листоп. — С. 1 — 3.

301. **Коротяев Б. И.** Избранные педагогические сочинения : в 3 т. / Б. И. Коротяев. — Луганск : Альма-матер, 2006. —

Т. 1. — 2006. — 480 с.

Т. 2. — 2006. — 576 с.

Т. 3. — 2006. — 376 с.

Т. 4. — 2009. — 416 с.

302. **Коротяев Б. И.** Педагогика как совокупность педагогических теорий : учеб. пособие для фак-тов по подготовке и повышению квалификации организаторов нар. образования / Б. И. Коротяев. — М. : Просвещение, 1986. — 208 с.

303. **Коротяев Б. И.** Важный аспект историко-педагогических исследований / Б. И. Коротяев, И. П. Внукова // Сов. педагогика. — 1982. — № 11. — С. 128 — 129.

304. **Корсак К. В.** Суспільство і освіта — тенденції коеволюції у ХХІ столітті / К. В. Корсак // Сучасна українська полі-

тика: Політика і політологи про неї. — К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. — Вип. 3. — С. 189 — 201.

305. **Коршунова Н. Л.** Социопрактические аспекты инновационной педагогической идеи / Н. Л. Коршунова // Педагогика. — 2000. — № 10. — С. 13—14.

306. **Коряк В. Д.** Організація жовтневої літератури / В. Д. Коряк. — Х. : Держвидав України, 1925. — 274 с.

307. **Косіор С. В.** Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні / С. В. Косіор // Ком. освіта. — 1933. — № 9. — С. 11 — 46.

308. **Костилева С. О.** Становлення і розвиток друкованих засобів масової інформації новітньої України (друга половина 80-х — 90-ті рр. ХХ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Костилева Світлана Олександрівна. — К., 2004. — 477 с.

309. **Костюк Г. С.** Теорія і практика педологічної псевдонауки / Г. С. Костюк // Ком. освіта. — 1936. — № 8. — С. 146 — 147.

310. **Костюченко Л. Г.** Введение в теорию личности: социокультурный подход / Л. Г. Костюченко, Ю. М. Резник. — М. : Независимый ин-т гражд. о-ва, 2003. — 272 с.

311. **Коул М.** Культурно-историческая психология. Наука будущего / М. Коул. — М. : Когито-Центр, 1998. — 432 с.

312. **Кошелева О. Е.** Заметки об историко-педагогическом исследовании / О. Е. Кошелева // Сов. педагогика. — 1991. — № 6. — С. 85 — 90.

313. **КПСС** о средствах массовой информации и пропаганды. — 2-е изд., доп. — М. : Политиздат, 1987. — 607 с.

314. **Кравченко М.** Ще про організацію методичного досвіду / М. Кравченко // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 45 (144), 14 листоп. — С. 1 — 3.

315. **Краевский В. В.** Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В. В. Краевский. — Чебоксары : Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. — 243 с.

316. **Краевский В. В.** Общие основы педагогики / В. В. Краевский. — М. : Академия, 2003. — 256 с.
317. **Краковский А.** Обзорение русских журналов и газет / А. Краковский // Журн. М-ва нар. просвещения. — 1834. — Ч. 1. — № 1.
318. **Краткий педагогический словарь пропагандиста** / под общ. ред. М. И. Кондакова. — 2-е изд., доп. и перераб. — М. : Политиздат, 1988. — 367 с. — С. 311—313.
319. **Кревецкий И.** Початки преси на Україні / И. Кревецкий. — К. : Укр. наук. ін-т книгозн., 1927. — 15 с.
320. **Кревецкий И. В.** Початки преси на Україні: 1776 — 1850 / И. В. Кревецкий. — Л. : У друкарні НТШ, 1927. — 26 с.
321. **Кремень В. Г.** Українська освіта в добу глобалізації / В. Г. Кремень // Директор шк., ліцею, гімназії. — 2002. — № 6. — С. 4 — 12.
322. **Крупская Н. К.** Из речей на I педологическом съезде / Н. К. Крупская // На путях к новой школе. — 1928. — № 1. — С. 3 — 10.
323. **Крупская Н. К.** Конференция по педагогическому образованию / Н. К. Крупская // На путях к новой школе. — 1924. — № 2. — С. 106.
324. **Крупская Н. К.** Об учителе : избр. ст. и речи / Н. К. Крупская. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1959. — 327 с.
325. **Крупская Н. К.** Педагогические сочинения : в 10 т. / Н. К. Крупская. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1959 — 1962. — 688 с.
326. **Кудин В. А.** Средства массовой информации и профессиональное образование (философско-педагогический аспект исследования) / В. А. Кудин ; АПН Украины; Ин-т педагогики и психологии проф. образования; Отд-ние сравнительной педагогики и психологии проф. образования. — Киев : ВЦ НТУ „ХПИ”, 2002. — 206 с.
327. **Кудокоцев И.** До питання про перегляд шкільних підручників / И. Кудокоцев // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 30 (4 серпня). — С. 1.

328. **Кудоявців Петро.** Наші сумніви / Петро Кудоявців // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 4 (27 січня). — С. 1.
329. **Кузнецова А. Г.** Системология в отечественной педагогике (конец XIX в. — 60-е гг. XX в.) / А. Г. Кузнецова // Педагогика. — 2001. — № 3. — С. 53—58.
330. **Кулешов С. Г.** Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми / С. Г. Кулешов. — К. : УкрІНТЕІ, 1995. — 190 с.
331. **Кулешов С. Г.** Типологія наукових документів: історія та сучасний стан : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / Кулешов Сергій Георгійович. — К., 1997. — 412 с.
332. **Кулініч О. С.** Педагогіка українського фашизму (Теорія виховання „С. В. У.”) / О. С. Кулініч // Ком. освіта. — 1931. — № 5/6. — С. 30 — 40.
333. **Культура** и культурология : словарь / сост. и ред. А. И. Кравченко. — М. : Академ. проект ; Екатеринбург ; Деловая кн., 2003. — 928 с.
334. **Культура** і спільнота у становленні педагога / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України ; за ред. : К. М. Кларка, Т. С. Кошманової. — Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 407 с.
335. **Культурне** будівництво в Українській РСР : зб. док. — К. : Держполітвидав УРСР, 1959. — Т. I. — 883 с.
336. **Кульчицький С.** Історичне місце української радянської державності / С. Кульчицький // Історія в шк. України. — 2002. — № 6. — С. 18 — 22.
337. **Кулюткин Ю. Н.** Профессионально-педагогическая направленность как предмет анализа / Ю. Н. Кулюткин, Т. С. Сухобская // Методы изучения профессиональной направленности личности будущего учителя : сб. науч. тр. / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. — Л. : НИИООВ, 1980. — 81 с. — С. 3 — 8.
338. **Курило В. С.** Освіта та педагогічна думка Східноук-

раїнського регіону у ХХ столітті : монографія / В. С. Курило. — Луганськ : ЛДПУ, 2000. — 460 с.

339. **Курило В. С.** Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Курило Віталій Семенович. — Луганськ, 2000. — 507 с. — Бібліогр.: С. 426 — 467.

340. **Курило В. С.** Образование в Донбассе (XIX— начало ХХ вв.) / В. С. Курило, В. И. Подов. — Луганск : ЛГПУ, 1999. — 111 с.

341. **Кутепов Р.** Очередные задачи в строительстве рабочих факультетов / Р. Кутепов // Просвещение Донбасса. — 1924. — № 5 — 6. — С. 32 — 37.

342. **Кутьев В. О.** Педагогическая прогностика: научные подходы, мифы / В. О. Кутьев // Педагогика. — 1995. — № 3. — С. 7 — 14.

343. **Кухта М. І.** Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20 — 30-х років ХХ століття (на матеріалах української педагогічної преси) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кухта Марія Іванівна. — Ужгород, 1998. — 162 с.

344. **Кучинский Г. М.** Диалог в процессе совместного решения мыслительных задач / Г. М. Кучинский // Проблема общения в психологии. — М. : Наука, 1981. — С. 92 — 121.

345. **Кушерець В.** Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. Кушерець. — К. : Знання України, 2004. — 248 с.

346. **Кушнарєнко Н. Н.** Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнарєнко. — 2-е изд., перераб. и доп. — Киев : Знання, 2000. — 456 с.

347. **Лаба С. Б.** Ідея української національної школи у педагогічній пресі на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Лаба Світлана Богданівна. — Івано-Франківськ, 1994. — 201 с.

348. **Лабашук М. С.** Слово в науке и искусстве: научное и художественное осмысление феноменов вербального мышле-

ня / М. С. Лабашук. — Тернополь : Підручники і посібники, 1999. — 271 с.

349. **Лагутенко О. А.** Українська книжкова та журнальна обкладинка першої третини ХХ століття : (стиліст. особливості худож. мови) : дис. ... канд. мистецтвознавства / Лагутенко Ольга Андріївна. — К., 1996. — 209 с.

350. **Лазарев М. О.** Основи педагогічної творчості : навч. посіб. для пед. ін-тів / М. О. Лазарев. — Суми : ВВП „Мрія”-ЛТД, 1995. — 212 с.

351. **Лазебник Е. А.** Публицистика в литературе : лит.-критич. исследование / Е. А. Лазебник. — Киев : Рад. письменник, 1971. — 20 с.

352. **Лазутина Г. В.** Основные факторы жанровой дифференциации журналистского творчества / Г. В. Лазутина // Журналистика в 2001 г.: СМИ и вызовы нового века : тез. науч.-практ. конф. — М., 2002. — 132 с.

353. **Лазутина Г. В.** Основы творческой деятельности журналиста / Г. В. Лазутина. — М. : Аспект Пресс, 2001. — 240 с.

354. **Лалл Дж.** Мас-медіа, комунікація, культура: Глобальний підхід / Дж. Лалл; О. Гончаренко, Н. Гриценко (ред.), О. Гриценко (пер.). — К. : К. І. С., 2002. — 264 с.

355. **Лебедев М.** Россия: первые периодические издания для детей / М. Лебедев // Дошкольное воспитание. — 1998. — № 11. — С. 80 — 83.

356. **Левина Е. Р.** Публицистика в жизни подростков / Е. Р. Левина // Воспитание творческого читателя. — М. : Просвещение, 1981. — С. 109 — 138.

357. **Левина М. М.** Технологии профессионального педагогического образования : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / М. М. Левина. — М. : Academia, 2001. — 271 с.

358. **Левитанская Н. Г.** Типологическая классификация журналов / Н. Г. Левитанская // Издательское дело: Реф. инф. — 1983. — № 9. — С. 32 — 43.

359. **Левко Гр.** Теорія й практика / Гр. Левко // Нар. учитель. — 1925. — Вівторок, 17-го берез. — С. 4.

360. **Ленин В. И.** Полн. собр. соч. : в 55 т. / В. И. Ленин. — М. : Политиздат, 1972. — Т. 30. — С. 21.

361. **Ленский И. Л.** Культура межнациональных отношений в педагогической публицистике / И. Л. Ленский // Педагогика. — 1998. — № 6. — С. 112 — 116.

362. **Ленский И. Л.** Проблемы формирования культуры межнациональных отношений в педагогической публицистике 1991 — 1997 гг. : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / И. Л. Ленский. — М., 1998. — 20 с.

363. **Ленский И. Л.** Проблемы формирования культуры межнациональных отношений в педагогической публицистике 1991 — 1997 гг. : дис. ... канд. пед. наук / Ленский И. Л. — М., 1998. — 174 с.

364. **Леонтьев А. А.** Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. — М. : Знание, 1979. — 47 с.

365. **Лернер И. Я.** Умение читать творчески (Роль информативного текста учебника в развитии учащихся) / И. Я. Лернер // Веч. сред. шк. — 1989. — № 5. — С. 28 — 31.

366. **Липинський В. В.** Становлення і розвиток нової системи освіти в УРСР у 20-і роки / В. В. Липинський. — Донецьк : РВА Дон ДТУ, 2000. — 247 с.

367. **Лисенко В.** Сучасні інформаційні технології журналістської та видавничій діяльності: [Про дослідження електронної видавничої справи в Колумбійському університеті (США)] / В. Лисенко // Друкарство. — 2001. — № 5. — С. 18 — 20.

368. **Литвин Л. Н.** Изучение истории педагогической периодики (Метод, указания и список лит.) / сост. Л. Н. Литвин ; под ред. Шабаевой М. Ф. — М. : Изд-во ИПК АПН СССР, 1971. — 15 с.

369. **Литературный** энциклопедический словарь / под

общ. ред. : В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. — М. : Сов. энцикл., 1987. — 752 с.

370. **Лифинцева Н. И.** Формирование профессионально-психологической культуры учителя / Н. И. Лифинцева ; Курск. гос. пед. ун-т. — М. : Изд-во МПГУ, 2000. — 202 с.

371. **Лікарчук І.** Міністри освіти України : в 2-х т. — Т. 1. (1917 — 1943) : монографія / І. Лікарчук. — К. : Видавець Ешке О. М., 2002. — 328 с.

372. **Лісовий П. М.** Журналістика Закарпаття 50 — 70-х років ХІХ століття і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією / П. М. Лісовий. — Ужгород : Закарпат. обл. упр. по пресі, 1969. — 51 с.

373. **Лобода С. М.** Педагогическая публицистика в системе допрофессиональной подготовки студентов-иностранцев : учебно-методическое пособие для преподавателей и студентов высших педагогических учебных заведений / С. М. Лобода. — Луганськ : „Альма-матер”, 2007. — 51 с.

374. **Лобода С. М.** Проблема педагогічної творчості вчителя на сторінках педагогічної періодичної преси України ХХ століття : короткий бібліогр. показч. / С. М. Лобода. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. — 67 с.

375. **Лобода С. М.** Українська педагогічна періодична преса ХХ століття : історико-бібліогр. дослідження / С. М. Лобода. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. — 120 с.

376. **Ломова Б. Ф.** Особенности познавательных процессов в условиях общения / Б. Ф. Ломова // Психол. журн. — 1980. — № 5. — С. 26 — 42.

377. **Лосев А. Ф.** Диалектика мифа / Лосев А. Ф. Из ранних произведений. — М. : Правда, 1990. — 656 с.

378. **Лотман Ю. М.** Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. — М. : Прогрес, 1992. — С. 205 — 207.

379. **Лубенець Т. Г.** Школа та її робітники / Т. Г. Лубенець // Рад. освіта. — 1924. — Ч. 9/10. — С. 23 — 25.

380. **Лукаевич Л.** Нарис історії української преси, 1816—1930 / Л. Лукаевич. — Варшава : [б. в.], 1938. — 270 с.

381. **Луначарский А. В.** Десять лет культурного строительства в стране рабочих и крестьян // А. В. Луначарский. — М.; Л. : б. н. в., 1927. — С. 49 — 50.

382. **Луначарский А. В.** О народном образовании / А. В. Луначарский. — М. : АПН РСФСР, 1958. — 559 с.

383. **Луначарский А. В.** Учитель, учись! // Луначарский А. В. О воспитании и образовании / под ред. А. М. Арсеньева [и др.]. — М. : Педагогика, 1976. — С. 393 — 395.

384. **Лушников А. М.** История педагогики : учеб. пособие для пед. вузов / А. М. Лушников ; Урал. гос. пед. ун-т, Департамент образования Администрации Свердлов. обл. — 2-е изд., перераб., доп. — Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1995. — 367 с.

385. **Лушников И. Д.** Традиционное и новаторское в современном образовании / И. Д. Лушников // Педагогика. — 2000. — № 10. — С. 21 — 25.

386. **Лысова С. И.** Журнал „Русская мысль” как источник по истории народного образования на Украине в конце XIX — начале XX в. (1895—1907 гг.) : дис. ... канд. ист. наук / Лысова Светлана Ивановна. — К., 1970. — 240 с.

387. **Львова Ю. Л.** Творческая лаборатория учителя : кн. для учителя / Ю. Л. Львова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Просвещение, 1992. — 224 с.

388. **М. А.** Збірайте досвід! / М. А. // Нар. учитель. — 1925. — Вівторок, 10-го лютого. — С. 1.

389. **М. П.** Перепідготовка сільського вчительства / М. П. // Народній учитель. — 1925. — № 30 (вівторок, 28-го лип.). — С. 4.

390. **Магай И. П.** Художественная публицистика: обновление жанра / И. П. Магай // Журналистика в 2002 г. Реалии нового века : материалы науч.-практ. конф. — М., 2003. — Ч. 1. — С. 203.

391. **Магочій П. Р.** Формування національної самосвідомості

мости: Підкарпатська Русь (1848—1948) : монографія / П. Р. Магочій. — Ужгород : Поличка Карпат. краю, 1994. — 294 с.

392. **Майданова Л. М.** Жанры публицистического стиля / Л. М. Майданова, Л. М. Дускаева // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. — М. : Флинта: Наука, 2003. — С. 79 — 86.

393. **Макаренко А. С.** Избранные произведения : в 3 т. / А. С. Макаренко. — Киев : Рад. шк., 1984. — Т. 3. — 576 с.

394. **Макаренко А. С.** Методика воспитания коллектива / А. С. Макаренко. — М. : Просвещение, 1981. — 192 с.

395. **Макаренко А. С.** О воспитании / А. С. Макаренко. — М. : Педагогика, 1990. — 268 с.

396. **Макаренко А. С.** Педагогические сочинения : в 8 т. / А. С. Макаренко. — М. : Педагогика, 1983 — 1986. — Т. 1 — 8. — 1983. — Т. 1. — 336 с.

397. **Макаренко А. С.** Твори : у 7 т. / А. С. Макаренко. — К. : Рад. шк., 1954. — Т. 4. — С. 428.

398. **Макаренко А. С.** Трудовое воспитание / А. С. Макаренко. — Минск : Нар. асвета, 1977. — 256 с. — С. 232.

399. **Макарович М.** Українізація та вчитель. Українізація вчительства — невідкладне завдання / М. Макарович // Нар. учитель. — 1925. — № 41 (вівторок, 13-го жовтня). — С. 2.

400. **Маковей О.** П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики / О. Маковей // Літ.-наук. вісн. — 1898. — Т. 2, кн. 5. — С. 111—126.

401. **Максимова С. В.** Творчество: созидание или деструкция? / С. В. Максимова. — М. : Академ. проект, 2006. — 224 с.

402. **Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX — XX ст.) : хрестоматія / упоряд. : Л. Д. Березовська та ін.** — К. : Наук. світ, 2003. — 418 с.

403. **Мамонтов Я. А.** Індивідуалізм і колективізм у сучасній педагогіці / Я. А. Мамонтов // Рад. освіта. — 1926. — № 6. — С. 14 — 19.

404. **Мамонтов Я. А.** Особистість і суспільність у сучасних

педагогічних течіях / Я. А. Мамонтов // Рад. освіта. — 1926. — № 7 — 8. — С. 19 — 28.

405. **Мамонтов Я. А.** Педагогічна система як принцип науково-практичного дослідження / Я. А. Мамонтов // Шлях освіти. — 1927. — № 5. — С. 123 — 139.

406. **Мамонтов Я. А.** Рецензія на книгу Ернста Вебера „Личность педагога” / Я. А. Мамонтов. — Изд. 3-е. — Лейпциг, 1922 // Шлях освіти. — 1924. — № 8. — С. 176 — 178.

407. **Мамонтов Я. А.** Рецензія на книгу Н. Юрського „Культура творческой личности” / Я. А. Мамонтов. — М. — П., 1923 // Шлях освіти. — 1924. — № 10. — С. 226 — 228.

408. **Мамонтов Я. А.** Рецензія на статтю Лемана „Учение о педагогических типах” / Я. А. Мамонтов // Шлях освіти. — 1924. — № 4 — 5. — С. 248 — 253.

409. **Мамонтов Я. А.** Сучасні проблеми педагогічної творчості. — Ч. I. Педагог як мистець / Я. А. Мамонтов. — Х. : Держ. вид. України, 1922. — 80 с.

410. **Мамонтов Я. А.** Хрестоматія сучасних педагогічних течій / Я. А. Мамонтов. — Х. : Держ. вид. України, 1926. — 633 с.

411. **Мамонтов Я. А.** Художественно-дидактический метод / Я. А. Мамонтов // Вестн. воспитания. — 1915. — № 7. — С. 118 — 168.

412. **Марков Е.** Из истории педагогической печати / Е. Марков // Учит. газ. — 1967. — 21 фев. — С. 4.

413. **Маркс К.** Собрание сочинений : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1983. — Т. 42. — 535 с.

414. **Мартин У. Дж.** Информационное общество / У. Дж. Мартин // Теория и практика общественно-научной информации / АН СССР ИНИОН. — М., 1990. — № 3. — С. 115 — 123.

415. **Марусин Мих.** Наші літературні журнали та письменницький рух / Мих. Марусин // Нар. учитель. — 1925. — № 50 (вівторок, 17-го груд.). — С. 4.

416. **Матвеев В. Ф.** В поисках истины / В. Ф. Матвеев // Учит. газ. — 1986. — 25 дек. (№ 154). — С. 2.
417. **Матеріяли** щодо перепідготування вчительства // Шлях освіти. — 1924. — № 3. — С. 245 — 247.
418. **Медушевская О. М.** Современное зарубежное источниковедение / О. М. Медушевская. — М. : Высш. шк., 1983. — 143 с.
419. **Мелик-Нубаров С. О.** Об организации внедрения в практику результатов научно-педагогических исследований / С. О. Мелик-Нубаров // Сов. педагогика. — 1987. — № 12. — С. 47.
420. **Мельник І. М.** Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами західноукраїнських видань другої половини ХІХ — початку ХХ століть) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мельник Ірина Миколаївна. — Луцьк, 1997. — 181 с.
421. **Мельников Р.** Философия, психология, эзотерика. Украинские акценты литературы разума и души / Р. Мельников, Ю. Поцилуйко // Книжковий клуб плюс. — 2003. — № 6. — С. 9.
422. **Месеняшин И.** Педагогическая журналистика в 1917 — 1927 годах / И. Месеняшин // Нар. образование. — 1967. — № 6. — С. 76 — 80.
423. **Место** и функции массовой коммуникации (радио, телевидение, кино, пресса) в процессе педагогического воздействия. — М. : Центр. сов. пед. о-ва, 1975. — 241 с.
424. **Метер І.** Робота по газеті на лікпункті (В порядку обговорення) / І. Метер // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 1 (5 січня). — С. 2.
425. **Методологические** проблемы развития педагогической науки. / под ред. П. Р. Атутова и др. — М. : Педагогика, 1985. — 236 с.
426. **Методология** и методы педагогического исследования / авт. кол. : Я. Скалкова (рук.); Ф. Башик, З. Гелус, Я. Скалка. — М. : Педагогика, 1989. — 219 с.

427. **Методология** педагогики: В поисках новых идей // Сов. педагогика. — 1987. — № 12. — С. 42 — 55.

428. **Методы** педагогического исследования. Лекции / под ред. канд. пед. наук В. И. Журавлева. — М. : Просвещение, 1972. — 159 с.

429. **Мисечко О. Е.** Единство исторического и логического как методологический принцип педагогики : дис. ... канд. пед. наук : 13.01.01 / Мисечко Ольга Евгеньевна. — Киев, 1992. — 181 с.

430. **Митрофанова А. Д.** Субъект в эпоху тотальной коммуникации / А. Д. Митрофанова // Комментарии. — 1995. — № 3. — С. 54.

431. **Митрохина В. И.** Композиционно-содержательный анализ научно-публицистического текста / В. И. Митрохина // Чтение. Перевод. Устная речь. Методика и лингвистика. — Л. : Наука, 1977. — С. 34 — 37.

432. **Митюрков Б. Н.** Развитие педагогической мысли на Украине в XVI — XVIII вв. / Б. Н. Митюрков ; под ред. А. Р. Мазуркевича. — Киев : Рад. шк., 1968. — 211 с.

433. **Михайлин І.** Нарис з історіографії історії української журналістики: Методологічні уроки Івана Франка / І. Михайлин // Українська періодика: Історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф. (Львів, 17 — 18 трав. 2002 р.) / за ред. М. М. Романюка. — Л., 2002. — С. 30 — 36.

434. **Михайлівський М.** Підручник у радянській школі / М. Михайлівський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 7 (17 лют.). — С. 4.

435. **Михайловский В. Н.** Формирование научной картины мира и информатизация / В. Н. Михайловский. — СПб. : Наука, 1994. — С. 56.

436. **Михайловський М.** Ще з приводу радянського підручника / В. Михайловський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 17 (28 квіт.). — С. 3.

437. **Модзалевский Л. Н.** Очерк истории воспитания и

обучения с древнейших до наших времен / Л. Н. Модзалевский. — СПб. : Алетея, 2000. — 322 с.

438. **Мостовий**. До питання про новий підручник / Мостовий // Нар. учитель. — 1925. — Вівторок, 10-го лютого. — С. 2.

439. **Мостовий А.** Організація методичної праці по лінії соціального виховання / А. Мостовий // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 7 (17 лют.). — С. 2 — 3.

440. **Мостовий П.** Трудове виховання в радянській школі / П. Мостовий // Виробничадумка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 43 (146), 28 листоп. — С. 3 — 4.

441. **Мрійний М.** Серед книжок та журналів. Педагогічна література. (Журнали) / М. Мрійний // Нар. учитель. — 1925. — Ч. 1, неділя 4-го січня. — С. 3.

442. **Мудрик А. В.** Социализация и „смутное время” / А. В. Мудрик. — М. : Знание, 1991. — 78 с. — С. 21.

443. **Музиченко О.** Питання про єдину школу на Україні / О. Музиченко // ВУШ. — 1918 — 1919. — № 8/9. — С. 85 — 89.

444. **Музыченко А.** Как по-новому вести педагогическую работу в трудшколах с детьми / А. Музыченко // Просвещение Донбасса. — 1924. — № 5 — 6. — С. 125 — 138.

445. **Навчальний** процес у вищій педагогічній школі : навч. посіб. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; Ін-т вищої освіти АПН України ; О. Г. Мороз (ред.). — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. — 338 с.

446. **Назаров М. М.** Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. — М. : УРСС, 1999. — 240 с.

447. **Наказ** наркома освіти Затонського „Про здійснення постанови ЦК ВКП(б) від 4 квітня 1936 р. Про педологічні викривлення в системі наркомосів ” (№ 414 — від 10 липня 1936 р.) // 36. наказів та розпоряджень НКО УСРР. — 1936. — № 18. — С. 6 — 7.

448. **Накази** наркома освіти тов. Задонського // Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. — 1935. — № 18. — С. 4 — 5.

449. **Налимов В. В.** Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов. — М. : Прометей. МГПИ им. Ленина, 1989. — 286 с.

450. **Нарис** історії „Просвіти” / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник та ін. — Л.; Краків; Париж: Просвіта, 1993. — 232 с.

451. **Нариси** історії українського шкільництва. 1905 — 1933 : навч. посіб. / О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. — К. : Заповіт, 1996. — 304 с.

452. **Народна** освіта, наука і культура в Українській РСР : стат. зб. — К. : Статистика, 1973. — 316 с.

453. **Научний** комунізм. Опыт разработки и чтения лекций / под ред. Е. А. Ануфриева. — М. : Изд-во МГУ, 1982. — 320 с.

454. **Немов Р. С.** Психология : в 3-х кн. / Р. С. Немов. — М. : Просвещение: ВЛАДОС, 1995.

455. **Непринцев А. В.** В поисках идеала Учителя: Проблемы профессионального воспитания будущего учителя в истории философско-педагогической мысли / А. В. Непринцев. — Курск : Изд-во Курск. гос. пед. ун-та, 2000. — 271 с.

456. **Нефедова И. М.** „Журнал для воспитания” и его роль в общественно-педагогическом движении 60-х годов XIX в. : дис. ... канд. пед. наук / Нефедова Изабелла Михайловна. — Л., 1962. — 421 с.

457. **Нечиталюк М. Ф.** „Білі плями” у вивченні історії української журналістики: Деякі питання методології і критики наукових джерел / М. Ф. Нечиталюк // Українська журналістика і національне відродження : зб. наук. пр. — К. : НМК ВО, 1992. — С. 33 — 38.

458. **Нечиталюк М. Ф.** Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень / М. Ф. Нечиталюк // Українська періодика: історія і сучасність. — Л., 1993. — С. 17 — 22.

459. **Нечиталюк М. Ф.** Турботи істориків журналістики /

М. Ф. Нечиталюк // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. журналістика. — Вип. 16: Журналістика та перебудова. — 1990. — С. 68 — 70.

460. **Никандров Н. Д.** Ценности как основа целей воспитания / Н. Д. Никандров // Педагогика. — 1998. — № 3. — С. 3 — 10.

461. **Никольская А. А.** Отечественная педагогическая мысль накануне Октября 1917 г. / А. А. Никольская // Педагогика. — 1996. — № 2. — С. 88 — 94.

462. **Ніколаєнко С. М.** Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття / С. М. Ніколаєнко. — К. : Знання, 2006. — 253 с.

463. **Нілова І. Д.** Художні компоненти структури навчальної книги як засіб розвитку пізнавального інтересу молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Нілова Ірина Дмитрівна. — К., 1997. — 212 с.

464. **Німецько-фашистський** окупаційний режим на Україні : зб. док. і матеріалів / за ред. П. М. Костриби. — К. : Держполітвидав УРСР, 1963. — 488 с. — С. 70.

465. **Новейший** философский словарь / сост. А. А. Грицаков. — М. : Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.

466. **Нові** підручники російською мовою для шкіл України // Народній учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 18 (6 трав.). — С. 4.

467. **Новіков Б. В.** Творчість як спосіб здійснення гуманізму : монографія / Б. В. Новіков. — К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. — 332 с.

468. **Новокшионов Ю.** Требования жизни, веление времени: Размышления на актуальную тему: (О роли период. пед. печати в пропаганде передового пед. опыта) / Ю. Новокшионов // Школа. — 1996. — № 1. — С. 16 — 18.

469. **Новые** инфокоммуникационные технологии в социально-гуманитарных науках и образовании // Современные состояние, проблемы, перспективы развития : материалы Междунар. интернет-конф., проходившей 15.01 — 29.03.2002 на информ.-образоват. портале www.auditorium.ru / Ин-т „От-

крытое о-во” (Фонд Сороса — Россия) ; под общ. ред. А. Н. Кулика. — М. : Логос, 2003. — 412 с.

470. **О. Л.** Заплутана справа / О. Л. // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 9 (3 берез.). — С. 1.

471. **Об отмене** стеснений малорусского печатного слова. — СПб. : б. н. вид., 1910. — 43 с.

472. **Обрезкова И.** Педагогическая периодика России XIX — начала XX века / И. Обрезкова // Народное образование в России : ист. альм. — М. : Нар. образование, 2000. — С. 288 — 297.

473. **Огієнко І.** Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV—XVIII в. в. / І. Огієнко. — 2-ге вид. — Вінніпег : Т-во „Волинь”, 1983. — 418 с.

474. **Огієнко І.** Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному / І. Огієнко. — Вінніпег : Т-во „Волинь”, 1969. — 163 с.

475. **Огник І.** Газета в школі. (Методи роботи з шкільною газетою) / І. Огник // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 18 (6 трав.). — С. 3.

476. **Олесь.** Нагальне питання / Олесь // Нар. учитель. — 1925. — Вівторок, 10-го лют. — С. 2.

477. **Онищенко Э. В.** Формирование историко-педагогической культуры будущего педагога в образовательном процессе ВУЗа : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Э. В. Онищенко. — Киров, 2002. — 32 с.

478. **Онкович А. Д.** Формування професійної компетентності вчителів української діаспори США засобами педагогічної періодики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Онкович Артем Дмитрович. — К., 2004. — 216 с.

479. **Онопрієнко В. І.** Історія української науки XIX — XX століть / В. І. Онопрієнко. — К. : Либідь, 1998. — С. 244 — 245.

480. **Опыт** самообразования и сотворчества в сетевой группе СТОИК / В. В. Анненков, В. Ф. Взятышев, Ю. И. Лобанов,

А. А. Овсейцев. — Вып. 67. — ИСТО МЭИ, ПМ-210, 29.01.03. — 34 с.

481. **Орехов Ф. А.** Психолого-педагогическая и практическая подготовка будущих учителей в процессе научно-исследовательской работы : учеб. пособие к спецкурсу / Ф. А. Орехов ; Челябин. гос. пед. ин-т. — Челябинск : ЧГПИ, 1985 (1986). — 80 с.

482. **Осадченко.** Систему освіти УСРР — на обговорення мас. Використати досвід двох систем / Осадченко // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 40 (140), 3 жовт. — С. 2 — 4.

483. **Освіта і засоби масової інформації** / Марина Марченко (пер. з фр.). — К. : К.І.С., 2002. — 100 с.

484. **Основы** теории коммуникации : учебник / под ред. М. А. Василика. — М. : Гардарики, 2003. — 615 с.

485. **Остин Дж.** Как производить действия при помощи слов. Смысл и сенсibiliи / Дж. Остин, В. П. Руднев (пер. с англ.), Л. Б. Макеева (пер. с англ.). — М. : Идея-Пресс, 1999. — 329 с.

486. **Охотников А. В.** Документоведение и делопроизводство : учеб. пособие / А. В. Охотников, Е. А. Булавина. — М. : ИКЦ „МарТ”, 2004. — 288 с.

487. **Очерки** истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII в. — первая половина XIX в. / отв. ред. М. Ф. Шабаева. — М. : Педагогика, 1973. — 606 с.

488. **Очерки** истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. / отв. ред. Э. Д. Днепров. — М. : Педагогика, 1989. — 480 с.

489. **Очерки** истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / отв. ред. А. И. Пискунов. — М. : Педагогика, 1976. — 600 с.

490. **Очерки** истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX— начало XX в. / под ред. Э. Д. Днепров, С. Ф. Егорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Тебиева. — М. : Педагогика, 1991. — 448 с.

491. **П. Б.** З життя народньої школи / П. Б. // Світло. — 1912. — Книжка перша. — сент. — С. 34 — 41.

492. **Павленко Сергій.** Історичний документ / Сергій Павленко // Світло. — 1910. — Книжка третя. — Ноябрь. — С. 54 — 57.

493. **Павловський В.** Перші кроки в організації Ф. З. С. / В. Павловський // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учителю”. — 1928. — № 43 (146), 28 листоп. — С. 7 — 8.

494. **Павловський Л.** Прориви й хиби в роботі УНДІПу й завдання науково-педагогічної роботи на Україні / Л. Павловський // Ком. освіта. — 1933. — № 7. — С. 17 — 35.

495. **Палунськ І.** Технічну працю до школи / І. Палунськ // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учителю”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 4.

496. **Панасенко Е. А.** Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ — початку ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Панасенко Еліна Анатоліївна. — Слов'янськ, 2001. — 230 с.

497. **Паначин Ф.** Педагогическая печать, её задачи и основные направления развития / Ф. Паначин // Нар. образование. — 1970. — № 5. — С. 18 — 23.

498. **Панков А. В.** Учений в роли публициста / А. В. Панков // Проблемы теории печати. — М. : Изд-во МГУ, 1973. — С. 199 — 214.

499. **Парадиський Ол.** Вимоги до нашого журналу / Ол. Парадиський // Рад. освіта. — 1927. — № 12. — С. 53 — 68.

500. **Параска Бідан.** Чи потрібні окремі провінціальні журнали? Параска Бідан // Новими стежками. — 1922. — № 2 — 3. — С. 82 — 83.

501. **Паславський І.** Районна преса: Докорінні реформи неминучі / І. Паславський // Дзеркало тижня. — 2003. — 19 квіт. (№ 15). — С. 21.

502. **Пашкінський Г. О.** Успіх газети в найширшім спів-

робітництві „низів” / Г. О. Пашкінський // Нар. учитель. — 1925. — № 32 (вівторок, 11-го серп.). — С. 3.

503. **Педагогика**, её издатель и автор: (материалы „круглого стола” ред. журн.) // В мире книг. — 1979. — № 8. — С. 15.

504. **Педагогика** : учеб. пособие для студентов пед. учеб. заведений / ред. В. А. Сластенин. — 3-е изд. — М. : Издат. центр „Академия”, 2004. — 576 с. — С. 93.

505. **Педагогика** сотрудничества. Отчет о первой встрече педагогов-экспериментаторов // Учит. газ. — 1986. — 18 окт. (№ 125). — С. 1 — 2.

506. **Педагогическая** пресса: Убежденность и доказательство // Сов. педагогика. — 1987. — № 6. — С. 3 — 9.

507. **Педагогическая** риторика / под общ. ред. Н. А. Ипполитовой. — М., 2001. — С. 343.

508. **Педагогическая** энциклопедия : в 4-х т. — М. : Сов. энцикл., 1968. — Т. 4. — С. 215—219.

509. **Педагогический** поиск / сост. И. Н. Баженова. — М. : Педагогика, 1987. — 544 с.

510. **Педагогический** словарь : в 2 т. / гл. ред. И. А. Каиров. — М. : Акад. пед. наук, 1960. — 774 с.

511. **Педагогический** энциклопедический словарь. — М. : Большая Рос. энцикл., 2003. — 528 с. — С. 286.

512. **Педагогічна** журналістика України другої половини ХІХ століття // Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х — поч. ХХ ст.). — К. : Рад. шк., 1991. — С. 275 — 295.

513. **Педагогічна** майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. В. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. — 2-е вид., доп. і переробл. — К. : Вища шк., 2004. — 422 с.

514. **Педагогічна** майстерність : хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. : І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. — К. : Вища шк., 2006. — 606 с.

515. **Педагогічна** преса, національна школа, наука: точки перетину (матеріали „круглого столу”) // Шлях освіти. — 2006. — № 4. — С. 37 — 42.

516. **Педагогічний** пошук / упоряд. І. М. Баженова. — К. : Рад. шк., 1988. — 502 с.

517. **Педагогическое** творчество : рек. библиогр. указ / Гос. науч. пед. б-ка им. К. Д. Ушинського ; сост. Ю. С. Самойленко. — М. : НИИ теории и истории педагогики, 1991. — 24 с.

518. **Периодические** издания для системы образования Российской Федерации (аннотирован. справ.) // Школьное обозрение. — 2002. — № 4. — С. 56 — 63.

519. **Періодичні** видання УРСР 1917 — 1960. Газети : Бібліогр. довід. — Х. : Вид-во Кн. палати УРСР, 1965. — 464 с.

520. **Періодичні** видання УРСР. Газети. 1917 — 1960 : Бібліогр. довід. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1965. — 574 с.

521. **Періодичні** видання УРСР. Газети. 1961 — 1980 : Ретросп. держ. бібліогр. покажч. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1983. — 136 с.

522. **Періодичні** видання УРСР. Журнали, збірники, бюлетені. 1976 — 1980: Держ. ретросп. бібліогр. покажч. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1988. — 157 с.

523. **Періодичні** видання УРСР. Журнали. 1918 — 1950 : Бібліогр. довід. — Х. : Кн. палата УРСР, 1956. — 464 с.

524. **Періодичні** видання УРСР. Журнали. 1951 — 1960 : Бібліогр. довід. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1965. — 182 с.

525. **Періодичні** видання УРСР. Журнали. 1961 — 1975 : Держ. ретросп. бібліогр. покажч. — Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1984. — 322 с.

526. **Перша** Всеукраїнська нарада кореспондентів газети „Народній учитель” // Рад. освіта. — 1929. — № 5. — С. 69 — 70.

527. **Перша** педагогічна газета Закарпаття та її редактор // Гімназія. — 1998. — № 7. — С. 15.

528. **Писаренко С.** За українську систему / С. Писаренко // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 39 (139), 26 верес. — С. 5 — 6.

529. **Побірченко Н. С.** Проблеми освіти на сторінках ча-

сопису „Киевская старина” (1882 — 1906) / Н. С. Побірченко. — К. : Наук. світ, 2000. — 92 с.

530. **Побірченко Н. С.** Шкільні проблеми на сторінках часопису „Основа” 1861 — 1862 / Н. С. Побірченко. — К. : Наук. світ, 1999. — 34 с.

531. **Подкарпатська Русь** в світлі статистики на виставці сучасної культури в Берні // Подкарпатська Русь. — 1928. — № 6. — С. 127 — 128.

532. **Позінкевич Р. О.** Освіта в системі культури / Р. О. Позінкевич. — Луцьк : Вежа, 2000. — 348 с.

533. **Полежаєва Д. В.** Философия образования и смысл профессионального творчества учителя: (Ментал. аспект) / Д. В. Полежаєва // Философия образования в процессе становления информационного общества: Пути, средства и технологии устойчивого развития образования. — Зеленоград; М., 2001. — С. 99 — 104.

534. **Полуяктова З. Я.** Журнал „Вестник воспитания” и его общественно-педагогическая направленность : (к истории пед. журналистики) : дис. ... канд. пед. наук / Полуяктова З. Я. — Л., 1967. — 387 с.

535. **Поляков С.** Научное творчество и школьное обучение / С. Поляков // Рус. шк. — 1912. — № 7 — 8. — С. 209 — 220.

536. **Пономарев Я. А.** Психология творчества / Я. А. Пономарев. — М. : Наука, 1976. — 303 с.

537. **Пономарев Я. А.** Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. — М. : Педагогика, 1976. — 280 с.

538. **Попов О.** Проблема підготовки соцвихника / О. Попов // Путь просвещения. — 1924. — № 4 — 5. — С. 1 — 17.

539. **Попова О.** Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ ст. / О. Попова ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2001. — 256 с.

540. **Поппер К.** Открытое общество и его враги : в 2 т. / К. Поппер ; пер. с англ. ; под ред. В. Н. Садовского. — М. : Феникс, Международный фонд „Культурная инициатива”, 1992. — Т. 2. — С. 76.

541. **Порадник** по соц. вихованню дітей / упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР. — Х. : Всеукр. держ. вид-во, 1921. — Вип. 1. — 131 с.

542. **Порус В. Н.** Наука — средства массовой информации — общество / В. Н. Порус // **Философия и социология науки.** — М. : Наука, 1986. — С. 209 — 210.

543. **Постанова** Ради Народних Комісарів УСРР за 21 вересня 1920 р. // **Пролет. освіта.** — 1920. — № 2. — С. 47.

544. **Постанова** РНК УРСР і ЦК КП(б)У „Про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України” // **Зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР.** — 1938. — № 33. — С. 5 — 7.

545. **Постанови** партії та уряду про школу. — К. — Х. : Рад. шк., 1947. — 152 с.

546. **Постернак С.** Из истории освітнього руху на Україні за часи революції 1917 — 1919 рр. / С. Постернак. — К. : Всеукр. кооп. вид-во Союз, 1920. — 127 с.

547. **Поташник М. Л.** Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт / М. Л. Поташник. — Киев : Рад. шк., 1988. — 191 с.

548. **Потебня А. А.** Мысль и язык // Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. — М. : Правда, 1989. — С. 17 — 200.

549. **Почепцов Г. Г.** Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук, 1999. — 352 с.

550. **Преса** України: Газети 1917 — 1920 рр. Бібліогр. покажч. / уклад. Г. Я. Рудий. — К. : Хрещатик, 1997. — 96 с.

551. **Преса** Української РСР. 1918 — 1985 : стат. зб. — Х. : Кн. палата, 1986. — 176 с.

552. **Пресса** и влияние науки на общественное мнение (сводный реферат) // **РЖ. Общественные науки за рубежом.** Сер. 8. Науковедение. — 1989. — № 1. — С. 46 — 53.

553. **Пресса** и общество : материалы науч.-практ. конф. 11, 12 мая 1999 года / Воронеж. гос. ун-т. Фак. журналистики / В. В. Тулуков (ред.), В. Г. Кулиничев (ред.). — Воронеж, 1999. — 170 с.

554. **Пригожий А. И.** Учитель-новатор (Социально-педагогический аспект): Деп. в ОЦНИ / А. И. Пригожий // Школа и педагогика. — 1992. — 10 лют. — № 17 — 92. — С. 57 — 82.

555. **Присяжний М.** Преса українських емігрантів Німеччини: становлення, розвиток, тематична політика (1945 — 1953) / М. Присяжний. — Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. — 220 с.

556. **Присяжнюк К. Ф.** Дожовтнева українська педагогічна преса / К. Ф. Присяжнюк // Педагогіка : респ. наук.-метод. зб. — К. : Рад. шк., 1968. — С. 117 — 135.

557. **Приходько А. И.** Проблема физического воспитания личности в отечественной педагогической журналистике (вторая половина XIX — начало XX века) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Приходько Анна Ивановна. — Харьков, 1998. — 225 с.

558. **Про видання** журналу „Педагогическая неделя” // ЦДІАК України. — Ф. 294. — Оп. І. — Спр. 426. — Арк. 1 — 3.

559. **Про засоби** виробництва // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 8 (24 лют.). — С. 4.

560. **Про засоби** виробництва // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 9 (3 берез.). — С. 4.

561. **Про підвищення** вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України: Постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7 — 05/1 // Бюл. ВАК. — 2003. — № 1. — С. 2.

562. **Проблеми** формування сучасного вчителя у вищій педагогічній школі: Шляхи підвищення пізнавальної активності студентів пед. навчального закладу : наук.-метод. зб. / упоряд. і заг. ред. М. М. Астаф'євої. — Ніжин : НДПУ, 1999. — 174 с.

563. **Проблемы** профессионального воспитания учителя: теория и опыт : межвуз. сб. науч. тр. / Кур. гос. пед. ун-т ; А. В. Репринцев (отв. ред.). — Курск : Изд-во КГПУ, 2000. — 268 с.

564. **Протоколы** совещаний наркомов просвещения союзных и автономных республик 1919 — 1924 гг. / ред. : М. П. Ким, Л. В. Иванов, Ф. И. Шаронова. — М. : Наука, 1985. — 231 с.

565. **Прохоров Е. П.** Публицист и действительность / Е. П. Прохоров. — М., 1975. — С. 115 — 116.

566. **Прохоров Е. П.** Публицистика в жизни общества / Е. П. Прохоров. — М. : Изд-во МГУ, 1968. — 102 с.

567. **Прочанок.** Учительський колектив і особа зав школою / Прочанок // Нар. учитель. — 1925. — Вівторок, 26 трав. — С. 3.

568. **Психология** : словарь / под ред. А. В. Петровского. — М. : Политиздат, 1990. — 494 с.

569. **Пугач А. В.** Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті — початок 30-х років ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пугач Анжеліна Володимирівна. — К., 2008. — 237 с. — Бібліограф.: с. 209 — 237 (405 назв.).

570. **Пугачев В. П.** Введение в политологию / В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. — М. : Школа-Пресс, 1997. — 346 с. — С. 346.

571. **Р. К.** Підвищення кваліфікації робітників профосвіти / Р. К. // Нар. учитель. — 1926. — № 19, 12 трав. — С. 1.

572. **Р. К.** Система підвищення кваліфікації робітників освіти / Р. К. // Нар. учитель. — 1926. — № 18, 6 трав. — С. 1.

573. **Рабченко Т. С.** Підвищення майстерності вчителя: Організаційно-управлінський аспект : навч. посіб. для студ. пед. вузів / Т. С. Рабченко. — К. : ІЗМН, 1997. — 130 с.

574. **Равкин З. И.** Актуальные вопросы историко-педагогического обоснования стратегии развития современных образовательных систем / З. И. Равкин // Сов. педагогика. — 1988. — № 7. — С. 108.

575. **Равкин З. И.** История педагогики и современность / З. И. Равкин // Сов. педагогика. — 1988. — № 7. — С. 102 — 108.

576. **Равкин З. И.** Методологические проблемы педагогической науки / З. И. Равкин // Сов. педагогика. — 1986. — № 11. — С. 131 — 133.

577. **Равкин З. И.** Современные проблемы историко-педагогических исследований / З. И. Равкин // Педагогика. — 1994. — № 1. — С. 89 — 96.

578. **Радянській** школі — новий підручник (Дискусія). Вимоги до підручника з природознавства // Виробнича Думка. — № 5 (107), 1 лютого 1928 р. — С. 5.

579. **Різниченко С. Т.** Розвиток системи підготовки науково-педагогічних кадрів у США (історико-педагогічні аспекти) / С. Т. Різниченко. — К. : КДТЕУ, 1999. — 160 с.

580. **Робота** Другого Всеукраїнського вчительського з'їзду // Вістн. пед. проф. з'їзду. — 1917. — 10 серп. (№ 1). — С. 2.

581. **Робота** Другого Всеукраїнського вчительського з'їзду // Вістн. пед. проф. з'їзду. — 1917. — 14 серп. (№ 3/5). — С. 1 — 2.

582. **Родіонов К.** Комплексові система і предметові техніка / К. Родіонов // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 12 (24 берез.). — С. 2 — 3.

583. **Розвиток** народної освіти і педагогічної думки на Україні (X — поч. XX ст.) : нариси — К. : Рад. шк., 1991. — 384 с.

584. **Романенко В.** З турботою про наближення педагогічних видань до потреб читача: [Про фахові пед. видання] / В. Романенко // Труд. підготовка в закладах освіти. — 2003. — № 1. — С. 6.

585. **Романенко М. І.** Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу : наук. моногр. / М. І. Романенко. — Д. : Промінь, 1998. — 131 с.

586. **Романенко М. І.** Освітня парадигма: генезис ідей та систем : наук. моногр. / М. І. Романенко. — Д. : Промінь, 2000. — 159 с. — С. 154 — 158.

587. **Романченко.** Вимоги до підручника з природознавства / Романченко // Виробнича Думка. — 1928. — № 10 — 11 (113), 14 берез. — С. 10 — 11.

588. **Романюк М. М.** Українська преса Північної Буковини

як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870 — 1940 рр.) : дис. д-ра іст. наук : 07.00.06 / Романюк Мирослав Миколайович. — К., 2000. — 413 с.

589. **Романюк М.** Українське пресознавство на порозі XXI століття / М. Романюк. — Л. : Б. в., 2000. — 110 с.

590. **Российская** педагогическая энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. — М. : Большая рос. энцикл., 1993 — 1999. —

Т. 1. — 1993 — 1999. — 608 с.;

Т. 2. — 1993 — 1999. — 672 с.

591. **Российская** социологическая энциклопедия / под общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова. — М. : Изд. группа НОР-МА-ИНФРА-М, 1998. — 672 с.

592. **Рубакин М.** Як творити наукову літературу за-для українського народу / М. Рубакин // Світло. Книжка дев'ятого. — май (травень), 1911. — С. 6 — 13.

593. **Рубинштейн С. Л.** Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2000. — 720 с. — С. 458.

594. **Рубинштейн С. Л.** Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1989. — Т. 2. — 328 с. — С. 140.

595. **Рубинштейн С. Л.** Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1976. — 416 с.

596. **Рудий Г. Я.** Газетна періодика — джерело вивчення проблем української культури. 1917 — 1920 рр. / Г. Я. Рудий. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. — 441 с.

597. **Рудий Г. Я.** Методика аналізу газетної періодики України (1917 — 1920 рр.) / Г. Я. Рудий // Бібл. вісн. — 2001. — № 2. — С. 38 — 42.

598. **Рудий Г. Я.** Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917 — 1920 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Рудий Григорій Якович. — К., 2004. — 362 с.

599. **Рудий Г. Я.** Періодична преса — джерело вивчення національно-культурної політики Української Держави (1918 р.) :

дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Рудий Григорій Якович. — К., 1995. — 199 с.

600. **Рудий Г. Я.** Теоретичні і методологічні аспекти дослідження української періодики 1917 — 1920 рр. / Г. Я. Рудий // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / ред. кол. : О. С. Онищенко (голова) та ін. — К. : НБУВ, 2001. — Вип. 7. — С. 398 — 410.

601. **Рудловчак О.** Біля джерел сучасності: довідки, статті, нариси / О. Рудловчак. — Пряшів, 1981. — С. 120 — 121.

602. **Русов Ю.** Поезія визвольних змагань / Ю. Русов. — Торонто : На варті, 1954. — 111 с.

603. **Русова С.** Дитячий Сад на національній ґрунті / С. Русова // Світло. Книжка третя. — Ноябрь, 1910. — С. 44 — 54.

604. **Русова С.** Націоналізація дошкільного виховання / С. Русова // Світло. Книжка четверта. — грудень (декабрь), 1912. — С. 15 — 26.

605. **Русова С.** Націоналізація дошкільного виховання / С. Русова // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і шк. — 1913. — № 5, січ. (янів.). — С. 15 — 23.

606. **Русова С. Ф.** Ідейні підвалини школи / С. Ф. Русова // Світло. — 1913. — Кн. 5. — С. 33 — 39.

607. **Русова С.** Нова школа / С. Русова // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і шк. — 1914. — № 7 — 8, березиль — квітень. — С. 3 — 16.

608. **Русова С.** Огляд журналів. Серед російських педагогічних журналів / С. Русова // Світло. — 1913. — № 1. — жовт. (сент.). — С. 73 — 75.

609. **Русова С. Ф.** Просвітницький рух на Україні в 60-х роках / С. Ф. Русова // Світло. — 1910. — № 3. — С. 44 — 54.

610. **Русько О. М.** Назрілі питання педагогічної теорії та практики / О. М. Русько, А. С. Бугай // Рад. шк. — 1957. — № 4. — С. 18 — 29.

611. **Ряппо Я.** Две системы просвещения: идеалистическая и материалистическая школа / Я. Ряппо // Путь просвещения. — 1922. — № 1. — С. 109 — 117.

612. **Ряппо Я. П.** Організація метрологічної роботи: Тези доп., ухвалені Всеукраїнською нарадою губернських і окружних інспектур народної освіти (25 — 30 травня 1925 р.) / Я. П. Ряппо // Шлях освіти. — 1925. — № 5 — 6. — С. 3 — 12.

613. **Ряппо Я.** Проблема воспитания и образования в Советском государстве / Я. Ряппо // Путь просвещения. — 1922. — № 4. — С. 1 — 16.

614. **Ряппо Я.** Профессиональная школа вместо общеобразовательной словесной школы / Я. Ряппо // Шлях освіти. — 1924. — № 1. — С. III — XXIII.

615. **Ряппо Я.** Развитие украинской системы образования / Я. Ряппо // Пед. энциклопедия / под ред. А. Г. Калагнікова. — М. : Раб. просвещения, 1930. — Т. 3. — С. 576.

616. **Ряппо Я.** Система народного просвещения Украины : сб. материалов, ст. и докл. / Я. Ряппо. — Харьков : Гос. изд-во Украины, 1925. — 231 с.

617. **Ряппо Я. П.** У чому головні розбіжності між системами народної освіти УСРР і РСФРР / Я. П. Ряппо // Наука і освіта. — 1929. — 24 берез.

618. **С. Н.** Задоволення потреб учительства — завдання газети / С. Н. // Нар. учитель. — 1925. — № 28 (вівторок, 14-го липня). — С. 3.

619. **С. Н.** Читанка чи газета / С. Н. // Нар. учитель. — 1925. — № 43 (вівторок, 27-го жовт.). — С. 2.

620. **Сапухін П.** Стабілізування педагогічного досвіду / П. Сапухін // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 9 (3 берез.). — С. 2.

621. **Сейко Н. А.** Добродійність у сфері освіти України (XIX — початок XX століття) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Сейко Наталія Андріївна. — Житомир, 2009. — 668 с.

622. **Семиченко В. А.** Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу : навч.-метод. посіб. / В. А. Семиченко, О. М. Галус, Л. В. Зданевич ; за заг. ред. В. А. Семиченко. — Хмельницький, 2001. — 254 с.

623. **Сенченко М.** Незалежність України і засоби масової інформації / М.Сенченко // Вісн. кн. палати. — 2001. — № 8. — С. 3 — 6.
624. **Серебрякова Т. И.** Система развития творческого потенциала учителя: [Гимназия № 8 г. Казани] / Т. И. Серебрякова // Инновации в образовании и повышении квалификации педагогических кадров. — Казань, 1997. — С. 165 — 169.
625. **Сериков В. В.** Образование и личность: теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. — М. : Логос, 1999. — 272 с.
626. **Сисоєва С. О.** Основи педагогічної творчості вчителя : підручник / С. О. Сисоєва. — К. : Міленіум, 2006. — 346 с.
627. **Сисоєва С. О.** Педагогічна творчість : монографія / С. О. Сисоєва. — Х.-К. : Кн. вид-во „Каравела”, 1998. — 150 с.
628. **Сисоєва С. О.** Педагогічна творчість учителя: Визначення, теоретична модель, функції підготовки / С. О. Сисоєва // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 2. — С. 161 — 172.
629. **Сисоєва С. О.** Творча педагогічна діяльність вчителя: Ознаки і методи / С. О. Сисоєва // Обдарована дитина. — 2005. — № 4. — С. 6 — 14.
630. **Сисоєва С. О.** Теоретико-методологічне обґрунтування педагогічної творчості / С. О. Сисоєва // Відкр. урок. — 2005. — № 11. — С. 13 — 19.
631. **Система народної освіти** // Альберштейн, Ястржембський В. Система народної освіти : збірник. — Б. м. : ДВУ, 1929. — С. 21.
632. **Сірополко С.** Історія освіти в Україні. Видання здійснено за заповітом світлої пам'яті Михайла Гаяндюка / С. Сірополко. — Л. : Афіша, 2001. — 664 с.
633. **Сірополко С.** Огляд українських педагогічних журналів, що видаються в Галичині / С. Сірополко // Славян. кн. — 1926. — № 1. — С. 59 — 61.
634. **Сірополко С.** Преса в Україні (1917 — 1932) // Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К. : Наук. думка, 2001. — С. 849 — 855.

635. **Сірополко С.** Русская педагогическая литература / С. Сірополко // Славян. кн. — 1926. — № 1 — 2. — С. 42 — 44.
636. **Скаткин М. Н.** Методология и методика педагогических исследований: в помощь начинающему исследователю / М. Н. Скаткин. — М. : Педагогика, 1986. — 150 с.
637. **Скаткин М. Н.** Школа и всестороннее развитие детей : кн. для учителя / М. Н. Скаткин. — М. : Просвещение, 1980. — 144 с.
638. **Скрипник М.** За єдину систему народної освіти / М. Скрипник. — Х. : Б. н. в., 1930. — 101 с.
639. **Скрипник М.** Завдання культурного будівництва на Україні / М. Скрипник // Шлях освіти. — 1927. — № 11. — С. 1 — 32.
640. **Скрипник М.** Чергові завдання народної освіти / М. Скрипник // Шлях освіти. — 1927. — № 10. — С. I — II.
641. **Скуленко М. И.** Убеждающее воздействие публицистики / М. И. Скуленко. — Киев : Либідь, 1986. — 184 с.
642. **Скульський Р. П.** Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості : монографія / Р. П. Скульський. — К. : Вища шк., 1992. — с. 135, [1]. — Бібліограф.: с. 134.
643. **Скуратівський Д.** Наша критика / Д. Скуратівський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 9 (3 берез.). — С. 1.
644. **Скуратівський Д. М.** Не ревізія, а раціональна постановка / Д. М. Скуратівський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 11 (17 берез.). — С. 3.
645. **Сластенин В. А.** Гуманистическая парадигма педагогического образования / В. А. Сластенин // Magister. — 1994. — № 6. — С. 2 — 7.
646. **Сластенин В. А.** Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластенин. — М. : Магистр, 1997. — 224 с.
647. **Сластенин В. А.** Психология и педагогика : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. А. Сластенин, В. П. Каширин. — 3-е изд., стер. — М. : Изд. центр „Академия”, 2004. — 480 с.

648. **Сластенин В. А.** Педагогика: Инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. А. Подымова. — М. : ИЧП Изд-во „Магистр”, 1997. — 224 с.
649. **Сластенин В. А.** Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Сластенин, Г. И. Чижакова. — М. : Академия, 2003. — 192 с.
650. **Сластенин В. А.** Профессиональное самосознание учителя / В. А. Сластенин, А. И. Шутенко // *Magister*. — 1995. — № 3. — С. 52 — 58.
651. **Слепкань З. І.** Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. для магістрантів вищ. навч. закл. / З. І. Слепкань. — К. : Вища шк., 2000. — 210 с.
652. **Словарь-справочник** по социальной работе / под ред. Холостовой Е. — М. : Юристъ, 2000. — 424 с.
653. **Словник** української мови : в 11 т. / АН УРСР; Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1970 — 1980.
654. **Слюсар Ф.** Огляд українських шкільних підручників / Ф. Слюсар // *Світло*. — Книжка друга. — 1911. — жовт. (октяб.). — С. 29 — 44.
655. **Слюсаренко О. О.** Словник підприємця / О. О. Слюсаренко, Д. Д. Огородніков, В. Л. Наконечний. — К. : РВПС України, НАН України, 1999. — 196 с.
656. **Смирнов В. И.** Книга и учитель в средневековой Руси: (XIII — XV вв.) : учеб. кн. как источник самообразования и проф. подготовки учителя / В. И. Смирнов // *Высш. образование сегодня*. — 2002. — № 10. — С. 40 — 45.
657. **Смирнов В. И.** Учебная книга в истории педагогической подготовки российских учителей : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / В. И. Смирнов. — Екатеринбург, 2002. — 37 с.
658. **Смирнов В. И.** Учитель и книга : кн. как источник и средство педагогической подготовки российских учителей (X — нач. XX в.) / В. И. Смирнов. — М. : Логос, 2002. — 480 с.

659. **Снурнікова Ю.** Аналіз пошукових систем Internet з точки зору відображення електронних засобів масової інформації / Ю. Снурнікова // Вісн. Кн. палати. — 2002. — № 11. — С. 23 — 26.

660. **Советский** энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — М. : Сов. энцикл., 1989. — 1632 с.

661. **Совещание** главных редакторов педагогических журналов социалистических стран. IV. Берлин, 5 — 8 мая 1980 г. // Сов. педагогика. — 1980. — № 7. — С. 152 — 153.

662. **Современная** философия : словарь и хрестоматия / Л. В. Жаров, Е. В. Золотухина, В. П. Кохановский и др. — Ростов-н/Д. : Феникс, 1996. — С. 511.

663. **Современный** словарь по психологии / авт.-сост. В. В. Юрчук. — Мн. : Элайда, 2000. — 704 с.

664. **Соколова А. В.** Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній та творчій спадщині Я. А. Мамонтова : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Соколова Алла Вікторівна. — Х., 2001. — 194 с. — Бібліогр. : с.160 — 184.

665. **Соколянський Ів.** Організація педагогічного процесу за комплексовою системою, методика й методична техніка (Тези доповіді, заслуханого в спільному засіданні науково-дослідчої кафедри педагогіки та педагогічної секції Харк. Наук. Т-ва 17 листопада 1925 р. // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 1 (5 січ.). — С. 1 — 2.

666. **Соловейчик С. Л.** Вечная радость. Очерки жизни и школы / С. Л. Соловейчик. — М. : Педагогика, 1986. — 366 с.

667. **Соловейчик С. Л.** Час ученичества / С. Л. Соловейчик. — 2-е изд., доп. — М. : Дет. лит., 1972. — 256 с.

668. **Соловейчик С. Л.** Педагогика застою / С. Л. Соловейчик // Учит. газ. — 1988. — 19 мая (№ 59). — С. 1.

669. **Соснин Э. А.** Лазерная модель творчества (от теории доминанты к синергетике культуры) / Э. А. Соснин, Б. Н. Пойзнер. — Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1997. — 150 с.

670. **Соціально-педагогічний** словник / уклад. : С. У. Гон-

чаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка та ін.; за ред. Радула В. В. — К. : ЕксОб, 2004. — 304 с.

671. **Союз науки и практики** // Учит. газ. — 1986. — 18 дек. (№ 151). — С. 1 — 2.

672. **Сталин И. В.** О некоторых вопросах истории большевизма / И. В. Сталин // Пролетарская революция. — 1931. — № 6.

673. **Степанов С.** Обзорение проектов реформы средней школы в России, преимущественно за последнее шестилетие (1899 — 1905) / С. Степанов // ЖМНП. — 1907. — № 2. — С. 73 — 122.

674. **Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко** / за заг. ред. В. О. Моляко. — К. : „Освіта України”, 2008. — 702 с.

675. **Стрелец Б. И.** Закономерности развития творческого потенциала учителя в процессе профессиональной деятельности: [Психол. аспект] / Б. И. Стрелец, В. М. Ступников // Современный учитель: стандарты профессионализма. — Новосибирск, 2000. — С. 23 — 28.

676. **Ступак В.** Моніторинг української преси / В. Ступак // Вісн. кн. палати. — 2001. — № 4. — С. 4 — 7.

677. **Субтельний О.** Україна: історія / О. Субтельний ; пер. с англ. Ю. І. Шевчука, вст. ст. С. В. Кульчицького. — 3-є вид., перероб. і доп. — К. : Либідь, 1993. — 720 с.

678. **Сутырина Т. А.** Воспитательный потенциал отечественной педагогической публицистики : учеб. пособие / Т. А. Сутырина ; Урал. гос. пед. ун-т. — Екатеринбург, 2005. — 179 с.

679. **Сутырина Т. А.** Генезис гуманистических идей в отечественной педагогической публицистике : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Сутырина Татьяна Анатольевна. — М., 2006. — 420 с.

680. **Сутырина Т. А.** Гуманистические идеи педагогической публицистики : монография / Т. А. Сутырина ; Урал. гос. пед. ун-т. — Екатеринбург, 2006. — 345 с.

681. **Сухомлинская О. В.** А. Сухомлинский в Оберхудене (Германия) / О. Сухомлинская // Сов. педагогика. — 1991. — № 4. — С. 156 — 158.

682. **Сухомлинская О.** Международное общество последователей В. А. Сухомлинского / О. Сухомлинская // Сов. педагогика (75 лет со дня рождения З. И. Равкина). — 1983. — № 3. — С. 118 — 120.

683. **Сухомлинская О. В.** Международное прогрессивное профессиональное движение учителей в борьбе за демократическую педагогику (1917 — 1990) : дис. ... д-ра пед. наук / Сухомлинская Ольга Васильевна. — Киев, 1991. — 400 с. — Библиограф.: с. 387 — 400.

684. **Сухомлинская О.** Этюды о В. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / О. Сухомлинская. — Харьков : „Акта”, 2008. — 432 с. — С. 231.

685. **Сухомлинська О. В.** Витоки й засади Української школи рефлексології та педології (20-і роки) / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. — 1994. — № 3 (4). — С. 112 — 115.

686. **Сухомлинська О. В.** Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. — К. : АПН, 2003. — 68 с.

687. **Сухомлинська О. В.** Міжнародні зв'язки педагогів України у 20-х — на початку 30-х рр. / О. В. Сухомлинська // Укр. іст. журн. — 1991. — № 10. — С. 52 — 57.

688. **Сухомлинська О. В.** Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. — 2008. — № 1. — С. 12 — 18.

689. **Сухомлинська О. В.** Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — К. : А. П. Н., 2003. — 68 с. — С. 47 — 66.

690. **Сухомлинська О. В.** Слово про педагога / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. — 1997. — № 2. — С. 55.

691. **Сухомлинский В. А.** Азбука моральной культуры / В. А. Сухомлинский // Выховане. — 1964. — № 8. — С. 24 — 26.

692. **Сухомлинский В. А.** Идти вперед! / В. А. Сухомлинский // Нар. образование. — 1989. — № 8. — С. 70 — 81.

693. **Сухомлинский В. А.** Избранные педагогические сочинения : в 3 т. / В. А. Сухомлинский ; сост. : О. С. Богданова, В. З. Смаль. — М. : Педагогика, 1979 — 1981.

694. **Сухомлинский В. А.** Избранные педагогические сочинения : в 5 т. / В. А. Сухомлинский ; редкол. : Дзевеверин А. Г. (пред.) и др. — К. : Рад. шк., 1979.

695. **Сухомлинский В. А.** К вопросу об организации школ-интернатов / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. — 1988. — № 12. — С. 82 — 88.

696. **Сухомлинский В. А.** Мы — сельские учителя / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. — 1968. — № 6. — С. 137 — 144.

697. **Сухомлинский В. А.** Нравственный идеал молодого поколения / В. А. Сухомлинский. — М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1963. — 152 с.

698. **Сухомлинский В. А.** О воспитании / В. А. Сухомлинский. — М. : Политиздат, 1973. — 272 с. — С. 245.

699. **Сухомлинский В. А.** Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. — М. : Просвещение, 1979. — С. 28.

700. **Сухомлинский В. А.** Педагог — коллектив — личность / В. А. Сухомлинский // Лит. газ. — 1970. — 28 окт. — С. 12.

701. **Сухомлинский В. А.** Центральный Комитет КПСС тов. Хрущову Н. С. / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. — 1988. — № 3. — С. 97 — 102.

702. **Сухомлинский В. А.** Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Нар. образование. — 1967. — № 2. — С. 38 — 46.

703. **Сучасна** школа й книжка // Нар. учитель. — 1925. — № 43 (вівторок, 27-го жовт.). — С. 2.

704. **Съезд** учителей Украинской ССР (14 — 16 окт. 1959 г.) — К. : Рад. шк., 1960. — 320 с.

705. **Т. Г-ь.** За приближення книжки до вчителя. Необхідні

заходи / Т. Г-ь // Нар. учитель. — 1925. — № 39 (вівторок, 29-го серп.). — С. 2.

706. **Таран В.** Українська педагогічна періодика до 10-х роковин Жовтня / В. Таран // Шлях освіти. — 1927. — № 10. — С. 260 — 262.

707. **Тарасевич М.** Педология и ее значение в современном педагогическом строительстве / М. Тарасевич // Шлях освіти. — 1925. — № 2. — С. 1 — 22.

708. **Тард Г.** Социальная логика / Г. Тард. — СПб. : Соц.-психол. центр, 1996. — С. 548.

709. **Творческое** использование идей А. С. Макаренко и В. А. Сухомлинского в формировании педагогического мастерства : тез. Межвуз. науч.-прак. конф., посвящ. 95-летию со дня рождения А. С. Макаренко и 65-летию со дня рождения В. А. Сухомлинского. — Полтава : Б. и., 1983. — 140 с.

710. **Творческое** использование педагогического наследия Макаренко в воспитании молодых рабочих. — М. : Знание, 1991. — 234 с.

711. **Теория** и практика творческой деятельности : библиогр. указ. / Челяб. обл. отд-ние пед. о-ва РСФСР. Челяб. обл. ин-т усоверш. учителей ; сост. Белич В. В. — Челябинск, 1987. — 23 с.

712. **Тернопільський Ю. Л.** Українська преса з нагоди 150-ліття / Ю. Л. Тернопільський. — Джерзі Сіті : Вид-во М. Коць, 1974. — 176 с.

713. **Тертычный А. А.** Жанры периодической печати : учеб. пособие / А. А. Тертычный. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 312 с.

714. **Технології** професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. : у 2-х ч. / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. — Житомир : ЖДПУ, 2001. — Ч. I. — 267 с.

715. **Титаренко Д. М.** Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941 —

1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Титаренко Дмитро Миколайович. — Донецьк, 2002. — 255 с.

716. **Токарская А. С.** Становление и развитие периодической печати для детей на Украине (1918—1932 рр.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / А. С. Токарская. — Киев, 1987. — 17 с.

717. **Турянця В. В.** „Газета для народных учителей” — наступниця „Учителя” / В. В. Турянця // Гімназія. — 1999. — № 1. — С. 12.

718. **Турянця В. В.** Зародження і становлення педагогічної періодики на Закарпатті / В. В. Турянця // Наук. вісн. Ужгород. держ. ун-ту : Сер. „Педагогіка. Соціальна робота”. — 1998. — № 1. — С. 8 — 16.

719. **Турянця В. В.** Перша педагогічна газета Закарпаття та її редактор / В. В. Турянця // Гімназія. — 1998. — № 7. — С. 15.

720. **Тюнников Ю. С.** Педагогическая мифология : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по пед. специальностям / Ю. С. Тюнников, М. А. Мазниченко. — М. : Владос, 2004. — 352 с.

721. **Тютюнник Л. В.** Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомпроса Украины (1922—1937 гг.) : дис. ... канд. пед. наук / Тютюнник Людмила Владимировна. — К., 1992. — 201 с.

722. **Удод О. А.** Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920 — 1930-х роках / О. А. Удод. — К. : Генза, 2000. — 292 с.

723. **Удод О. А.** Учитель української школи 20-30-х рр.: соціально-психологічний портрет / О. А. Удод // Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної програми „Вчитель” : зб. наук.-практ. матеріалів Всеукр. конф. (Дніпропетровськ, 8 — 10 квітня 1998 р.) : у 3-х ч. — Д., 1998. — Ч. 2. — С. 108 — 114.

724. **Українська** періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теор. конф. (27 — 28 листоп. 1998 р.) / за ред. М. М. Романюка. — Л., 1999. — 599 с.

725. **Українська** педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. — К. : Либідь, 2005. — Кн. 2. — 552 с.

726. **Українська** радянська енциклопедія : у 12 т. — К. : Гол. ред. енцикл., 1983. — Вип. 2.

727. **Українське** зарубіжжя. Бібліогр. покажчик / Ін-т досліджень діаспори ; упоряд. І. Винниченко. — К. : Б. в., 1999. — 162 с.

728. **Український** Вільний Університет. — Мюнхен, 1993 — 1994. — 38 с.

729. **Український** Вільний Університет в Празі в роках 1931—1941. — Прага, 1942. — 76 с.

730. **Устав** Советской ассоциации издателей педагогической литературы: Проект // Сов. педагогика. — 1990. — № 3. — С. 155—158.

731. **Уч. В. Червинський** Дбаймо про передплату / Уч. В. // Народній учитель. — 1925. — № 32 (вівторок, 11-го серп.). — С. 3.

732. **Учебная** книга в системе источников знания и средств подготовки учителя: Круглый стол // Педагогика. — 2003. — № 1. — С. 47—64.

733. **Ученова В. В.** Гносеологические проблемы публицистики / В. В. Ученова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. — 147 с.

734. **Ученова В. В.** Основные направления разработки теории публицистики : учеб.-метод. пособие / В. В. Ученова. — М. : Изд-во МГУ, 1978. — 69 с.

735. **Ученова В. В.** От вековых корней: Становление публицистики в русской культуре / В. В. Ученова. — М. : Сов. Россия, 1985. — 176 с.

736. **Ученова В. В.** Публицистика и политика / В. В. Ученова. — 2-е изд., доп. — М. : Политиздат, 1979. — 271 с.

737. **Ушинский К. Д.** О пользе педагогической литературы / К. Д. Ушинский // Ушинский К. Д. Наука и искусство воспитания / сост. С. Ф. Егоров. — М. : Образование и бизнес, 1994. — 207 с. — С. 42 — 60.

738. **Ушинский К. Д.** Проблемы педагогики / К. Д. Ушинский ; сост. и коммент. Днепров Э. — М. : Изд-во УРАО, 2002. — 592 с.

739. **Фадеев А.** Дети. Публицистика периода Великой отечественной войны и первых послевоенных лет / А. Фадеев. — М. : Сов. Россия, 1985. — 480 с.

740. **Федченко П. М.** Журналистика на Украине первой половины XIX столетия : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук / П. М. Федченко. — Киев, 1967. — 47 с.

741. **Философская** энциклопедия : в 5 т. / под ред. Ф. Н. Константинова. — М. : Сов. энцикл., 1970. — Т. 5. — 740 с. — С. 185 — 188.

742. **Философский** энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский (ред.-сост.). — М. : ИНФРА-М, 2003. — 576 с. — С. 225 — 226.

743. **Философский** энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильичева, П. П. Федосеева, С. М. Ковалева, В. Г. Панова. — М. : Сов. энцикл., 1983. — 840 с. — С. 670 — 671.

744. **Фингушт Е.** От первого букваря до миллионов названий : (история развития пед. печати) / Е. Фингушт // Учит. газ. — 1964. — 29 февр.

745. **Філософська** думка в Україні. Біобібліографічний словник / авт. кол. : В. С. Горський, В. М. Нічик, В. Д. Білодід та ін. ; відп. ред. д-р філос. наук В. С. Горський. — К. : Ун-т вид-во „Пульсари”, 2002. — 244 с.

746. **Філософський** енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.

747. **Філософський** словник / за ред. В. І. Шинкарука. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с. — С. 684 — 685.

748. **Франко І.** Нарис історії українсько-руської літерату-

ри до 1890 р. / І. Франко // Зібр. тв. : у 50 т. — К. : Наук. думка, 1984. —

Т. 41. — С. 194 — 470.

749. **Фролов Е. Е.** Педагогические журналы к 50-летию СССР / Е. Е. Фролов // Сов. педагогика. — 1972. — № 12. — С. 141 — 144.

750. **Фролова С. В.** Российские периодические издания для детей: обзор и классификация: [45 журн. и 10 газ., 1 альманах. Что они собой представляют] / С. В. Фролова // Нач. шк. — 2003. — № 1. — С. 108 — 113.

751. **Хайдеггер М.** Изречение Анаксимандра / М. Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге. — М. : Высш. шк., 1991. — 192 с. — С. 28 — 69.

752. **Хвиля А.** Знищити націоналістичне коріння на мовному фронті / А. Хвиля // Ком. освіта. — 1933. — № 6. — С. 16 — 27.

753. **Цильштейн А. И.** Память тех дней суровых... / А. И. Цильштейн // Сов. педагогика. — 1978. — № 5. — С. 118 — 121.

754. **Чавдаров С. Х.** За творче опрацювання педагогічної науки / С. Х. Чавдаров, М. М. Грищенко // Рад. шк. — 1958. — № 1. — С. 3 — 17.

755. **Чавдаров С.** Завдання трудовізації сільської школи / С. Чавдаров // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учителі”. — 1928. — № 43 (146), 28 листоп. — С. 5 — 6.

756. **Чавдаров С. Х.** Невідкладні завдання педагогічної науки / С. Х. Чавдаров, М. М. Грищенко // Рад. шк. — 1956. — № 9. — С. 11 — 21.

757. **Чепіга Я.** Азбука трудового виховання / Я. Чепіга. — К. : ДВУ, 1922. — 146 с.

758. **Чепіга Я.** Від розмов до діла. (З приводу дискусії про методи навчання) / Я. Чепіга // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 16 (21 квіт.). — С. 3.

759. **Чепіга Я.** Вільна школа, її ідеї й здійснення в практиці / Я. Чепіга. — К. : Вид-во укр. шк., 1918. — 72 с. — С. 71 — 72.

760. **Чепіга Я. Ф.** Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська. — Х. : „ОВС”, 2006. — 328 с.

761. **Чепіга Я. Ф.** Грунтовні принципи нормальної школи / Я. Ф. Чепіга // Світло. — 1911. — Кн. 1. — С. 3 — 7.

762. **Чепіга Я.** До трудової вільної школи! / Я. Чепіга // ВУШ. — 1918 — 1919. — № 8/9. — С. 81 — 85.

763. **Чепіга Я.** На прямий шлях. (До сесії Держнауметодкому) / Я. Чепіга // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 3 (20 січ.). — С. 1.

764. **Чепіга Я.** Народний учитель і національне виховання / Я. Чепіга // Світло. Укр. пед. журн. — Кн. перша. — 1912. — Сент. — С. 15 — 25.

765. **Чепіга Я. Ф.** Педологія або наука про дітей / Я. Ф. Чепіга // Світло. — 1911. — Кн. 5. — С. 4 — 9.

766. **Чепіга Я.** Передмова до проекту української школи / Я. Чепіга // Світло. Укр. пед. журн. — 1913. — № 1. — жовт. (сент.). — С. 30 — 37.

767. **Чепіга Я.** Проект української школи (Перші два роки) // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і шк. — 1913. — № 3. — листоп. (ноябрь). — С. 14 — 30.

768. **Чепіга Я.** Проект української школи. Грунтовні постуляти проекту / Я. Чепіга // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і школи. — 1913. — № 2. — жовт. (октяб.). — С. 31 — 41.

769. **Чепіга Я.** Самовиховання учителя / Я. Чепіга // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і школи. — 1913. — № 8. — квіт. (апріль). — С. 9 — 18.

770. **Чепіга Я.** Самовиховання учителя / Я. Чепіга // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і школи. — 1913. — № 9. — травень (май). — С. 6 — 13.

771. **Чепіга Я.** Уява і мислительна та творча діяльність дитини / Я. Чепіга // Світло. Укр. пед. журн. для сім'ї і школи. — 1914. — № 9. — травень (май). — С. 13 — 40.

772. **Чергові** завдання партії в галузі робітниківського

руху. Постанова ЦК ВКП(б) від 27 серпня 1926 р. // Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії й радянського уряду 1917 — 1959 рр. : зб. док. : у 2 т. — К., 1959 — 1960. — Т.1 (1917 — черв. 1941 рр.) / Арх. упр. УРСР, Центр. держ. арх. Жовтн. революції і соц. буд-ва УРСР; редкол. : О. І. Євсєєв та ін. — 1959. — 883 с.

773. **Черепанов С. А.** С. Т. Шацкий в его педагогических высказываниях / С. А. Черепанов ; под ред. М. Н. Скаткина. — М. : Учпедгиз, 1958. — 134 с.

774. **Черепанов М. С.** Проблемы теории публицистики / М. С. Черепанов. — М. : Мысль, 1971. — 192 с.

775. **Черепанов М. С.** Работа над очерком / М. С. Черепанов. — 2-е изд., перераб. — М. : Изд-во МГУ, 1966. — 94 с.

776. **Черкасенко С.** Народні вчителі й рідна школа / С. Черкасенко // Світло. Укр. пед. журн. — 1913. — № 1. — жовт. (сент.). — С. 6 — 20.

777. **Черкасенко С. Ф.** Передне слово / С. Ф. Черкасенко // Чепіга Я. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики. — К. : Друкарня Першої Київської Артлі Друкарської Справи, 1913. — 156 с. — С. 7.

778. **Чинкина Н.** Помогите учителю стать творцом: [Стимулирование мотивации творч. саморазвития учителя: Вариант школ. пл., разработ. в Центре образования „Прогимназия — лицей гувернер. типа”, г. Набереж. Челны, Татария] / Н. Чинкина // Нар. образование. — 2000. — № 3. — С. 120 — 125.

779. **Чистяков В. А.** Применение теории информационного обмена в педагогическом процессе / В. А. Чистяков ; Санкт-Петербург. гос. акад. физ. культуры им. П. Ф. Лесгафта. — СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т (НИИХ), 2001. — 209 с.

780. **Шакиров Р. В.** Системно-концептуальный анализ реформ общего и среднего образования в России в XX веке : дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.01 / Шакиров Роберт Вафич. — Казань, 1997. — 282 с.

781. **Шаталов В. Ф.** За чертой привычного: ответы учителя-новатора на заданные журналистом Н. Столяровым вопро-

сы по пролемам перестройки общеобразовательной школы / В. Ф. Шаталов. — Донецк : Донбасс, 1988. — 69 с.

782. **Шаталов В. Ф.** Куда и как исчезли тройки: Из опыта работы школ г. Донецка / В. Ф. Шаталов. — М. : Педагогика, 1979. — 136 с.

783. **Шаталов В. Ф.** Педагогическая проза: Из опыта работы школ г. Донецка / В. Ф. Шаталов. — М. : Педагогика, 1980. — 94 с.

784. **Шаталов В. Ф.** Точка опоры: Организационные основы экспериментальных исследований / В. Ф. Шаталов. — Минск : Изд-во Университетское, 1990. — 224 с.

785. **Шаталов В. Ф.** Эксперимент продолжается / В. Ф. Шаталов. — М. : Педагогика, 1989. — 336 с.

786. **Шацкий С. Т.** Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / С. Т. Шацкий. — М. : Педагогика, 1980. — 304 с.

787. **Шварцман П. Я.** Педология / П. Я. Шварцман, В. И. Кузнецова // Репрессивная наука. — Вып. 2. — СПб. : Наука, 1994. — С. 121 — 139.

788. **Швецова-Водка Г. М.** Документ і книга в системі комунікацій : моногр. / Г. М. Швецова-Водка. — Рівне : [б. и.], 2001. — 438 с.

789. **Швецова-Водка Г. М.** Типологія книги / Г. М. Швецова-Водка. — К. : Кн. палата України, 1999. — 78 с.

790. **Швецова Г. М.** Документ і книга в системі соціальних комунікацій : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / Швецова Галина Миколаївна. — Рівне, 2001. — 490 с.

791. **Шекера Я.** Наш досвід. Сучасна роля досвідної установи / Я. Шекера // Нар. учитель. — 1925. — № 41 (вівторок, 13-го жовт.). — С. 4.

792. **Шелухін С.** Значення рідної мови для народності й творчості / С. Шелухін // Світло. Кн. дев'ята. — 1911. — май (травень). — С. 25 — 56.

793. **Шемаєва Г.** Електронні періодичні видання наукових установ України в системі наукових комунікацій / Г. Шемаєва // Бібл. вісн. — 2006. — № 5. — С. 8 — 13.

794. **Шеремет Л. М.** Українська преса Галичини і становлення шкільного книговидання (кінець XIX — поч. XX ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Шеремет Любов Миколаївна. — Л., 1997. — 176 с.

795. **Шилова О. Н.** Информационная культура в профессиональной подготовке современного педагога / О. Н. Шилова // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. Психолого-педагогические науки (педагогика, теория и методика обучения). — СПб., 2004. — № 4 (9). — С. 149 — 158.

796. **Школа** повинна стати дійсно трудовою // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. „Народній Учитель”. — 1928. — № 47 (145), 21 листоп. — С. 1 — 2.

797. **Шлях** освіти. — Х. : Держ. вид-во України. — 1927. — № 5 (61). — С. 8.

798. **Шмидт С. О.** Современные проблемы источниковедения / С. О. Шмидт. — М. : Наука, 1969. — С. 28.

799. **Штець М.** Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) / М. Штець. — Братислава : Словац. пед. т-во, 1969. — 169 с.

800. **Шульц Д.** Газету — школяру / Д. Шульц // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 3 (вівторок, 20 січ.). — С. 3.

801. **Шумський О.** Вітаємо перший Всеукраїнській з'їзд учителів / О. Шумський // Нар. учитель. — 1925. — Ч. 1, неділя 4-го січня. — С. 1.

802. **Шурыгина Н. А.** Жанры научной литературы : учеб. пособие / Н. А. Шурыгина. — М. : Моск. полиграф. ин-т, 1986. — 32 с.

803. **Щербакова О. А.** Проблема формування національної еліти України кризь призму преси 90-х років : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Щербакова Олена Анатоліївна. — К., 1999. — 241 с.

804. **Щербатюк В. М.** „Университетские известия” (1861 — 1919) та їх роль у розгортанні наукових досліджень у галузі іс-

торії в Київському університеті : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Щербатюк Володимир Михайлович. — К., 1998. — 215 с.

805. **Щука Г. П.** Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50 — 80-ті роки ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Щука Галина Петрівна. — Луганськ, 2007. — 253 с.

806. **Щукин В. Г.** В мире чудесных упрощений (к феноменологии мифа) / В. Г. Щукин // Вопр. философии. — 1998. — № 11. — С. 20 — 29.

807. **Щукина Г. И.** Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе : учеб. пособие / Г. И. Щукина. — М. : Просвещение, 1979. — 160 с.

808. **Элиаде М.** Мифы. Сновидения. Мистерии / М. Элиаде. — М. : Владос, 1996. — 480 с.

809. **Энциклопедический социологический словарь** / общ. ред. акад. РАН Осипова Г. В. — М. : РАН, Ин-т соц.-полит. исследований, 1995. — 939 с.

810. **Это принадлежит вечности...** Теория и методика воспитания в педагогическом наследии А. С. Макаренка : монография / М. Красовицкий, В. Зоц, И. Ермаков, Л. Даниленко, М. Казакина, Р. Протасова, Н. Дичек ; под общ. ред. М. Ю. Красовицкого. — Киев : Логос, 2002. — 250 с.

811. **Ю. М.** На черговому етапі. (3-й пленум ВУК Робос про „Нар. Уч.“) / Ю. М. // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1927. — № 12 (117). — Середя, 23-го берез. — С. 1.

812. **Юдина Н. П.** Современные подходы к исследованию историко-педагогического процесса в свете тенденций постнеклассической рациональности / Н. П. Юдина ; Хабаров. гос. пед. ун-т. — Хабаровск : Изд-во ХГПУ, 2001. — 110 с.

813. **Ющишин І.** Про нижчу школу на Україні / І. Ющишин // ВУШ. — 1917. — № 2. — С. 94 — 98.

814. **Я. З.** Український дореволюційний педагогічний журнал „Світло”. Завдання журналу // Шлях освіти. — 1927. — № 5 (61). — С. 95 — 104.

815. **Якиманская И. С.** Личностно-ориентированное обу-

чение в современной школе / И. С. Якиманская. — М. : Сентябрь, 1996. — 96 с.

816. **Яковенко Ю.** 25.000 / Ю. Яковенко // Нар. учитель. — 1925. — № 37 (второк, 15-го верес.). — С. 1.

817. **Яковлева Н. М.** Теория и практика педагогического творчества : пособие по спецкурсу / Н. М. Яковлева. — Челябинск : ЧГПИ, 1987. — 68 с.

818. **Ямбург Е. А.** Контуры культурно-исторической педагогики / Е. А. Ямбург // Педагогика. — 2000. — № 1. — С. 3 — 10.

819. **Ямбург Е. А.** Писатели и педагогика: гражданский потенциал истории / Е. А. Ямбург // Сов. педагогика. — 1988. — № 11. — С. 56.

820. **Ямбург Е. А.** Собственная позиция / Е. А. Ямбург // Сов. педагогика. — 1988. — № 7. — С. 34.

821. **Ямбург Е. А.** Формирование исторического сознания / Е. А. Ямбург // Сов. педагогика. — 1987. — № 12. — С. 18.

822. **Яременко И. А.** Педагогизация влияния электронных СМИ на социальную активность личности / И. А. Яременко ; Магнитогор. гос. ун-т. — Магнитогорск : МаГУ, 2001. — 114 с.

823. **Яременко С. А.** Мовне питання в науково-публіцистичних джерелах кінця ХІХ — початку ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Яременко Світлана Андріївна. — К., 2004. — 222 с.

824. **Ярославенко С.** Критика чи критиканство / С. Ярославенко // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 11 (17 берез.). — С. 3.

825. **Ярошевский М. Г.** Некоторые теоретические вопросы психологии / М. Г. Ярошевский // Вопр. психологии. — 1985. — № 6. — С. 19.

826. **Ярошевский М. Г.** Психология творчества и творчество в психологии / М. Г. Ярошевский // Вопр. психологии. — 1985. — № 6. — С. 14 — 26.

827. **Ярошенко Т.** Еволюція журналу як засобу наукової комунікації: від друкованих видань до оригінальних електронних

видань / Т. Ярошенко // Вісн. книжк. палати. — 2005. — № 11. — С. 28 — 32.

828. **Ястржембський В.** Організація методичної роботи на Україні / В. Ястржембський // Шлях освіти. — 1928. — № 2 — 3. — С. 1 — 6.

829. **Ястржембський В.** Організація педагогічного процесу чи ревізія системи соцвиху / В. Ястржембський // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1926. — № 8 (24 лют.). — С. 1.

830. **Ястржембський В.** Система освіти, її реалізація та більші завдання / В. Ястржембський // Шлях освіти. — 1928. — № 7. — С.

831. **1925 — 1927** // Нар. учитель. Тижневий додаток. — 1927. — № 1 (106) середа, 5-го січ. — С. 1.

832. **1-ша** Всеукраїнська нарада кореспондентів газети „Народній учитель” // Рад. освіта. — 1929. — № 5. — С. 69 — 70.

833. **25 років** на ниві освіти // Нар. учитель. — 1925. — № 51 (вівторок, 22-го груд.). — С. 4.

834. **Hansen David T.** Creativity in Teaching and Building a Meaningful Life as a Teacher / David T. Hansen // The Journal of Aesthetic Education. — Vol. 39, N. 2, Summer 2005. — P. 57 — 68.

835. **Rheingold H.** (1996). The virtual Community. Making Connections. Reading in Relational Communication / K. M. Galvin and P. Cooper (ed.), Roxbury Publishing Company. — P. 295 — 299.

**Центральний державний архів
вищих органів влади та управління України**

836. **В Раду** Міністрів Міносвіти. Доклад про асигнування 5 000000 крб. на видання шкільних підручників // Ф. 2581, оп. 1, спр. 14 (Закони й постанови ЦР по освіті та законопроекти, складені секретарем освіти (вересень 1917 — 29 квітня 1918), 196 арк.), арк. 110.

837. **Видавничий** відділ Міністерства народної освіти Української народної республіки. Листування з департаментом вищої школи і середньої школи про оголошення конкурсу на складання підручників з різних предметів українознавства і подані праці // Ф. 2582, оп.1, спр. 169, 41 с., 11 липня 1918 р. — 25 січня 1919 р. і рецензування

838. **Виписки** з протоколів засідання педагогічної секції наукового підвідділу Наркомосу УСРР. Рецензії на підручники для початкової і середньої шкіл (27 червня 1919 — 4 серпня 1919) // Ф. 166, оп. 1, спр. 729, 69 арк.

839. **Відомості** про кількість газет та друкарень в Дніпровському повіту м. Мозир та Білгород // Ф. 1184, оп.1, спр. 10.

840. **Декрет** Тимчасового робітничо-селянського Уряду України та постанови Київського губвиконкому про врегулювання видавничої роботи на Україні і організацію Центрального видавничого бюро і Київського відділу. Протоколи засідань колегії Київського відділу Центрального видавничого бюро // Ф 166, оп. 1, спр. 712, 24 с.

841. **Дело** о наблюдении за периодическими изданиями и продажей книг, журналов, газет // Ф. 1184, оп. 2, спр. 1, 1918 — 1919 гг.

842. **Дело** о разрешении издавать журналы и газеты // Ф. 1184, оп.2, спр. 21, 1919 г.

843. **До діяльності** комісії по перегляду та виконанню Ста-

туту про єдину, вільну, трудову, соціальну школу на Україні // Ф. 166, оп. 1, спр. 393, арк. 139 — 139 об.

844. **До історії** Українського Народного Міністерства справ освітніх // Ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 60 — 61.

845. **До Ради Народних Міністрів**. Пояснююча записка до проекту постанови про включення з ужитку на Україні шкільних підручників, вороже або тенденційно освітлюючих Україну: українську національно-державну справу // Ф. 2582, оп. 1, спр. 9, арк. 91.

846. **Довідка** Міністерства освіти УРСР про хід підготовки стабільних програм і підручників для 8-річних і середніх шкіл УРСР. 19 жовтня 1965 р. // Ф. 166, оп. 15, спр. 4607, 132 арк.

847. **Документи** про роботу видавничого відділу /інформація, кошторис, огляд/ // Ф. 2201, оп. 1, спр. 673, 24 липня 1918 р., 58 с.

848. **Доповідні** записки до Академії Наук Директорії про видання біографічного словника діячів науки, літератури, історії та міських актових книг Лівобережжя // Ф. 2582, оп. 3, спр. 17, 24 с.

849. **Доповідні** записки колегії видавничого бюро та редакційної колегії Наркомосу УСРР про перспективи розвитку видавничої справи на Україні та планування роботи відділу популярно-наукового знання // Ф. 166, оп. 1, спр. 734, 12 с.

850. **Доповідь** директора департаменту державної варті про заборону ввозу на Україну російських газет // Ф. 1184, оп. 1, спр. 7, 28 жовтня 1918.

851. **Доповідь** управління у справах друку про встановлення догляду за друком в УД // Ф. 1184, оп. 1, спр. 5, 1918 (про попередню цензуру друкованих видань спр. 13, про притягнення газет до відповідальності за вміщення статей дискредитуючих уряд спр. 14, про закриття газет спр. 17, про догляд за пресою 20).

852. **Журнали** та протоколи засадь Ради Міністрів УНР,

сільськогосподарської комісії, єдиної школи УНР. Програми лекцій для шкіл УНР. Листування з Міністерством закордонних справ УНР про навчання за кордоном // Ф 2582, оп. 2, спр. 43, 51 с.

853. **З діяльності** Генерального Секретарства народної освіти з 25 червня по 11 серпня 1918 р. // Ф. 2581, оп. 1, спр. 15 (Звіти про роботу, плани й проекти Секретарства освіти і окремих його відділів з 25 червня до 1 травня 1918 р., 104 арк.), арк. 1 — 2.

854. **Закон** Директорії про перетворення духовних шкіл в загально-освітні і про передачу їх Міністерству освіти УНР. Наказ Міністра освіти про призначення викладачів. Статут національного товариства „Освіта” // Ф 2582, оп. 2, спр. 5, 105 с., 8 жовтня 1921 р.

855. **Закон** Директорії про утворення єдиної української школи УНР // Ф 2582, оп. 2, спр. 7, 46 с.

856. **Закон** і наказ Директорії про встановлення тимчасових штатів і педагогічної місії УНР у Відні, про звільнення Крушельницького з посади Радника Міністерства освіти УНР. Огляд діяльності Міністерства освіти УНР за 1921 р. // Ф. 2582, оп. 2, спр. 8, 33 с.

857. **Законопроект** Міністерства народної освіти про організацію однорічних педагогічних курсів для підготовки вчителів середніх шкіл та про асигнування на ці курси в розпорядження Міністерства народної освіти 2067600 гривень, 1919 р. // Ф. 2582, оп. 1, спр. 11, арк. 79.

858. **Законопроекти**, інструкції Директорії про допомогу державному театру УНР, про видання підручників і шкільних приладь і т. ін. // Ф. 2582, оп. 2, спр. 18, 69 с.

859. **Засідання** 16 травня 1918 р. // Ф. 2201, оп. 1, спр. 400 (Протоколи наради представників земств, міст та Міністерств освіти за 15 — 17 травня 1918 р., 13 арк.), арк. 3 — 5.

860. **Заснування** комісії і її склад // Ф. 166, оп. 1, спр. 393

(Протоколи засідання комісії по перегляду й переведенню в життя положення про єдину трудову школу і матеріали до них. Копії (19 березня — 15 травня 1919 р.), 147 арк.), арк. 131 — 132 об.

861. **Звіт** Міністерства освіти УНР про свою діяльність. Доповідь посольства УНР Міністерству закордонних справ про матеріальну допомогу видавництвам за кордоном // Ф. 2582, оп. 2, спр. 61, 67 с., 15 січня 1921 р. — 17 листопада 1921 р.

862. **Звіт** Міністерства преси і пропаганди та його департаментів про діяльність // Ф. 1113, оп. 2, спр. 221, 78 с.

863. **Звіт** народного комісаріату освіти УСРР за 1920 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 875, 5 арк.

864. **Звіт** Управління в справах літератури і видавництва Укрголовліту про його роботу за 1925/1926 рік // Ф. 166, оп. 6 т. I, спр. 724, 1926 р., 125 с.

865. **Звіти** голови цензурної колегії при департаменті преси й пропаганди про напрямок й характеристику виданих газет // Ф. 1113, оп. 1, 17 с.

866. **Інформація** ОУП о випуске журналів Наркомпреса „Народное просвещение”, „Народна освіта” // ЦДАВО України. — Ф. 1738. — Оп. I. — Спр. 46. — Арк. 1-70.

867. **Інструкція** комісарам народної освіти, 15 квітня 1918 р. // Ф. 2581, оп. 1, спр. 104, арк. 7 — 10 об.

868. **Інструкція** комісарам по народній освіті. Ухвалена Генеральною Шкільною Радою 15 квітня 1918 р. // Ф. 2201, оп. 5, спр. 1, арк. 138 — 139.

869. **Інструкція** Міністра освіти УНР про діяльність департаменту державного видавництва УНР. Доповідь голови педагогічної місії УНР у Відні про діяльність місії, про видання підручників і т.ін. // Ф. 2582, оп. 2, спр. 36, 39 с., 1921 р.

870. **Копії** протоколів засідань комісії при Міністерстві освіти та розгляду підручників по українській мові та рецензії на ці підручники // Ф. 2582, оп. 3, спр. 18, 202 с.

871. **Коротка** доповідь Наркомосу УСРР про його діяльність в 1919 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 314, 22 арк.

872. **Листування** з департаментом вищої школи і середньої школи про оголошення конкурсу на складання підручників з різних предметів українознавства і подані праці // Ф. 2582, оп. 1, спр. 169, 41 с., 11 липня 1918 р. — 25 січня 1919 р.

873. **Листування** з Міністерством фінансів про асигнування видавничому відділу двох мільйонів карбованців на видання шкільних підручників // Ф. 2201, оп. 1, спр. 709, 3 червня — 9 грудня 1918 р., 27 с.

874. **Листування** між ректорами Варшавського і Кам'янець-Подільським університетів про використання наукових кадрів, емігрувавши з Радянської України в Польщу і посвідчення видані дипломатичною місією УНР українцям-емігрантам для пред'явлення до Варшавського університету (на польській мов) // Ф. 2582, оп. 2, спр. 63а, 36 с., грудень 1920 р. — липень 1923 р.

875. **Матеріали** (протоколи, стенограми та рішення засідань колегій Міністерства освіти УРСР), т. IV — 21 серпня 1948 р. // Ф. 166, оп. 15, спр. 385, 281 арк.

876. **Матеріали** до II і III Всеукраїнських нарад по освіті. Тези доповідей, статті та ін. (10 березня — 2 червня 1921) // Ф. 166, оп. 1, спр. 937, 236 арк.

877. **Матеріали** до засідань колегії Наркомосу УСРР (9 січня — 10 січня 1933 р.) 147 арк., арк. 1 — 5 // Ф. 166, оп. 11, спр. 24, арк. 1 — 5.

878. **Наказ №84** Комісаріату народної освіти // Ф. 166, оп. 1, спр. 337 (Матеріали про організацію народної освіти на Україні (декрети, проекти декретів, положення, постанови, інструкції, протоколи, пояснювальні записки, учбові програми (23 січня — 26 липня 1919), 201 арк.), арк. 58.

879. **Накази**, обіжники, інструкції Міністерства освіти та інших міністерств, що надсилались видавничому відділу до ві

дома й виконання // Ф. 2201, оп. 1, спр. 672, 14 травня — 19 липня 1918 р., 32 с.

880. **Нарада** в справі організації Народної освіти на Україні 15 — 20 грудня 1917 року // Ф. 2581, оп. 1, спр. 10, арк. 48 — 48 об.

881. **Народный** комиссариат просвещения Народному комиссариату военных дел (1919) // Ф. 166, оп. 1, спр. 334, арк. 64.

882. **Народный** комиссариат просвещения УССР. Постановление о проведенной в жизнь 7-летней трудовой школы // Ф. 166 (Декларація Наркомосу УСРР від 1.VII 1920 р. про соціальне виховання дітей. Положення, постанови, обіжники, схеми, штати та ін. матеріали Наркомосу про організацію дитячих будинків, інститутів, дитячої інспекції, проведення літньої шкільної кампанії та ін. (7 червня — 7 жовтня 1920), оп. 1, спр. 955, 70 арк.), арк. 15.

883. **Обіжник** від 5 серпня 1918 р. „До губернських, повітових (земських) і міських управ, до губернських і повітових комісарів справ освітніх та до педагогічних рад вищих початкових шкіл” // Ф. 2201, оп. 5, спр. 1, арк. 36.

884. **Обіжник** „До комісарів по справах” // Ф. 2282, оп. 1, спр. 16 (Накази по департаментам Міністерства загальної, нижчої, вищої, середньої, позашкільної освіти, професійної освіти. Головне управління мистецтва (копії) по особовому складу (25 грудня 1918 — 11 листопада 1919), 134 арк.), арк. 11.

885. **Обіжники** управління по справах друку УД та листування з губернськими старостами про розсилку друкованих видань // Ф. 1184, оп. 1, спр. 4 (подібні спр. 12.)

886. **Основи** будівництва вільної, єдиної, трудової, соціальної школи на Україні // Ф. 166, оп. 1, спр. 300 (Декрети, постанови, інструкції Раднаркому і Наркомосу УСРР про рівноправність мов, організацію культурно-освітньої роботи, правила вступу до вищих учбових закладів, скасування пла-

ти за навчання, проведення виборів шкільних робітників та асигнування коштів. Доповіді відділу шкільної освіти про стан професійної освіти на Україні та організацію шкільної справи в учбових закладах, підвідомчих Наркомосу, 107 арк.), арк. 97.

887. **Основные** принципы Единой трудовой Школы. А. П. Гройным „Основы Единой Трудовой Школы-коммуны” 1919 — 1920 гг. // Ф. 166, оп. 1, спр. 12, 257 с.

888. **Основы** строительства свободной, единой, трудовой школы на Украине, 1919 р. //Ф. 166, оп. 1, спр. 383, арк. 124 — 124 об.

889. **Отчет** о деятельности школьно-административного подотдела за время с 1 мая по 26 июля 1919 г. // Ф. 166, оп. 1, спр. 334 (Звіти підвідділів і секцій відділу єдиної трудової школи про їх роботу за травень — серпень 1919 р. Листування з наркоматами УСРР, місцевими відділами народної освіти і учбовими закладами про ліквідацію кадетських корпусів, передачу всіх учбових закладів до відому Наркомосу, проведення в життя принципів єдиної трудової школи, звільнення шкільних приміщень і підготовку до навчального року, перепис дітей шкільного віку, організацію губернських і повітових відділів шкільних санаторіїв, звільнення від призову в Червону Армію робітників народної освіти та з інших питань організації народної освіти (25 березня — 20 серпня 1919 р.), 223 арк.), арк. 116 — 119.

890. **Отчет** об ущербе, причиненного немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками учреждениям Народного комиссариата просвещения УССР // Ф. 166, оп. 15, спр. 61 а, 55 арк.

891. **План** работы Наркомосу УСРР, Центрального управления в делах друку, Головополитосвіти та ін. підлеглих НКО установ на 1924 — 1925 р. (18 вересня 1924 — 2 березня 1925) // Ф. 166, оп. 4, спр. 25, 282 арк.

892. **План** работы научно-дослідних інститутів педагогіки

і психології з розробки перебудови системи шкільної освіти // Ф. 166, оп. 16, спр. 2457, арк. 68 — 80.

893. **Повідомлення** видавничого відділу про свою діяльність, надіслані до інформаційного бюро // Ф. 2201, оп. 2, спр. 233, 5 вересня — 17 вересня 1918 р., 18 с.

894. **Порядок** денний Ради Міністрів УНР. Пояснююча записка Воронця до програми викладання української мови. Заявка комісії по справах галицьких вчителів і т.ін. про реорганізацію української школи УНР // Ф. 2582, оп. 2, спр. 47, 34 с.

895. **Посвідчення**, видані центральним і місцевим державним установам партійним і профспілковим організаціям, видавництвам про реєстрацію періодичних видань Укрголовлітом та дозвіл на їх друкування // Ф. 166, оп. 6 т. I, спр. 722, 3 листопада 1925 р. — 6 лютого 1926 р.

896. **Постанова** Загальних зборів українського учительського товариства 3 квітня 1918 р. про план дерусифікації середньої школи на Україні // Ф. 2581, оп. 1, спр. 70 (Постанова й вимоги місцевих громадських організацій і учнів про українізацію середньої школи, виявлення ворожих цьому груп і розпорядження влади у цій справі, 145 арк.), арк. 137.

897. **Постанова** колегії Міністерства освіти УРСР від 14 березня 1946 р. „Про буржуазно-націоналістичні концепції в підручниках з української мови й літератури для шкіл УСРР” // Ф. 166, оп. 15, спр. 130 (Матеріали (протоколи, стенограми та рішення) засідань колегії Міністерства освіти УРСР, Т. II (6 травня — 18 вересня 1946 р., 295 арк.) арк. 7.

898. **Постанова** колегії Міністерства освіти УРСР від 14 вересня 1946 р. „Про буржуазно-націоналістичні концепції в підручниках з української мови й літератури для шкіл УСРР” // Ф. 166, оп. 15, спр. 130 (Матеріали (протоколи, стенограми та рішення) засідань колегії Міністерства освіти УРСР, Т. II (6 травня — 18 вересня 1946 р.), 316 арк.), арк. 218 — 223.

899. **Постанова** про організацію однорічних педагогічних

курсів для підготовки вчителів середніх шкіл та відпуск коштів на удержання цих курсів (12 жовтня 1919 р.) // Ф. 2582, оп. 1, спр. 11, арк. 112.

900. **Постанови** в справі організації освіти, винесені учительським з'їздом 5 — 6 квітня 1917 р. // Ф. 2581, оп. 1, спр. 17 (Постанови про організацію місцевих учительських спілок і всеукраїнської спілки учителів, їхні статuti, протоколи з'їздів, скликання всеукраїнського з'їзду. Квітень 1917 — 16 липня 1918, 107 арк.), арк. 3 — 4 об.

901. **Проект** Єдиної школи на Україні, 1919 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 383, арк. 47 — 67.

902. **Проект** і положення, розроблені Міністерством про організацію нової школи і управління освітою в цілому // Ф. 2581, оп. 1, спр. 10, 83 с.

903. **Проект** постановлення о проведеній в жизнь Єдиної трудової школи // Ф. 166, оп. 1, спр. 393, арк. 111 — 119.

904. **Проект** програми єдиної школи на Україні та пояснюючі записки до них // Ф. 2201, оп. 1, спр. 676, б/д, 84 с.

905. **Протокол № 1** засідання комісії по перегляду і редагуванню шкільних підручників і книжок 13 травня 1919 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 389, арк. 39 — 44.

906. **Протокол № 3** засідання Комісії по перегляду і редагуванню шкільних підручників при Наркомосвіті 19 травня 1919 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 389, арк. 55 — 70.

907. **Протокол № 3** засідання Ради міністра народної освіти від 12 липня 1919 р. // Ф. 2582, оп. 2, спр. 13, арк. 36 — 37.

908. **Протокол № 12** засідання колегії шкільного отдела 24 мая 1919 г. // Ф. 166, оп. 1, спр. 389 (Протоколи засідань колегій шкільного відділу і єдиної трудової школи, комісій по перегляду і редагуванню підручників, по складанню програм і планів занять в єдиній трудовій школі, музейній комісії (Копії. Звіти підвідділів і секцій шкільного відділу про їх діяльність за травень — серпень 1919), 240 арк.), арк. 75 — 80.

909. **Протокол** засідання Комиссии при школьном отделе Наркомпроса по пересмотру и осуществлению Положения о единой трудовой школе 17 апреля 1919 г. //Ф. 166, оп. 1, спр. 393, арк. 23 — 23 об.

910. **Протокол** засідання комісії про розгляд підручників з української мови для середніх шкіл 5 листопада 1918 // Ф. 2582, оп. 3, спр. 18 (Копії протоколів засідань комісії при Міністерстві освіти та розгляд підручників з української мови та рецензії на підручники, 204 арк.), арк. 12 — 15.

911. **Протокол** засідань делегатського педагогічного з'їзду учителів 2, 3, 4, 5, 6 серпня 1920 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 957 (Протоколи засідання надзвичайної комісії по захисту дітей від 30 червня і 6 серпня 1920 р. Матеріали про роботу Полтавського губвідділу Наросвіти (звіти, доповіді, доповідні записки, учбові плани, програми та ін., 87 арк.), арк. 38 — 40.

912. **Протоколи** засідань Колегії Наркомосу УСРР. 3 листопада 1922 — 18 грудня 1923 р. // Ф. 166, оп. 2, спр. 826, 149 арк.

913. **Протоколи** засідань Комісії по перегляду та проведенню в життя положення про єдину трудову школу на Україні // Ф. 166, оп. 1, спр. 391, 28 арк.

914. **Протоколи** засідань культурно-освітньої комісії Ради республіки // Ф. 2582, оп. 2, спр. 46, 72 с. Звіт Міністерства освіти УНР про свою діяльність. Доповідь посольства УНР Міністерству закордонних справ про матеріальну допомогу видавництвам за кордоном // Ф. 2582, оп. 2, спр. 61, 67 с., 15 січня 1921 р. — 17 листопада 1921 р.

915. **Раді** Міністрів УРСР. Доповідна записка про забезпечення учнів загальноосвітніх шкіл УРСР (25 травня 1970 р.) // Ф. 166, оп. 15, спр. 7418 (Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів загальноосвітніх шкіл УРСР за 1970 р., 63 арк.), арк. 32 — 34.

916. **Реєстр** газет та журналів, які виходили на Україні під час перебування гетьмана Скоропадського в 1918 р. // Ф. 1184, оп. 1, спр. 11, 1 вересня 1918.

917. **Реєстр** законопроектів по Міністерству освіти УНР // Ф. 2582, оп. 2, спр. 24, 47 с., 12 січня 1921 р. — 31 квітня 1921 р.

918. **Реєстр** рукописів, зданих до видавничого відділу УНР // Ф. 2582, оп. 2, спр. 175, 7 с.

919. **Списки** видавництв і друкарень, їх кореспондентів, оголошення про вихід націоналістичної газети „Українська трибуна”, запрошення на роботу та листування з видавництвами про друкування статей. Список співробітників департаменту преси і пропаганди // Ф. 1113, оп. 2, спр. 70, 27 с.

920. **Списки** видавництв, газет, книжок та осіб, які закінчили курси українознавства // Ф. 2201, оп. 2, спр. 234, 6 серпня — 15 листопада 1918 р., 157 с.

921. **Список** газет и журналів, издававшихся на Украине // Ф. 1184, оп. 2, спр. 11, 1919 г.

922. **Список** законів по Міністерству освіти УНР, вміщених у Державному віснику УНР за 1918 — 1919 р. // Ф. 2582, оп. 2, спр. 23, 7 с.

923. **Список** осіб, які брали участь у засіданнях Комісії по трудовій школі // Ф. 166, оп. 1, спр. 393, арк. 12 — 13.

924. **Статистичні** відомості про кількість шкіл УНР на 1 січня 1919 р. // Ф. 2582, оп. 2, спр. 95, 45 с., 18 грудня 1920 р.

925. **Статут** Міністерства преси і пропаганди УНР // Ф. 1113, оп. 1, 93 с.

926. **Стенограма** 1-го Всеукраїнського з'їзду губернських відділів народної освіти 28 — 30 березня 1920 р. // Ф. 166, оп. 1, спр. 874, 181 арк.

927. **Стенограма** наради, присвяченої роботі над піднесенням ідейно-методичної якості підручників з української

та російської мови й читанок для початкової школи. 15 грудня 1947 р. // Ф. 166, оп. 15, спр. 252, 164 арк.

928. **Стенограма** республіканської наради директорів сільських шкіл УРСР з питань перебудови роботи шкіл. 4 — 5 квітня 1961 р. // Ф. 166, оп. 15, спр. 3050, 137 арк.

929. **Стенограма** республіканської наради заступників голів облвиконкомів, завідувачів шкіл обкомів КП України, завоблвно, голів обкомів профспілки з питання подальшого розвитку педагогічної науки в Україні (11 червня 1958 р.) // Ф. 166, оп. 15, спр. 2252, 88 арк.

930. **Стенограма** республіканської наради по питанню поліпшення „Читанки” для 1 класу, 1969 р. // Ф. 166, оп. 15, спр. 6795, 38 арк.

931. **Стенограми** та протоколи нарад при Міністерстві УРСР по питанню перебудови роботи школи (5 травня — 3 грудня 1958 р.) // Ф. 166, оп. 15, спр. 2251, 115 арк.

932. **Схема** організації отдела единой трудової школи // Ф. 166, оп. 1, спр. 383 (Положення та проекти положень про єдину трудову школу України, культурно-освітні установи мережі залізниць України та підвідділи шкільного відділу України. Учбові програми з фізики і механіки в середніх учбових закладах. Списки педагогічного персоналу гімназій і училищ м. Києва. 9 березня — травень 1919 р., 133 арк.), арк. 115.

933. **Тези** доповіді Ястржембського та пропозиції ДНМК і Колегії НКО про сучасний стан масової школи та заходи до її удосконалення. Нарис професора Готалова-Готліба про систему народної освіти у Франції, 1928 р. // Ф. 166, оп. 8, спр. 535, 267 арк.

934. „**Українці!** Ідіть до рідної школи”; „Від Генерального секретаря Центральної Української Ради по народній освіті до українського вчителства” // Ф. 2581, оп. 1, спр. 16 (Постанови націоналістичних організацій про підтримку Центральної Ради і надіслані привітання їй і секретарю освіти. Відозви ге-

нерального секретаря освіти Стешенка до громадян і вчителів про допомогу в українізації школи та ін. (2 липня 1917 — квітень 1918 рр., 49 арк.), арк. 44 — 45.

935. **Функції** та структура управління по справах друку УНР. Облікові картки та списки службовців управління по справам друку УД та УНР // Ф. 1184, оп. 1, спр. 3.

936. **Центральний** державний архів громадських об'єднань України // Ф. 166, оп. 14, спр. 57, арк. 38.

937. **Які** на Україні потрібні школи? К. Л. Бабич (28 серпня 1917 р.) // Ф. 2581, оп. 1, спр. 69 а (Проект нової організації, школи та її органів, про вибори директорів (27 серпня 1917 — 13 квітня 1918), 30 об.), арк. 1 — 4 об.

Наукове видання

Лобода Світлана Миколаївна

**ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛЯ
НА ШПАЛЬТАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРЕСИ
XX СТОЛІТТЯ:
ПРОТИСТОЯННЯ ІДЕЙ**

Монографія

Відповідальний редактор — Ніколаєнко І. О.

Технічний редактор — Вакалюк Н. В.

Комп'ютерний макет — Крайнюк А. М.

Художнє оформлення — Толокнова О. О.

Коректори — Мілева І. В., Дворядкіна К. В.

Здано до склад. 16.08.2010 р. Підп. до друку 24.09.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 29,3. Наклад 500 прим. Зам. № 153.

Видавець

Видавництво Державного закладу

„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. т/ф: (0642) 58-03-20.

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Виготовлювач

ТОВ „ПЦ „Максим”

вул. Челюскінців, м. Луганськ, 16-а, 91011. т/ф: 34-40-21

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої діяльності ДК № 3036 від 17.12.2007 р.*